

EESTIMAA ASUSTUS

EESTIMAA ASUSTUS

L. Molkov

He taevavõlv kõik on üpris lumvaline -
- sünn kõik on nii kui varjudeatri mängimine.
sünn hele päike küündaks, hämar maa on looriks,
kus käib me tulek, minek, sünn ja suremine.

~ ... ~ ... ~

Kas ühski meist, kes läinud tule silmapäiri taha,
on naasnud jutu stama, kus seal ootab hea või paha?
Ei hakta horda olla igatsuste teederistil -
- seepärast midagi sa sünn ära jätta maha!

~ ... ~ ... ~

On lõpetatud read mu noorusaja luuleloos,
mu helge eluevad kadus külmaks talvehoos.
See helde õnnelind, kel nimiks oli minu noorus,
nii vargsi tuli ja nii ruttu kadus tulekhoos.

~ ... ~ ... ~

See olemise meri võrsus saladuse eest,
ta põhjal pärlid pudenevad on igavise peest.
Sünn kõik on hõlguvad kujudest suured vaid
ja ühski pole lahti sõlmind tõelisuse eest.

~ ... ~ ... ~

Ei saada täna hõlguvat päeva tabada sa hääd,
on soojus, kui väna hõlguvat otsima sa lääd.
Kui hõlguvat selge sul, sünn ära pilli süda helde,
sest milles oma keldurid elu hõlguvat sa vääd?

~ ... ~ ... ~

... sa ära huvastu, et oled teinud patlu,
sa päeva, et sa päevad suurelõuaga ei hõlgu.
Sest need, kes patustanud pole, andestust ei vaja,
kuid patustele niiki pole andeksandamatu!

~ ... ~ ... ~

Kallis isa! Sinu linniklaulaja noli värssidega
soorime sulle palju õnne Sinu 31. sünnipäeval.
18.07.80.

Ello emaga.

LEONID VOLKOV

EESTIMAA ASUSTUS



TALLINN · EESTI RAAMAT · 1980

I. Volkov

Ailikmaa, E. Kask, A. Kiisla, J. Klõšeiko, O. Kotšenovski, J. Krist-
Kõster, J. Küllmet, K. Laar, R. Maran, J. Ollik, J. Okas, H. Paal-
muoja, E. Raiküla, V. Sillaots, A. Tankler, R. Vainküla, R. Valdre,
C. Velliste, I. Volkov, L. Volkov

I. Volkov ja L. Volkov

lkov, I.

Eestimaa asustus. — Tln.: Eesti Raamat, 1980. — 240 lk.,

populaarteaduslikus väljaandes valgustab autor, arhitektuurikandidaat,
Eestimaa asustuse arengut selle tekkest käesoleva ajani. Analüüsitakse
kujunenud asustuse iseärasusi, edasisi arengutendentse seoses arengut
juhtivate teguritega, visandatakse asustuse võimalikud arengusuunad
olevate saajandiks. Raamat pakub huvi nii asustuse valdkonnas tegut-
sivate spetsialistidele kui ka laiale lugejate hulga.

233 272—79 4902030000

72E

© Kirjastus «Eesti Raamat», 1980

INSEJUHATUS

Inimkonna ajaloo koidikul, veel enne, kui inimene õppis selgeks rääkimise kunsti, hakkas ta püsti-
lama asulaid. Olles kogu ajaloo
vältel inimese töö silmapaistvaks
saavutuseks, avaldasid asulad tohu-
tud mõju inimkonna arengule. Asula
elamud kaitsesid inimest külma ja
kuuma, vihma ja lume, asula kind-
lustused — vaenlaste eest. Asula
ühendas inimesi, soodustas elanike
oskuste ja teadmiste arengut. Asu-
lala, peavarjuta ei oleks inimene
sõlunud eksisteerida. Oma ajaloo-
lises arengus peegeldavad ja ise-
loomustavad asulad paremini kui
ükski millised teised inimese te-
gevuse jäljed inimkonna sotsiaalset
arengut, teaduslik-tehnilist progressi
ning kultuuri.

Asulad moodustavad materiaalse
inimkonna, milles me elame, töö-
leme ja puhkame. Nad kujunevad
vastavalt inimeste vajadustele, või-
malustele ja kultuuritasemele. Olles
heistaks, milles areneb elu, avalda-
vad asulad ühtlasi olulist mõju ini-
meste eluprotsesside kujunemisele
ja seega ka inimühiskonna ajaloo-
lisele arengule.

Asulate minevikku ja praegusi
arengutendentse tundma õppides
võime teadlikumalt hinnata ole-
vikku ning täpsemalt prognoosida
tulevikku.

Käesoleva raamatu eesmärgiks on
visandada Eesti NSV territooriumil
eksisteerinud asulate arenguetappide

kontuure seoses nende arengut mõ-
justavate põhiliste teguritega, avada
kujunenud asustussüsteemi iseloomu
koos positiivsete ja negatiivsete
külgedega ning prognoosida selle
perspektiivseid arengusuundi.

Üks mõttetark ütles kunagi, et
kui kõik inimesed omistaksid sõna-
dele ühesuguse tähenduse, oleksid
pooled vaidlused ja tülid olemata.
Terminite ühene mõistmine on
veelgi tähtsam kaasajal. Seetõttu
piiritleme kõigepealt tähtsamate
edaspidi kasutatavate mõistete
tähendust, kuna meie keelepruugis
pole linnaehituse terminid veel
kindlalt juurdunud. Selle põhjuseks
on asjaolu, et pole kujunenud veel
kompleksset teadusharu, mis tege-
leks asulate ja nende kogumite iga-
külgse uurimisega. Sellega tegelevad
küll arhitektid, geograafid, majan-
dusteadlased ja teiste teadusharude
esindajad, kuid igaüks oma aspek-
tist. Puudub ühtne, kõikehõlmav
asulakujunduse teooria, mis süntee-
siks kõigi asjassepuutuvate teadus-
harude jõupingutused ja looks ka
ühtse terminoloogia.

Käesolev raamat kõneleb Eesti
aladel paiknevatest asulatest. Kõige
üldisemas mõttes on asula toot-
like jõudude territoriaalne lokali-
satsioon. Asula peamiseks ülesan-
deks on tagada inimesele optimaalne
keskkond materiaalsete ja vaim-
sete hüvede tootmiseks ja tarbimi-
seks, mis on vajalikud füsioloogi-

Probleem on tõesti keeruline. Kahtlemata oli tootmine seniajani peamiseks asulaid kujundavaks teguriks. Ka asulatevahelisi kommunikatsioone (teid, elektri- ja sideliine, gaasijuhtmeid jms.) ehitati eeskätt tootmise huvides. Kuid viimasel ajal hakkab tootmise asulat kujundav monopoolne positsioon kõikuma mittetootmislike alade (näiteks teadus, haridus, kaubandus, puhkemajandus jm.) kiire arengu tõttu. Samal ajal diferentseeruvad ja pikenevad tootmissidemed territoriaalselt tootmisettevõtete spetsiali-

seerimise tõttu selliselt, et nad ei suuda olla aluseks selgelt piiritletud asulasüsteemide kujunemisel. Näiteks Tallinna tööstusettevõtted kasutavad oma toodangu valmistamiseks väga suures ulatuses NSV Liidu kaugetest piirkondadest ja välismaalt sisseveetavat toorainet, poolfabrikaate ja seadmeid ning realiseerivad üle 50% oma toodangust väljapoole meie vabariiki. Seega ei saa Tallinna tööstuse tootmisalased sidemed avaldada olulist mõju Tallinna süsteemi kujunemisele (või kui, siis ainult kohalikul toorainel baseeruv ja lähimasse ilmbusse oma saadusi realiseeriv tööstus). Ilmselt on sotsiaalsetel sidemetel asulasüsteemide kujundamisel suurem tähtsus. Sotsiaalsete sidemete aluseks võtmine on vajalik ka seetõttu, et asustus on eeskätt sotsiaalne nähtus ja selle analüüsimisel tuleb keskpunkti asetada inimene.

Asulasüsteemide kujunemise seisukohalt tähtsaimad on järgmised sotsiaalsed sidemed:

- 1) töölased (elanikkonna igapäevane töөлkäimine),
- 2) teenindusalased (mitmesuguste teenindusasutuste, näiteks kau-

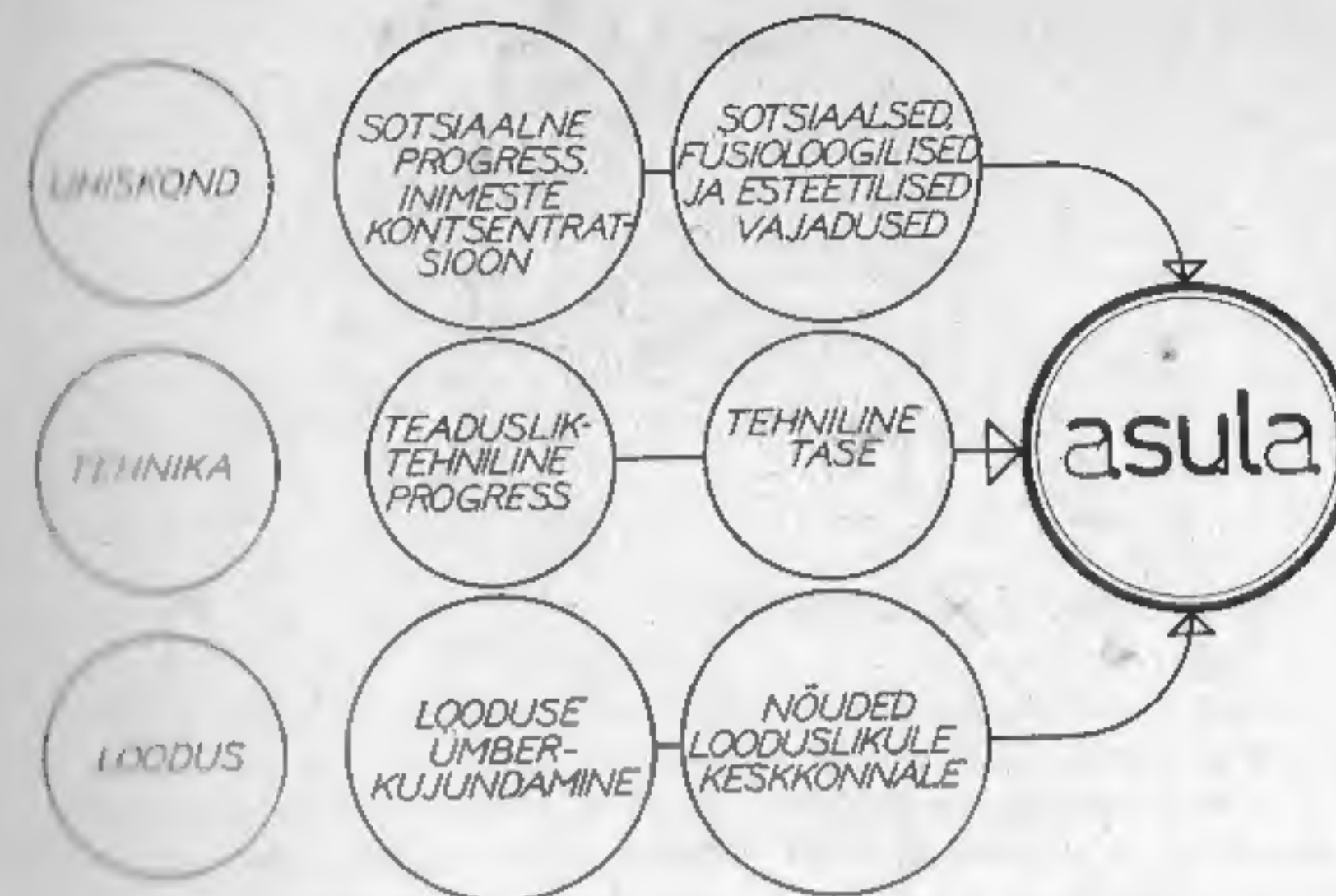
bandus-, meditsiini-, kultuuri-, haridus-, puhkeasutuste ja paljude teiste külastamine elanike poolt),

- 3) administratiivsed ja ametialased (mitmesugused ametialased kontaktid inimeste vahel).

Mõned nendest sidemetest tekiavad vaba valiku põhimõttel, mõned on aga piiratud administratiivse jõutusega, mis avaldab asulasüsteemide kujunemisele olulist mõju.

Mainitud sidemed ei ole võrdse süsteemikujundava tähtsusega. Mõned neist on nn. vältimatud ehk kohustuslikud (näiteks töölased, kooliskäimine jm.), teised mittekohustuslikud, s.o. ärajäetavad või edasilükatavad (näiteks kino või teatri külastamine). Vaatamata sellele, et inimene teeb kaasajal teatavas ajavahemikus rohkem mittekohustuslikke käike kui kohustuslikke, on viimastel oma vältimatuse tõttu siiski suurem süsteemi kujundav tähtsus. Tuleb aga mainida, et vaba aja suurenemisega ning materiaalse ja vaimse heaolu kasvuga tõuseb ka mittekohustuslike sidemete osatähtsus ja -kaal asulate süsteemide kujundamisel.

Pöördusime tagasi mõiste «asula»



2. Peamiste välisfaktorite mõju asula ruumilisele kujunemisele

juurde. See mõiste ei ole ajalooliselt stabiilne, ta muutub koos ühiskonna arenguga.

Kaasaajal on asula asustuse lüli, mis koosneb looduslikust ja inimese poolt loodud tehiskonnast, mille osad on ruumiliselt korrapäraselt organiseeritud ja kannavad kindlaid funktsioone. Linnalise asula funktsionaalseteks osadeks on elu-, tööstus-, kommunaal- ja ladude ning välitransporditsoonid, mis omakorda jagunevad paljudeks elementideks. Maa-asula funktsionaalseteks osadeks on elu- ja tootmistsoonid. Sisetranspordi- ja muud kommunikatsioonid ühendavad neid tsoone omavahel.

Asula ruumiline kuju, tema planeerimisstruktuur kujuneb kolme põhilise välisfaktori — looduse, ühiskonna ja tehnika koosmõjul. Nende faktorite mõju pole otsene, vaid kaudne. Seetõttu võib asula arhitektuuriline kvaliteet erandlikult olla mittevastav ühiskonna ja tehnika arengutasemele.

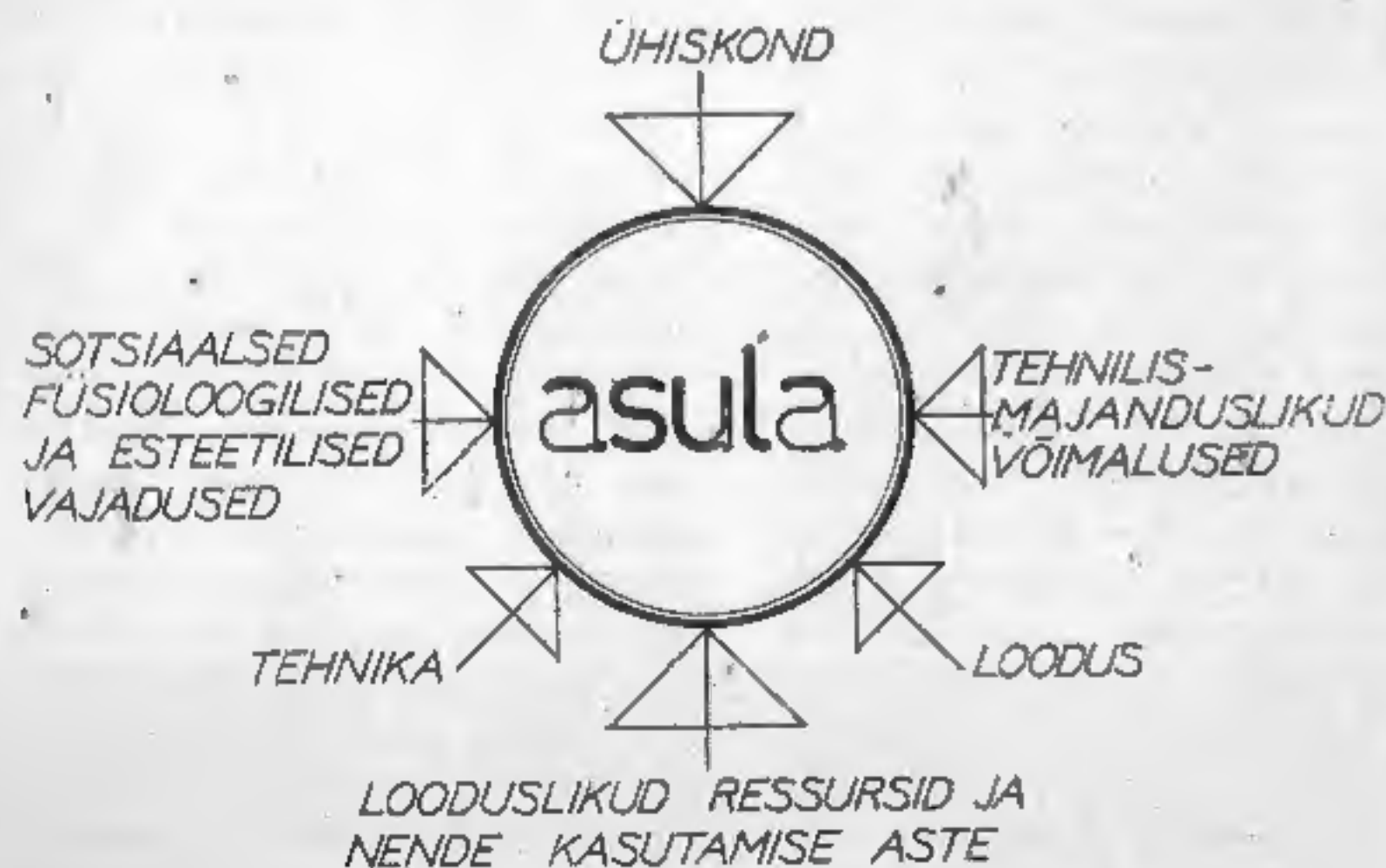
Asulate arengut mõjutavad kaks vastandlikult toimivat jõudu. Seoses asulate elanike arvu kasvuga toimub asula territoriaalne laienemine.

See kutsub esile asula ruumilise kuju, tema struktuuri pideva muutumise, sobitamise uutele vajadustele. Teiselt poolt kätketakse asula ehitamisse väga suuri ressursse. Seetõttu on asulate planeerimisstruktuur ja eriti asulate süsteemide struktuur võrdlemisi konservatiivne. Kord tekkinud asula püsib kaua ja saab likvideeruda alles peale seda, kui tema funktsioonid võtab enda kanda mõni teine asula. Seda on oluline silmas pidada kaasaja asustussüsteemide arengu suunamisel.

Asulate ja nende süsteemide arengu seaduspärasused on keerulised ja pole veel küllaldaselt tunnetatud. Käesolev raamat ei pretendeeri nende igakülgsel avamisele. Ta on autori uurimistööle baseeruv tagasihoidlik jutustus meie asustusest kui ühiskonna tegevuse ühest silmapaistvamast tulemusest.

Raamat on kirjutatud Ehituse Teadusliku Uurimise Instituudis tehtud uurimistööde alusel. Uurimistööde käigus ja ka hiljem, käesoleva raamatu koostamisel, olid abiks minu head kolleegid J. Kruusimägi ja I. Puurits.

ruumilist mõjutavad peamised faktorid



I. LÜHIKE AJALOO LINE ÜLEVAADE

EESTI VARAJANE ASULASTIK

Isegi põgusa ülevaate andmine esialja inimeste asulastikust on keeruline ülesanne. Meie teadmiste allikad on napid — arvesse tulevad peamiselt arheoloogilised leiud.

Mägistes rajoonides olid vanimateks elamuteks koopad. Tasandikul täitis elamu aset ritvadest, okstest ja puukoortest tehtud varikatus, mida oli kerge püstitada ja uude kohta siirdumisel maha jätta. Varikatusest arenesid aja jooksul telgid ja püstkojad.

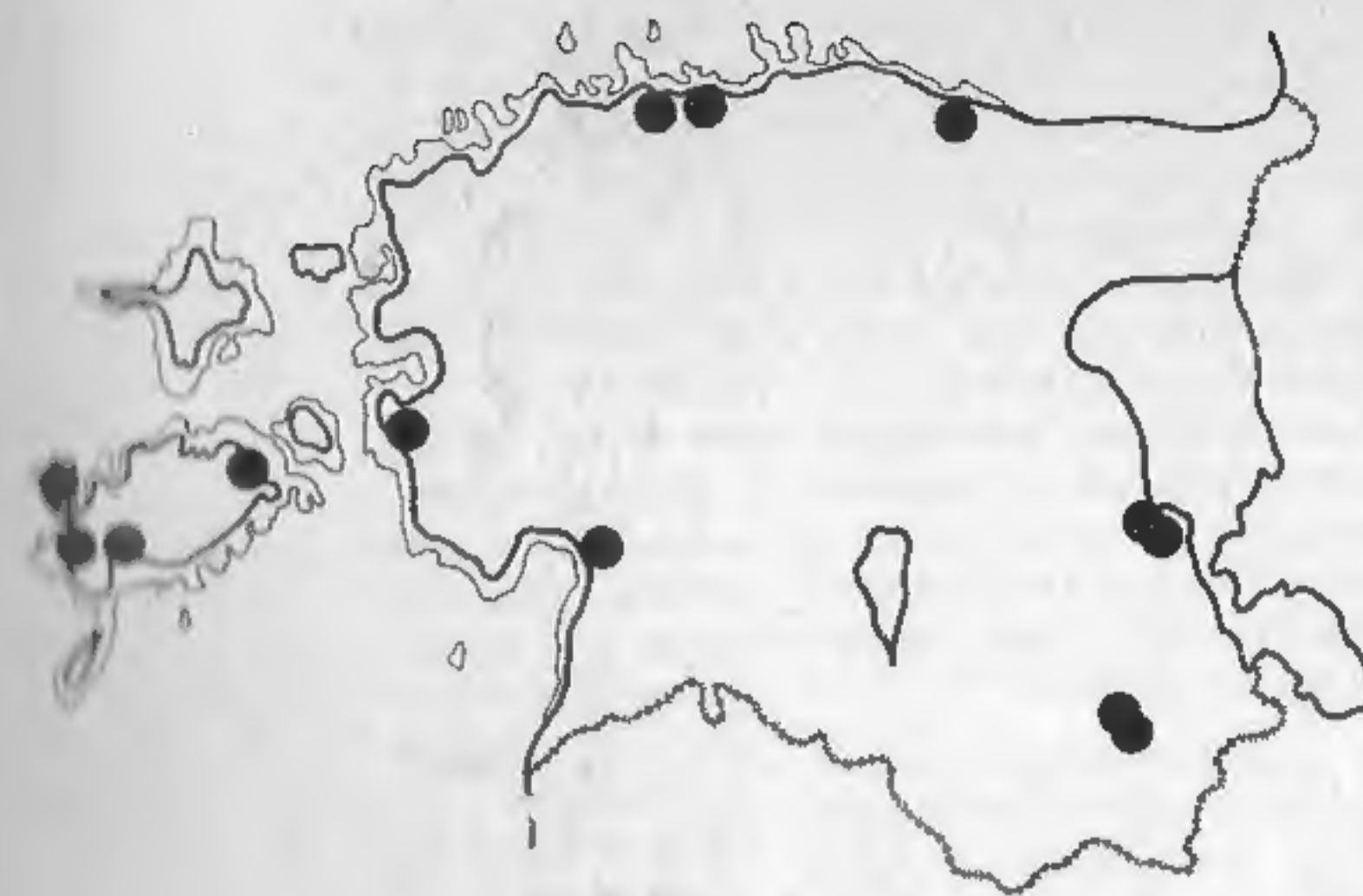
Inimese vanima eluaseme jäljed Eesti NSV territooriumil pärinevad kiviajast, VIII aastatuhandest e.m.a.⁷ Võimalik, et Eesti NSV territooriumil asustamine (aga võib-olla taasasustamine?) algas veel varem, varsti peale viimast jääaega, s.o. X aastatuhandel e.m.a.

Palju aastatuhandeid elasid meie esivanemad peamiselt kitsastel järvede ja jõgede äärsel metsarikastel aladel, elatudes eeskätt seal leiduvatest söödavatest taimedest, marjadest, kalapüügist ja küttimisest.

Esimesed kindlamad jäljed, mis võimaldavad oletada asulate vormi, ulatuvad III—II aastatuhandesse e.m.a. ja on avastatud Narva jõe kahte tüüpi elamuid — suviseid ja laa koosnesid koonuseolulistest või püramiidjatest elamutest. Esines kahte tüüpi elamuid — suviseid ja talviseid. Esimesed olid kerged, soojendamata ja tulekoldeta; teised soojendati müüritega, ruumi keskel oli

tulekolle. Koonusekujuline või püramiidjas kuju oli soodne sademete ärajuhtimiseks, sellist elamut oli kerge teha käepärastest materjalidest. Sellega on seletatav püstkodade püsivus: kodasid-suvekööke leidis meie maal laialdaselt veel möödunud sajandilgi. Koonusekujulised elamud olid levinud ka Uurali mäeahelikku taga ja neid eksponeeritakse vanaaja mälestusmärgina Ulan-Ude lähedal olevas vabaõhmuuseumis. Kas ei ole see viiteks meie esivanemate rännuteedele? Tõsi küll, niisugune lihtne vorm võib metsaaladel tekkida ka iseseisvalt.

Kuna inimese eksisteerimiseks vajalik territoorium pidi selle eks-



4. Vanimad, III—II aastatuhandest e.m.a. pärinevad asulad

istliku kasutamise tõttu olema suut, ei saanud asulad olla rahvarikkad. Tõenäoliselt koosnesid nad mitte enam kui 5—10 elamust, mis paiknesid kobaras järve või jõe kaldal. Asulas elas 30—50 inimest. Asulad olid kogu Eesti territooriumil ühtse iseloomuga. Süsteemilised sidemed nende vahel puudusid.

Vaatamata oma primitiivsusele, etendasid need kiviaja asulad meie esivanemate arengus tähtsat osa — kaitstes neid külma, tuule, vihma ja loomade eest, stimuleerisid oma vahetust suhete ja tehniliste oskuste arengut ning alhipäraselt eluolu korraldamist. See oli meie alade eluajaga varustatud inimese tegevuse mõtte tippaavutus. Umbes aastal ajal (III—II aastatuhandel e.m.a.), länu inimese esialgseks eluajaks soodsamatele looduslikele tingimustele, varem tekkinud tihedatele rahvastevahelistele kontaktidele, informatsioonivahetusele ja koostöökoostööle, eksisteerisid need kaugel lõunas ja kagus tsiviliseeritud, kes olid kiviajast ammu välja lõudunud. Egiptuses, Assüürias ja Babülonias olid rajatud suured linnad mõeldesvõimalike tänavate-

võrgu ja väljakujunenud tsentritega. Babüloni kaunitarid jalutasid mööda värviliste plaatidega kaetud tänavaid ja terrasse ning puhkasid jalgu rippaedades. Egiptuse linnade elamute lamedail katustel arutati seltskondliku vestluse käigus astronoomia ja kaunite kunstide probleeme. Hiinas ilmus esimene teadaolev traktaat linnaehitusest.⁸

Idast kandusid linnaehituslikud ideed ja töökspidamised Egeuse mere saartele, ja kohandatuna kohalikele tingimustele, moodustasid hea aluse Euroopa linnaehitusele.

Uued jooned asulaehituses tekkisid meie territooriumil II—I aastatuhandel e.m.a. seoses karja- ja viljakasvatuse arenguga ja kivi- kirve väljatõrjumisega tootlikumate vasest, pronksist ja hiljem rauast tööriistade poolt. Asulastik hakkas laienema karja- ja viljakasvatamiseks sobivamatele kõrgematele, suhteliselt lagedamatele aladele, kus leidis vett allikate, ojade või järvekeste näol. Tootlikumad tööriistad hõlbustasid elamute püstitamist ja võimaldasid muuta ka nende konstruktsiooni. Oletatakse, et paralleelselt püstkodadega hakati Eesti aladel lõunanaabrite eeskujul ehi-

tama ka nelinurkseid elamuid, millel olid püstpalkidest seinad ja neile toetuv katus. Selline konstruktsioon võimaldas ruumikama ja seega ka mugavama elamu ehitamist. Kuna uus hoonetüüp osutus endisega võrreldes õnnestunumaks, siis muutus tema arhitektuuriline ja ruumiline kompositsioon suundaandvaks esteetilise maitse kujundamisel. Siitamaani kasutame asulate kujundamisel hooned, mille prototüübid tekkisid meie maal umbes neli tuhat aastat tagasi.

Viiimase aastatuhande keskel e. m. a., paremate maade pärast peetava võitluse tõttu, hakkasid Eesti aladel tekkima kindlustatud asulad. Kindlustused koosnesid mäekallaku jätkuks üleskuhjatud muldvallist, milles esines ka kivimüüritist, ja selle peale ehitatud püstpalkidest seinast ehk tarast. Elamu paiknesid peamiselt valli sisekülje ääres, jättes õue keskosa ehitistest enam-vähem vabaks.⁸ Nende asulate eksisteerimise aeg langeb kokku mulstse Ateena kujunemise, Parteenoni, Erechtheloni ja teiste suurejooneliste templite ehitamise ajajärguga.

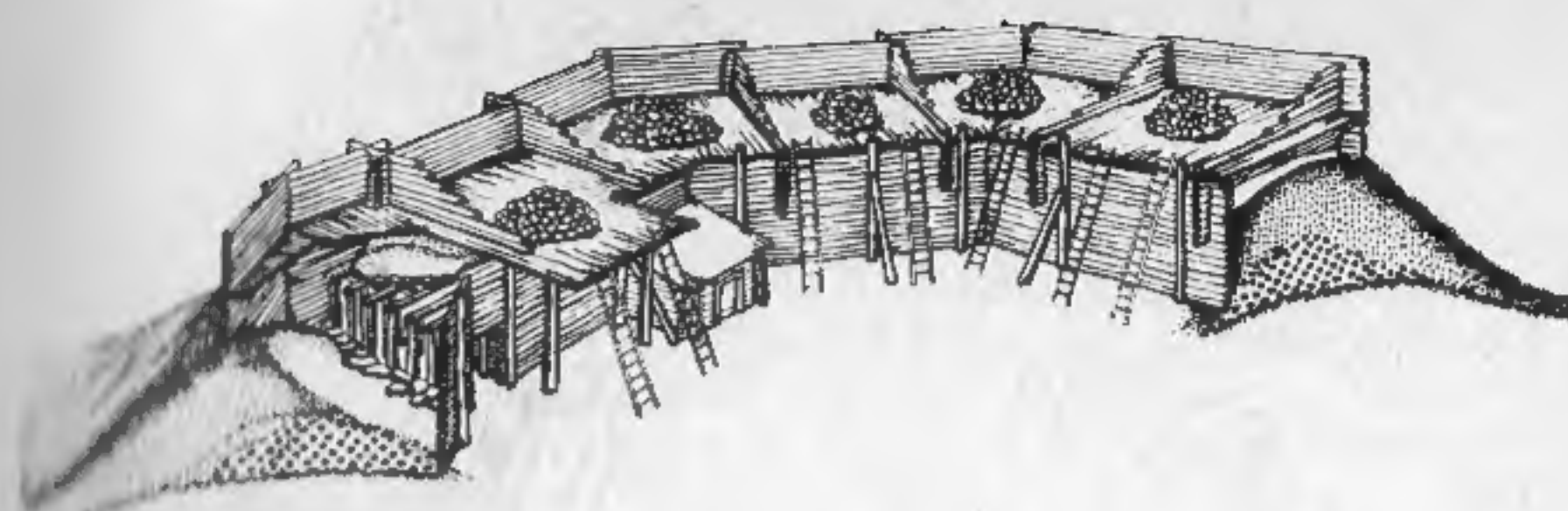
Möödusid sajandid. Toimus kõigi eluakade üha kiirenev areng. Meie ajaarvamise esimese aastatuhande esimesel poolel sai maaviljelus Eesti territooriumil majanduse põhialaks. Asulastik hõlmas olulise osa Eesti territooriumist, olles eriti tihe (muidugi suhteliselt) viljarikastes piirkondades. Paljud praegustes Rakvere, Paide, Viljandi ja Tartu rajoonides asuvad külad said alguse just sel ajal. Asulad muutusid püsivalt paikseks, hakkasid kujunema pidevalt asustatud piirkonnad.

Mõni sajand enne seda (I saj. e. m. a.) koostas rooma arhitekt Vitruvius kümnest osast koosneva traktaadi linnaehitusest ja arhitektuurist — *De architectura libri decem*, mis on omamoodi arhitek-

tuurialane teatmeteos, sisaldades andmeid alates praktilistest ehitusalastest nõuannetest kuni linnaehituse ja arhitektuuri teooriani. Indias toimus erakordselt intensiivne templite ehitamine, kusjuures nende kujunduses oli jõutud kunstide sünteesini. Babüloni linna õitseng oli ammu möödas.

I aastatuhande keskel, seoses eramanduslike suhete kujunemisega, toimus ühiskondlik diferentseerumine, mis avaldas mõju ka asulate iseloomule. Lisaks senistele ühiselt ehitatud kogukondlikele kindlustatud asulatele, mida kasutati vaenlaste kallaletungide puhul, hakati kindlustamata asulate juurde ehitama linnuseid, mis olid asustatud ülikuperedega. Eriti tuntuks on huvitavate leidude tõttu saanud käesoleval ajal Rõuge. Ta tekkis esimese aastatuhande keskel (seega mitusada aastat peale Rooma linna õitsengu kõrgperioodi)¹⁰ kahe järsunõlvalise oru (Rõuge ürgoru ja sellesse põhjast suubuva Ööbikuoru) ühine misel moodustunud neemikul. Tema valliga piiratud territoorium ulatus H. Moora arvates 1000 m²-ni, olles seega väiksem praegu alevites eraldatavalst individuaalelamu krundidest. Maa-alal on täheldatavad 4–5 savipõrandaga elamut, majandushoonete ja sepikoja jäänused.¹¹ Seega oli linnuse maa-ala kasutatud võrdlemisi intensiivselt ja hoonetustihedus oli isegi kaasaja tõekspidamise kohaselt kõrge.

Kõrvuti väiksemate ülikulinnustega eksisteerisid ka suuremad, nagu Varbola, Muhu, Valjala jt. kõrgete ringvallide ja paljude ehitistega linnused. Nii oli Varbola linnus ligi 200 m pikk ja üle 100 m lai. Vanim ürik eesti linnuste kohta pärineb 1030. aastast, mil Jaroslav Tark ühendas Tartu Klievi võrgstirriga. Kroonikute kirjelduse järgi asus Jaroslav Tark samal ajal täien-dama Tartu (tolleaegse Jurjevi) linnuse kindlustust. Ürik tõendab, et



5. Lõhavere linnuse (XII saj.) valli rekonstruktsioon

Tartu on üks eesti vanemaid linnadeid asulaid.¹²

Vanuselt järgmine ürik on Tallinna ja veel ühe linnuse (Hanheli) kohta 1154. a., mil araabia geograaf Idrisi märkis Tallinna (Koluvani) oma maailmakaardile. Selle juurde kuuluvad märkmes kirjeldab ta Tallinna kui väikese linnaga sarnanevat suurt kindlust. Suure ja õitsva Hanheli asukoht ei ole määratletav.

Kaitsealinnuste asukohad olid valitud väga arukalt valitud. Nad asusid kõrgendikel või jõeneemikutele, mis pakkusid head looduslikku kaitset vaenlaste eest ja võimaldasid heitluse korral ümbrust kontrollida. See oli põhjuseks, miks

keskajal Eesti alasid rünnanud võõrad vallutajad ehtasid oma kindlused Muinas-Eesti linnuste asukohadele.

Ühtekokku oli Eestis XIII saj. algul üle saja erineva suuruse, iseloomu ja vanusega linnust, mis kait-sid maa kaitseehitiste tiheda võrguga.¹³

Hinnangute järgi oli Eesti territooriumil XIII saj. algul 150 000–180 000 elanikku.¹⁴ Asulate arv võis ulatuda mõne tuhandeni. Suurem osa Eesti territooriumist oli selleks ajaks asustatud, asustamata olid tõenäoliselt ainult mõned elamiseks vähesobivad soised alad, näiteks lõuna pool Pärnu jõge, põhja pool



6. Kaarma linnamägi kaasajal

ate võrke
III saj. algu-

enne linnus

haliku täht-
paga linnus

damakohad

hakonna piir

amised teed

ad:

imaa

imaa

la

imaa

imaa

pois

ekund

ugana

olitse

maa

andmestik

alade tekke

mere bas-

atub Viabys

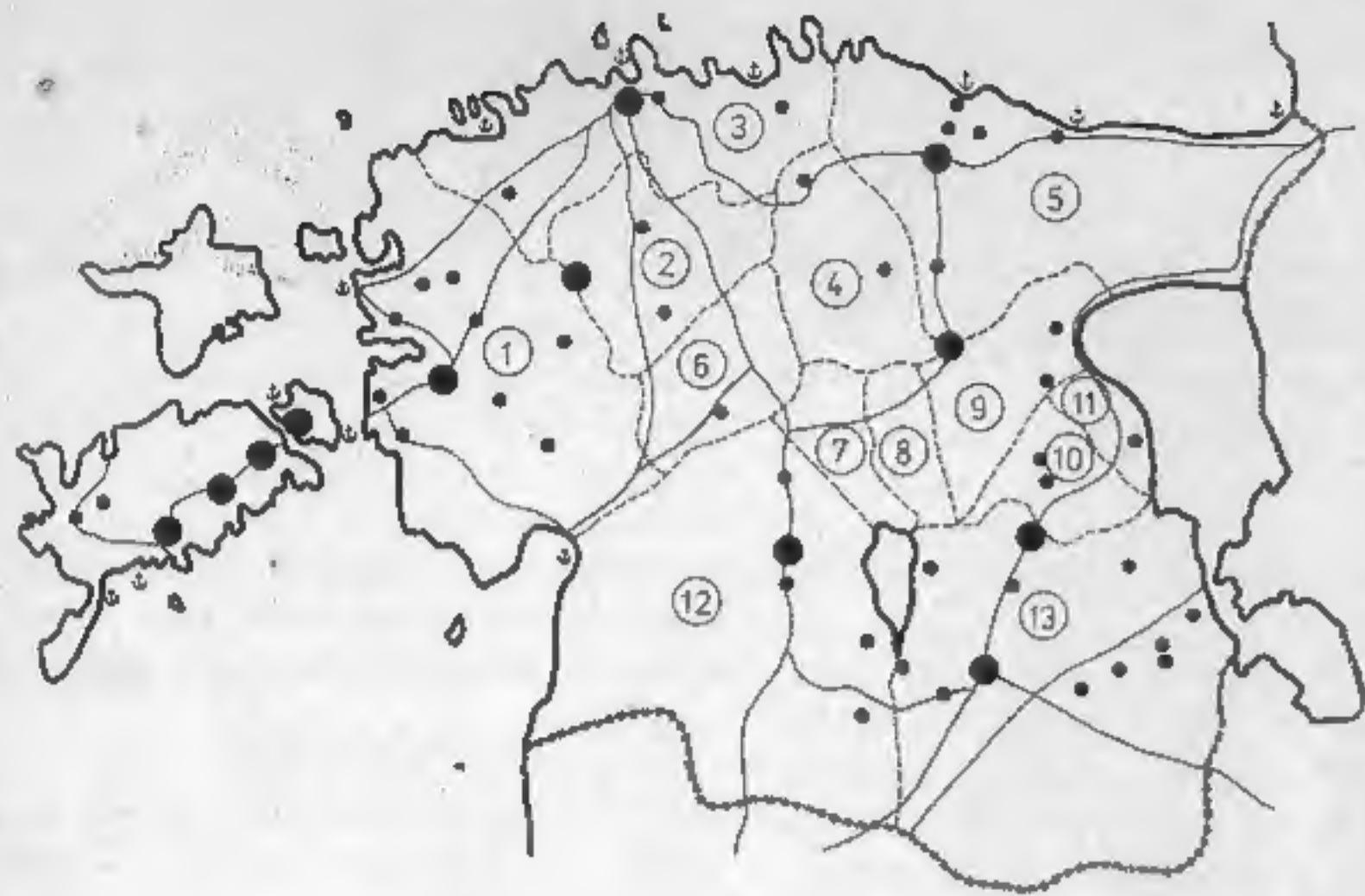
onud sum-

materjalides

der Stadt-

im Ostsee-

Linnamägi



Võrtsjärve, põhja pool Peipsi järve ja mujal. Eesti kujutas 8 suure (Harjumaa, Järvamaa, Läänemaa, Rävala, Saaremaa, Sakala, Ugandi ja Virumaa) ja 5 väikese (Alempois, Jogentagana, Möhu, Nurmekund, Soopoolitse ja Vaiga) maakonna lõdvalt seotud koondist.

Meie lõunanaabritel — Läti, Liivi ja Leedu hõimudel muutus tänu põllumajanduseks sobivate maade suhteliselt suuremale pindalale maa-viljelus elanike põhiliseks tegevusalaks mõne sajandi võrra varem kui meil. Elanikkonna suurema tiheduse tõttu olid asulad neil tõenäoliselt ka rahvarikkamad. Varafeodaalsed linnataolised asulad tekkisid lõunanaabritel umbes samal ajal kui meilgi, kuid tänu soodsamale geograafilisele asendile, intensiivsemale kaubavahetusele ja läbikäimisele ida- ja läänenaabritega võis nende areng olla kiirem.*

Ligi 10 000 aastat oli vaja selleks, et meie maal areneksid asulad, millel oleks mõningat sarnasust kaasaja asulatega. Vaatamata äärmiselt aeglasele, ent samal ajal pidevalt kiirenevale arengule, oli läbi käidud pikk tee: asulastik levis peaaegu üle kogu Eesti territooriumi. Algas asu-

late diferentseerumine maa- ja linnatüüpi asulateks; looduslikus maastikus tekkisid märgatavad kultuuristatud maastikukolded. Asulastiku kiirenenud kujunemise aeg Eestis langes kokku antiiklinnade languse perioodiga. Vanas maailmalinnas Roomas oli XIII–XIV saj. ainult 30 000 elanikku, kes asustasid väikese osa endisest hiigellinnast. Mõnede antiiklinnade jäänustel hakkasid juba tekkima ja arenema uued keskaegsed linnad, nagu London, Pariis jt.



ASULASTIKU ARENG FEODALISMIPERIOODIL

LINNADE ARENG

Feodalismiperioodi olulisemaks asulastiku arengu seisukohalt on asulate diferentseerumine linnadeks ja küladeks ning süsteemsete sidemete tekkimine nende vahel. On väga raske täpselt kindlaks määrata, millal kujunesid meie esimesed linnad. See on eeskätt sellest, millist sisu omistada mõistele «linn». Küsimus ei ole lihtne isegi kaasaja tingimustes. Kui asulakategooriate äärmuslike vormide juures (suur linn ja väike küla) ei ole mingit raskust nende eristamisel, siis muutub see keeruliseks maa- ja linnatüüpi asulate vahel, sest selget ja kõigi poolt tunnustatud piiri nende asulakategooriate vahel ei ole. Asulakategooriate eristamine on kokkuleppeline ja peaaegu igal maal erinev.*

On arusaadav, et meie muistsetele linnadele ei tohi läheneda kaasaja linnade alusel. Näiteks oleks Eestis praegu linna staatuse saamiseks kehtiv elanike alammäär — 5000 inimest — feodaalajal ilmselt väga kõrge olnud, sest selle perioodi ajaks ei küündinud isegi Euroopa paljudes tuntud linnades elanike arv selle tasemeni. Kuid ka tolle aja linnad polnud olnud märksa suurem kui rahvarikkamast külast. Seega väike linna nimetuse saamiseks alammäär elanike alammäär olla mõni-sada inimest, kes tegeleksid mitte

ainult põllumajanduse, vaid olulisel määral ka muude tööaladega, nagu näiteks kaubandus ja käsitöö. Elanike, tööalade ja kaupade kontsentratsioon tingib kaitse- ja administratiivsete funktsioonide arengut.

Ajalooline faktiline materjal on ebapiisav täpselt dateerimiseks, millal need tunnused ühel või teisel meie asulal ilmsiks tulid. Võib arvata, et sellise taseme saavutasid XII saj. lõpuks — XIII saj. alguseks vähemalt Koluva (Tallinn), Tartu, Viljandi, aga võib-olla ka mõni teinegi asula. Seega on võimalik, et nad väärisksid linna nime-tust, olgugi et meie ajaloolises kirjanduses nimetatakse neid linnataolisteks asulateks. Vormiliselt linna õigusi omavate asulate kujunemine on seotud Saksa ja Skandinaavia vallutajate sissetungiga Balti aladele. Hõivatud territooriumidel hävitasid vallutajad suurema osa vara-feodaalseid linnataolisi asulaid, kuna need olid kohalike elanike peamiseks vastupanukolleteks, ja ehitasid mõnes paigas nende varemetele enda jaoks uued, hästikindlustatud linnused ja lossid, mille kaitsel hakkasid taas arenema asulad. Suuremad neist said XIII saj. linnaõigused. Pole mingit kahtlust, et juriidiliselt tunnustatud linnad oleksid meil tekkinud ka ilma vallutajateta, kuid see oleks ehk toimunud mõ-

* Nii näiteks on linna staatuse saamiseks vaja la minimaalselt vajalik elanike arv Jaapanis 30 000, Šveitsis ja Hispaanias 10 000, Austrias ja Belgias — 5000, SDV-s ja SFV-s — 2000, Islandis — 250 [16].



9. Vastseliina piiskoplinnuse (XIV–XV saj.) varemed

10. Toolese ordu-linnuse (XV saj.) varemed

nevõrra hiljem ja teisiti. Sellele viitab Leedu linnade ajalooline areng. Rahvarikkamad ja tugevamad leedu hõimud suutsid edukalt vastu panna rüütlite pealetungile ja loovutasid vallutajatele ainult osa oma territooriumist. Sellel osal tekkisid juriidiliselt tunnustatud linnad päris varakult, iseseisval osal aga mõnevõrra hiljem. Kui aluseks võtta vastavate õiguste omistamise aeg, siis vanimaks linnaks Baltimaadel on Rila (linnaõigus alates 1201. aastast), järgnevad Kaunas (1217. a.), Tartu (1230. a.), Tallinn (1248. a.), Klaipeda (1252. a.), Palanga (1253. a.), Narva (1256. a.), Pärnu (1265. a.), Durbe (1269. a.), Kuldīga (1278. a.), Haapsalu (1279. a.), Viljandi (1283. a.) ja Paide (1291. a.).¹⁷ XIII saj. oli linnaõigustega asulaid kõige rohkem Eesti ja kõige vähem Leedu territooriumil.

Olukord muutus XIV sajandil. Selleks ajaks tekkis Leedu aladel suhteliselt tugev ühtne Suur-Leedu vürstiriik. Tekkisid ka uued linnad — koos okupeeritud aladel olevatega kasvas nende arv 7-ni. Kui Eesti ja Läti linnad olid agressiooni tugipunktideks ja juhtiv positsioon

neis kuulus välismaalastele, siis enamik Leedu linnadest arenesid kui leedu rahva tugipunktid võitluses saksa rüütlitega.¹⁸

Eesti ja Läti linnade arengus etendas kõige olulisemat osa kaubandus, mis saavutas kõrge taseme. Oma XVI saj. koostatud kroonikas kirjutab Balthasar Russow: «Peale selle kõige oli Liivimaa linnades venelastega ja Liivimaa aadli ja talupoegadega niisugune mõnus ostu- ja müümakord, et paremat üheski linnas ega maal ei võiks olla, iseäranis aga Riias ja Tallinnas. Ja kummalgi neist on niisugune tore ladu, empoorium ja staapel iga rahva ja maa kaupasid, nagu seda üheski linnas terve Lääne mere ääres leida ei ole, maha arvata Dantske linn». ¹⁹ Selle tõenduseks on ka meie vanimate linnade asenditollaeagsete suuremate kaubateede ääres, mis kulgesid mööda jõgesid ja rannäärset merd. Huvitav on tõdeda erakordselt reeglipäraselt linnade võrku Eesti territooriumil.

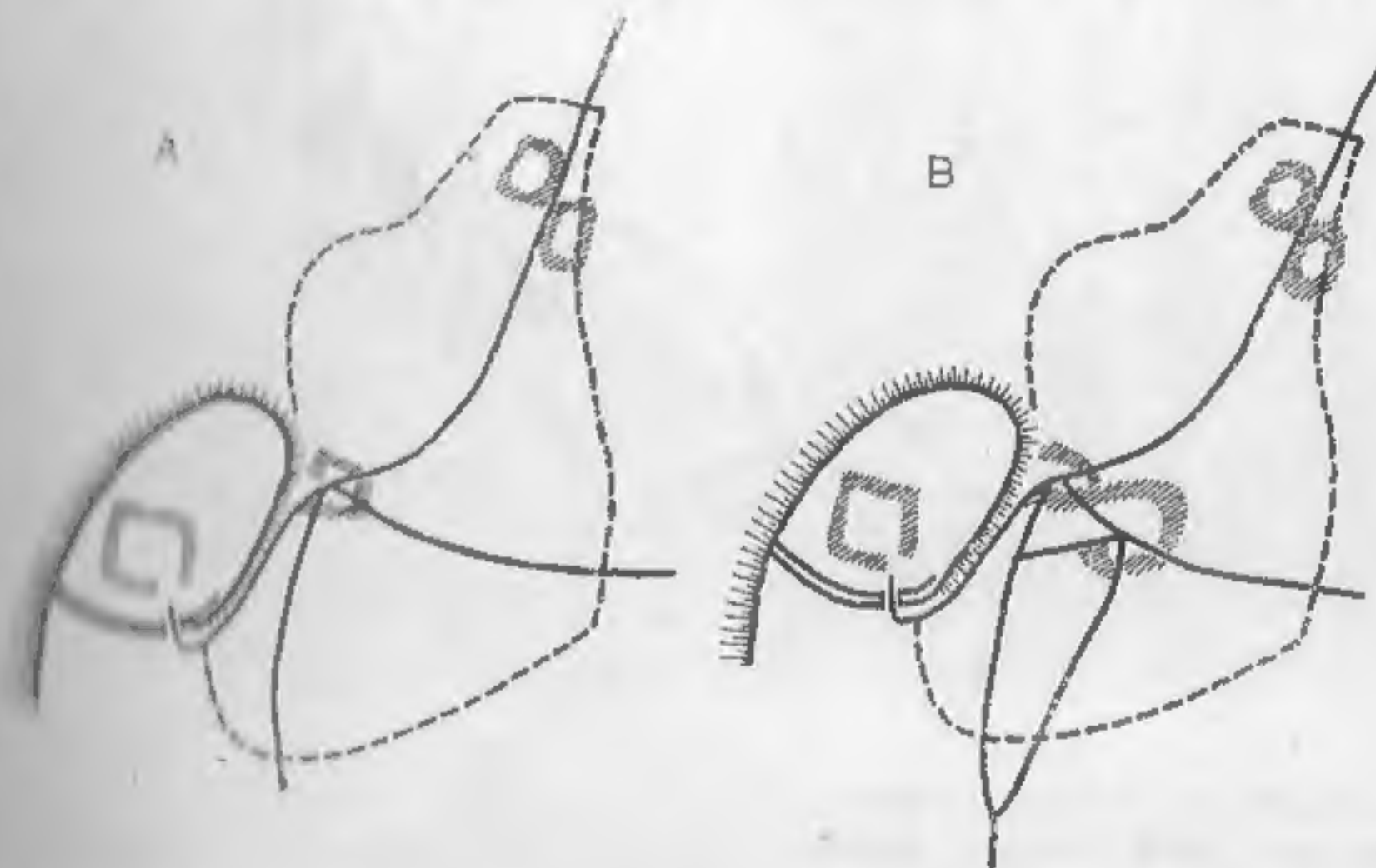
Linnade kujunemine tähistab uut etappi asulastiku arengu ajalooasulastik hakkab arenema mitte ainult kui asulate kogum, vaid ilmnevad esimesed süsteemi tunnused,

milles kujundavat osa etendavad just linnad. Need tunnused on veel suhteliselt nõrgad, sest linn on võrreldes kaasaja linnaga vähem seotud loodusega. Ümbrusest eraldab teda kõrge ja tugev müür, ühendavad aga vähesed kitsad väravad, mille kaudu toimub linnatoodete vahetus loodusega.

Keskajase linna planeerimisstruktuuri ja arhitektuurilise ilme kujundamisele avaldasid suurt mõju kohalikud majandusgeograafilised ja maastikulised tingimused — teedevõrk, reljeef, veekogud, pinnase omadused, taimkate jne. Linnaks sai areneda ainult kauplemiseks ja kaitseks sobivalt paiknev asula. Veel jalgis müttsne linnaehitaja, et vaevalt linnast oleks kauge ja avar, et linn asuks jõe või järve kaldal, et lähedal oleks metsa ja võimalust

tänavad tekkisid olemasolevate teede baasil. Kui tee tegi käänaku või muutis oma laiust mõne takistuse tõttu, siis jälgis seda ka tänav. Kõrvaltänavad ühendasid omavahel linna tähtsamaid sõlmi. Olulist mõju tänavatevõrgule avaldasid kaitseehitused, põlistades tänavaid ja korrigeerides nende kulgu. Iga uus ehitus arvestas kujunenud hoonestust, sest valitsevad tavad, oskused, ehitusmaterjalid ja ehituseeskirjad ei võimaldanud luua midagi kardinaalselt erinevat. Nii tekkisid looduse ja inimese kätetöö koosmõjul huvitavad ja kaasaja maitse seisukohalt ilusad ansamblid.

Olenevalt asukohast oli linn kas mitme tähtsa tee sõlmpunktiks või tekkis paika, kus kõrvaltee suundus suurele teele. Vastavalt sellele kujunes ka linna tänavatevõrk.



13. Tallinna planeerimisstruktuur XII saj. alguses (A) ja XII saj. lõpul (B)

■ hoonestatud alad
— tähtsamad teed

14. Leedu võrk
XIII saj.
10 000
asukaga linnad

15. Leedu võrk
XIV saj.
10 000
asukaga linnad



linnade ehitamiseks vajalikku liiva või liiva liu nõudeid pidas ta vaevalt sõltuvalt, primaarsed olid kaubanduslik ja kaitsega seotud vajadused, kuigi sageli langesid need ühte loodusliku maastiku vaheldusrikkusega. Seetõttu on meie keskajaste linnade looduslik keskkond elamiseks sobine ja ilus. Linn arenes selles keskkonnas raseenesest, mis mõjutas planeerimist. Pea-

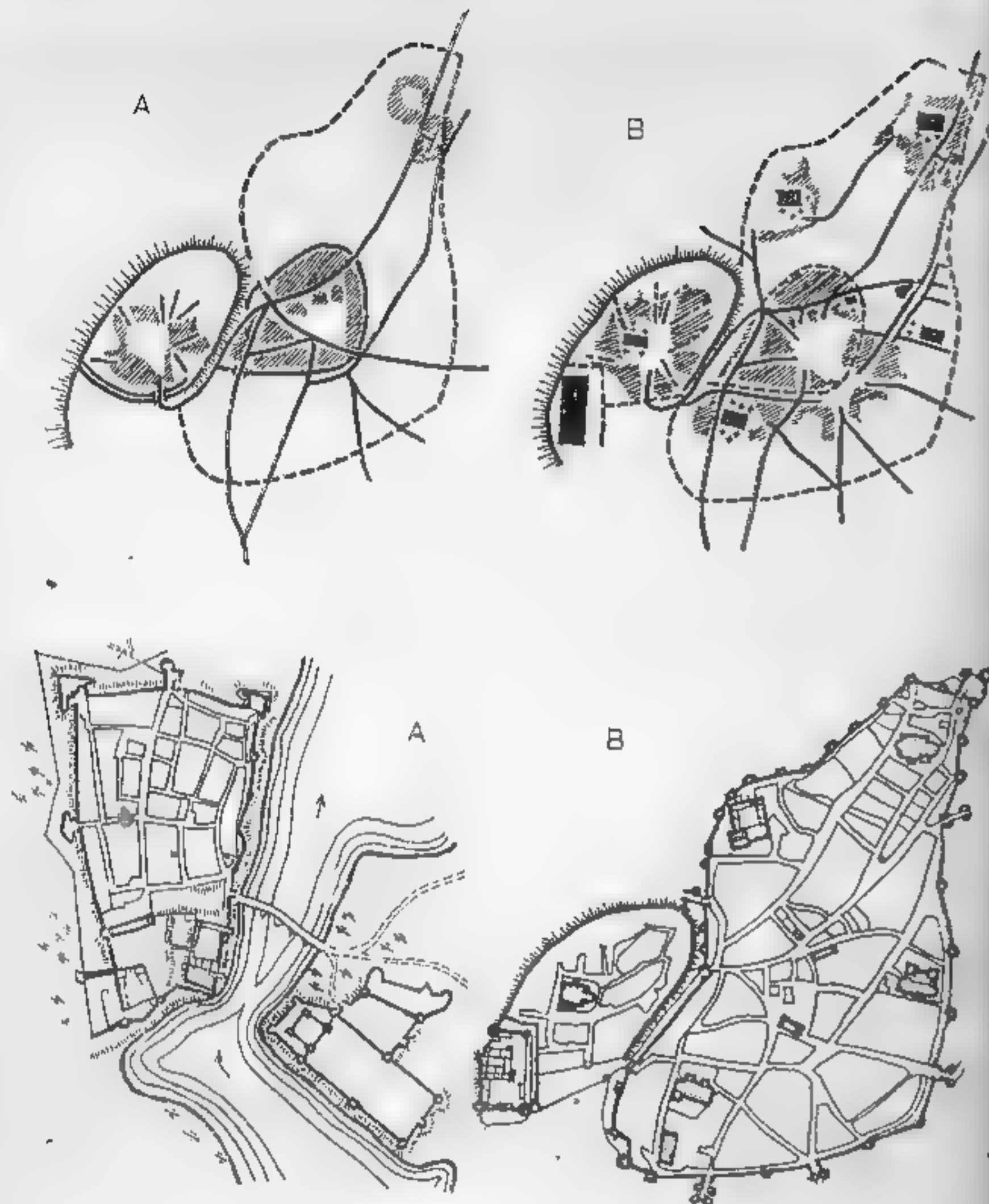
Tallinnale oli ja on ka praegu iseloomulik radiaalne süsteem, Rakvere arenes esialgu ühe peatänavaga linnaks, Tartule, nii nagu teistele jõeäärsetele linnadele, oli iseloomulik enam-vähem täisnurkne, paralleelselt jõega kulgev süsteem. Kõigil keskaja Eesti linnadel olid võimsad, arhitektuurse dominandi tähtsust omavad linnused. Täiendavalt olid mõned (Tallinn, Tartu, Pärnu, Nar-

linna planeer-
struktuur
aj, alguses (A)
aj, lõpul (B)

hoonestatud
alad

hoonemata
alad
hoonemata
alad

linna planeeri-
struktuur
linna keskel (A)
linna planeer-
struktuur (B)



linna planeeri-
struktuur

va, V. Jandi; V. Raami andmeil ka
Häipsa, ümbritsetud tugevate
kaitsevoõnditega, mis koosnesid
müüridest, tornidest, vallidest ja
kraavidest. Mõnel Eesti linnal (nait.
Paide, Rakvere) selline kaitsevoond
puudus, linna piiras ainult tugev
tara. Linnakindlustused olid linna
üldpildis tähtsaks arhitektuurseks
komponendiks, kuid samal ajal pi-
rased nad linna territoriaalset kasvu.
Selle tõttu olid meie suuremad lin-
nad Tallinn ja Tartu keskaja õit-
senguperioodil väga tihedalt hoo-



oonestatud. Kõrge oli ka elanikkonna
tihedus, ulatudes Tallinnas ja
Tartus arvatavasti 250 inimeseni
hektaril. Väiksemates ja nõrgalt
hoonestatud linnades oli hoonestus
ja elanikkonna tihedus mitu korda
vähem, kuna maad ei olnud vaja
et loolega kokku hoida. Huvitav
on märkida, et tänapäeval on
hoonestuse tihedus linnades palju
vähenenud, ulatudes reeglina mõne-
kümne inimeseni hektaril ja ainult
paikade linnades küünib
see inimeseni hektaril. Kaasajal on
selle tõttu nn. mitte-eluterritoo-
ruse (toetus, laod, transport
vms) tihedus linnades.

Hooneid linnades nappus linnades
selle tõttu hoonete arhitektuuri-
seks komponendiks. Hoonete ar-
hitektuuris hakkas domineerima
saksa ja hollandi joon. Võib arvata, et

17. Tallinna ordu-
linnus Toompeal
(XIII—XIV saj.).
Vaade läänest



18. Toompea ja all
linna ühendav Pikk
jalg ja samanimeline
väravatorn (XIV saj.)



19. Rakvere ordu-
linnuse (XIV—XV saj.)
varemed



ajaluse pilako-
na (XIII—
j.) varemed

kindlustusvööndite tõttu tekkinud territoriaalne kitsikus avaldas mõju mitte ainult linna plaanile ja ehituste arhitektuurile, vaid kujundas ka maitset, soodustades kõrgusse pürgiva gooti stiili tekkimist ja arengut.

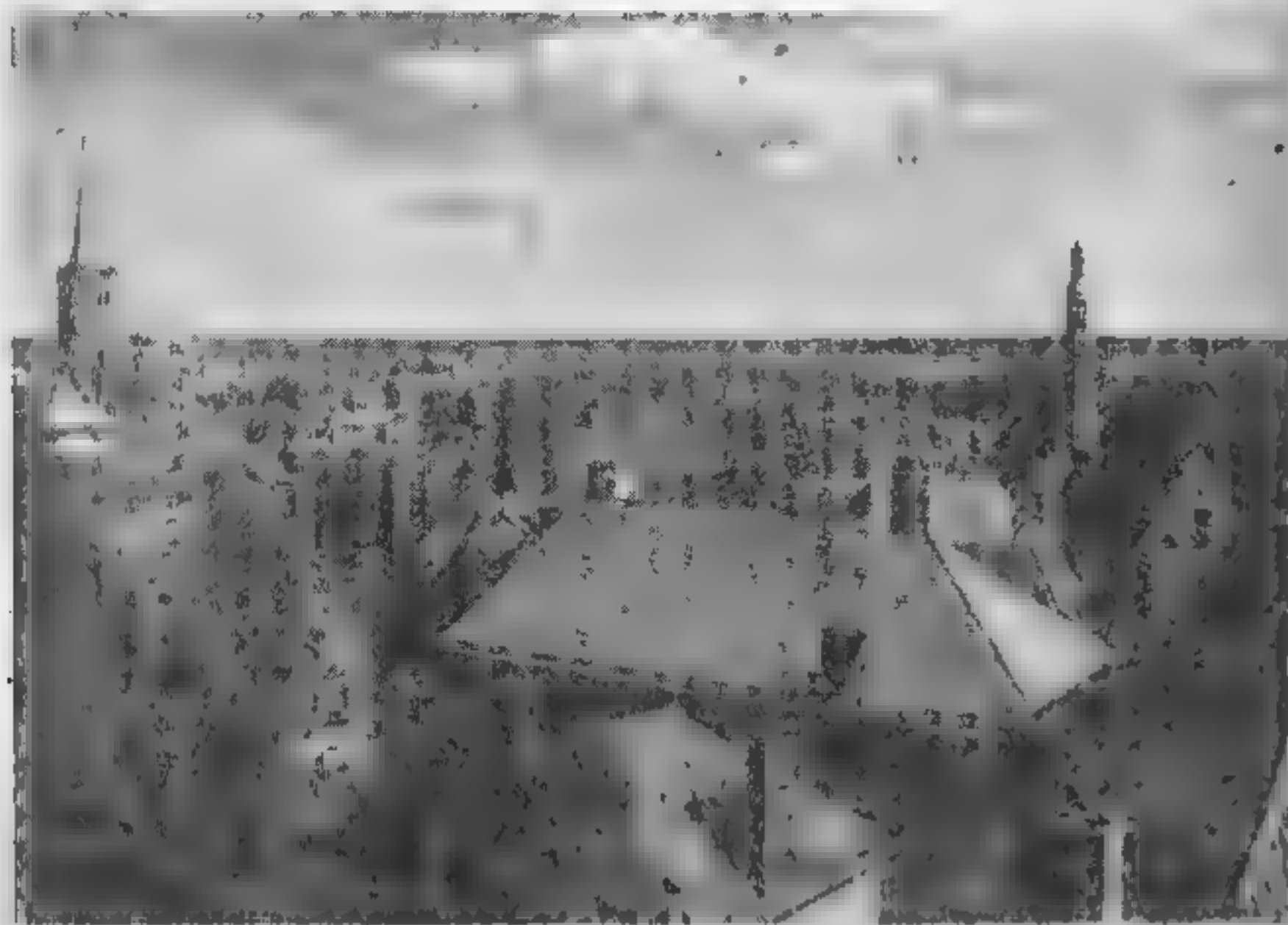
Linnade plaanis oli keskne koht linna peavaljakul, mis oli ühtlasi turuplatsiks. Seda rõhutasid nii tema



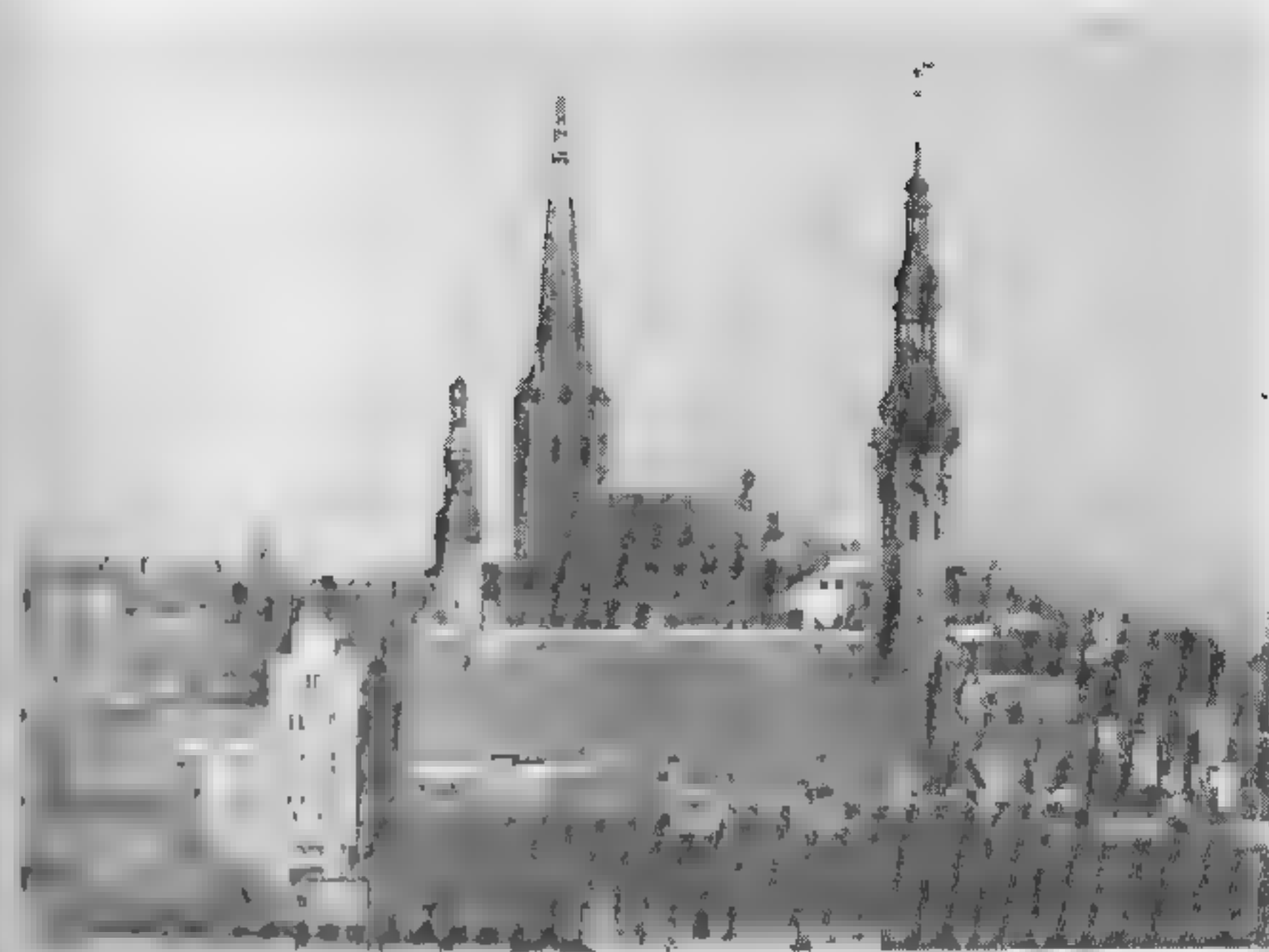
alused olid
alused ar-
alused kom-
— Tornide
alused



alused do-
alused
Tallinna



23. Vaade Tallinna vanalinnale



territoriaalne piirid kui ka platsile asustatud linnade suur arv (näit. Tallinnas oli neid 7). Täiendavateks olid hõlmamiseks sõlmepunktideks olid kirikud ja kloostrid.

alused linnad eeldab külaga võr-
alused linnad elukandi ja seega ka teist
alused linnad linn polnud linn, kui

puudusid raekoda, gildid, kauplused, töökojad ja muud ühiskondlikud hooned. Keskajast on neid säilinud meil suhteliselt vähe — ainult Tallinnas, kuid andmeid nende olemasolu kohta leidub hulgaliselt ka mujal. Tõsi küll, suurem osa säilinud hoonetest on sajandite jooksul korduvalt ümber ehitatud ning minetanud oma esialgse arhitektuuri ja vahest ka otstarbe, kuid mitmelgi neist on näha XIV—XV ja kohati isegi XIII saj. pärinevaid fragmente.

Vaatamata ühiskondlike hoonete monumentaalsusele, kujundasid linna-
napilti eeskätt siiski elamud. Esialgu olid nad enamasti puidust, kuid kor-
duvad tulekahjud ajendasid linna-
võime hoolitsema tuleohu vähenda-
mise eest. XIV saj. keskpaigast päri-
neb Tallinna magistraadi keeld pus-
tada linnas puidust ehitusi. Ilmselt
pärast neid eeskirju hakkas linnas
lauldaselt juurduma praegusele Tal-
linna vanalinnale (ja ka teistele
keskaegsetele Eesti linnadele) iseloo-
mulik villudega linnava poole poõ-
ratud ühe kivihoonestus.



24. Laboratooriumi
tänav Tallinnas

1. Toomkirik
(XIII
saj., tornikülar
1)



2. Toomkirik
(XIII
saj.)



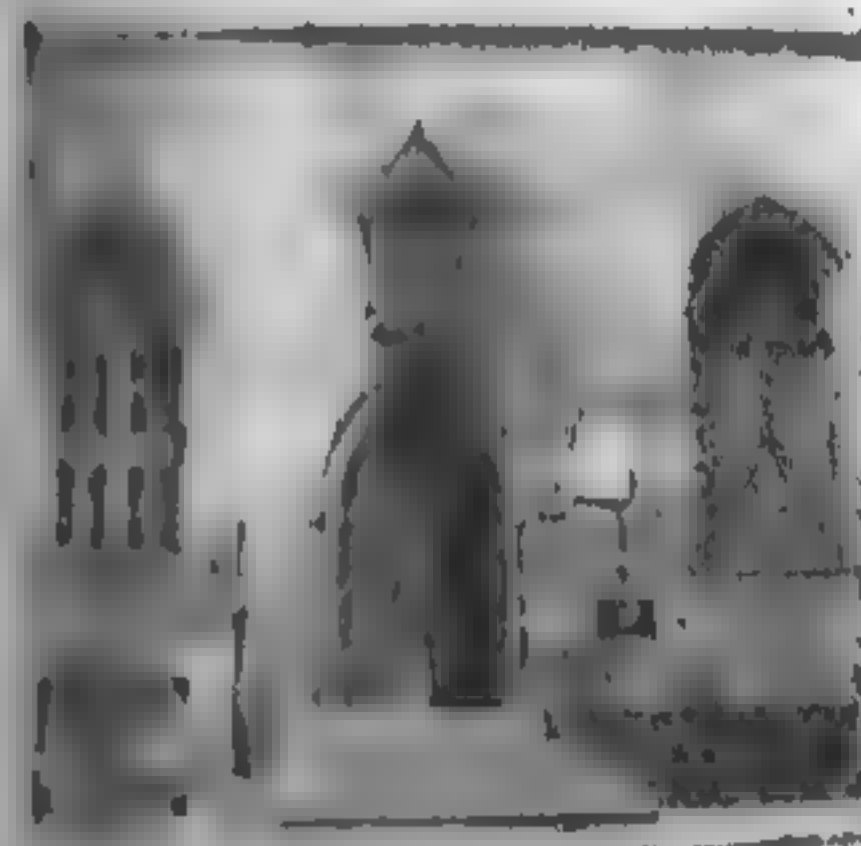
3. Toomkirik
(XIII
saj.)



28. Toomkirik Tartu
(XIV—XV saj.)



29. Endise Suurgildi
hoone portaal
(XV saj.)



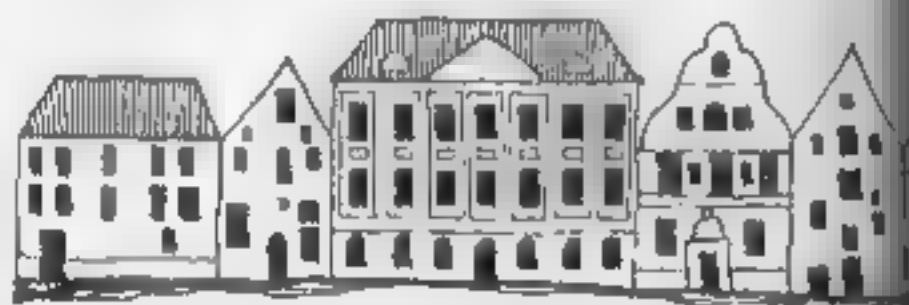
Koos linnadega tekkisid ja arenesid nende ümber juba varakult oma sotsiaalse sisu ja arhitektuurilise ilme poolest hoopis erinevad eeslinnad. Need olid alama kihi elupaigaks, koosnedes peamiselt primitiivsetest puidust elamutest ja majandushoonetest, olgugi et sin-sen leidus ka esindushkke linnakodanike väljasõidukohti, parke ja mõisaid. Tõllesegseid eeslinna võib vaadelda kui kapitalistliku linna agulite eelkäijaid.

Linna elanikkond kasvas jõudsalt.

Juba 1372. a. võis Tallinnas elada umbes 4000 inimest²⁰ ja ta oli XIV saj. Baltimaade üheks suuremaks linnaks. Umbes sama suured olid sel ajal ka paljud Lääne-Euroopa ja Venemaa tuntud linnad ja ainult mõned silmapaistvad, nagu London, Rooma, Hamburg, Pariis, Novgorod, Kiiev, Vladimir, ületasid tunduvalt Tallinna elanike arvu poolest. Ka Lääne- ja Kesk-Euroopa silmapaistvamad gooti ehitised — katedraalid, raekojad ja gildid — ehitati enam-vähem samal ajal kui Tallinnas ja teistes Eesti keskaegsetes linnades. Seetõttu, vaatamata gooti stiili kohalikule eripärale, on keskaegsetel Euroopa linnadel palju ühiseid jooni. Näiteks on Nürnbergi vanalinn kohati äravahetamiseni sarnane Tallinna vanalinnaga.

Oma suuruselt ja arengutasemelt ei jäänud Tallinnast maha Tartu. Teised Eesti keskaegsed linnad olid tunduvalt väiksemad — mõnesaja kuni paari tuhande elanikuga.

XVI saj. ilmnesis Eesti linnaehituses uued jooned, mis olid tingitud renessanss-stiili jõudmisest meie maale. Uued linnaehituslikud ideed tekkisid kultuuriliselt ja majandusli-



kult enamarenenud Itaalias, ulatudes sealt, Prantsusmaale, Saksamaale, Hispaaniasse ja mujalegi. Koostati hulgaliselt «ideaalse linna» projekte. Nende peamiseks iseloomulikuks jooneks oli loobumine endisest suunamata territoriaalsest arengust. Ideaalne linn planeeriti rangelt sümmeetrilisena, radiaalselt kulgevate tänavate ja tugevasti rõhutatud tsentriga. XVII saj. muutusid linna vältimatuks osaks prantsuse fortifikatsiooniinseneri S. de Vaubani süsteemi järgi kujundatud bastionid. Nende monumentaalsed sümmeetrilised vormid kujundasid teravalt linnade kontuure.

Selliseid «ideaalseid linna» pple meil ehitatud, kuid mõningat mõju renessanssarhitektuur linnadele



... juba jättes Peamiselt kajastub see ... portaalides, akende ... dekoratiiv-reljeefides ... raidkunstil vormides. ... on aga see, et lõp- ... suunamata areng ja ... mõju linnaplaani ... arhitekti-linna- ... tegevus.

... XVI saj. meie lin- ... Laastava Liivi sõ- ... tugevasti kann- ... jooksul ei tekkinud ... Alles sajandi teisel ... linnade võrk ka- ... 1563. a. sai linna- ... (Kingissepa) ja ... arhitektuurilis- ... Kingissepas



juba varem (XIV saj.) ehitatud Kuressaare linnus — üks paremini säilinud linnuseid meie maal.

Uus sõdade laine tabas Eestit XVII saj., mille tulemusena kõik Eesti alad läksid Rootsi valdusesse. Sõjategevusega kaasnenud nälja ja taudi ohvriks langes kuni 2/3 eesti rahvast.^{14, 21} Elanike arv linnades vähenes tunduvalt, paljud linnad olid rusudes, Viljandi, Rakvere, Haapsalu ja Paide kaotasid linnaõigused ja muutusid mõisnike omandiks. Teatav linnaehituslik elavnemine toimus alles sajandi teisel



31. Keskaegne elamu Tallinnas Niguliste tn. 1 (XV saj.)

32. Tallinna vanalinnale iseloomulikke elamuid Laias tänavas

33. Gooti interjöör profaanarhitektuuris (XV saj.)

34. Vene tänav Tallinnas 1825. a.

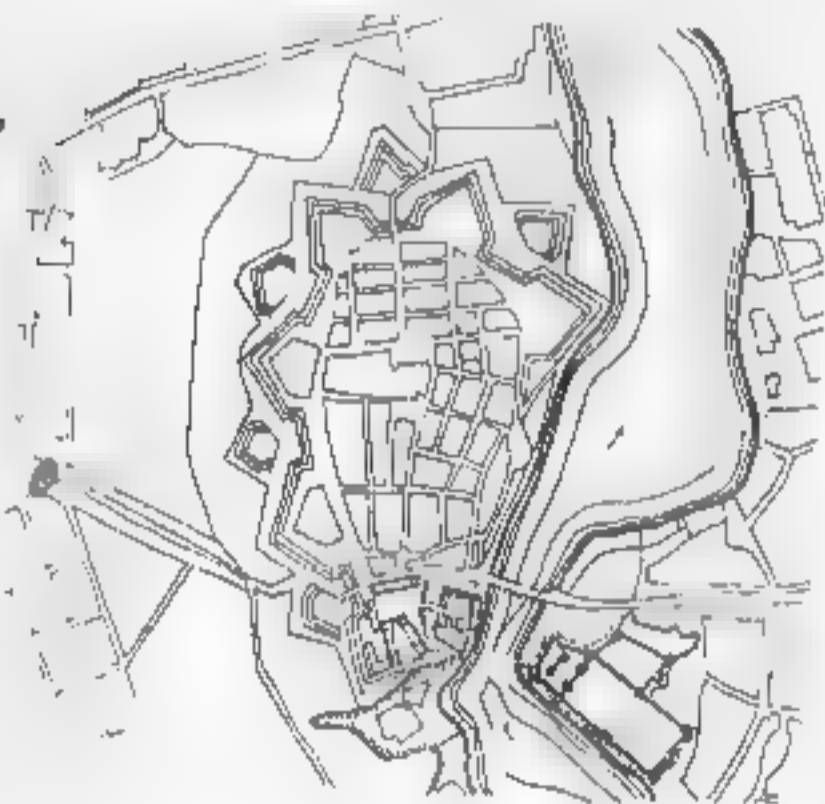
35. Renessanssarhitektuuri mõju väljendus peamiselt detailides — endl. Mustpeade vennaskonna hoone portaal Tallinnas Pikk tn. 21 (XVI saj.)

linna planeeri-
-struktuur

linna planeeri-
-struktuur

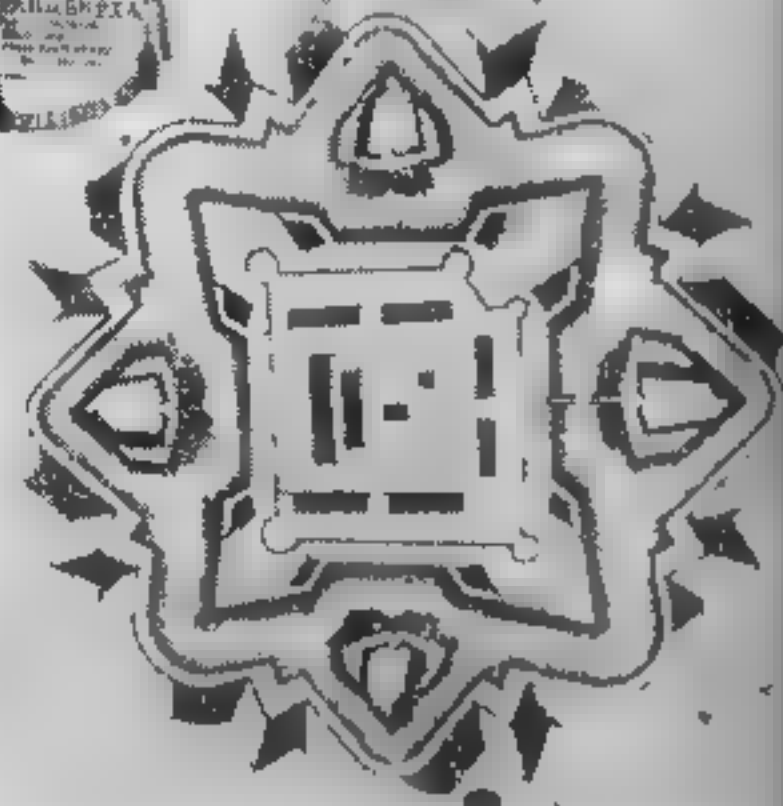
linna planeeri-
-struktuur

linna planeeri-
-struktuur



poolal, mil hakati tegema mõningaid kindlustustöid. Rootsi fortifikatsioonispetsialisti E. Dahlbergi kavandite järgi alustati kindlustuste ehitamist Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Kuresaares. Suurema ulatusega töid tehti Narvas, kuna rootslased pöörasid suurt tähelepanu selle piiräärse linna väljaehitamisele ja kindlustamisele, seda enam, et 1659. a. tulekahjus oli linn peaaegu hävinud. Narva ülesehitamise aeg langes kokku barokk-kunsti leviku ajajärguga. Sel perioodil koostatud linnaplaanidele on iseloomulik täisnurga all ristuvate tänavate võrk keskel asuva peaplatsiga ja bastionidele suunatud peatänavatega. Ka Narva linna uus plaan sai barokkile iseloomulikke jooni, kuid võrreldes endise plaaniga ei olnud muudatused kuigi suured,

piirdudes tänavate õgvendamise ja kohati ka laiendamisega. Tervikuna muutusid tänavatevõrk, kvartalite suurus ja kinnistud vähe. Nende elementide konservatiivsus on



...mõnikord mõtlemisvõimele linnaehi-
...muutlik oli hoones-
...Narva linn sai uue, avarama
...rikkalikuna barokse hoonestuse,
...põlve talle sügavama jälje kui

ühelegi teisele linnale. Kahjuks hävis see silmapaistev barokne linn 1944. aastal niivõrd, et seda ei osutunud võimalikuks endisel kujul taastada. Taastatud on ainult üks tähelepanuväärne hoone — XVII saj. ehitatud raekoda.

Teistes linnades ei saavutanud barokkarhitektuur XVII saj. sellist mõju, kuna ta arenes eeskätt olemasolevate ehituste baasil ja avaldus, nagu renessansski, peamiselt detailides. Rida silmapaistvaid barokkehitisi püstitati Eestis alles XVIII saj. esimesel poolel, peale meie alade liitumist Venemaaga.

Palju kiirem Eesti ja Lätiga võrreldes oli XV—XVII saj. linnade areng Leedus. Võidukas Grunwaldi lahing (1410. a.) kindlustas Leedule sõltumatu ja iseseisva arengutee. Temast sai suurriik, mis muutus eriti

41. Narva raekoda, XVII saj. barokkehitis

42. Katarina kirik Pärnus, XVIII saj. barokkehitis





Minist-
hoone



... ja rikkaks peale liitumist
tootajate 1700. a. See soodustas uute
tootajate teket ja vanade kasvu.
XVIII saj. algul loendati Leedu ter-
ritooriaalselt (praegustes piirides) juba
14 linn (Eestis — 10, Lätis — 13).
Suurem linnaks Baltimaadel
toimus Vilnius, kus elas ligi 25 000
inimest. Linnade arengu erinevad
etapid ja majanduslikud tingi-
mused avaldusid ka nende arhitek-
tuuris. Baltikumi varajased linnad
kuulusid XIII—XV saj. valitsevas
aegses stiilis. Kuna linnaehitus oli neil
suhteliselt intensiivsem Eestis ja Lä-
tis, siis see stiil nende linnadele
sageli jäi järgijate kui Leedu linna-
dele, kus on seevastu palju rohkem
varajast arhitektuuri, kuna selle
järgneva perioodi langes kokku
linnaehitusega Lee-

tuumaalised nihked Eesti ja kogu
Baltikumi linnaehituse ja üldse asu-
kondade arengutingimustes toimusid
XVIII saj. algul toimunud majandus-
like muutuste tõttu, mis
seotud Eesti liitmisega Vene im-
peeriumiga. Eestis algas suhteliselt
varajane arengu periood. Hakkasid
suurendama manufaktuure ja põllu-
tootust, eriti loomakasvatust. Lin-
naehitus ilmes juba sajandi teisel

poolel kahe linnaga (1783. a. sai lin-
naõigused Paldiski ja järgmisel,
1784. a. rajati uue maakonnakesku-
sena Võru). Märkimisväärne on see,
et mõlema linna plaanil on ühiseid
klassitsistlikke jooni: sümmeetriline
täisnurkne sirgete tänavate võrk
peaplatsiga linna raskuskeskmes.

XVIII saj. lõpul elas Eesti terri-
tooriumil 417 000 inimest, kusjuures
linnades 23 000, seega umbes 5% ko-
gu elanikkonnast. Juba sel ajal oli



45. Baltimaade lin-
nade võrk XVIII saj
algul

- alla 10 000
el. linnad
- 10 000—50 000
el. linnad



46. Pärnu vaade
XIX saj.

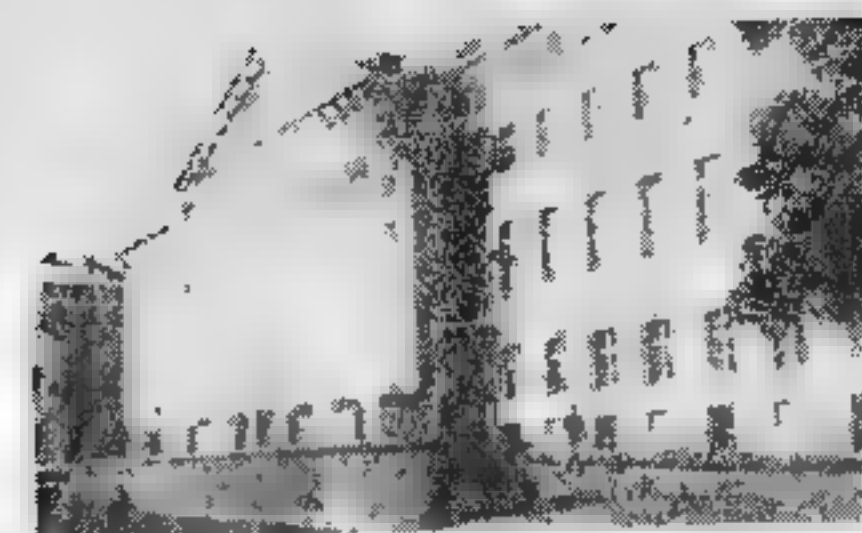


Eesti enam linnastunud ala kui kogu Venemaa tervikuna (4,1%) või näiteks Soome, kuid jäi maha Lät.st, kus linnades elas 1800. a. üle 7% elanikkonnast.²²

Suhteliselt rahulik aeg ja suurtööstuse tekkimine soodustasid edasist linnade kasvu. Vähem kui saja järgnenud aasta jooksul linnade elanikkond kolmekordistus. Loendu-

se andmeil elas Eesti territooriumil 1863. a. 723 000 inimest, sealhulgas linnades 64 000 inimest, mis moodustab ligikaudu 9% kogu elanikkonnast.

XIX saj. algul toimus arhitektuuris edasine klassitsismi levik ja areng. Eriti intensiivne oli ehitustegevus XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul Tartus, kuna peale



49. TRÜ peahoone
Tartus (XIX saj.)



50. Praegune Eesti
NSV Rahandus-
ministeeriumi hoone
Tallinnas (XIX saj.)

linna tulekahju tuli linn taastada. Suhteliselt sellest ajast pärineb linna omaparane ja teravalt klassitsistlik üldilme. Tallinnas üldpildis omab klassitsism vähegi kaalu, kuigi ka siin, eeskätt (hooneid), on ehitatud selles stiilis. Suuri hooneid ning ümber linna ümber klassitsistlikus laadil said Paide, Haapsalu ja teise linna peaväljakud linna lanavalõigud.

Linna tulirelvade arenguga kaotati XIX saj. keskel oma otstarbe linnalinnal muldkindlustused. Need anti sõjaväevõimudelt üle tsi-

viilvõimudele. Viimased kasutasid neid linna huvides — bastionidele ja tasandatud vallikraavidele rajati parke, mis tänapäevalgi omavad suurt tähtsust meie vanades linnades, nagu Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Narvas.

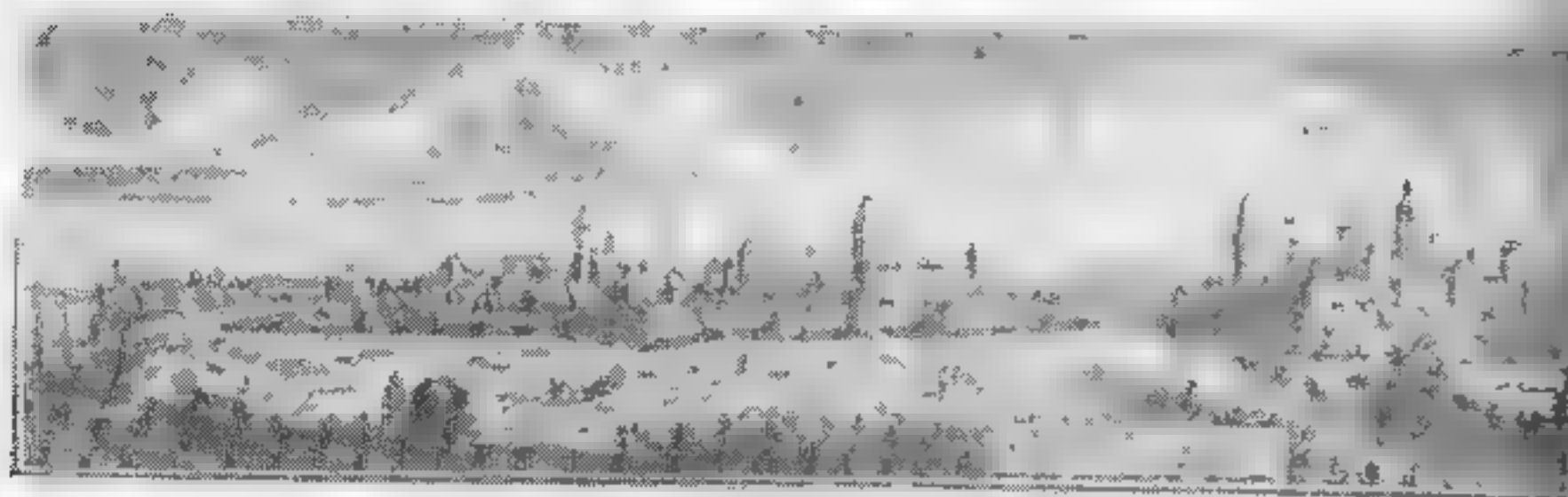
Linnade elanike arvu suuremine kutsus esile linnade territoriaalse kasvu ja olulisi muudatusi nende plaanides. XIX saj teisel poolel algas linnade arengu kapitalistlik periood.

Vene impeeriumiga liitumine avaldas kõige suuremat mõju Läti aladel paiknevate linnade arengule.



51. Viljandi vaade
XIX saj.

Tanu äärmiselt soodsale geograafilisele asendile Baltikumi tsentrumis, suure laevatatava jõe suudmes, kasvas kõige kiiremini Riia. Kui 1800. a. oli Riias ainult 29 500 elanikku, siis 1881. a. oli see arv suurenenud 169 300-ni ja Riia muutus üheks suuremaks linnaks Venemaal. Kõige kiiremini kasvas Lätis Riia kasvu tõttu ka linnaelanike osatähtsus. Kui Eestis tõusis see XVIII saj. lõpust kuni 1897. aastani 5%-lt—19,1%-ni, Leedus 5%-lt—13,1%-ni, siis Lätis 7,3%-lt—28,1%-ni.



MAA-ASULATE ARENG

Feodalismiperioodil toimus olulisi muudatusi ka muistses maa-asulas. Need tulenesid ühelt poolt XIII saj. alanud külamaade mõistamisest, mille tulemusel toimus talude vägivaldne ümberasustamine haremadele, ja teiselt poolt maade ülesharimisest ja asustamisest elanikkonna juurdekasvu tõttu. Kõige levinumaks küla tüübiks sai XIII—XIV saj. sumbküla, kus hooned asusid kobaras üksteise lähedal. Maastikuliste iseärasuste ja põlluharimisviiside erinevuste tõttu hakkasid tõenäoliselt juba XIII—XIV saj. kujunema ka teised külatüübid. Vooreline maastik soodustas rida- ja ahelkülate teket, ühtlasi levis see külatüüp ka rannamaadel; künklikel maastikel arenes hajaküla. Külad koosnesid taluüdest, mille ümber olid hoonetatud kõik vajalikud ehitised, alates olumajast ja lõpetades kaevu ja aia. Sellises muistses külas alustas majanditepikkust kujunemist ka Eesti originaalne, võõra mõjutusest mõjutamata ning ühtlasi väga monumentaalne taluehitus — rehielamu.²³ Järgnenud sajanditel Eesti küla sotsiaalne seisund muutumisväharselt ei muutunud; sellest ei saanud toimuda olulisi muutusi ka küla iseloomus, mida suuresti kirjeldab oma 1814. a. koostatud doktoritöös K. E. v. ... Kirjeldusest järeldub muu, et elamu laoti üles tahumata palkidest ja kaeti õlgkatusega ning ta koosnes mitmest kindla funktsiooniga ruumist.

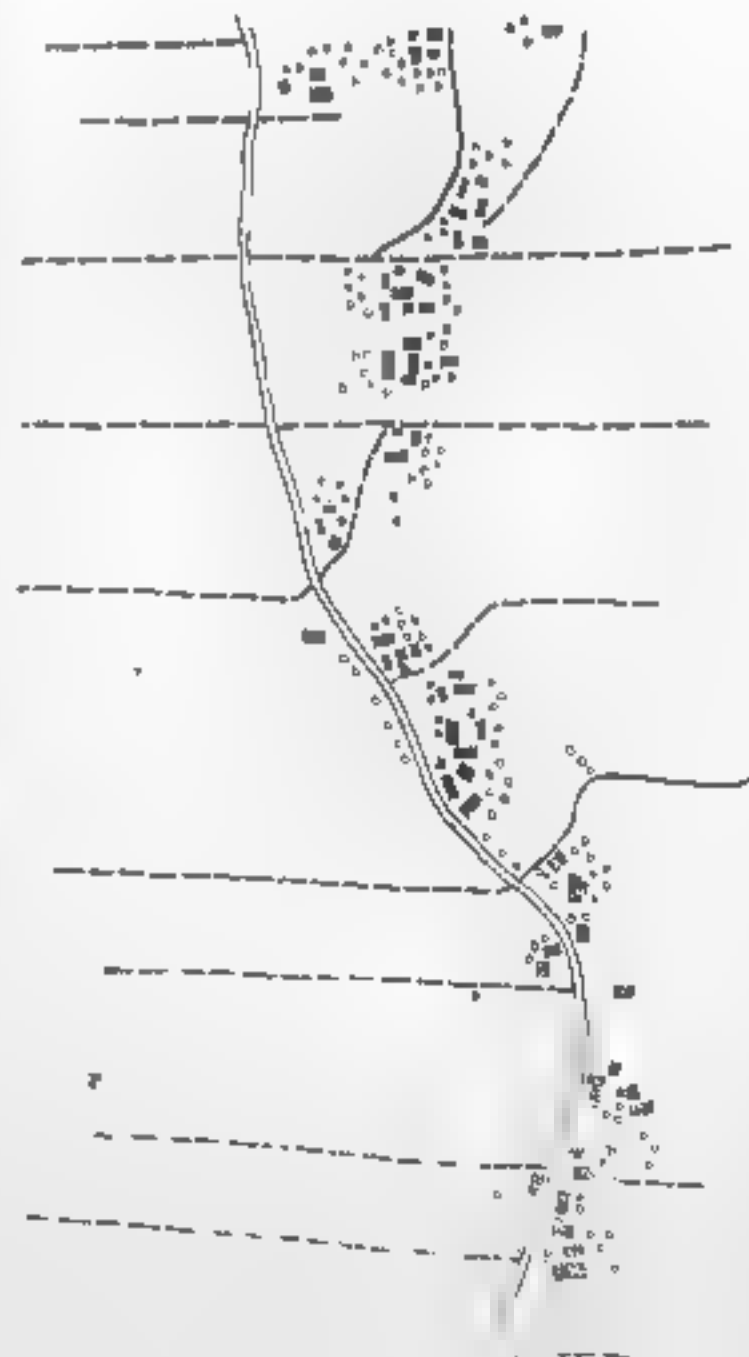
Rehielamu vastas hästi kohalikele looduslikele tingimustele ja elu- ja tööoludele. Arvestades feodaalperioodil valitsenud rõhumist ja äärmiselt piiratud majanduslikke võimalusi, võib väita, et rehielamu on tõesti tõlleenegse rahvaarhitektuuri näide. Sellest on saanud suurepärane uute maaelamutüüpi-

de loomisel mitme põlvkonna arhitektid. Ainult maaelanike sotsiaalse rõhumise ja vaesusega on seletatav elamu aeglane tehniline areng feodaalperioodil. Nii hakkas klaasitud aken juurduma maaelus alles XIX saj. alguses, aga korsten ja koos sellega uus küttesüsteem veelgi hiljem — XIX saj. keskel. Feodaalperioodil avaldas olulist mõju



Küla tüüp Eestis feodaalperioodi lõpul ja kapitalistlikul perioodil

56. Sumbküla



57. Ridaküla



maastikuarhitektuurile varem tundmatute hooneliikide levik, millel ei ole sellist kohalikku omapära nagu rehielamutel. Vanimad neist on kirikud. Nende ehitamisele pöörasid feodaalid suurt tähelepanu juba XIII saj., kuna nad olid kohaliku elanikkonna vaimse ja füüsilise orjastamise vahendiks. Rõhutamaks vagevust, püstitati kirikuid

looduslikult valitsevatesse kohtadesse ja kasutati tihti ühtlasi ka kindlustustena. Tänu soodsale asendile ja suurele massile avaldasid nad märkimisväärset mõju mitte ainult maastikupildile, vaid ka maainimeste hingeelule. XIII saj oli meie aladel juba tihe kirikutevõrk.

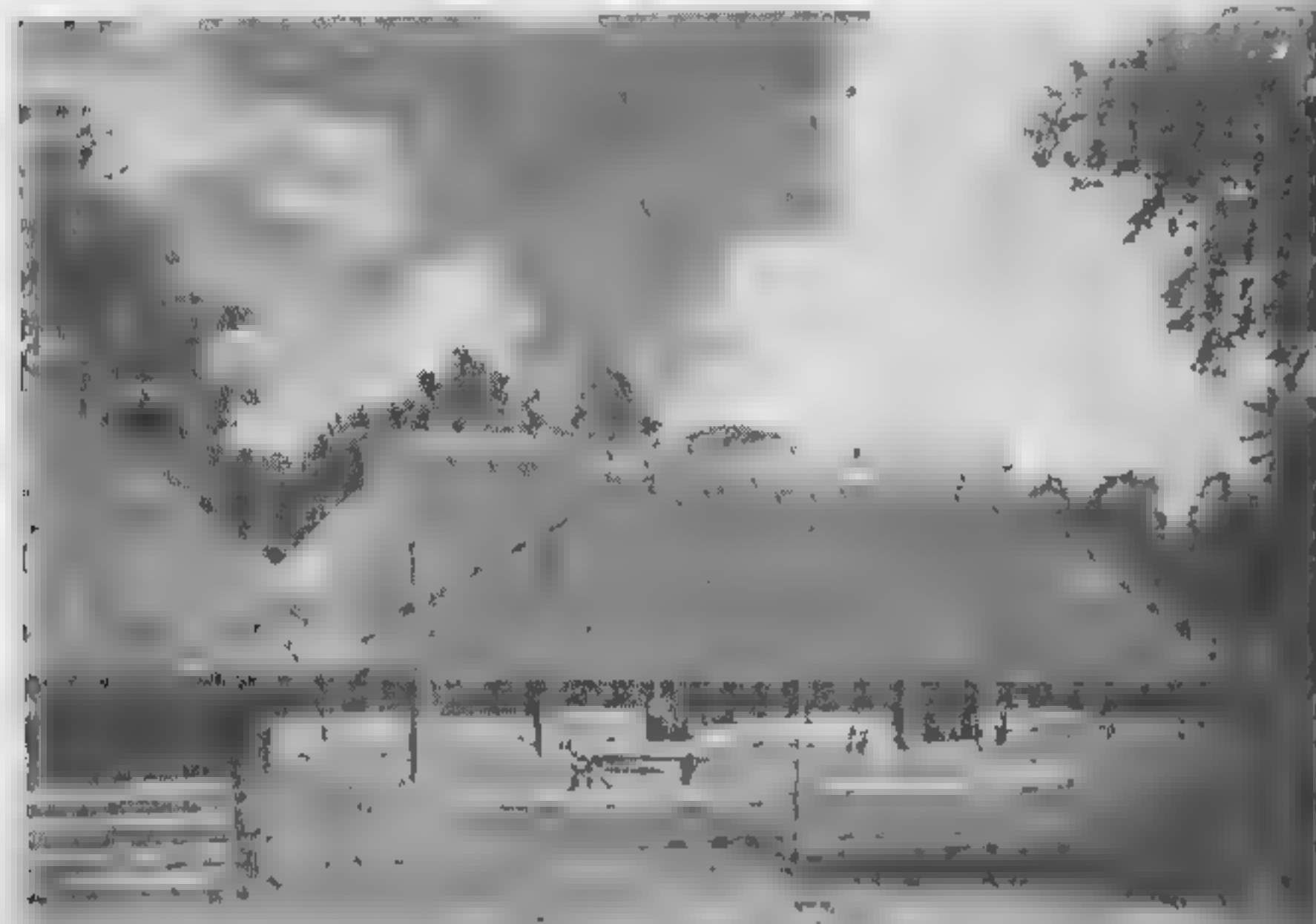
Ümbes samal ajal hakati meie



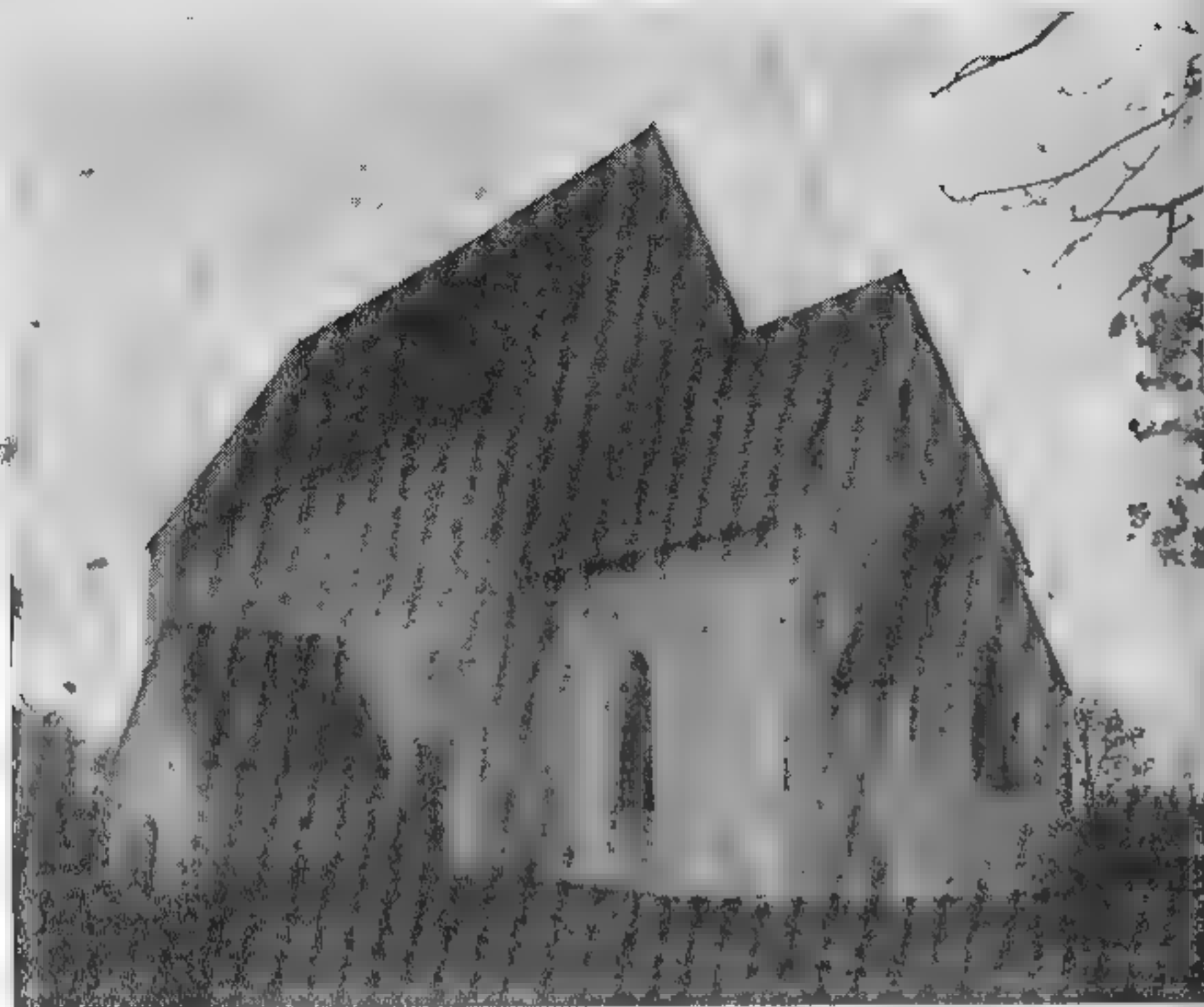
61. Sutlepa kabel (XVII–XIX saj.)

maastikuarhitektuurile varem tundmatute hooneliikide levik, millel ei ole sellist kohalikku omapära nagu rehielamutel. Vanimad neist on kirikud. Nende ehitamisele pöörasid feodaalid suurt tähelepanu juba XIII saj., kuna nad olid kohaliku elanikkonna vaimse ja füüsilise orjastamise vahendiks. Rõhutamaks vagevust, püstitati kirikuid

looduslikult valitsevatesse kohtadesse ja kasutati tihti ühtlasi ka kindlustustena. Tänu soodsale asendile ja suurele massile avaldasid nad märkimisväärset mõju mitte ainult maastikupildile, vaid ka maainimeste hingeelule. XIII saj oli meie aladel juba tihe kirikutevõrk.



62. XIX saj. alguse rehielamu



Et nüüd hõvikonstruksioonide levi-
tuse ja paigutuse arenemise-
ga hõlmasid koos oma parkide ja
kõrvalolevate kirkude kõrval kü-
simusi tugevateks dominantideks

lõpusajandil hakkasid
tõusma üha selge-
malt kerkima nn. tsentraalsed
kirikud, millel oli domineeriv osa

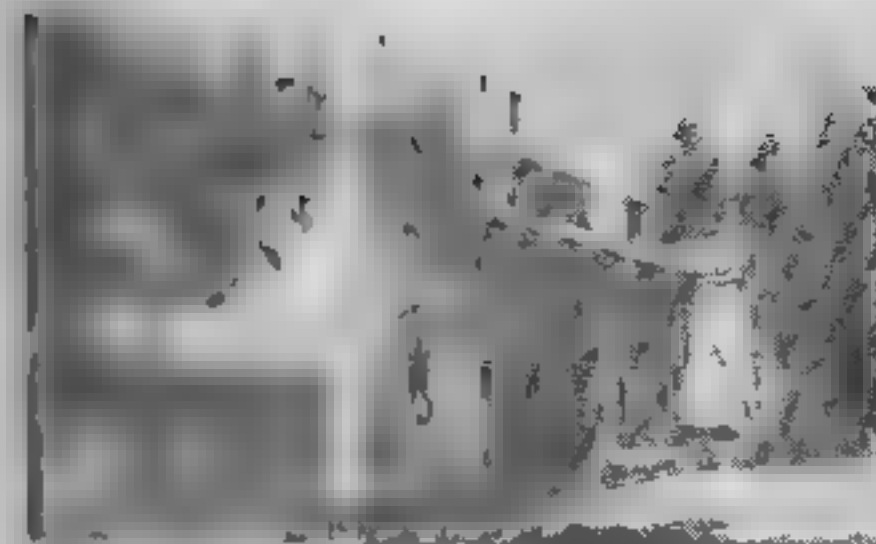


65. Audru kirik
(XVII saj.) ja kõrval
(XIX saj.)

66. Võnnu kirik
(XIII—XIV saj.)

67. Saue mõisahoone
(XIX saj.)

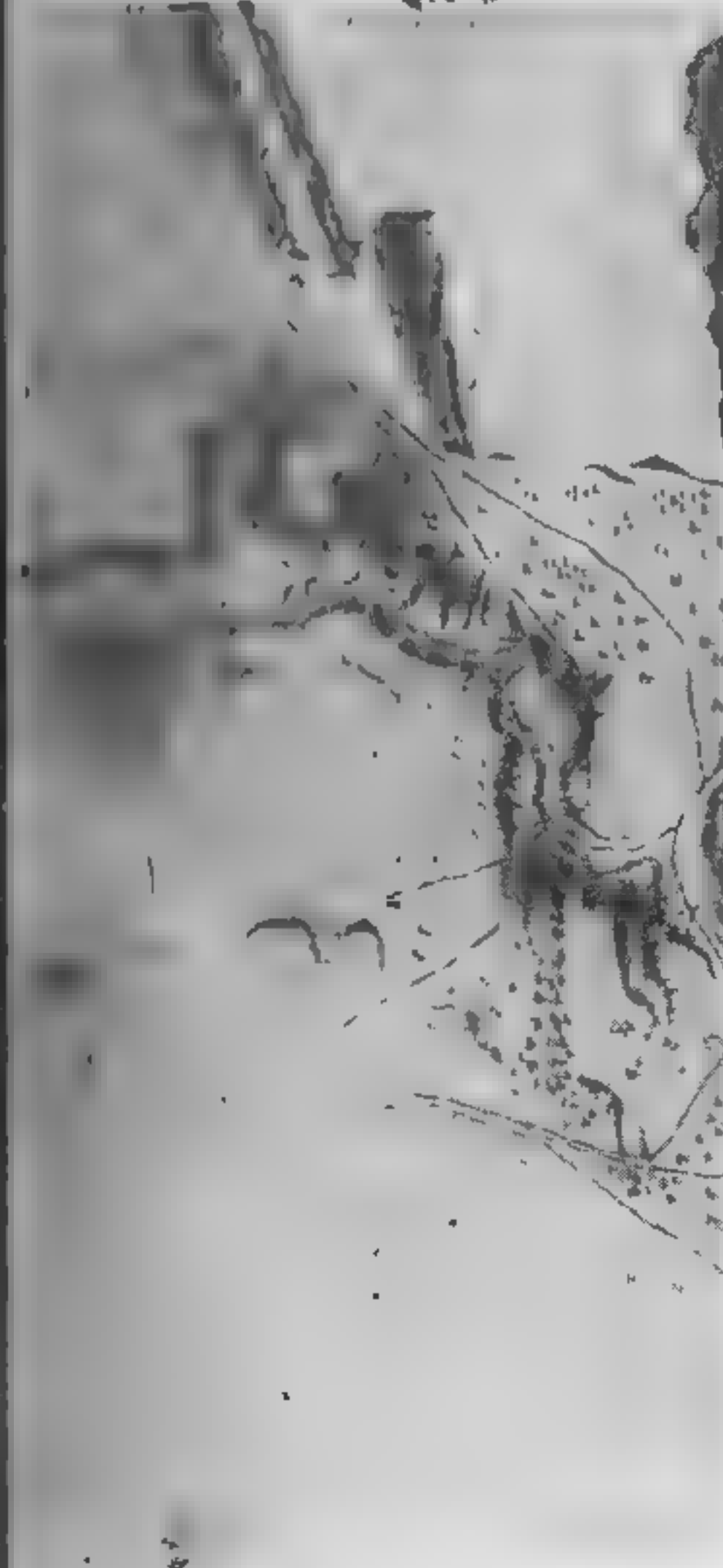
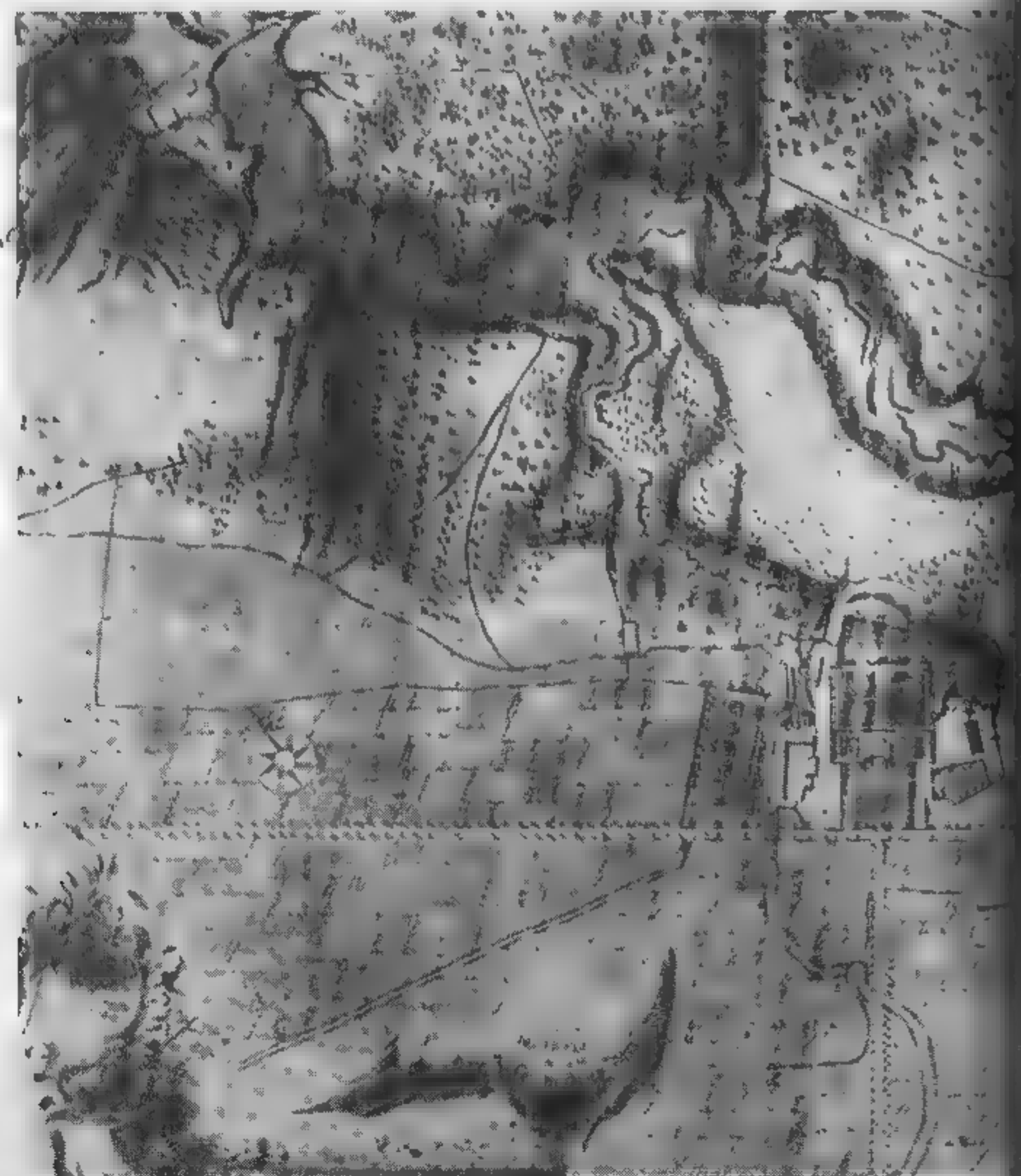
111 maj.)



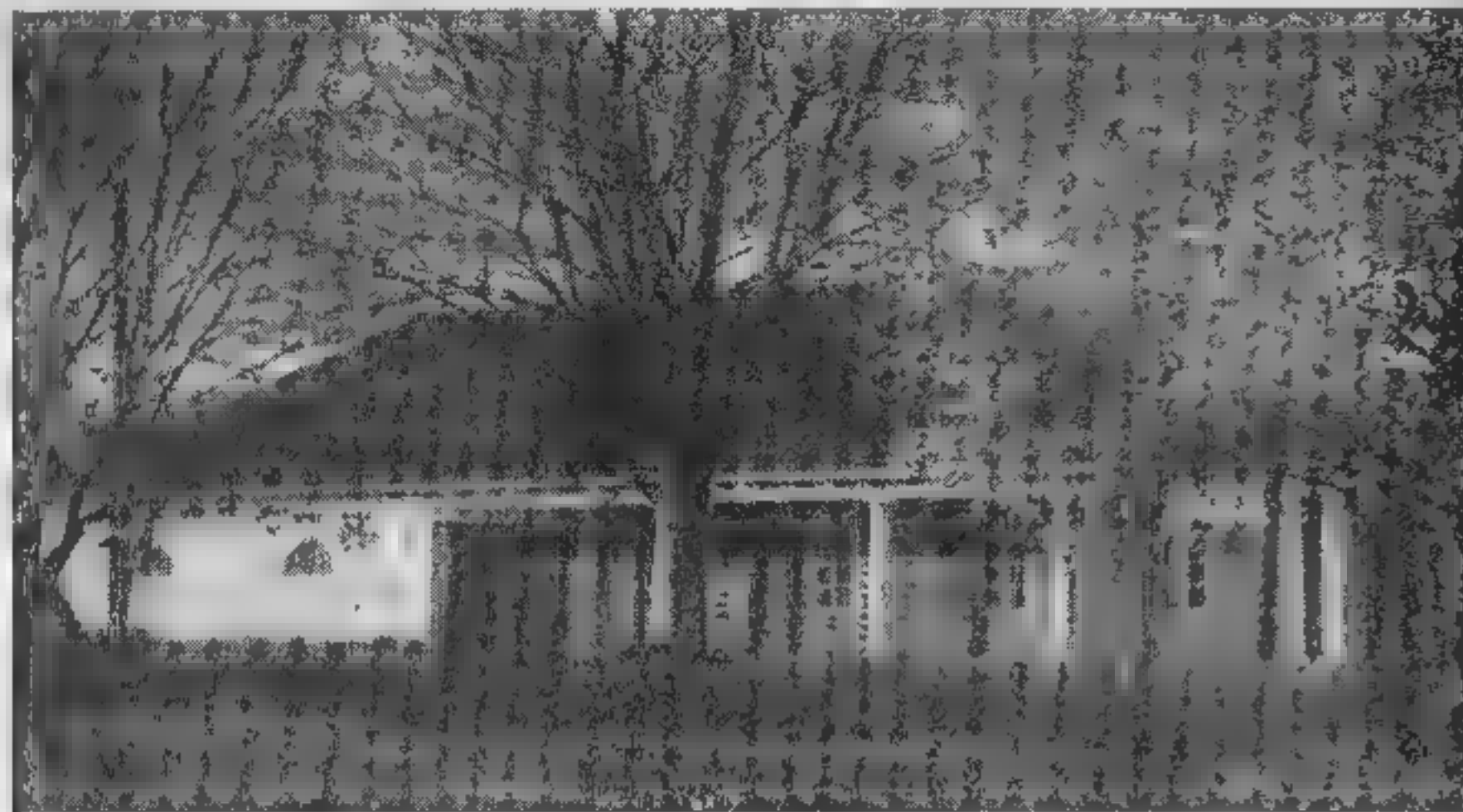
71. Purila mõisa-
hoone (XVIII saj.)

72. Essu mõisahoone
(XIX saj.)

1763.



teiste suhtes. Need olid peamiselt kirikukülad. Seda protsessi soodustas ühiskondlike hoonete koondamine mõnesse külasse. Esmajoones tuleb mainida koolimaju. Neid hakati ehitama B. G. Forselluse eestvedamisel XVII saj. lõpul eesmärgiga edendada koolihariduse levikut.²⁶ XVIII saj. teisel poolel hooustus veel ühe omapärase ühiskondliku hoone liigi — kõrtsi levik. Praeguse mõiste järgi oli kõrts universaalsete funktsioonidega hoone, mis teenindas elanikkonda üheaegselt võõrastemaja, söökla, kaupluse ja isegi kultuurihoonena.²⁷ Tekkinud omapärane ühiskondlike hoonete kompleks muutis mõned külad ümbruskonna külgetõmbe fookusteks. Hiljem hakati nendesse küladesse ehitama postijaamu, kauplusi, sinna asusid elama rätsepad, pottsepad ja teised käsitöölised, samuti apteekrid, arstid ja teised külaintelligentsi esindajad. Mõnedest nendest küladest on käesolevaks ajaks arenenud alevikud, alevid ja isegi linnad. Suhteliselt stabiilne, kuigi aeglane majanduse areng ja rahulik, Eesti territooriumil ilma suurte sõjaliste vapustusteta kulgenud ajajärk soodustas kiiret maaelanike arvu kasvut. 1863. a. elas maa-asulais 659 000 inimest, seega umbes 1,5 korda rohkem kui praegu. Seetõttu oli



74. Halinga hobu-
postijaam (XIX saj.)

maa-asustus XIX sajandil tihe ja leidus isegi praeguse mõiste järgi usna rahvarikkaid külasid.

Kui Eesti ja Läti külade arengus on suhteliselt palju ühiselid jooni, siis Leedu küla arenes feodaalperioodil teisiti. Meil oli iseloomulikuks nähtuseks maade vägivaldse mõisastamise tõttu toimunud maa-elanike dekontsentratsiooni vaheldumine ajutise kontsentratsiooni hetkega, Leedus aga toimus maa-elanike pidev kontsentratsioon. Seoses 1557. a. suurvürst Sigmundi poolt teostatud maareformiga hakati Leedus kujundama reeglipärasid suurte külade võrku. Külad planeeriti seejuures rangelt geometrilistena, sirgete tänavate ja standardsete elamute ning abihoonetega. Professor K. Šešlgise andmeil oli see esimeseks katseks Leedus (ja võib-olla koguni kogu praegusel NSV Liidu territooriumil) luua plaanipärane maa-asulastiku süsteem.⁴ Selle katse tulemusel jätkus Leedus feodalismiperioodil kompaktsete külade areng. Külade hajumine algas Leedus märksa hiljem kui põhjanaabritel ega kulgenud sellise hooga. Seetõttu esinevad Leedus ka kaasajal suured kompaktsed külad märksa tihedamini kui Eestis ja eriti Lätis.

Feodalismiperioodil kiirenes asulastiku areng. Toimusid olulised muudatused tema iseloomus: kujunesid meie esimesed linnad ja põhilised külatüübid, juurdusid mitmed varem tundmatud ühiskondlikud hooned, mis koondati mõnedesse küladesse. Toimus tsentraalsete külade eraldumine. Asulastik hakkas omandama süsteemi tunnuseid; algas kivikonstruktsioonide levik, mis võimaldas ehitada suuremaid ja monumentaalsemaid hooned ja kujundada kvalitatiivselt uut ruumipilti. Kui eelmisest perioodist ehitismälestisi säilinud pole, siis feodaalperioodi kiviehitisi on Eestis palju, eriti Põhja- ja Lääne-Eestis, kuna nende juures kasutati tugevaid ja püsivaid kohalikke ehitusmaterjale — paasi ja dolomiiti.

Tihenenud läbikäimise tõttu teiste maade ja rahvastega leidsid meile tee mujal tekkinud arhitektuurilised ja linnaehituslikud ideed ning võtted. Esimeseks rahvusvaheliseks stiiliks meie territooriumil oli hiisromaani stiil; XIII sajandi lõpul kindlustas endale juhtiva positsiooni gooti stiil,²⁸ millel said valitsevate tingimuste tõttu olla rida kohalikke iseloomulikke jooni: lakoonilisus, lihtsus, tagasi-



75. Kanepi hobu-
postijaam (XIX saj.)



hoidlikkus ja teatav raskepärasus. Gooti stiil jättis asulate arhitektuuri sügava jälje. Sellest ajast on Tallinn üks «gootikumaid» linnu Nõukondade Liidus. Olulisi jäigi meie asulastikule ka gootikale järg-

nenud teised stiilid, eriti Venemaal kõrgele tasemele jõudnud klassitsism. Tänu stiilirikkusele on meie asulapilt mitmekesine ja kätkeb endas hulgaliselt ajaloolist informatsiooni.

ASULASTIKU ARENG KAPITALISMIPERIOODIL

LINNADE ARENG

XIX saj. II ja XX saj. I poolel toimus kiire tööstuse, põllumajanduse, transpordi ja kaubanduse areng, mis avaldas erakordselt soodsat mõju linnade kasvule.

väheneb. Raudtee avardas võimalusi tuua kohale toorainet ja vedada ära valmistoodangut — seega soodustas tööstuse arengut ja sidus linnad nende tagamaaga. Kui varaja-

Linnade elanike arvu kasv

Aasta	1782	1862/63	1897	1914
Linnade nimetus	Elanike arv (tuh. in.)			
Tallinn	10,7	20,7	58,8	116,1
Tartu	3,4	13,8	41,2	45,1
Narva	3,0	8,1	28,6	21,0
Pärnu	2,0	6,7	12,9	22,3
Kuressaare				
(Kõngisepa)	1,4	3,4	4,5	5,6
Viljandi	0,6	2,4	7,7	8,4
Paide	0,4	1,2	2,5	3,0
Haapsalu	0,6	1,6	3,0	4,1
Rakvere	0,4	1,6	5,9	7,7*
Valga	0,9	2,6	10,9	9,5*
Paldiski	0,2	0,4	0,9	1,1*
Võru	—	1,6	4,1	5,1
kokku:	23,6	64,1	180,9	249,0

Ainult kahe ja poole aastakümne (1862/63. a. kuni 1897. a.) kasvas linnaelanike arv mitmekordseks. Eesti linnastumise tase tõusis 19,1%-ni, mis oli märksa kõrgem kui Venemaal tervikuna. Linnade kasvule avaldas erilist mõju raudteevõrgu loomine. 1870. a. valminud Peterburi—Paldiski raudtee tagas ühenduse Venemaa siserajoonidega, 1876. a. lisandus sellele raudteehendus Tartuga, mis 1889. a. pikenes Riiani. Raudteevõrgu loomine tõstis linnade kasvutempo enam kui kahekordseks. Jaamade juurde tekkisid uued asulad, millest mõned arenesid linnadeks. Seevastu neis vanades asulates, mis jäid raudteest eemale, hakkas elanike arv

sematel aegadel oli linnade kasvu peamiseks faktoriks kaubandus ja käsitöö, siis XIX saj. II poolel sai selleks tööstus, mis baseerus suure tagamaa ressurssidel. Sajandi lõpuks muutusid Tallinn ja Narva tüüpilisteks tööstuslinnadeks. Tööstus sai mitte ainult peamiseks linna kujundavaks, vaid ka linna planeerimisstruktuuri formeerivaks teguriks. Kuid uutele tingimustele vastavad lahendused ei tulnud üldöö. Kaasajal teatakse, mida tähendab linnale tööstus, seepärast koondatakse tööstusettevõtteid tööstusrajoonidesse seltselt, et võimalikult vähem häirida elurajoone. Tõllal aga polnud mingeid kogemusi ega oskusi. Püüti säilitada feodahsmiperioodist päri-

nevat töö- ja elukohtade läheduse põhimõtet. Vabrikud ehitati vabadele territooriumidele linnade ümber, linnarajuti ka raudteed, elamud paigutati vabrikute naabrusesse. Selle tulemusena tekkisid linnaosad, kus olid vaheldusid tööstus-, kommunaal- ja transpordiojektidega ning kus ignoreeriti sanitaar-hügieenilisi nõudeid. Planeerimisstruktuur

hakkas üha rohkem kaotama terviklikkust, seda soodustasid süvenevad eraomanduslikud valdusõiguslikud suhted maale (kuigi ka varasemast ajast võib täheldada nende negatiivset mõju, näiteks Kuressaare plaani ebaotstarbekas lahendus XVIII—XIX saj., millele on tähelepanu pööranud V. Miller).²⁹ Keerulisema ja ebamäärasema linnastruktuuri puu-



76. Tartu jaamahoone (XIX saj.). Vaade jaamaaerialt väljakult

77. Tartu jaamahoone (XIX saj.). Vaade raudtee poolt

78. Haapsalu jaamahoone (XIX saj.). Vaade jaamaaerialt väljakult

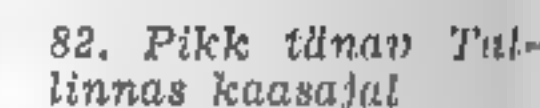
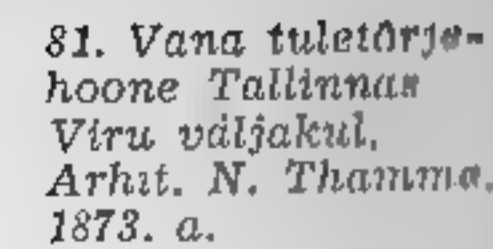
[illegible]

1991]



XIX saj. lõpul ja XX saj. algul jõudsid ka kohalikud linnaehituse spetsialistid arusaamisele linnade arengu reguleerimise ja planeerimise vajadustest. Esimeseks tõsiseks sellesuunaliseks katseks oli 1913. a. läbiviidud rahvusvaheline konkurss Tallinna generaalplaani saamiseks. Selle võitis kuulus soome arhitekt E. Saarinen. Oma plaanis rakendas ta esimesena Eesti linnades funktsionaalset tsoneerimist, koondades tööstusettevõtted tööstusrajoonidesse ja eraldades need elamutest. Seega ennetas ta peaaegu 15 aasta võrra arhitektide Ateena hartas sisalduvaid soovitusi.

Selle võistlusprojekti kohaselt pidi Tallinn muutuma suhteliselt tihedalt ja ühtlaselt hoonestatud suurlinnaks, umbes selliseks, nagu on Helsingi, Riia või Leningradi keskosad. Elanike arvuks prognoosis E. Saarinen esimesel etapil 300 000 ja teisel 665 000. Plaani rajas ta ühele kompositsioonilisele teljele — linna peamagistraalile, mis pidi kulgema paljude kilomeetrite ulatuses läänest itta — Kadaka



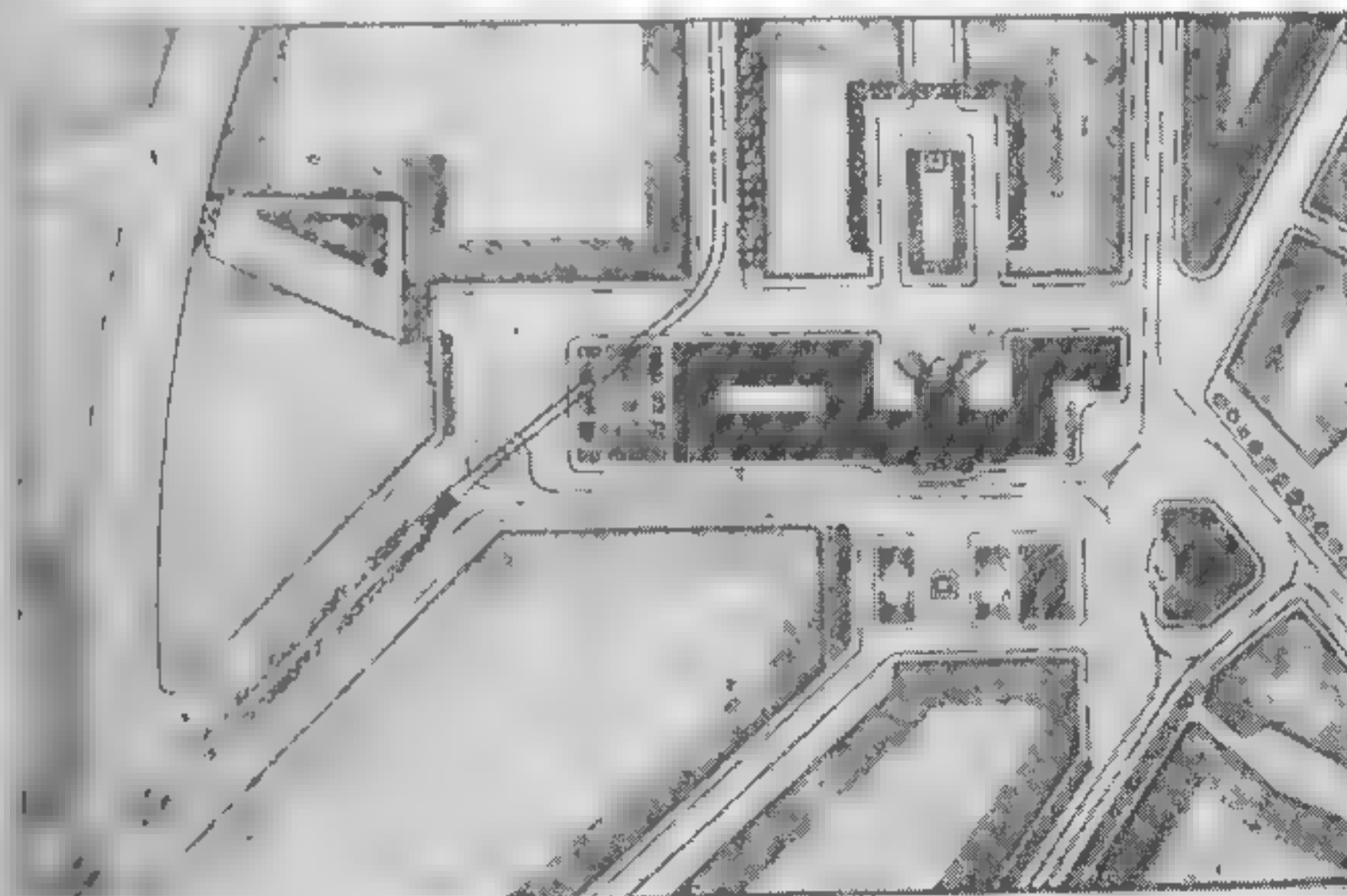


85. Perspektiivvaade
Tallinna keskosa pro-
jektist. Arhit. E. Saar-
inen. 1913. a.

linnast lüüdi praeguse Tallinna kesk-
linna laisnamäele. Peamagistraali
kruusad paraadplatsid, millele
suunduvad teised linna tähtsamad
tänavad. Suurejooneliselt ja eht-
susega oli lahendatud
kruusad, mille projekteeritud hoo-
nede vabanemise oma arhitektuurse
kujunduse poolest tema enda poolt
Tallinnasse Pärnu mnt. 10 projek-

teeritud administratiivhoone arhi-
tektuuriga. Esimene maailmasõda ei
võimaldanud asuda selle generaal-
plaani realiseerimisele.

Arhitektuuris lõppes klassitsismi
hegemoonia, kuid asemele uut valit-
sevat stiili ei tekkinud. Mõniküm-
mend aastat kestnud «romantilise»
perioodi jooksul jälgendati hoonete
kujundamisel varem väljakujunenud



86. Tallinna keskosa
projekt.
Arhit. E. Saarinen.
1913. a.



arhitektuurivorme ja kompositsioonivõtteid, kasutades küll klassitsismi, baroki, renessansi ning isegi gooti ja romaani elemente.

Sajandivahetusel hakkas meie linnades levima juugendstiil ja selle Venemaal levinud vorm, nn. põhjamaaine modernism, mida iseloomustab kohalike ehitusmaterjalide rõhu-

tamine. Juugendstiilis püstitati Eesti linnadesse rida silmapaistvaid hooned, näiteks 1906. a. Tartu «Vene-muise» teatrihoone (hävis Suure Isamaasõja aastail), 1910. a. praegune Tallinna Riikliku Draamateatri hoone; 1909.—1913. a. «Estonia» teatrihoone; mõned büroohooned ja mitu ilusat elamut. Maa kõrge



89. Elamu Tallinnas
Gogoli tn. 37. Arhht.
K. Burman. 1912. a.



90. Elamu Tallinnas
Kadriorus. Arhht.
K. Burman. 1928. a.



93. Endine supelam-
tus Tartus, Arhlt.
A. Matteus, 1924. a.



hinna tõttu oli hoonestus kesklin-
nas tihe, mis soodustas spetsiifilise
linnalise keskkonna kujunemist. Jäi
püsima sotsiaalne ja arhitektuurilis-
esteetiline kontrast esindusliku
kesklinna ja mahajäänud ääre-
rajoonide vahel*, mida rõhutas veel-
gi heakorrastuse taseme erinevus.
R. Pullati andmeil oli 1910. a. Eesti
12-st linnast sillutatud tänavaid
ainult 8-l, tsentraalne vesivarustus
2-l ja kanalisatsioon 4-l, kusjuures
need võrgud koondusid kesklinna.

Esimene maailmasõda ja sellele
järgnenud Eesti eraldumine Vene-
maast avaldasid olulist mõju linna-
de arengu iseloomule. Järsult vähe-
nesid linnade kasvu soodustavate
tegurite hulk ning rahvastiku res-
sursid. Seetõttu vähenes ka linnade
kasvutempo.** Juriidiliselt linnade
arv küll suurenes, kuid see toimus
formaalsete seadusandlike aktide
tulemusel, millega linnaõigused
omistati mitmele asulale, mis kand-
sid enam maa-asulate kui linnade
iseloomu. Sellest ajast omab linna
õigusi näiteks Mustla, mis veel
praegugi on tugevate maa-asula
tunnustega.***

* Perioodil 1890, aastast
kuni 1914, aastani oli
linnade arv Tallinnas
kasvas 3617-st 4200-ni
(s. o. ca 100%), kusjuu-
res pahtelamute arv
äärrajoonide arv oli ka-
vas 2500-st kuni 6000-ni
(s. o. 127% võrra) ja
moodustas ca 77% kogu
elamute arvust [30].

** Linnade elanike arv
Eestis ulatus 1940. a.
354 000 inimeseni, mood-
ustades 33,6% kogu
elanikkonnast. Linnade
22,9%, Lätis 19,1% ja
35,3%-ni.

*** 1979. a. moodustati
Mustla staatust. Nüüd
on ta alevik.

suhtelu-
t. A. Nurn-
linna.



kontor.
no
al-



ntarlaste-
hoone



Linnade tormiline kasv mujal maailmas ajendas otsima uusi linnaehituslikke struktuure. Väljapääsu nähti esialgu üleminekus kõrghoonestusele, mehaanilise transpordi eraldamises jalakäijatest, territooriumi funktsionaalses tsoonimises. Kuid paralleelselt tekib uus idee — piirata linnade kasvu, kujundades suurlinnade asemel või nendele vastukaaluks väiksemaid aedlinnu. Aedlinnade idee levis üle kogu maailma ja sai erakordselt populaarseks.

1913. a. organiseeriti Rahvusvaheline Aedlinnade ja Linnade Projektseerimise Föderatsioon (*International Garden Cities and Town Planning Federation*), mis eksisteerib senini teise nimetuse all — *International Federation for Housing and Planning*, olles vanimaks rahvusvaheliseks linnaehituslikuks organisatsiooniks. See idee leidis tugevat vastukaja ka Eestis, seda enam, et suurem osa Eesti linnu olid väikesed. Idee peamiseks realiseerijaks planeerimiska-

linna
1874. a.



linna
1901. a.



99. Elamud Tallinnas
aarelinnas. Kõnelema
sajandi 30-ndad aastad

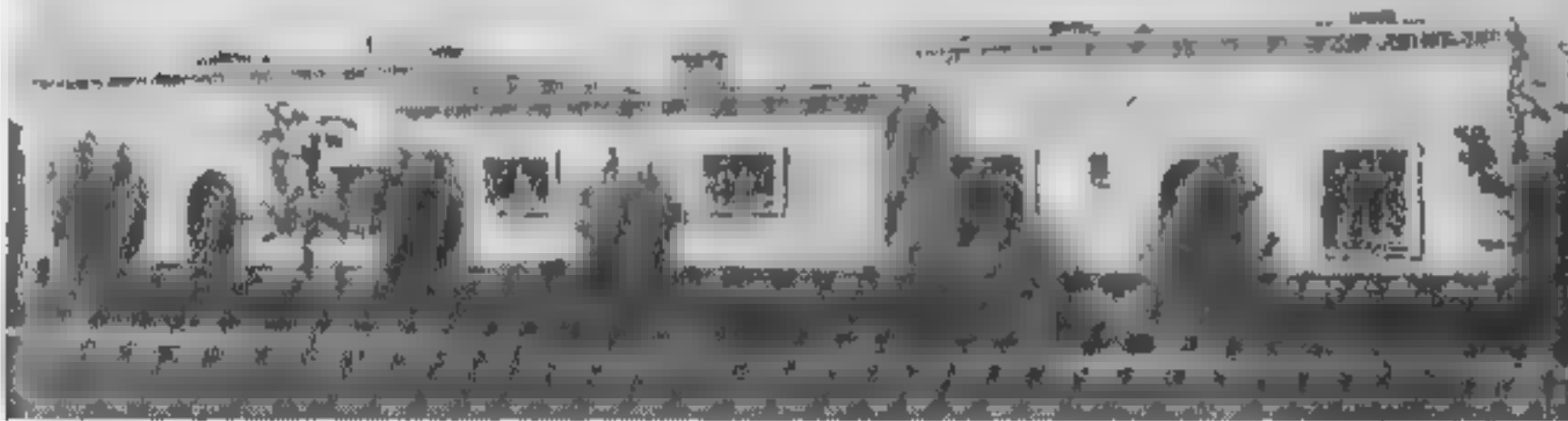


100. Elamud Tallinnas
kesklinnas Pärnu
maanteel. Kõnelema
sajandi 30-ndad aastad



vadesse oli meie vanima generatsiooni silmapaistvaim linnaplaneeri- ja arh. A. Soans. Tagasihoidliku ehitustegevuse tõttu jäi enamik tema linnaehituslikke ideid lõplikult teostamata.

Noorele eesti kodanlusele, kes pealegi oli sõltuv väliskapitalist, ei olnud suuremad linnaehituslikud ettevõtmised jõukohased. Eesti linnades ei ehitatud vaadeldavate aastakümnete jooksul ühtegi ühiskondlikku või mõnda muud objekti, mis oma mahult või monumentaalsuselt oleks võrreldav näiteks «Estonia» või «Vanemuise» teatrihoonega. Ei tekkinud ka uusi suuremaid elu- või tööstusrajoone. Suurimateks, olulises osas kodanlikul perioodil kujunenud elurajoonideks on Nõmme Tallinnas (siis omaette linn), Tamme ja Taht-

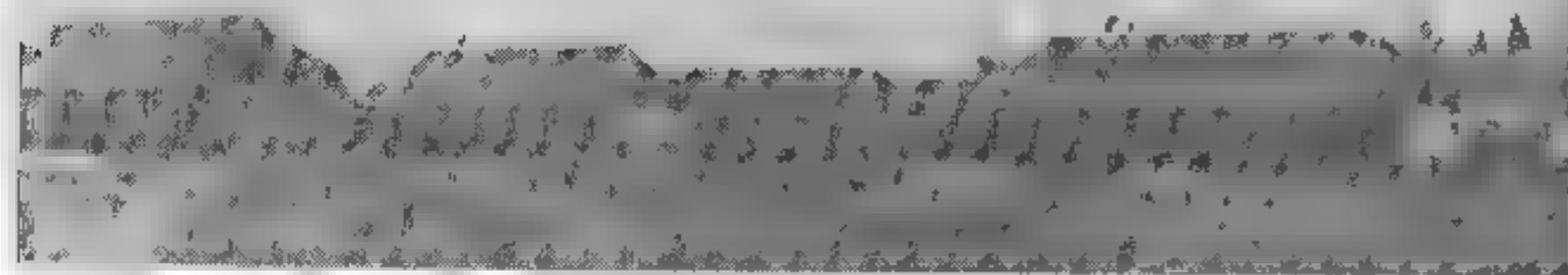


104. Elamud Tallinna kesklinnas Pärnu maanteel, vasakpoolne — arhit. E. Jacoby, parempoolne arhit. A. Vladovskl. 1937. a.



105. Elamud Tallinna kesklinnas Pärnu maanteel, vasakpoolne — arhit. E. Sacharias. 1937. a., parempoolne — arhit. E. Habermann, 1933. a.

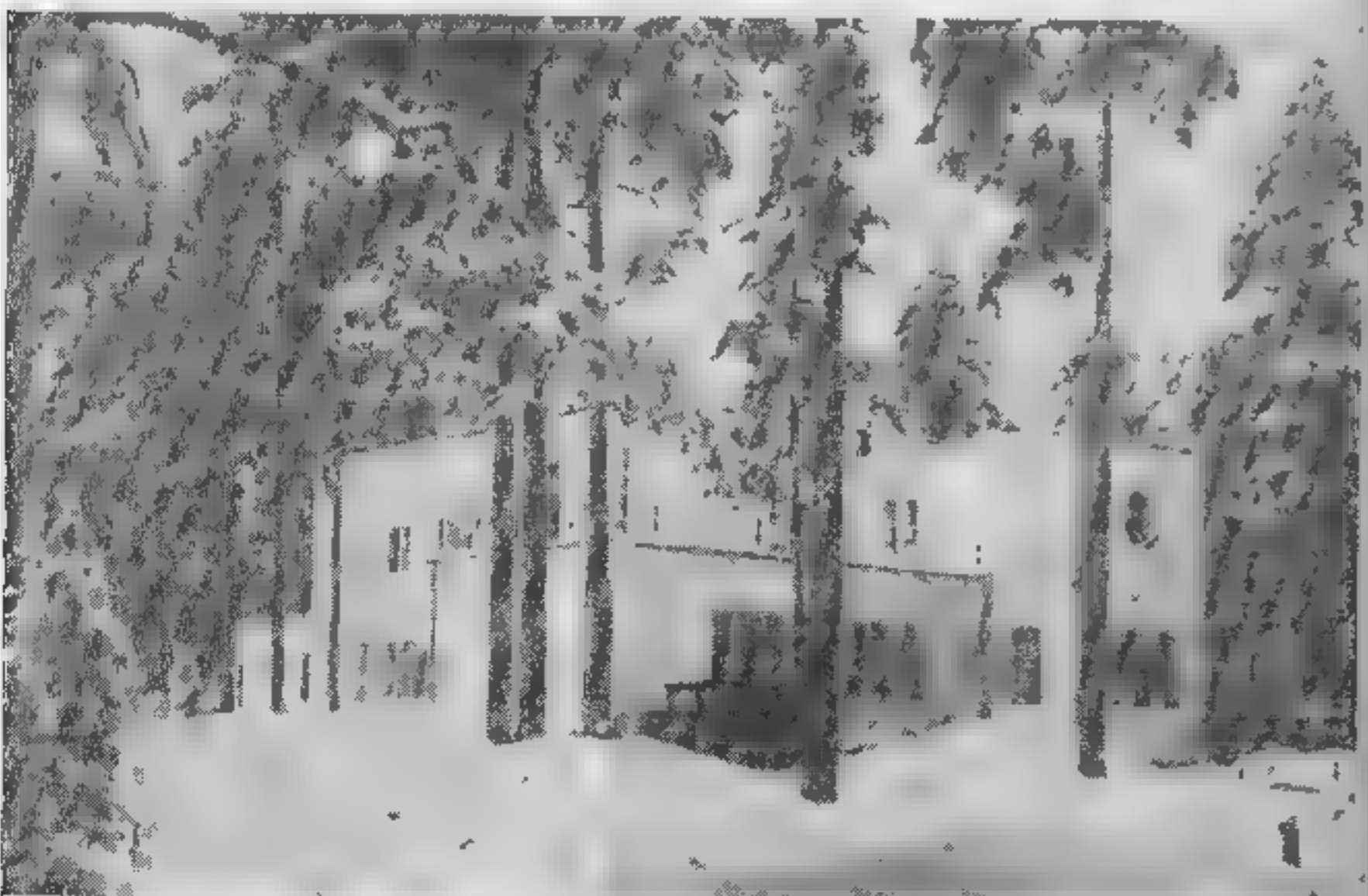
108. Lühiajaline
linnolamud.
Tõulberg ja
Lernov.



109. Tallin-
linna linnolamud.
Volberg.



110. Nõmmel
40. Arhit.
1933. a.



109. XX saj. 30-ndate aastate linnolamud. Funktsionalistlik mu. Arhit. O. Nõmm maa

109. Lühiajaline Tartus ja ühepere-
linnolamudest koosnev mereäärne
linnaosa Pärnus. Kuid spetsialistide,
arhitektide arvu suurene-
mine, üldine tehniline progress ja
kasvav nõudlikkus, heakvaliteedi-
lised ehitusmaterjalid ja hoolas ehi-
tustööde teostamine soodustasid ar-

hitektuuritaseme üldist tõusu ja ke-
nade majade tekkimist ka linnade
äärerajoonidesse. Kõikjal püstitati
tagasihoidliku mahuga, kuid tihti
laetumatu teostusega hooneid (suure-
mad elamud, kontorid, koolid ja
muud hooned kerkisid käesoleva sa-
jandi kolmekümnendail aastail pea-



110. Tallinna elektri-
jaam. Arhit. E. Nõmm
bermann, 1932. a.



miselt Tallinna kesklinnas). On näha püüdu luua oma kohalik, rahvuslik vormikõne.

Tolle aja arhitektuuris on näha konstruktivismi ja eriti funktsionalismi sugemeid, kuid hoonete vormikõne ei ole askeetlik. Hooned

puütakse elustada nii masside sobiva valiku kui ka tagasihoidliku dekooriga.

Tugevnes linna ehituslik distsipliin. Kaasaegsetes tingimustes pakub huvi tolleaegne oskus pikkamööda, kuid «valutult» rekonstrueerida lin-

na elustada piirkondi. Piiratud võimalustel ja tehnilised võimalused ei lubanud läbi viia suuremate rekonstruktsioonide kiiret radikaalset rekonstruktsiooni. Amortiseerunud hooned asendati järk-järgult uute-
 ja need uued hooned arvestasid olemasoleva situatsiooni ja seetõttu ei häirinud piirkonna üldist vormikõnet ja massi. Tõesti, see esineb vahel praegu rekonstrueeritavates linnades (näit. Tallinn, Võrus, Rakveres ja mujalgi).
 Olukorrad, mille tõttu oli tehtud olulisi hoonete rajamisi ja vanade rekonstrueerimisi Tallinnas, Tartus ja Pärnus. Nendest tuleks eraldi välja tuua Tallinna vanalinna ümberehitus — Tornide väljak, Hirveparki jt.

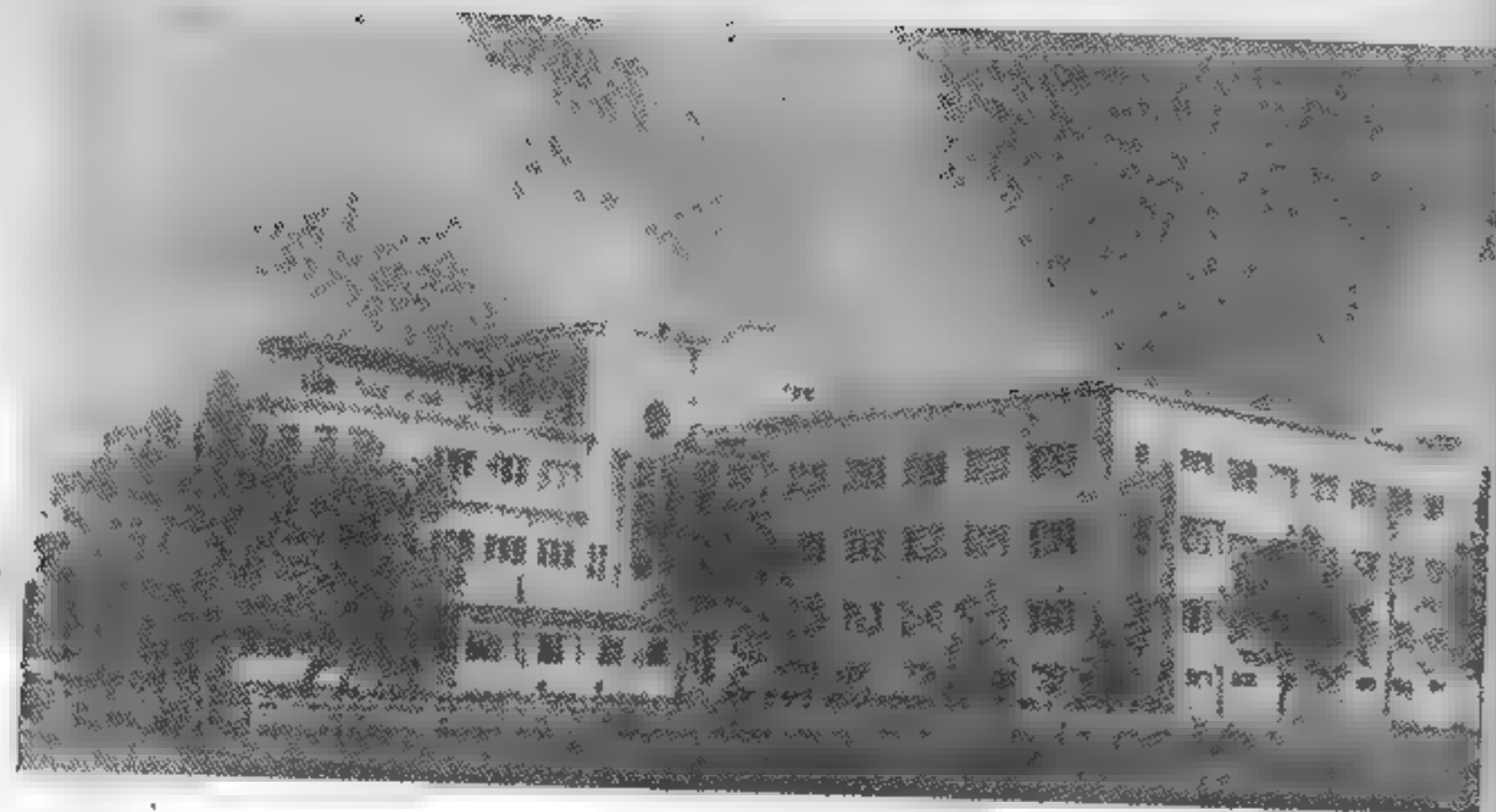
Mõjuv on arhit. A. Kotli projekti järgi ehitatud paekivist tugimüür, mis ääristab Nõukogude tänavat ja harmoneerub hästi Lindamäe haljasala ja Toompea muistse lossi tornide ja müüridega.

Linnade keskused, kus maa hind oli kõrge, hoonestati tihedalt. Majad liitusid üksteisega ning moodustasid pideva frondi, tänavseina; vaesemates äärrajoonides valitses tendents vabama hoonestuse kasuks, kuna neis ehitati valdavalt puumaju, mida tuleohu tõttu ei tohtinud liita ühtseks frondiks. Neil aastail tekkis Tallinna äärrajoonides odav omapärane 2–3-korruselise ühesektsiooniline väikekorteritega elumaja tüüp, mida väliselt iseloomustab kivist trepikoda

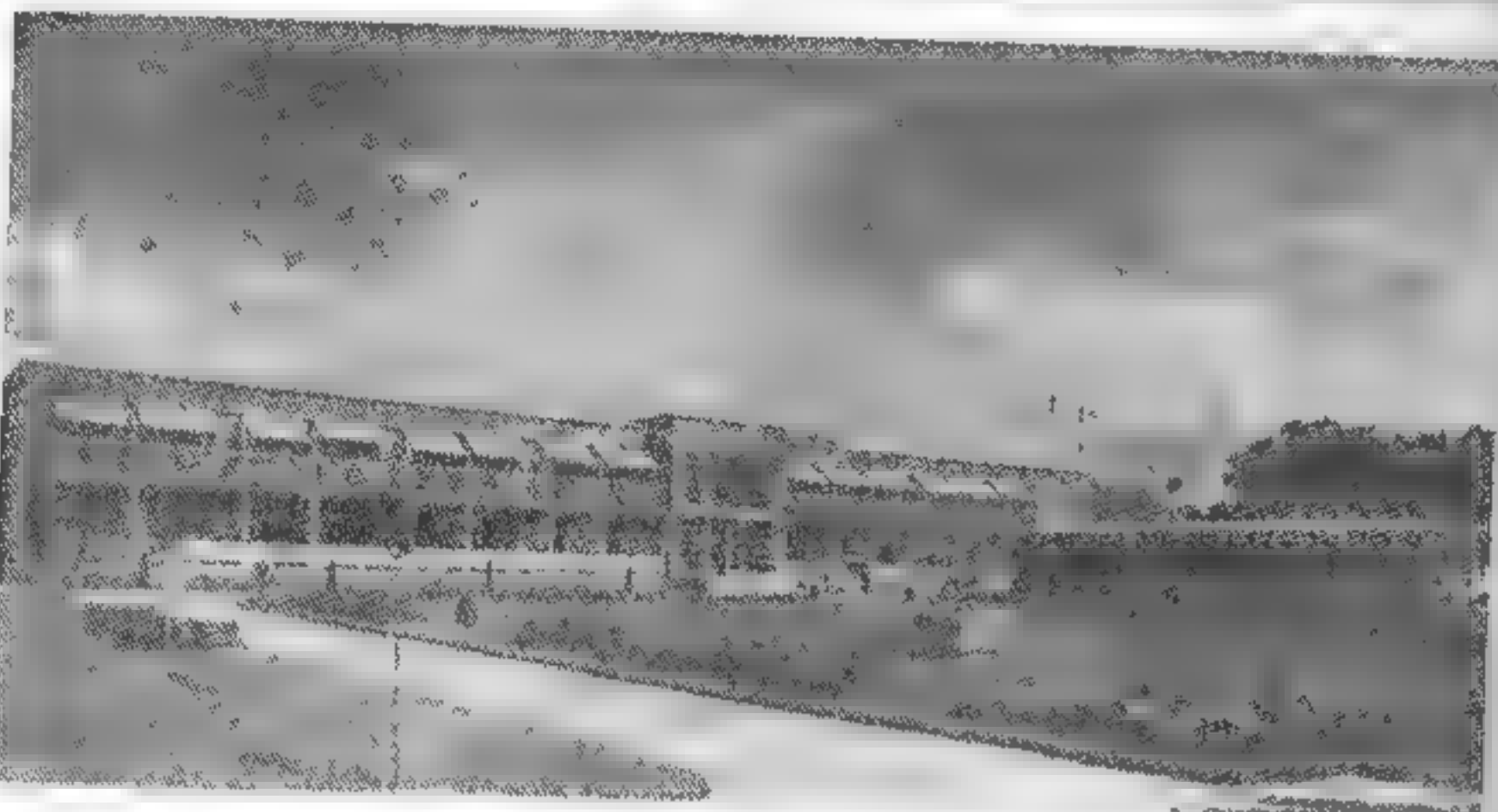


113. Kalevi tänav
Pärnus kaasajal

Elamu Pärnu
hotell, praegu
koolimaja «Es-
kooli», O. Slin-
dri.



Hotell-pan-
ko Pärnus.
Nürnberg.



Kooli
maja.



117. Käesoleva aajan-
di 30-ndatele aasia-
tele iseloomulik
elamu

118. Elamu Pärnus
Mere pst. ja Ringi tn
nurgal. Arhit. J. Loo-
si, 1938. a.



119. Endine elamu,
praegu sanatooriumi
«Rahu» korpus Pär-
nus Tammsaare
puiesteel. Arhit. Ma-
rivalja, 1938. a.

120. Vaade Haapsalu
kesklinnale kaasajal.

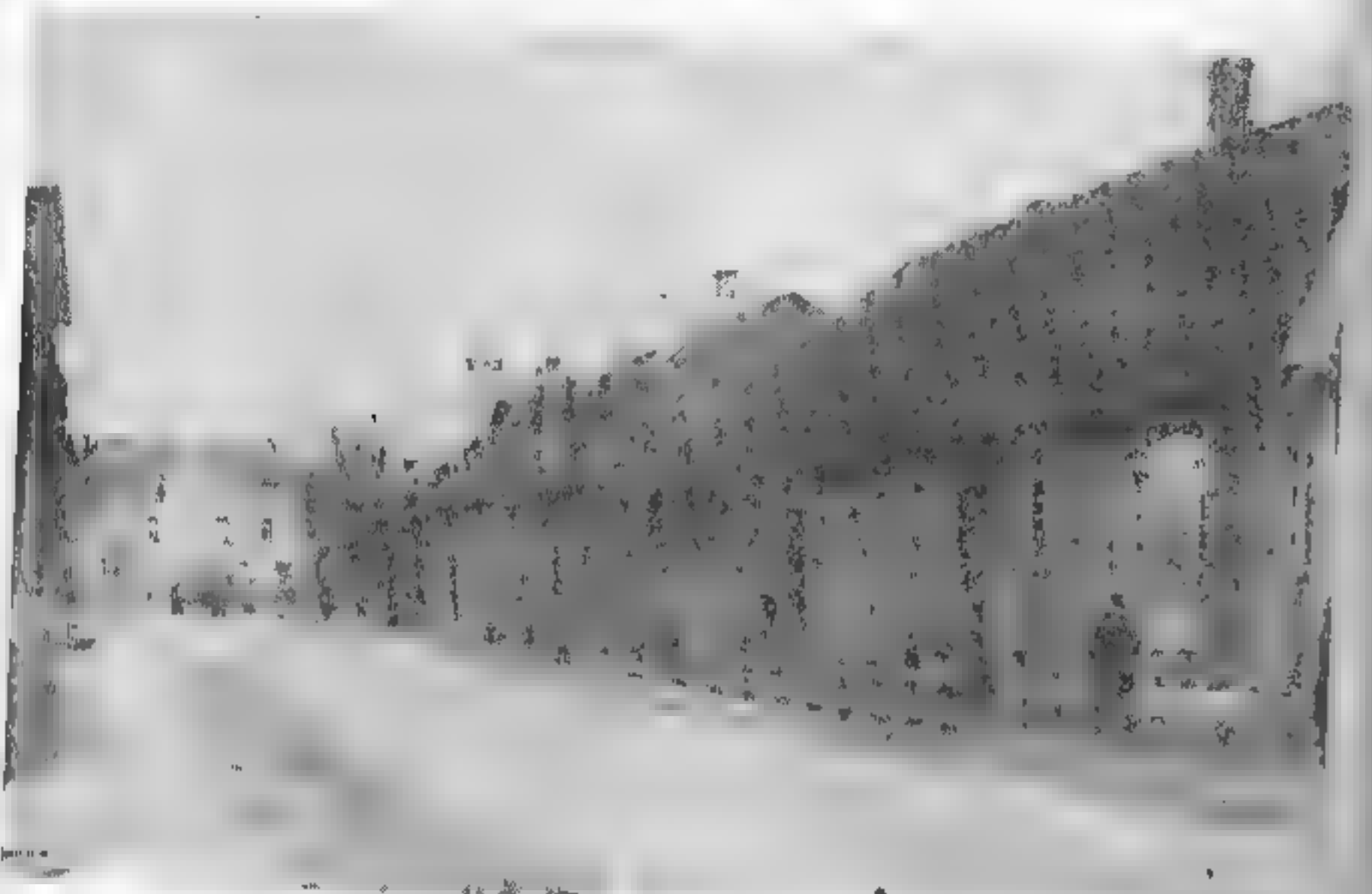


toorjum
Arh. I
1937. a.

toorjum
Arh. I
1935. a.

toorjum

toorjum



125. NSV Lõdu Rapi-
panga EV Kontori
Viljandi osakonna
hoone. Arhit. K. Ilu-
man. 1926. a.

126. Viljandi kesk-
linn

110. Kõrvald
Arhit. A. Mat-
teus. 1937. a.



111. Kõrvald
Arhit. A. Mat-
teus. 1937. a.



112. Kõrvald
Arhit. A. Mat-
teus. 1938. a.



130. Tartu Kunsti-
kool. Arhit. A. Mat-
teus. 1938. a.



131. NSV Lõuna Riigil-
panga EV Kontori
Tartu osakonna
hoone. Arhit. A. Mat-
teus, K. Burman.
1936. a.



133. Mustamäe
hoone Tallinnas
Arhitekt A. Kott



134. NSV Liidu Rii-
gikohutuse
hoone Tallinnas
Arhitekt F. Adoff



134. NSV Liidu Rii-
gikohutuse hoone Tallinnas
Arhitekt F. Adoff
1935. a.



135. Eesti NSV Olem-
nõukogu Presiidiumi
hoone Tallinnas
Arhitekt A. Kott
1938. a.



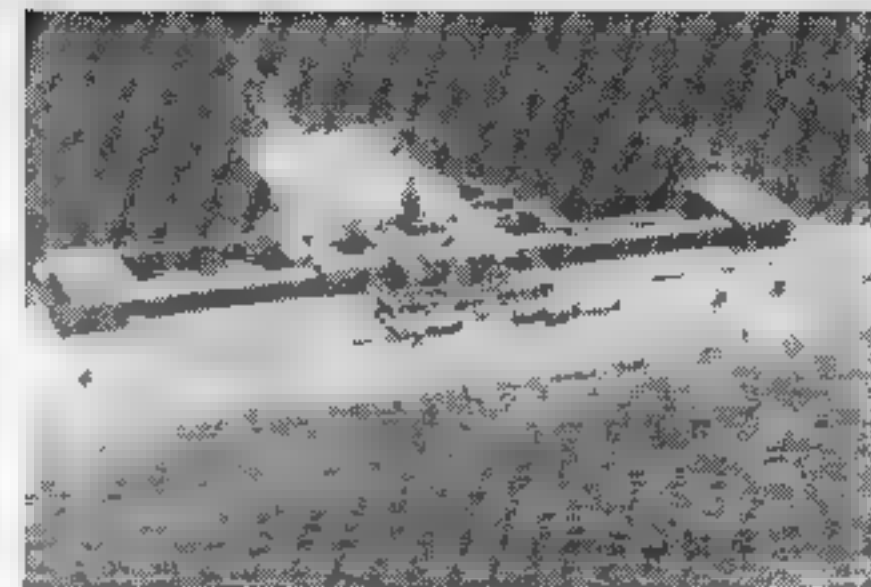
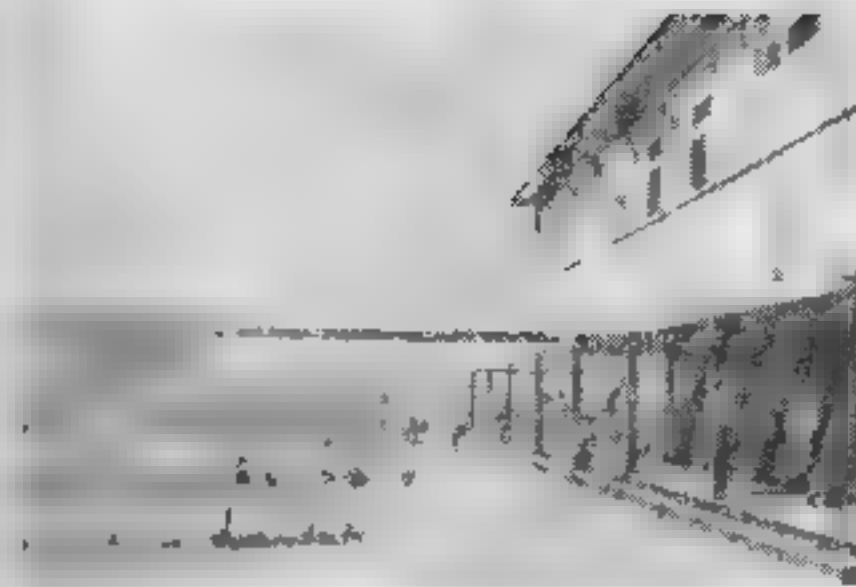
Tähtsa Sa-
M. Looke, 1900.



Hoone Hõlileu
M. Looke, 1900.



Hoone
M. Looke, 1900.



139. Pelguranna end.
supelasutus Tallin-
nas. Arhit. A. Soosa.
1936. a.

140. Pirita end.
supelasutus.
Arhit. E. Kuusik,
F. de Vries, 1920. a.



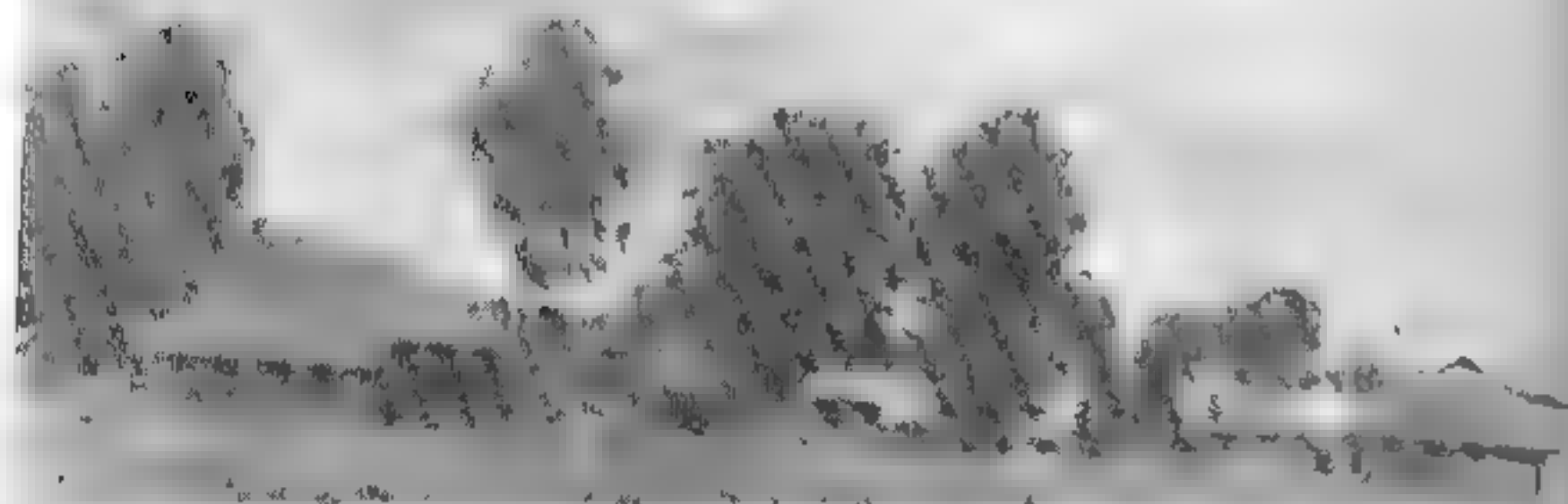
ja puitplankudest krohvitud või lau-
dadega vooderdatud seinad. See el-
mu tüüp avaldab veel praegugi olu-
list mõju Tallinna mõne piirkonna
arhitektuursele ilmele. Õnnestunud,
omapärase arhitektuuriga on mitu
paekivist ehitatud hoonet Tallinnas,
nagu Lasnamäe koolimaja (1935. a.),
Tuletõrjehooned (1938. a.) ja mõned
teised. Linnade aeglane kasv võimal-
das tõsta hoonestatud territooriumi
heakorrasustaset, suurendada sil-
lutatud tänavate arvu, pikendada
veevarustus- ja kanalisatsioonil-
võrke. Olgugi, et tänu heale ehitus-
tööde kvaliteedile ja hoolsale eks-
pluatatsioonile linnade üldilme pa-
ranes, jäi siiski püsima erinevus ri-
kaste ja vaeste linnaosade vahel.

Abba
quoddy





143



144
1934. a.



Põhised muudatused toimusid XIX saj. II poole — XX saj. I poole poolel maa-asulastikus. Seoses kapitalistlike suhete arenguga põllumajanduses kaotati XIX saj. II poolel vana maakorraldus, asuti talude kruntimisele ja nende müümisele talurahvale. Paljud ostetud talude peremehed eelistasid lahkuda külast ning asuda elama oma krundile. Nii asustus hakkas hajuma vastand talude kruntimisele ja väljaostmisele. Eriti hoogsalt kulges see protsess jõukamas Lõuna-Eestis, mille tõttu hajuline asustus saavutas seal suurema ulatuse kui Põhja-Eestis. Hajumist soodustas ka Lõuna-Eesti liigendatud maastik, mis eeskandus suurte ülesharitud maa-alade loomist.

Maa-asustuse hajumine süvenes veelgi XX saj. 20-ndatel aastatel koos läbiviidud maareformiga, mille käigus toimus mõisamaade võõrandamine, kruntimine ja jagamine.

1910 — 1940. a. ulatus talude arv 100 000-ist, 700 000-st maaelanikust ühe absoluutse enamuse taludes, teatavalt põllumajandusega. Seega võis talu olla maaelanikkonda samastada põllumajandusliku elanikkonnaga. Talude hajus paiknemine soodustas seda, et neist kujunesid suhteliselt

autonoomsed sotsiaal-majanduslikud kompleksid, milles olid ühendatud elamine, tootmine ja teataval määral isegi teenindamine — seega asula põhilised funktsioonid. Taluhooned pidid olema avarad — seda tingisid suured perekonnad, varude säilitamise vajadus ja loomapidamine. Hooneid ehitati kas liidetult ühe katuse alla (sellisel juhul ulatus hoone pikkus 40—50 meetrini) või ühendatult funktsionaalselt sobivatesse gruppidesse. Hoonete plüstitamisel pidi maaelanik hoolega arvestama agraarsete struktuuride omapära, mille tõttu hajaasustus oli tihedalt seotud konkreetse koha iseärasustega: reljeefi, haljastuse, veekogude, mullastikutingimuste ja teiste looduslike komponentidega. Teaduse ja tehnika areng ei jätnud mõju avaldamata ka maaelamu tüübile. Arhitektuuris lihtsat ja monumentaalset rehielamut asendasid täiuslikumad, kaasaegsemate konstruktsioonide ja kõrgema heakor-rastuse tasemega ühepereelamud ja abihooned. Kahjuks mitte alati ei olnud nende arhitektuuriline kvaliteet vanadest rehielamutest väljaarenenud elamutüüpide tasemel. Siin-seal peegeldus talukompleksi-



145. Turismihans Aegviidu. Inn.
H. Perna, 1938. a.



den rikastuvate põllumeeste tõusik-
halele kalduv maitse ja püüd jäl-
jendada maale vähesobivaid linna-
maja. Selles nähtuses väljendus
lõhe, mis tekkis maa-arhi-
tektuuri arengus. Ei kujunenud
uud vormi, mis oleks vastav uutele
ajastele nõuetele ja tehnilistele
võimalustele. Selle vormi otsimisel
ja leidmisel on suuri teeneid meie
arhitektidel A. Volbergil, E. Nõval
ja teistel. Kuid vaatamata nende
poolt väljatöötatud paljudele arhi-
tektuurselt õnnestunud lahendustele,
muidugi kodanliku perioodi aastail
maja hajasus kohati rahutumaks,
hüüvamaks ja vahest ka vähem
organiliseks. Taluline hajasus
hakkas välja individuaalsele väike-
tootmisele põhinevast põllumajan-
dusest ja maaelanike sotsiaalsest
hüümisest ning iseloomustab
ajalike jõudude tolleaegset arengu-
taset. Sotsialistlikus formatsioonis
asendus hajasus uutele tootmis-
tehnikalistele tingimustele mitte-
võrdne ning vajas põhjalikku
muutumist.

150. End. Sarakusta
algkool Tartumaal.
Arhit. N. Kusmin.
1934. a.



151. End. Vihula alg-
kool Virumaal. Arhit.
K. Burman, A. Soans.
1931. a.

152. End. Simuna
rahvamaja Virumaal.
Arhit. A. Kotli.
1930. a.



ÜHTSE ASUSTUSSÜSTEEMI TEKE

Suureks sammuks asulastiku arengus oli asulate ühtse hierarhilise süsteemi teke.

Asulastik kui süsteem hakkas meie aladel arenema varakult (koos linnaliste asulate tekkega), kuid kogu meie vabariiki hõlmav ühtne asustussüsteem tekkis alles XX saj. I veerandil.*

Vabariigi asustuse peamiseks tugipunktiks sai Tallinn, mis oli ka ainukeseks suurlinnaks meie territooriumil (145 000 elanikku).** Kaagu-Eesti peamiseks organiseerivaks tugipunktiks oli maakonnalinn Tartu (60 800 el.). Linnadeks selle sõna täielikus tähenduses olid ka maakonnakeskused Pärnu (21 900

des oma mõjusfääris asuvaid külasid ja talusid.***

Kokkuvõttena võib nentida, et kapitalistlikul perioodil toimus suhteliselt noore asulakategooria — linnade — kiire kvantitatiivne areng, mis väljendus nii linnade elanike arvu kui ka nende hoonestatud territooriumide enneolematu kasvus. See kasv oli tingitud eeskätt tööstuse arengust, omaloomult oli ta isevooluline, ilma suunitluseta ja reguleerimisteta ning viis linnaehituslikku ummikusse. Seetõttu tehti esimesi (esialgu väheviljakaid) katseid allutada linnade arenguprotsessid kindla



el.), Viljandi (13 000 el.), Valga (10 400 el.), Rakvere (10 300 el.), Võru (6500 el.), Haapsalu (5000 el.), Kuressaare (5000 el.) ja Paide (3500 el.) ning tööstuslik Narva (22 400 el.). Teised Eesti linnad olid väiksemad ja mitmed neist, näiteks Antsla, Kallaste, Mustla, ei väärinud tegelikult linna staatust. Need pisilinnad täitsid kohalike teeninduskeskuste funktsioone, teeninda-

suunalisele juhtimisele generaalsoonide alusel.

Maal toimus asustuse territoriaalne laienemine, millega kaasnep kompaktsete külade kadumine, nende asendamine hajaasulatega. Perioodi lõpuks levis maa-asustus suhteliselt ühtlaselt ja hajusalt üle kogu maa (välja arvatud muldude põllumajanduseks vähesobivad soosed ja metsarikkad alad).

Tööstuse ja tehnika progressi saavutused leidsid rakendust ka asulaehtuses: hoonete konstruktioonis, teedeehituses, veevarustuses, kanalisatsiooni- ja muude asutuste rajamises. Omalt poolt kiirendas tehniline progress asulaehtust (näiteks raudtee kutsus esile linnade enneolematu kasvu). Linnaehituslik loov mõte ja tehni-

ka saavutused võimaldasid perioodi lõpuks mõningal määral tasandada perioodi alguses asulaehtuses tekkinud vastuolusid. Kuid jäi püsima nii asulasisene kui asulatevaheline sotsiaalne kontrast ja ebavõrdsus, mida kapitalistlikus ühiskonnas võeti kui loomulikku, endastmõistetavat nähtust.



154. Suure Munamäe vaatetorn (ehit. 1939. a., rekonstr. 1969. a.)

1. Vaade
 naale kuus
 naale van
 100



2. Vaade
 naale
 naale
 naale



II. ASUSTUSE ARENG MEIE PÄEVI

URBANISEERUMISEST

Nõukogude korra taaskehtestamine päästis valla rahva loomingu- lised jõud. Vaatamata raskele ja ohvriterohkele Suurele Isamaasõjale ning okupatsiooniaastatele kasvas ajavahemikus 1940—1975 Eestis elektrienergia toodang 90, tööstuse kogutoodang 39,1, põllumajanduse kogutoodang 1,7, raudteetranspordi veoste maht 9,7 ja jaekaubakäive 9,8 korda; kapitaalmahutused rahvamajandusse suurenesid 21,4 korda.²¹ Ehitati ja rekonstrueeriti sadu tööstusettevõtteid, täielikult reorganiseeriti põllumajandusliku tootmise baas ja vabariigi transpordikommunikatsioonid. Tööstustoodangu kasvutempo Eestis oli üle kahe korra kõrgem kui NSV Liidus keskmiselt ning selle ületas ainult Leedu.²² Rahvamajanduse kiire areng ja tootmise industrialiseerimise taseme tõus soodustasid edasist linnade kasvu. Linnaelanike keskmine suhteline juurdekasv moodustas meie vabariigis ajavahemikus 1940—1975 5% aastas. Kui 1940. a. elas linnalistes asulates ainult 33,6% kogu vabariigi elanikkonnast, siis sotsialistlikul perioodil on linnalised asulad muutunud valitsevaks asulakategooriaks, kus elab suurem osa elanikkonnast — kaasajal peaaegu 70%. Selle näitaja poolest on Eesti kõige linnastunum vabariik NSV Liidus.*

Eesti asustuse ajaloos pole varem olnud ühtegi pikemat perioodi, mil

linnade kasv oleks olnud nii kiire, kui mitte arvestada kapitalismi arengu esimesi aastakümneid. Tuleb aga silmas pidada, et suurem osa linnu olid siis pisikesed ja juba rahvastiku väike absoluutne juurdekasv andis suure suhtelise kasvu. Linnade arengu iseloomus kapitalistlikul ja sotsialistlikul perioodil on ka printsiipiaalne sisuline erinevus. Kapitalismi ajal oli linnade kasv iseveooluline, sotsialismi ajal on aga loodud eeldused linnade plaanipäraseks kasvuks kogu rahvamajanduse kooskõlastatud arengu alusel. Rahvamajanduse areng ja linnade kasv saavad olla ja peaksid olema omavahel seotud, moodustades ühe ja sama nähtuse kaks erinevat, kuid koos planeeritavat külge, kuid praktikas pole iga kord õnnestunud kavandatust täiel määral kinni pidada. Linnaehitus on kompleksne nähtus. See tõttu võib isegi plaani ületamine, kui see on ühekülgne, olla kurjast.

Linnade kasv toimub nii loomuliku kui mehaanilise tübe arvel. Tänu põllumajanduse üha süvenevale mehhaniseerimisele ja elektrifitseerimisele väheneb tööjõuvajadus selles rahvamajandusharus pidevalt. See aga võimaldab rahuldada tööjõuga linnikke tööalasid linnades. Seega toimub meie linnade kasv maaelanikkonna vähendamise taustal.**

Linnastumine ei piirdu meil ni-

nult olemasolevate linnade kasvuga. On tekkinud rida uusi linnu. Tõuke suurima uue linna — Kohtla-Järve kasvuks andis põlevkivi tootmise suurenemine ning keemiatööstuse ja teiste tööstusharude areng. Mõne aastakümnega sai Kohtla-Järve suuruselt kolmandaks linnaks vabariigis, tööstuse kogutoodangu poolest aga Tallinna järel teiseks. Tänu maapõuevarade kaevandamisele ja töötlemisele arenes linnaks Kiviõli.

Mitte kõik meie linnad ei kasva võrdse tempoga. On täheldatav rajoonikeskuste, suuremate tööstuslinnade (näit. Narva) ja satelliitlinnade Keila ja Elva eeliskasv. Ligi kaudu võrdne kogu rahvastiku suhtelise juurdekasvuga — umbes 1,5% aastas — on selliste linnade kasv, mis ei täida administratiivseid funktsioone ega paista silma eriti suurenenud tööstusega, nagu Türi, Tapa, Otepää jt. Mõnes pisilinnas, millel ei ole administratiivseid funktsioone ja kus tööstus ei oma olulist tähtsust, elanike arv isegi väheneb (näit. Mustvee, Kallaste, Alõtskõla).

On loomulik, et suuremal linnal on ka suurem elanike absoluutne juurdekasv. Seetõttu hakkab meil suurenema suurlinnade (üle 100 000 elaniku) arv. Ainukeseks suurlinnaks oli Eestis senini Tallinn. 1977. a. sai suurlinnaks Tartu, veel käesoleval sajandil saab selleks tõenäoliselt Narva ja tuleva sajandi algul — Kohtla-Järve. Seega on Eesti muutumas paljude väikelinnade maast suurlinnade vabariigiks.

Urbaniseerumisprotsess ei tähenda ainult ainult linnade osatähtsuse kasvu. Isegi vastupidi — maaelanike vähesuse tõttu toimub meil viimastel aastatel linnade kasvutempo aeglustumine. Seega on urbaniseerumisprotsess palju laiem ja sügavam nähtus. Oluline on, et see nähtus haarab ka meie maa-asulaid. Linnlike funktsioonide suurenemise

tõttu on aleviteks saanud mitmed meie endised maa-asulad, nagu Lihula, Märjamaa, Rapla, Vändra, Põlva, Loksa, Võsu ja rida teisi, protsess aga jätkub. Üha linnalikemaks muutuvad paljude põllumajanduslike majandite keskasulad. Vaatamata üldisele maaelanike vähenemisele, on majandite keskasulate kasvutempo kõrge, moodustades keskmiselt peaaegu 5% aastas, kõige perspektiivsematel aga üle 10%. See on tingitud tootmise ja teenindamise koondumisest keskasulatesse. Meie sovhoosikeskasulate keskmine elanike arv on ligi 300, kolhoosides ligi 200. Seega on nad märksa rahvarikkamad keskmistest maa-asulatest.* Keskasulaisse koondub elanikkond väiksematest küladest, mille lähedal ei ole tootmisobjekte ja kus jääb maha teenindussfääri areng. See maaelanike kontsentratsiooniprotsess on diametraalselt vastupidine eelneval perioodil toimunud dekontsentratsiooniprotsessile ja on tingitud uutest sotsiaal-majanduslikest suhetest ja elulaadist. Maaelanikkonna sotsiaalsete väärtuste hindamise skaala on muutunud. Linniku elulaadi jooned saaved populaarseks ja juurduvad ka maal, maainimeste sotsiaalsed nõuded kasvavad. See kiirendab linna ja maa vaheliste erinevuste likvideerimist.

Asustuse arengus saimärgatavaks uus joon — kui keskajal tekkisid suuremad asulad teede sõlmpunktides, elamiseks ja kaitseks soodsatel kohtadel, siis rida XIX saj. lõpul ja XX saj. jooksul tekkinud linnu ja alevite ei torka silma soodsate looduslike tingimuste poolest. Nad on ühiskonna arengu uue etapi tulemus, mil inimene, tänu kasvanud tehnilisele võimsusele, võtab kasutusele mitte ainult seda, mis asub maa peal, vaid ka seda, mis peitub sügaval maapõues. Seetõttu on meie linnade võrk muutunud eba- regulaarseks ja nii mitmekülgseks

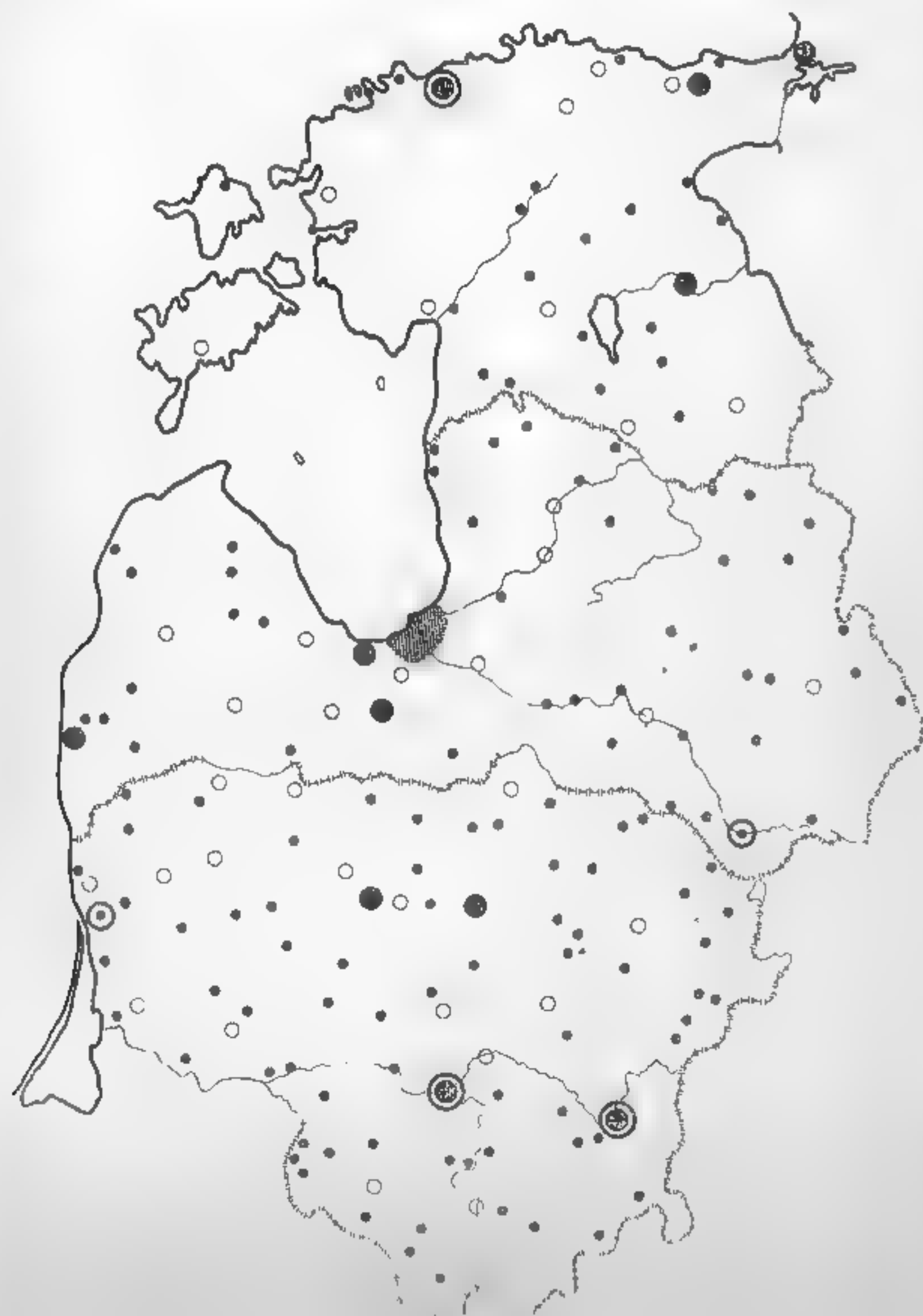
* Majandite keskasulad oleksid veelgi rahvarikkamad, kui nende asustus oleks stabiilne. Majandite piiride ja maaala seotud keskasulate paigutuse muutused on tekitanud nende arengul

uue linna ja alevi maastikulised arengutingimused on halvemad kui vanadel linnadel ja nõuavad kompensatsioonina enam tähelepanu heakorrastusele, haljastusele ja ümbruse melleoreerimisele.

Ning lõpuks tuleks mainida, et linnade elanike arvu kasvu põhju-

seks pole meil nüüd mitte ainult ja isegi mitte eeskätt tööstus (see areneb viimaseil aastail peaaegu ilma täendava tööjõuta), vaid muud nn. mittetootmislikud tööalad, nagu informatsiooni «tootmine», teadus, haridus, kultuur ja teenindamine.

ASUSTUSSÜSTEEM



Asustussüsteemi «karkassi» moodustavad linnalised asulad. Nende võrk on meil märksa tihedam kui keskmiselt NSV Liidu Euroopa-osas, kuid hõredam kui Lätis ja Leedus: territooriumi iga 1530 km² kohta tuleb üks linn, iga 1850 km² kohta üks alev, kokku tuleb üks linnaline asula iga 770 km² territooriumi kohta.* Samal ajal on aga linnad väiksemad kui keskmiselt Nõukogude Liidu Euroopa-osas. Keskmise arvustuslik kaugus linnaliste asulate vahel on kõigest 28 km. Faktilised kaugused erinevad siiski oluliselt sellest keskmisest näitajast, sest linnalised asulad ei paikne kaasajal enam meie territooriumil ühtlaselt, vaid koonduvad koos maa-asulatega koltsuulsete ja majanduslike eeliste tõttu suurematesse või väiksematesse gruppidesse, moodustades nn. liitasulaid. See asulate aglomereerumine on meie vabariigis alles arengu algstaadiumis, liitasulad ei ole seotud alati selgesti eraldatavad. Kuid see protsess on arenev ja avaldab kahtlemata otsustavat mõju perspektiivse asustussüsteemi kujunemisele. Käesoleval ajal on eristatavad järgmised suuremad liitasulad: Tallinna (500 000 elanikku, hõlmab 1000 km²); Tartu (120 000

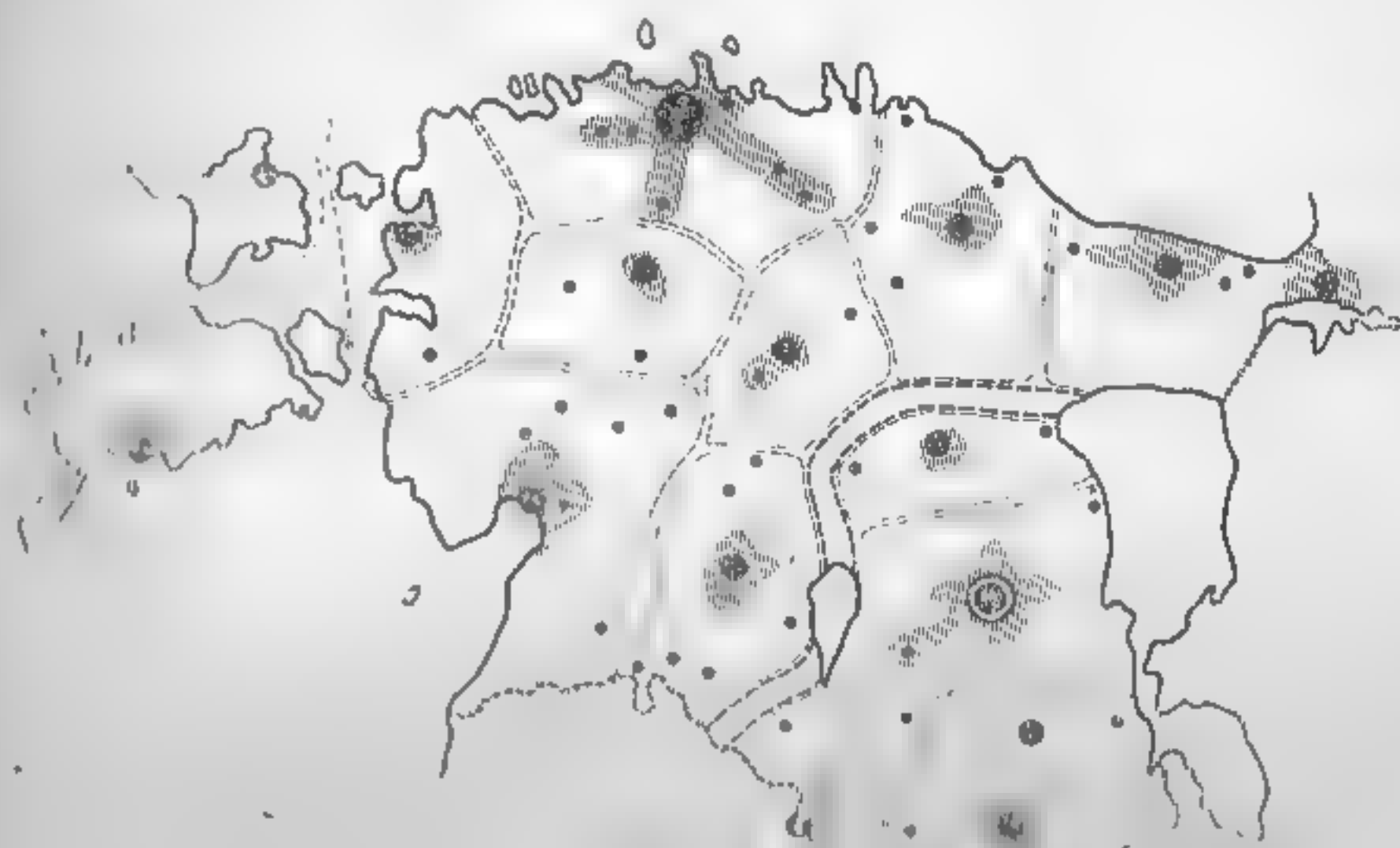
el., 800 km²); Kohtla-Järve (90 000 el., 700 km²); Narva (75 000 el., 500 km²); Pärnu (60 000 el., 600 km²); mõnevõrra väiksemad Rakvere, Viljandi, Võru, Paide-Türi, Haapsalu, Kingissepa, Rapla, Jõgeva ja Põlva liitasulad ja suur hulk veel väiksemaid. Liitasulad on omakorda ulatuslikumateks sotsiaal-majanduslike territoriaalsete üksuste — asulate — hierarhiliste allsüsteemide tuumikuks ja organiseerivaks jõuks. Tundub, et kaasajal võib Eesti territooriumil eristada järgmisi asulate hierarhilisi allsüsteeme: 2 rajoonidevahelist, 15 rajoonilist, umbes 90 majandkonna (majanditevahelist) ja ligi 500 kohalikku (majandisest).**

Kapitalistlikul perioodil väljajunenud ühtses hierarhilises süsteemis on viimasel paaril aastakümnel tekkinud tugev Kohtla-Järve rajooniline allsüsteem ja vähenenud Rakvere allsüsteemi osatähtsus; vanad kohalikud allsüsteemid transformeerusid majandkondlikeks, kusjuures nende hulk vähenes; tekkisid aga uued, väiksemad kohalikud allsüsteemid.

Vaatamata sellele, et asulate hierarhilised allsüsteemid hõlmavad küiki meie asulaid, ei oma nad taksonoomiliste ja arhitektuuriliste

* Lätis tuleb ühe linna linnale iga 700 km² ja Leedus iga 870 km² territooriumi kohta. Kui asulate staatusele võetakse arvesse koostöös Eesti NSV Ülemnõukogu 1. ja 2. sessiooni 01. 11. 1974. a seadlusega, siis muutuvad linnalised asulad veel tõenäoliselt tihedamaks. Linnade võrk aga muutuks hõredamaks.

** Hierarhiliste allsüsteemide eraldumise tuleneb teatud kriitiliste aluste, mis ei ole veel ühtsetena välja kujunenud. Seetõttu on erinevad uurijad esitanud erinevaid tulemusi. Esimesena võetakse arvesse Eesti asulastiku hierarhilise astmestiku prof. S. Nõmmiku oma uurimuses [6]. Prof. S. Nõmmiku arvates on Eesti territooriumil kujunenud 4 rajoonidevahelist, 13 rajoonilist ja alla rajoonilist allsüsteemi.



158. Eesti suuremad liitasulad ja asustuse hierarhilised allsüsteemid kaasajal

- vabariiklik (regionaalne) keskus
- vabariiklik (regionaalne) allkeskus
- rajoonikeskused
- muud linnalised asulad
- suuremad linnalised asulad
- suuremate asulate mõjuvõrk

üksustena perspektiivse arengu seisukohalt sellist tähtsust kui nende tuumikud — liitasulad, kuna nad on suhteliselt labiilsed, olenedes administratiivjaotusest, majandamisüksustest ja teistest muutuvatest teguritest. Liitasulad on oma arengus palju stabiilsemad. Juba praegu paikneb liitasulais üle 75% vabariigi rahvastikust. Seoses jätkuva rahvastiku kontsentratsiooniga kasvab nende osatähtsus veelgi. Seetõttu keskendame tähelepanu liitasulate vaatlemisele.

Võrreldes NSV Liidu asularühmade keskmiste suurustega on meie liitasulad ja hierarhilised allsüsteemid tagasihoidlikud: ainult Tallinna liitasula kuulub keskmiste hulka. Tartu liitasula on väike, kõik teised aga väga väikesed. Selles ei oleks midagi halba, kui liitasulate sotsiaalne arengutase oleks niivõrd kõrge, et nad suudaksid täielikult rahuldada neis elavate inimeste vajadusi. Paraku see nii ei ole.* Ühiskonna võimalused on alati piiratud, sest peab arvestama rentaalust. Meie hajutatud asustuse juures ei ole võimalik ehitada isegi kõige primitiivsemat kauplust igasse külla, sest kulutused hoone ehitamiseks ja eksploatatsiooniks oleksid liialt suured. Kõige väiksema, ühe müüjaga kaupluse rentaabliks funktsioneerimiseks on vaja umbes 400 alalist ostjat. Keskkooli (mõnesajale õpilasele) saame ehitada piirkonda, kus on mitte vähem kui 2000—3000 elanikku, vastasel juhul ei jätku kooli jaoks lapsed. Põllumajandusliku tehnikumi normaalseks funktsioneerimiseks on vaja mõnikümme tuhat elanikku, kõrgkooli jaoks aga mõnisada tuhat. Seetõttu rahuldab väikese asula elanik suhteliselt tihti oma tarbeid suuremas asulas. Suurema asula elanik kasutab veel suurema asula teeneid palju harvemini. Ning lõpuks, küllaldase suurusega asulad saavad elanikud rahuldada oma vajadusi niivõrd täielikult, et

upris harva tunnevad vajadust «asja pärast» kuskile mujale sõita. See on seletatav asjaoluga, et teatava elanike arvu juures tööalade ja teenuste nomenklatuur saavad olla isegi piiratud võimaluste juures niivõrd suured, et rahuldavad absoluutse enamuse elanikkonnast. Oleme püüdnud selgitada igapäevaste või nn. standardsete, aga ka suure osa mittestandardsete vajaduste rahuldamist kindlustavat elanike kontsentratsiooni. Meie küsitlused ja inimeste migratsioonide põhjuste ning suundade analüüs lubavad oletada, et sotsiaalselt suudab elanikke enam-vähem piisavalt rahuldada selline liitasula, milles elab 30 000 elanikku, kes kesuses aga vähemalt 20 000. Väiksematel liitasulatel on võimalused inimeste mitmekesiste vajaduste rahuldamiseks võrdlemisi piiratud nende madala potentsiaali tõttu. Seetõttu on täheldatav liitasulate stiihiline püüd oma potentsiaali suurendada. See on võimalik nii liitasulate endi kasvu kui ka teiste liitasulatega liitumise teel. Liitasulate endi kasv on meil rahvastiku madala liibe tõttu suhteliselt aeglane ja vajab sihipärast reguleerimist juurdekasvu suunamisega sinna, kuhu see on kõige otstarbekam. Liitumise teel potentsiaali suurendamiseks on paremad eeldused lahestikku paiknevatel liitasulatel, millel on hea transpordihendus. Sellised on Põhja-Eestis asuvad Tallinna-Rakvere-Kohtla-Järve liitasulad. Põhja-Eestis on rahvastiku paiknemine saavutanud kõrge kontsentratsiooni. Kitsal asustatud ribal, mis hõlmab umbes 5000 km² (ca 11% vabariigi territooriumist) elab ja töötab üle 700 000 inimese (ehk pool vabariigi elanikkonnast). Elanikkonna tihedus selle lintsüsteemi piires on 120 inimest ühel km²-l, mis ületab mitmekordselt vabariigi keskmise tiheduse.^{**} Linnu ja teisi asulaid ei ühenda

asula lintsüsteemi piires mitte ainult vahetult kõige täiuslikumad transpordivahendid (Tallinn—Narva raudteed ja maanteed), vaid ka ühised gaasi-, elektri- ja telefonivõrkude süsteemid, ühiselt kasutatavad puhkealad, koostööd teinud tööstusettevõtteid, ühised teenindusettevõtted, kultuuri- ja õppeasutused.

Muud Eestis on liitasulad väikesed, kaugused nende vahel suuremad ning sellise ulatusega seostatud asustamine tekkinud veel ei ole. Liitasulate tekkimine, nii nagu linnade kasvut, on elanike territoriaalse kontsentratsiooni tulemus; nende funktsioneerimise ja funktsioneerimise aluseks on aga tihedad asulatevahelised sotsiaalsed sidemed: elanikkonna mõeldud liitasulate piires, eespool grupi hõrensulaist tsentraalsesse asustusse oma perioodiliste ja olulisel määral ka igapäevaste vajaduste rahuldamiseks. Kui liitasula tsentriteks on suur, arenenud funktsioonidega linn, on tal tugev külgetõmbefoor ja ta on suuteline organisatsioon suurt liitasulat; väike, vähemarenenud teenindusfunktsioonidega linn suudab nõrga külgetõmbefoori tõttu koondada enda ümber ainult väikse grupi. Monofunktsionaalsel tsentraalsel asulal on territoriaalse ulatuse mõju umbkaudu sama tõrge väiksem kui sama suurte polifunktsionaalsel. Liitasulate territoriaalse ulatusele on olemas kindlad piirid. Need tulenevad ajast, mil linn on nõus kulutama asulale hõrensulast tsentrisse või vastupidi. Suhteliselt standardsete, igapäevaste vajaduste rahuldamiseks on mõnede spetsialistide arvates inimeste nõus kulutama sõiduks ühes suunas 1,0–1,5 tundi,^{***} mis redutseerituna kauguseks (kaasaja liikumise juures) moodustab 40–60 km. Umbkaudu selline võikski mõnede spetsialistide arvates olla liitasulate maksimaalne raadius. Tuleb märkida, et praegu on see mõnevõrra väiksem. Ühtlasi näib, et

liitasulate kujunemise seosed on siiski keerulisemad. Arvatavasti sõltub liitasula raadius olulisel määral tsentrisisestest liiklusoludest. Seose mehhanism võib olla üldjoontes järgmine: liitasulad peavad kindlustama elanikele mitte väiksemaid, vaid suuremaid mugavusi kui eraldi funktsioneerivad asulad. Selle tagamiseks sõiduaja kulu tsentraalsest asulast ääreasulasse ei tohi ületada ajakulu sõidul tsentraalse asula piires. Nii näiteks moodustab maksimumaalse ajakulu sõidul Tallinna piires (näit. Pääskülast Meriväljani), kasutades ühiskondlikku transporti, 60–70 min. Väiksema ajakuluga jõuab Pääsküla elanik rongiga Klooga randa, Vasalemma või Keila. Seega on need asulad kättesaadavuse seisukohalt Pääsküla elanikele isegi soodsamad kui Tallinna enda mõned linnaosad ja võiksid kuuluda Tallinna liitasula koosseisu. Väiksemal linnal, kus ajakulu sõiduks linna piires on väiksem, kujunevad ka väiksemad grupid.

Seega kujunevad liitasulad tõenäoliselt mitte ainult tsentri mõjul (olguigi et sellel on suur tähtsus), vaid tsentri ja ümbruskonna koostõul. Kujunemise mehhanism on väga keeruline ja ajakulu tegur on ilmselt üks olulisemaid, mis määrab nende arengut. Võib oletada, et liitasula sisene manustusaeg edaspidi veelgi väheneb, sest aja väärtus kasvab. Liitasulate ulatus võib suurendada tänu liikumiskiiruse kasvule.

Sünnuures võiks mainida, et Eesti asustuse omapäraks on asjaolu, et liitasulate tsentritest ääreasulasse regulaarsete töökäijate hulk on suurem kui vastupidises suunas. Aktiivseteks liitasulate tsentriteks (s.o. sellisteks tsentriteks, kuhu sisse sõidab tööle rohkem inimesi kui välja) on näiteks Tallinn, Narva, Tartu, Jõgeva. Suurem osa teisi tsentreid on passliised. Teistes liiduvabariikides esineb passliiseid tsentreid harva ja pendelmigratsioon

* Meie arvates võib normaalseks pidada alla 40–50 min. sõitu koorma ühe inimese elanike ajabilanuse

tervikuna on orienteeritud suuremate linnade suunas. Selle omapärase nähtuse põhjusi on veel vähe uuritud, kuid ilmselt viitab see väikelinnade ja maa-asulate kiirele majanduslikule arengule meie vabariigis.

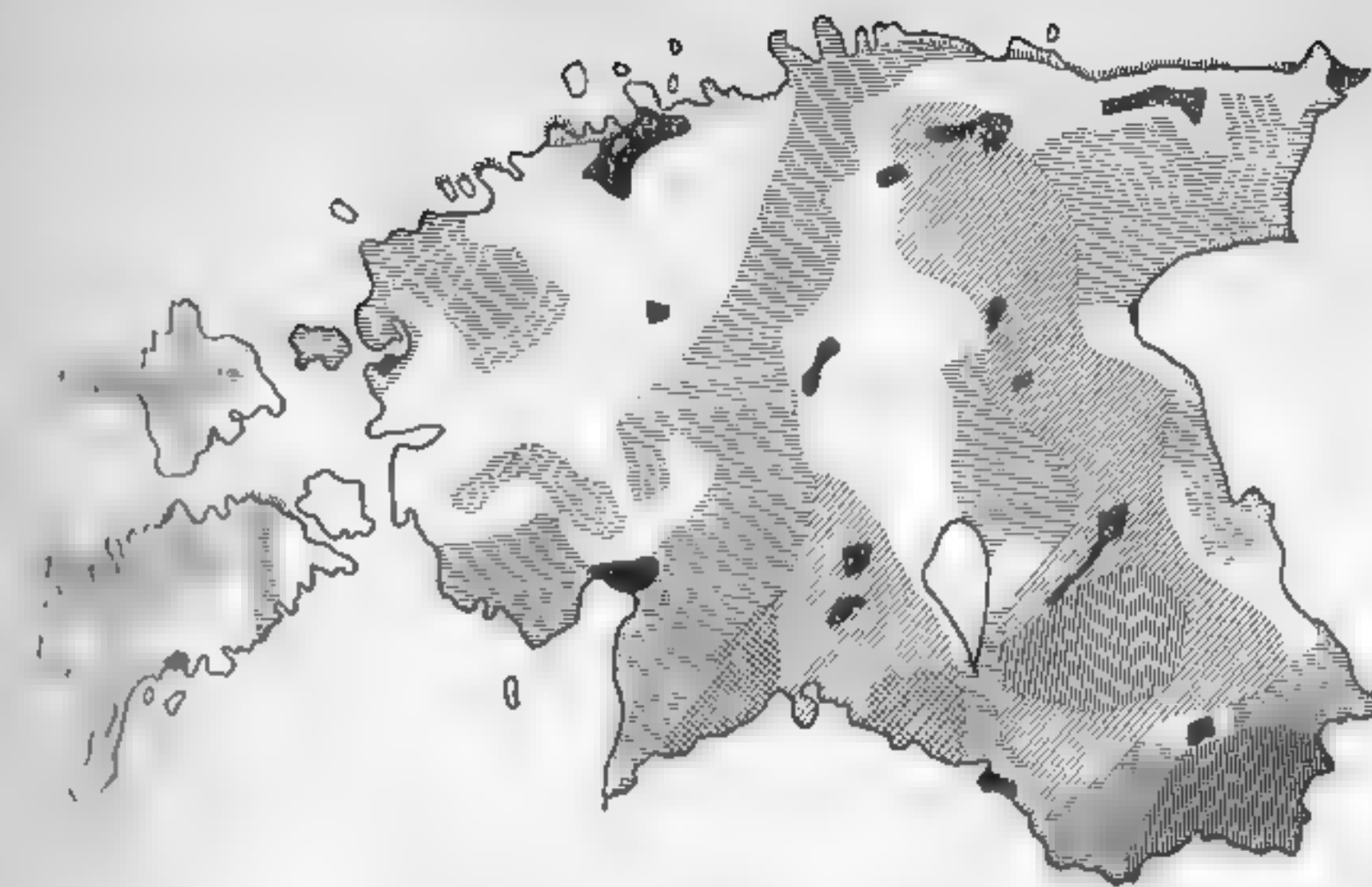
Kuidas hinnata meil toimuvat ja asustuse iseloomu üha enam muutvat rahvastiku territoriaalset kontsentreerumist — on see positiivne või negatiivne nähtus? Linnaehituse spetsialistide vaated kontsentratsiooniprobleemile ei ole ühesugused. On olemas kõrge kontsentratsiooni pooldajaid, kes näevad parimat asulate vormi kompaksetes hiidlinnades, sest need võimaldavad kõige efektiivsemat tootmist ja inimeste sotsiaalsete vajaduste täielikku rahuldamist. On olemas kontsentratsiooni vastaseid, kes leiavad, et esiteks on hiidlinnade väljaehitamine ja ekspluateerimine äärmiselt keeruline ja kallis, ja teiseks — sidemete nõrgenemise tõttu loodusega avaldavat hiidlinnad hukatuslikku mõju inimorganismile (eeskätt psüühilisele tervisele) ja viivad inimkonna vältimatule hukule.

Tõde oleneb tingimustest. Kui hiidlinn on hästi kujundatud ja välja ehitatud, ei pruugi ta olla väsitav ja ebatervislik, nõuab aga tõesti tohutuid ressursse infrastruktuuri pidevaks arendamiseks, linna organismi pidevaks rekonstrueerimiseks. Odavamad ja «inimlikumad» on mitte eriti suured linnad. Samal ajal on rahvastiku kontsentratsioon meie ajastu iseloomulik nähtus. Ta kasvab välja tootmise ja teenindamise spetsialiseerimise ja koostöö tendentsidest. Kokkuhoid kaugustes tähendab kokkuhoidu ajas ja vahendites. Me tahame, et igapäevases elus oleks kõik käe-jala juures, sest nähtamatute, kuid tugevate niitidega oleme seotud paljude meile tähtsate külgetõmbe punktidega. Kui need punktid on üksteisest kaugel, tunneme suurt

ebamugavust. See on maksev mitte ainult üksikisiku, vaid ka asutuste, ettevõtete ja lõpuks nende komplekside, s.o. kogu rahvamajanduse puhul. Linlike tegevusalade kontsentratsioon võib olla väga kõrge — selle tunnistuseks on NSV Liidus ja kogu maailmas toimuv ülisuurte linnade nii absoluutne kui suhteline kasv ja osatähtsuse suurenemine asustuses.* Linnade kasvu tõkestavad õigupoolest ainult nende infrastruktuuri proportsionaalse arengu ja ökoloogilise tasakaalu säilitamisega seotud raskused. Kui väga tihedalt asustatud riikides, vaatamata kulutustele ja ökoloogiliste tingimuste halvenemisele, tuleb minna ka hiidlinnade arengu teed, siis Eestis on õigem asendada «punkt-kontsentratsioon» «grupi-kontsentratsiooniga». Näiteks on soovitatav piirata Tallinna kasvu sel teel, et luua eeltingimused teiste tema süsteemi kuuluvate asulate arenguks ja suunata osa elanikkonnast neisse. Sellises süsteemis saab ühendada nii suur- kui väikelinnade positiivsed küljed ja suhteliselt väiksemate kulutustega tagada elanikele head elamistingimused. Seega on liitasulate kujundamine heaks mooduseks vältida ülemäärast kontsentratsiooni.

Teisest küljest pole ei majanduslikult ega sotsiaalselt vastuvõetavad ka liialt väikesed autonoomsed asulad. Samal ajal on võimatu neid kõiki arendada suurteks. Ainuvõimalik tee on mõistlikult koostööd teha nende tootmisettevõtete, teenindusasutuste, luua ühtne transportivõrk, ühtsed insenerivõrgud, asulavälised puhkealad jne., s.o. arendada asulaid üksteisega seostatult, võimalust mööda neli ka territoriaalselt lähendades, seega samuti kujundades liitasulaid.

Õeldust selgub suuremate linnade asustust kujundav tähtsus. Otstarbeka asustussüsteemi kujundamiseks on oluline, et nende võrk



159. Vabariigi arhitektuurilis-maastikulisel rajoonid

- lahtised tasandikud
- kinnised tasandikud
- soised tasandikud
- lahtised linnalised maastikud
- kinnised linnalised maastikud
- lahtised linnalised maastikud
- kinnised linnalised maastikud
- vanad ja madalikud
- urbaniseerunud piirkonnad
- klint

oleks ühtlane, võimalikult reguleeritud. Sellest aspektist on õnnestunud Leedu linnade võrk. Eestis on linnaline elanikkond kontsentreerunud eeskätt põhjapiirkondadesse, linnade jaotus suurusgruppidesse on ebahütlane (näiteks ületab Tallinn suuruselt järgmist linna Tartut ehk arvu poolest enam kui 4 korda), peale Tallinna ei ole ühtegi väga suurt linna.* Veel suurem ebahütlus linnade territoriaalses paiknemises ja jaotuses suurusgrupiti on kujunenud Lätis. Riia ületab suuruselt järgmist linna Daugavpilsit ehk arvu poolest enam kui 7 korda. Peaaegu pooled Läti linnad (22 linna 50-st) paiknevad kobarana linna ümbruses, neis elab ligi 70% linnalises elanikkonnast.

Arvestades Leedu maaelanikkonna kõrget tihedust — ligikaudu 25 in/km² (seega ca 2,5 korda rohkem kui Eestis ja Lätis) —, on linnade kasvu võimalused Leedus palju suuremad kui teistes Balti liiduvabariikides ning otstarbeka asustussüsteemi kujundamise võimalused kõige avaramad.

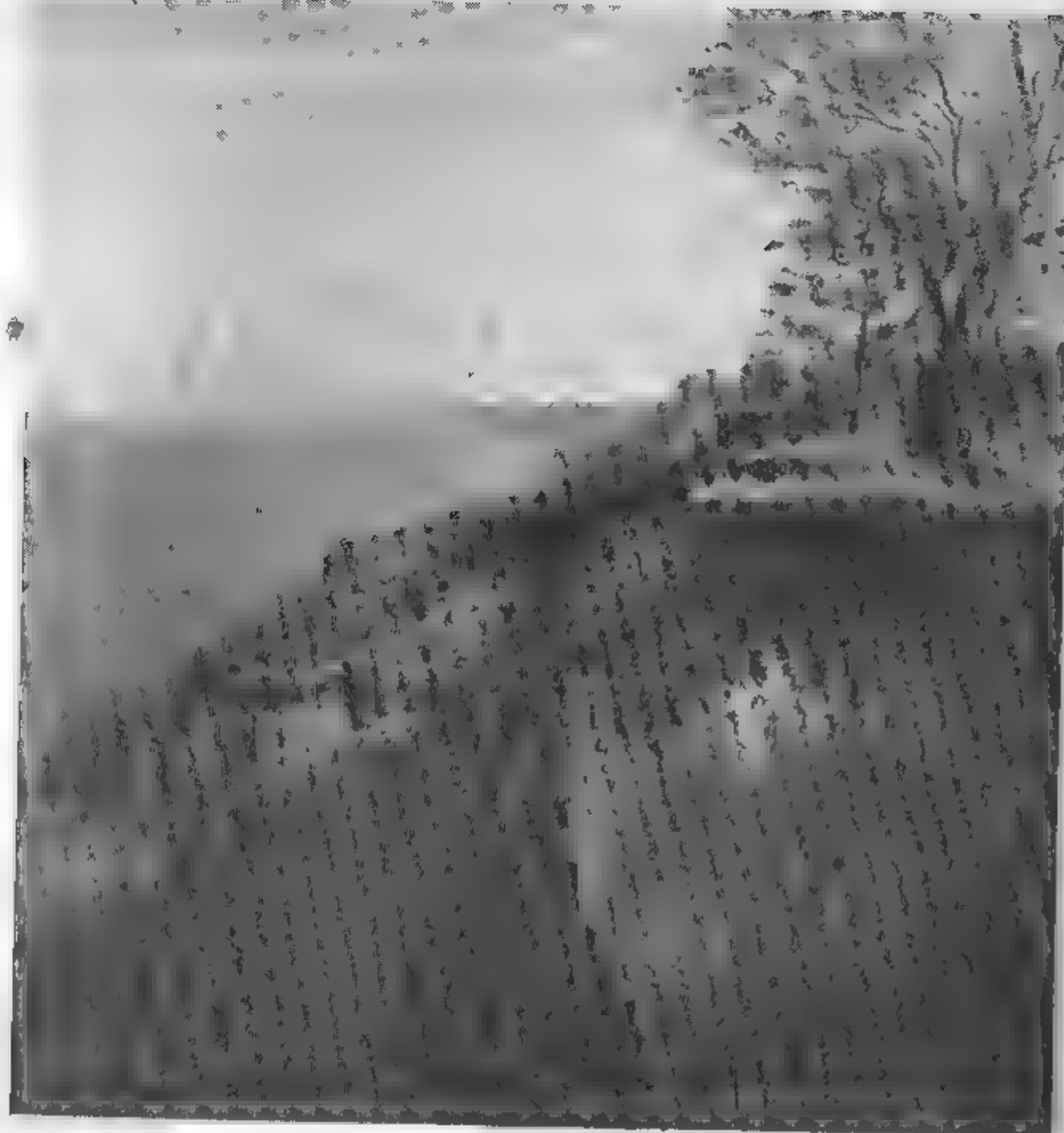
Maa-asulad on liitasulate lahutamatuks elementideks ja avaldavad olulist mõju nende iseloomule. Eesti maa-asulastik on vaatamata elanike

kiirele kontsentratsioonile veel väga hajusa iseloomuga. 1976. a. alguseks oli vabariigis 7008 maa-asulat, kusjuures 100 ja rohkem elanikku elas kõigest ca 1200-s maa-asulas. Seega olid valdavaks asulavormiks pisikülad.** 1977. a. teostatud maa-asulate korraldamise käigus paljud pisikülad liideti, mistõttu maa-asulate üldarv vähenes statistiliselt umbes 2 korda — 3442-ni. Kompaktseid suuri külasid ei ole Eestis kuigi palju — 167. Neist 12 asuvad koos planeerimisele. Seega jääb valdavaks maa-asula kategooriaks linnadele ja alevitele nii ligidal, et kuuluvad nendega liitmisele või praegu keskmiselt ca 130 elanikuga hajus küla. Perspektiivsele edasiarendamisele kuuluvaid maa-asulaid on mõnisada, sealhulgas peaaegu kõik alevikud.

Maa-asulad ei paikne vabariigis ühtlaselt üle kogu territooriumi, vaid koonduvad maastikuliselt ja majandusgeograafiliselt soodsatesse kohtadesse: viljakandvatele aladele teede äärde, eriti tihedalt aga linnade ümbrusesse. On täheldatav tihedalt vabariigi paikkondade arhitektuurilis-maastikulise iseloomu ja külade arhitektuurilis-planeerimisküla omaduste vahel. Peamiste,

* Seda asjaolu ei tuleks suureks puuduseks pidada, kuna väikesed liitasulad on meil kõrga arengutasemega ja Tallinn või mõni suurem vabariigis kehtib (Riia, Leningrad) on Eesti elanikele suhteliselt hästi kättesaadav.

** Küla keskmise suuruse Eesti territooriumil oli 1976. a. algul 66 inimest.



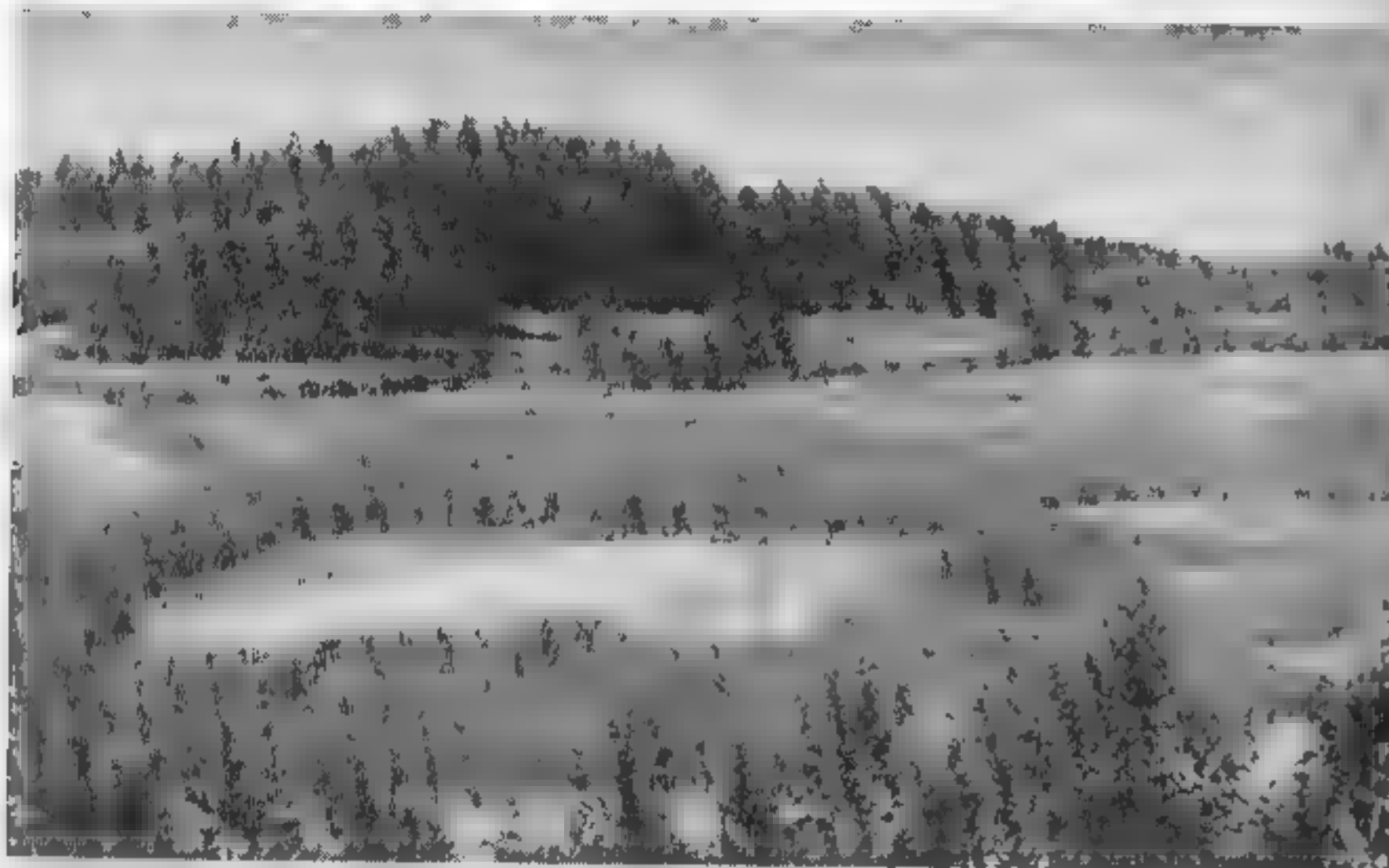
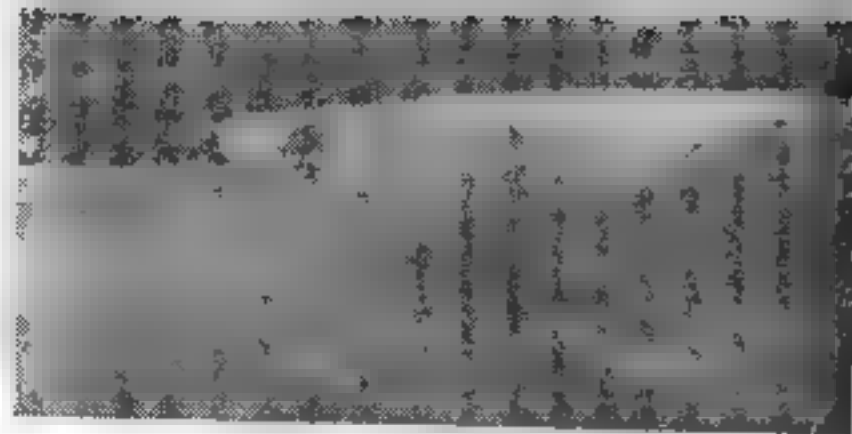
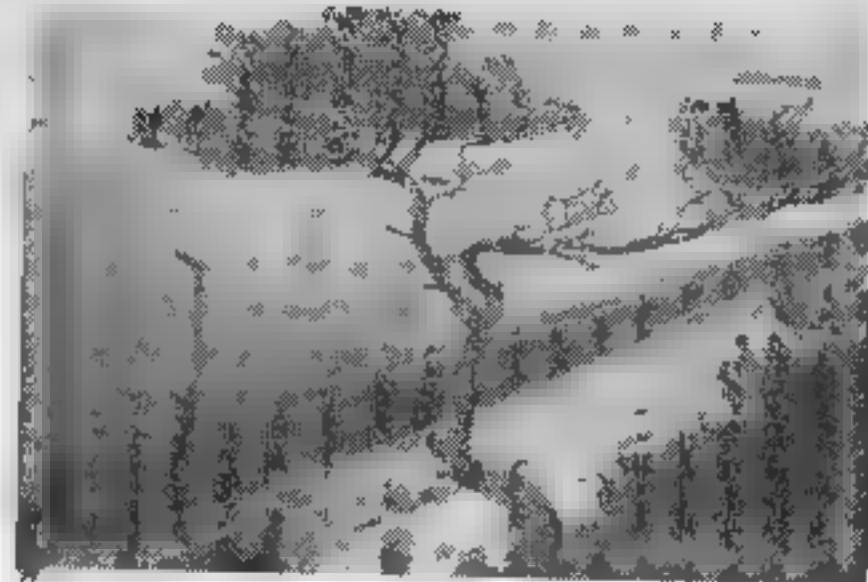
162. Rannamõisa
vaade

visuaalsele tajule mõjuvate looduslike ja tehislake komponentide (reljeef, haljastus, veekogud ja hoonestuse iseloom) koosmõju alusel on nende vahetlõigis võimalik eristada 10 arhitektuurilis-maastikulist rajooni. Igale sellisele rajoonile on omane teatav, peamiselt seal domineeriv hoonestusviis. Lahtistele tasandikele on iseloomulikud suhteliselt suured külad, esineb kompaktsed või hajusaid külasid kompak-

sete südamekega; kinnistel ja soistel tasandikel esineb pisikülade võrk; lainelistel, lahtistel maastikel, samuti mere- ja järveäärsetel tasandikel esinevad tihti suhteliselt suured, venitatud tänavkülad; väga hajusad külad on iseloomulikud künklikele maastikule, kusjuures lahtistel künklikele maastikel on nende võrk väga tihe, kinnistel maastikel aga hõre; urbaniseerunud piirkondades domineerivad rahvarikkad kü-



163. Lõane-Eesti
lahtine tasandik



test, kusjuures siin esineb kõige enam kompaktsed külatüüpe.

Maa-asulate arengu peamiseks loodetavaks on liitasulaisse kuuluvate alevike ja külade kasv ja nende loomestuse kompaktsuse suurendamine ning liitasulaist väljaspool asulate küdade hääbumine.* Selle nähtuse likumapanevaks jõuks on suures määral maa-asulate mõned sotsiaalsed eeltingimused, mis väljenduvad eeskätt elupaikade organiseerimisel saavutatavas ja kokkuhoius. Meil praegu leitud hajusa maa-asulastiku asuvad töökohad, kauplused, koolid, lasteasutused ja teenindusettevõtted elukohtadest kaugel. Elanike koondamisel suurematesse asuladesse kaugused vähenevad, elamine ja kergem on ehitada elanikele ning tõsta nende heakorra taset — varustada tsentraalse kütte, veivarustuse, kanalisatsiooni ja elektrilise energiaga; alanevad ühiskondlike hoonete maksumused ja asulate eksploateerimiskulud. Samal ajal ei saa maa-asulaid ehitada kaotatud avarle ja kompaksetena — need looduvad nad elanikele liialt tihedaks ja side ümbritseva loodusega lõtvub — on ju oluline osa elanikest maaharjad. Maa-asula elamine on sõltuv tema funktsionaal-

sest struktuurist. Kui selles domineerivad linlikud alad — kasvab ta suuremaks, kui valitsevad ruraalsed, s.o. kui maa-asula on «puhas» põllumajanduslik asula — jääb ta väiksemaks. «Puhas» põllumajanduslik asula saab vaevalt kunagi olla rahvarikkam kui mõnisada inimest, sest tema elanikkond on seotud maaharimisega, suurema põllumajandusliku asula puhul läheks aga tööpiirkond liialt ulatuslikuks. On olemas ka tihe korrelatiivne seos maa-asulate suuruse ja rajoonide praeguse põllumajandusliku tootmise arengutaseme vahel, millest võib järeldada, et elanike arvu suurendamine meie maa-asulates võib tootmisele kasu tuua. Suuruse optimaalset piiri selle seose järgi määrata on raske, näib, et praegu on see põllumajanduslike maa-asulatel mitte üle 300 elaniku, põlvfunktsionaalsetel maa-asulatel umbes 500—600 elaniku. Muidugi mõista omandab suures maa-asulas erilise tähtsuse õige planeerimisstruktuur ja hoonestusviis, mis peavad vastama elanike vajadustele ja maaelu spetsifikale. Neid küsimusi käsitleme järgmises peatükis.

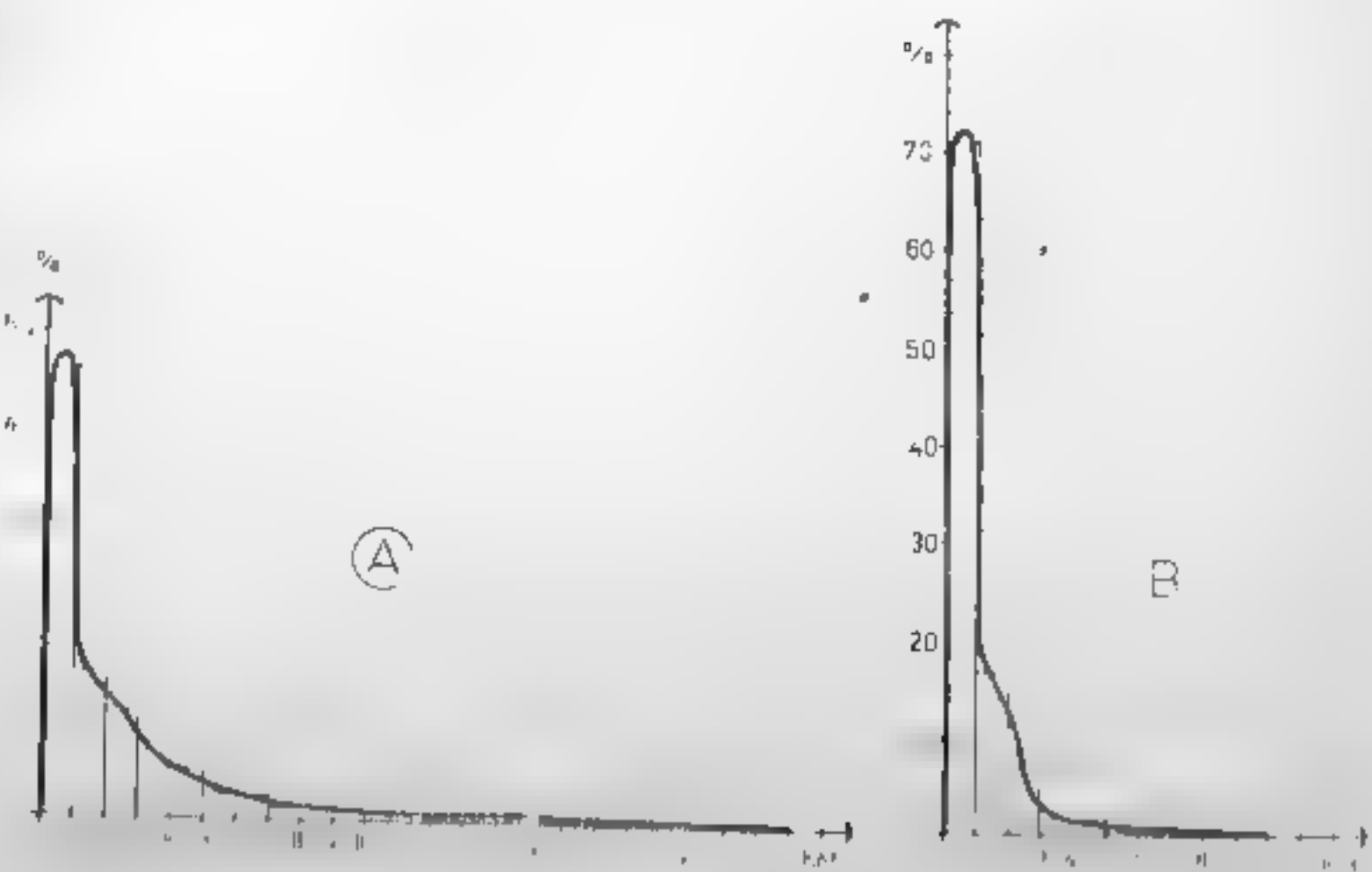
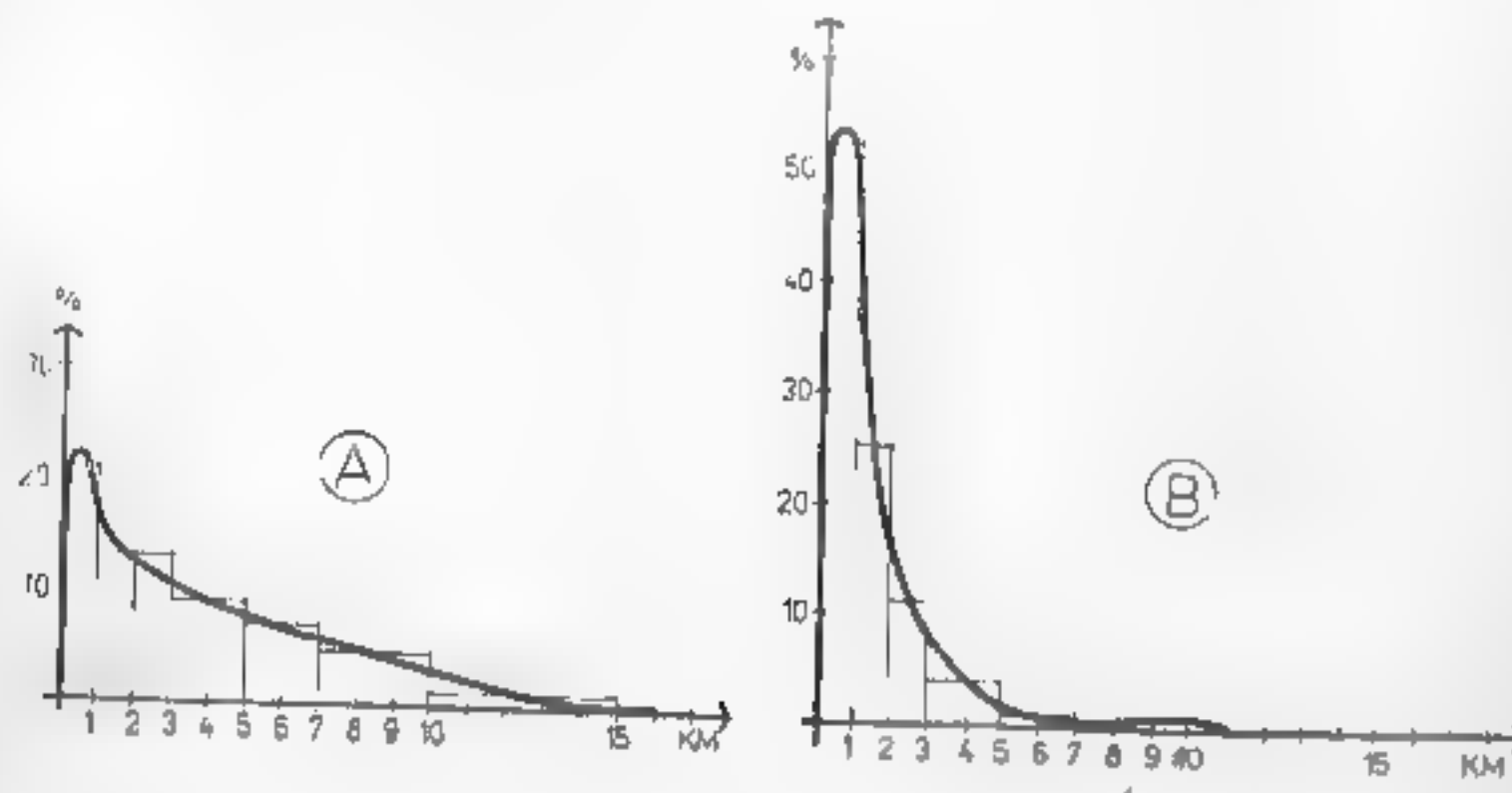
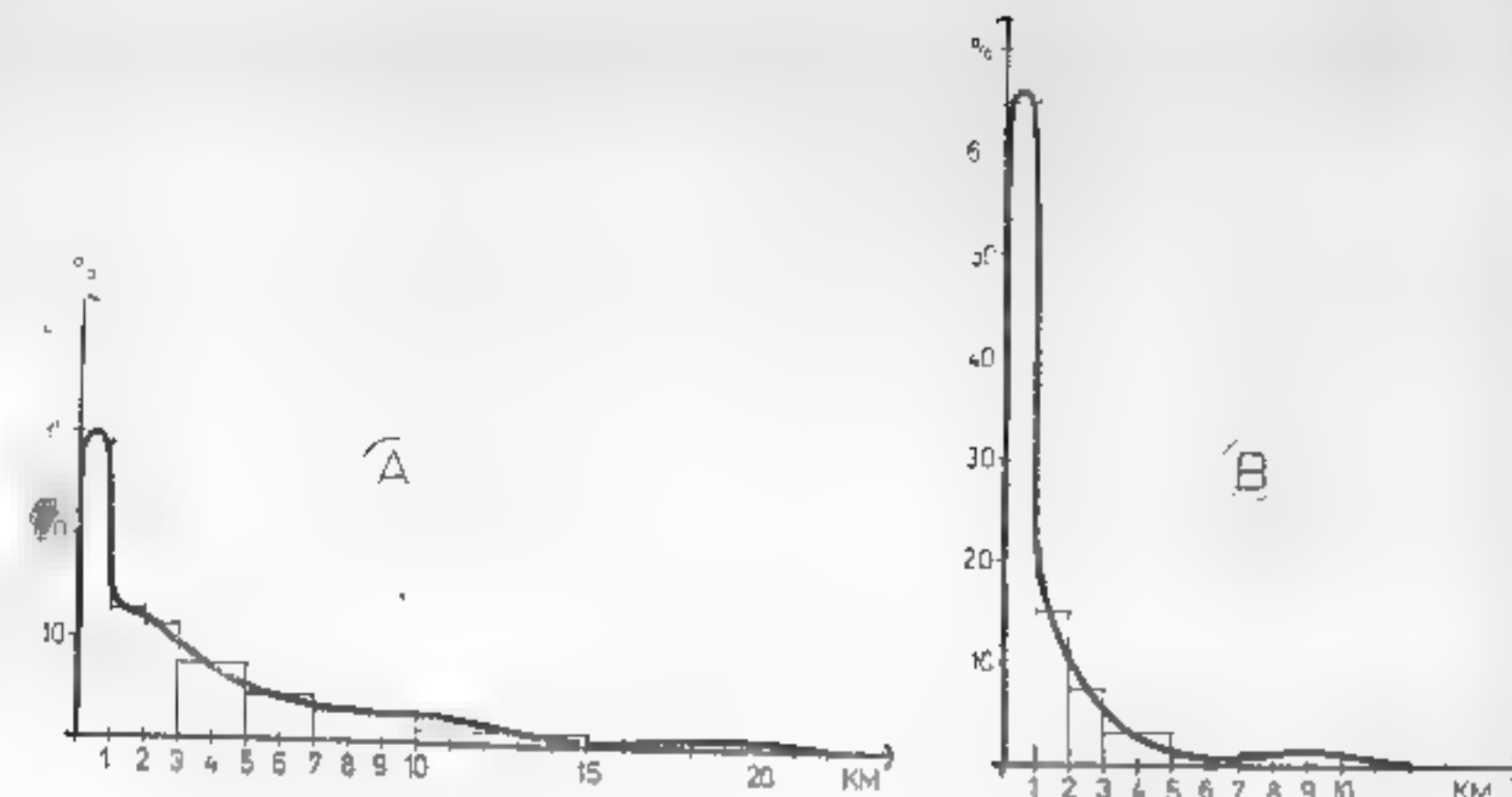
Tervikuna on meie asustus arenenud looduslike ja sotsiaal-majandus-

* Suurenevaid ja hääbumaid maa-asulaid on kõikides suurusgruppides, kuid mida suurem on maa-asula, seda vähem esineb tema hääbumise juhtumid. Nii on ajavahemikul 1950—1971 suurusgrupis kuni 25 elanikku kasvanud kõigest 11% asulaid ja 89% asulaid on kahanenud; suurusgrupis 26—50 elanikku on kasvunud 16,1% ja 83% asulaid on kahanenud, suurusgrupis 51—100 elanikku on kasvunud 10% asulaid; suurusgrupis 101—200 elanikku 47,8%; suurusgrupis 200—500 elanikku 68,0%; üle 500 elanikuga asulad on peaaegu kõik kasvunud. Kasvu seisukohalt on meil «põhikiliseks» ca 200 elanikuga maa-asula.

Enam-vähem sama tüüpi maa-asulate arengumise ja hääbumise protsess on täheldatav ka Leedus ja Lätis. Planeerimiseks erinevateks on see, et seal on «põhikiliseks» ca 100 elanikuga maa-asula, mis on loodud põllumajanduse madalamast kontseptsioonitasemest ning vabariikides.

168. Lõuna-Eesti küünlilik kinnine maastik





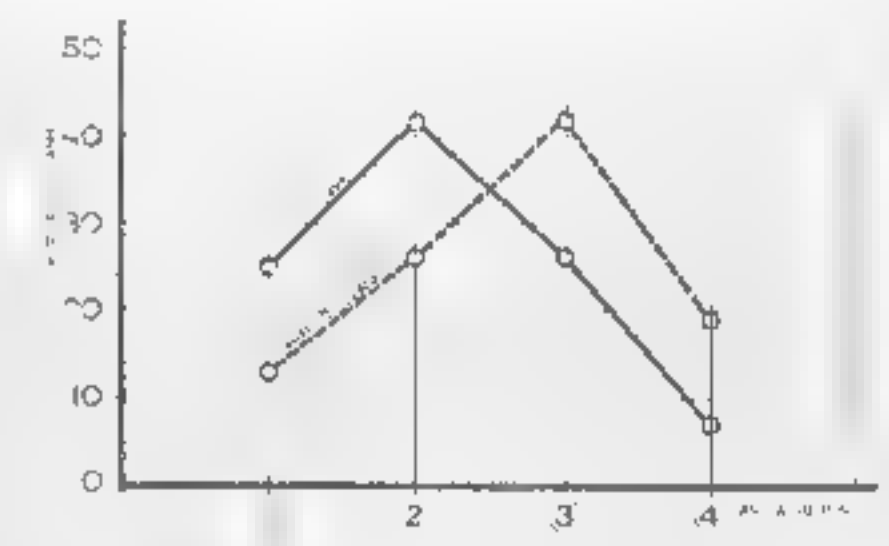
172. Lasteasutustsentrini: A — faktilised, B — elanike poolt soovitatavad

loom tingimuste mõjutusel. Asustuse loomingu põhilisteks puudusteks on loogi millmete meie suuremate linnade loogi madal potentsiaal ja nende asustuse ülemäärane hajutatatus. Tänapäeval on asustuse arengutendentsid progressiivsed, kuna vastavad ühiskonna vajadustele ja võimalustele.

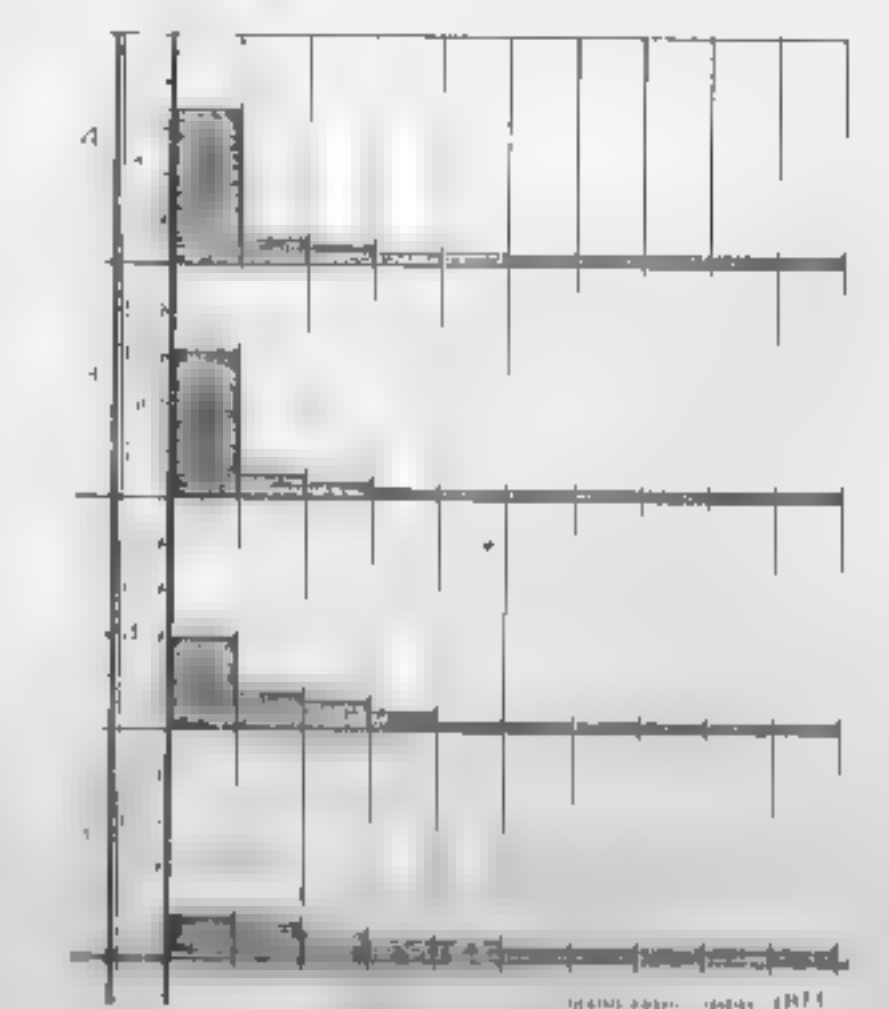
Asustuse arendamise tähtsaimaks ülesandeks on meil otstarbeka liit-asulade süsteemi kujundamine. See on transpordimagistraalide ja ühiskondliku transpordi eelisarendamine. Ühtlasi näib, et meie praeguse kyllustatud asustuse juures, mida ei suuda alati kindlustada integreeriva ühiskondlikule transpordile vajalikku koormust, on liit-asulade kujundamise üheks soodustavaks tingimuseks ka individuaaltranspordi arendamine ja sellega seotud olevate probleemide lahendamine. Tähest kõigest on kyllustatud asustus võimalikult üheks individuaalkõrvalduste hulga kiire kasvu põhjuseks (on ju Eesti kõige enam autodega varustatud vabariik Nõukogude Liidus).

Üheks ülesandeks on perspektiiv-asulade elanike arvu reguleerimine plaanil, mis on põhjendatav tööajaga, otstarbekas-ajaliselt ja ökoloogiliselt ning loomuliku koormav.

Kolmandaks ülesandeks on puuduliku potentsiaaliga suuremate liit-asulade tsentrite arendamine eesmärgiga luua regulaarne, kogu süsteemi huve arvestav linnade tugipunktide võrk.



173. Maaelanike soovitud küllade suuruse kohta: 1 — talu; 2 — alla 100 elanikuga asula; 3 — 100—500 elanikuga asula; 4 — 500—2000 elanikuga asula



174. Elu-ja töökoha vaheliste keskmiste kauguste sõltuvus asula suurusest

ASULATE ARHITEKTUUR

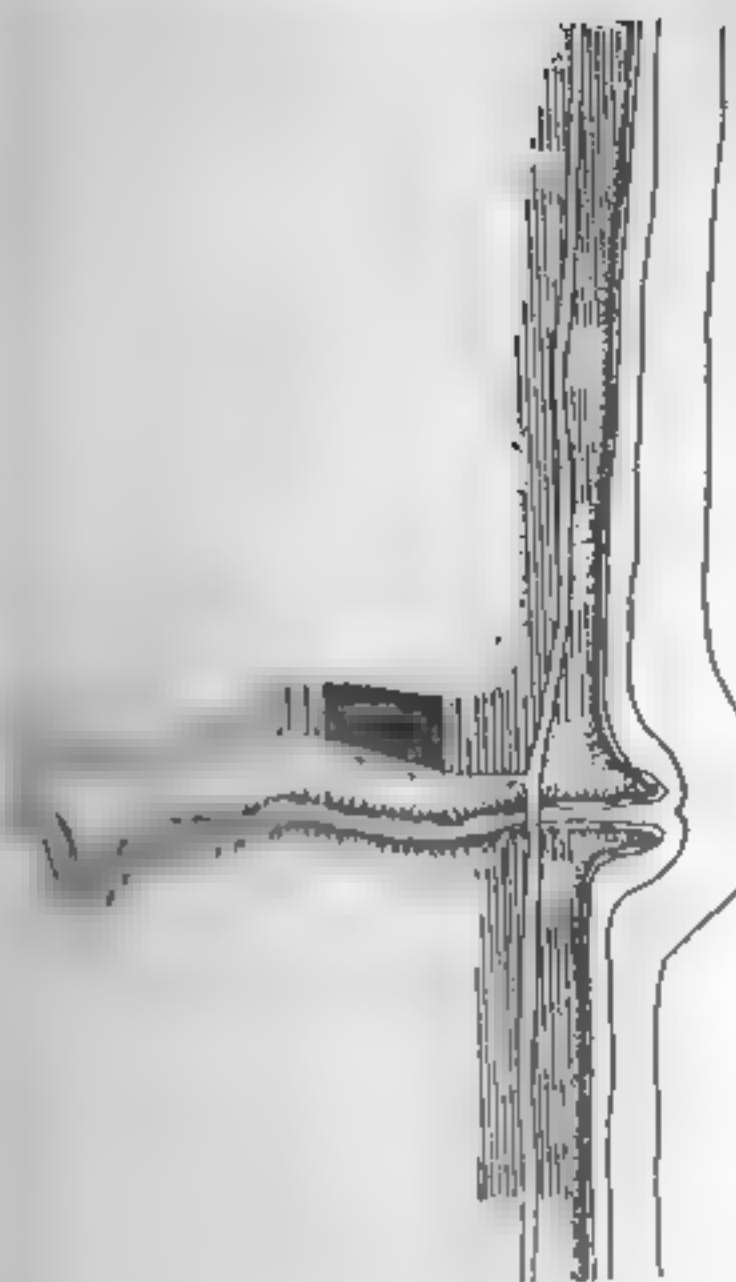
PLANEERIMISSTRUKTUUR

Asulate planeerimisstruktuuri all mõistetakse nende territoriaalse organiseerimise omapära, mis väljendub eeskätt plaani geomeetrilistes omadustes (plaani vorm, transpordikommunikatsioonide skeem).

Planeerimisstruktuur koos hoonestuse ja loodusega moodustab asula näo. Sotsialistlik ühiskond, likvideerinud maa eraomanduse, kõrvaldas varajasematel perioodidel valdusõiguslikest suhetest tulenenud raskused ja vastuolud asulate territoriaalses arengus ja lõi soodsad võimalused otstarbekate planeerimisstruktuuride loomiseks. Kuid isegi meie tingimustes ei ole asula planeerimisstruktuur vabalt määratav, vaid see kasvab välja kordumatutest kohalikest tingimustest. Asulad on nagu inimesed — neil kõikidel on teatav sarnasus, kuid samal ajal on nad ka erinevad. Kui grupeerida asulad suuruse järgi, võib nii kujunenud kui ka praegu arenevates planeerimisstruktuurides märgata suhteliselt palju ühiseid tüpoloogilisi jooni. Suurem osa meie pisilinnu (kuni 5000 el.) kasvas välja endistest küladest, kus hoonestus hõlmas peamiselt peatee piirkonna, ja seetõttu on neil lineaarne struk-

tuur. Plaani teljeks on peatänav, mis tekkis asulat läbiva maantee baasil, sellele lisanduvad mõned hiljem tekkinud paralleel- ja põiksuunalised tänavad. Elanikkonna ja hoonestuse tihedus pole kuigi kõrge, domineerivad üheperekonnaelamud; tihedus tõuseb ühiskondliku keskuse piirkonnas, kuhu koonduvad kauplused, sööklad, kultuuri- ja muud ühiskondlikud asutused (mis teevad mitte ainult asulat, vaid ka lähimat ümbrust) ja üksikud suuremad elumajad. Pisikäitised paiknevad laialipillatult — seega selge funktsionaalne tsoneerimine puudub. Kuna kõik on jalgsikäigu ulatuses, siis puudub ka asulasisene ühiskondlik transport. Nii sugused on näiteks Kilingi-Nõmme, Kallaste, Antsla, Suure-Jaani, Mustvee ja paljud teised meie pisilinnad ja alevid. Selline planeerimisstruktuur võimaldab ühiskondliku keskuse head kättesaadavust ümbruse elanikele, asula paindlikku territoriaalset arengut: kasvamist igas suunas (pikuti, laiuti, radiaalselt jne.), iga sugust tsoneerimist, ka hoonestuse tihendamist ja korruselisuse tõstmist.

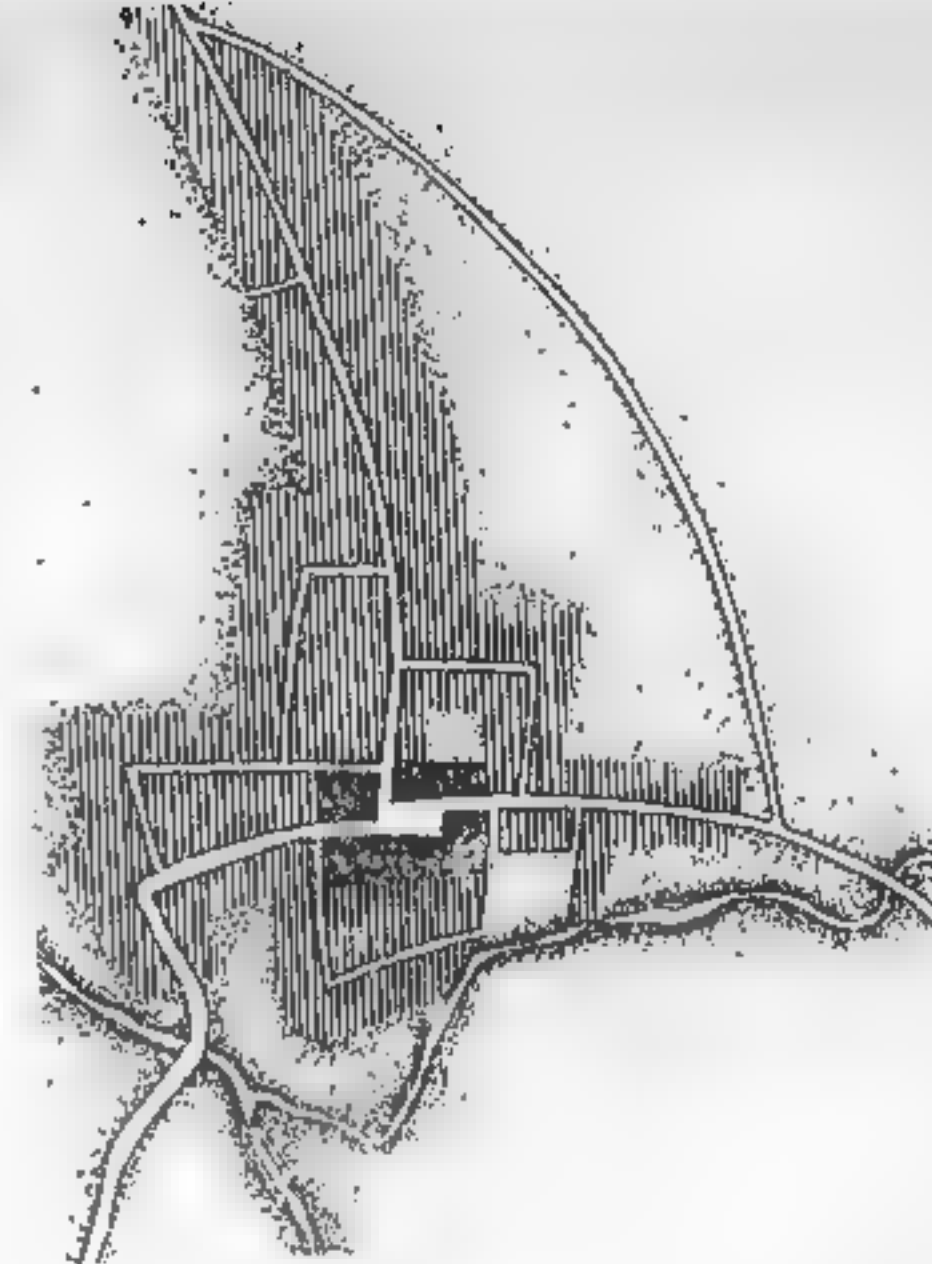
Planeerimisstruktuur võtab teise kuju, kui linna või alevi elanikkond






177. Mustvee

Radiaalse planeerimisstruktuuri linnalised asulad

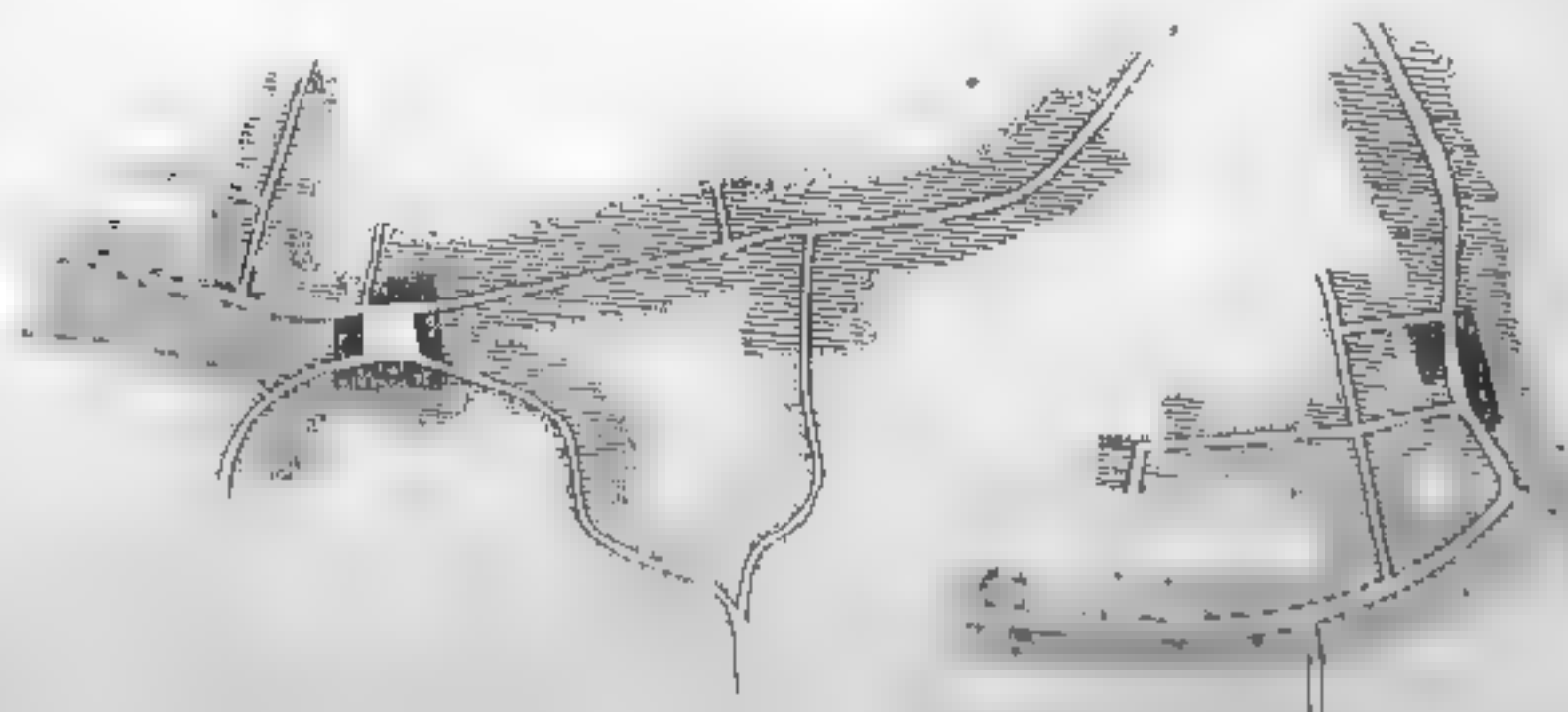
178. Paide



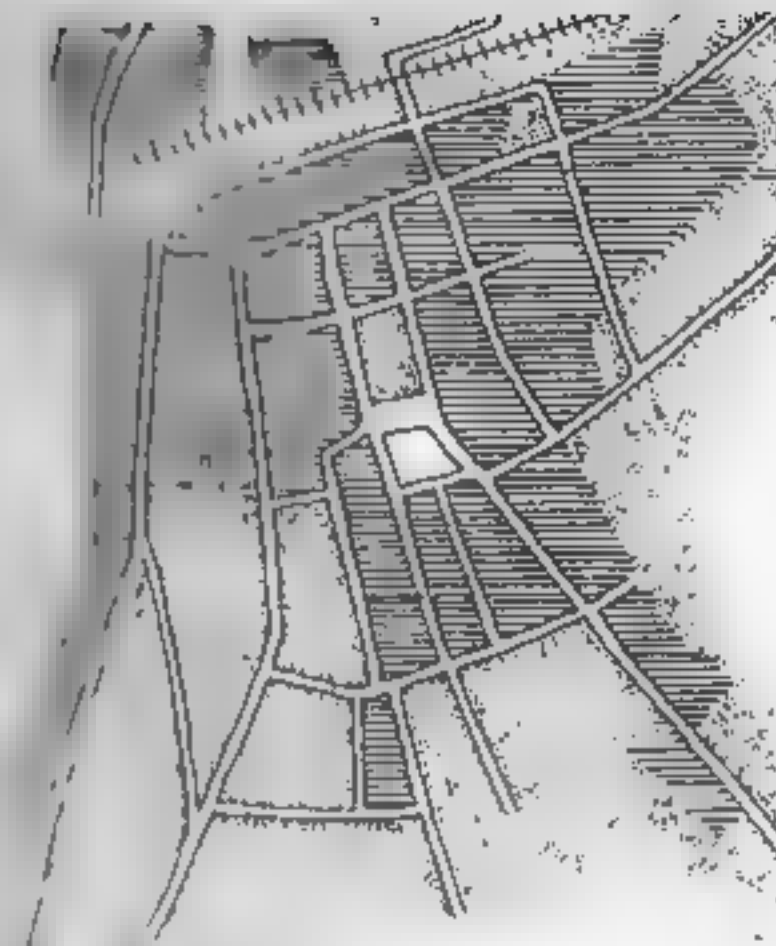
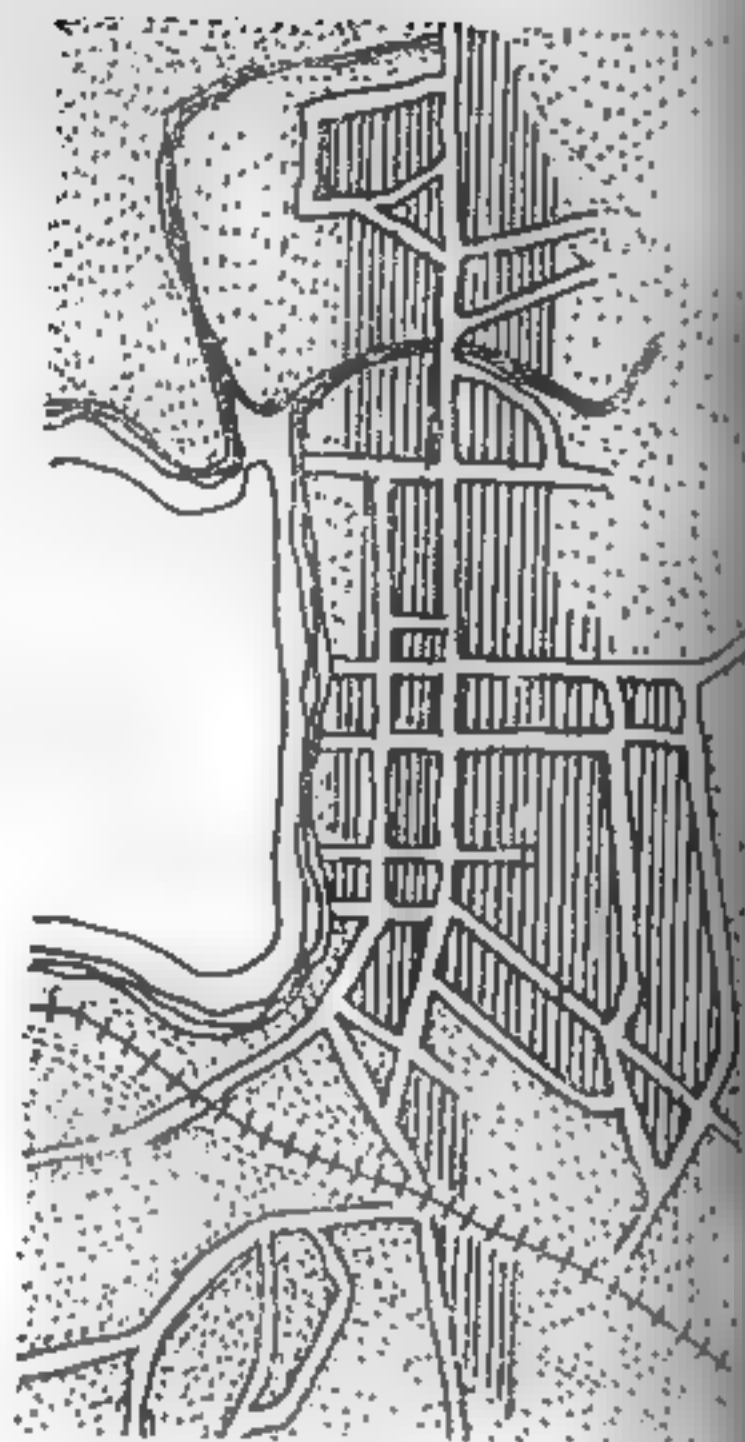
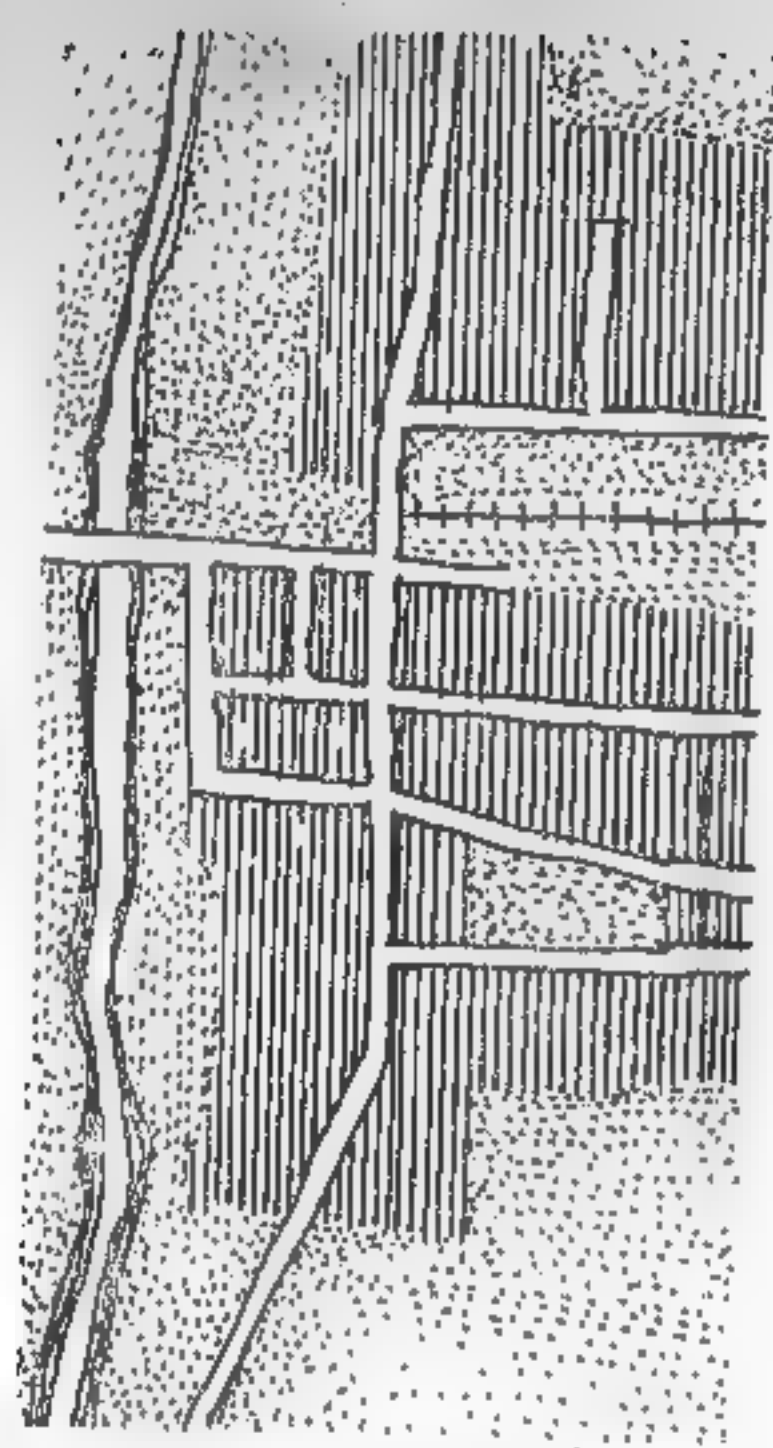
179. Rapla

-  hoonestatud alad
-  ühiskondlik keskus
-  haljasalad

liselt suurte puhkealade järele. Need asjaolud kutsuvad esile funktsionaalsete tsoonide tekke ja arengu: asula territooriumi jagunemise elu-, tööstus- ja puhkerajoonideks, neid ühendavate transpordikommunikatsioonide ja arenenuma ühiskondliku keskuse kujunemise. Kuna nii suure asula territoorium ületab mugava jalgsikäigu piirid ja kujunevad küllaldase koormusega liiklussuunad, hakkab arenema ka asulasisene ühiskondlik transport. Ühtlasi hakkab asula kasvama kõrgusesse — hoonestatud territooriumi laialivalgumise vältimiseks tekivad paljukorruseliste elamute kolded. See tingib vajaduse arendada kogu asulat hõlmavaid maa-aluseid kommunikatsioone, mis omakorda soodustavad asula kompaktuse suurenemist. Hõredalt hoonestatud lihtsakujulisest linnasulast hakkab kujunema tihedama hoonestusega keerulisema lint- või radiaalkontsentrilise kujuga linn. Sellise arengu algstaadiumis on näiteks Rapla, Paide, Jõgeva ja Keila, millel on radiaalne skeem; Paldiskil (areneb mere ääres linnatsoonina),



asulad on nii pildid. Sellise suuruse saavutamiseks on vaja, kui on olemas vastavad kujundavad tegurid, eeskätt tööstus- ja puhkerajoonide, mis linnatsoonide kohaselt tuleb arendada. Asula enda arengu teostamiseks on vaja ka enamuurene ühiskondliku keskuse ja asula-



toiduaineid ja teisi kaupu; transpordivahendid veavad iga päev linna sees, aga samuti linnast sisse ja välja ligi 500 000 reisijat. On arusaadav, et transpordimagistraalide võrdlus elava organismi veresoonkonnaga ja tänavate nimetamine arteriteks ei ole liialdus. Suure linna planeerimisstruktuur peab arvestama transpordi korraldamise optimaalseid võimalusi ja isegi teataval määral olema sellele allutatud. Juba möödunud sajandi lõpul esitas hispaania insener Arturo Soria y Mata linnlinna kontseptsiooni, mille kujundavaks teljeks pidi saama kõige odavam ja kiirem ühiskondliku transpordi liik — rööbastransport. Madridi lähiste ehitatud linnaosas oli see esialgu hoburaudtee, hiljem mootor- ja alates 1909. a. — elektritramm. Elanikkonna liialt madal planeeritud tihedus, mis ei kindlustanud trammi küllaldast koormust, kujunduslike, sotsiaalsete ning teiste linnaehituslike probleemide vähene ar-

Radiaal-kontsentrilise planeerimisstruktuuriga linnad:

182. Rakvere

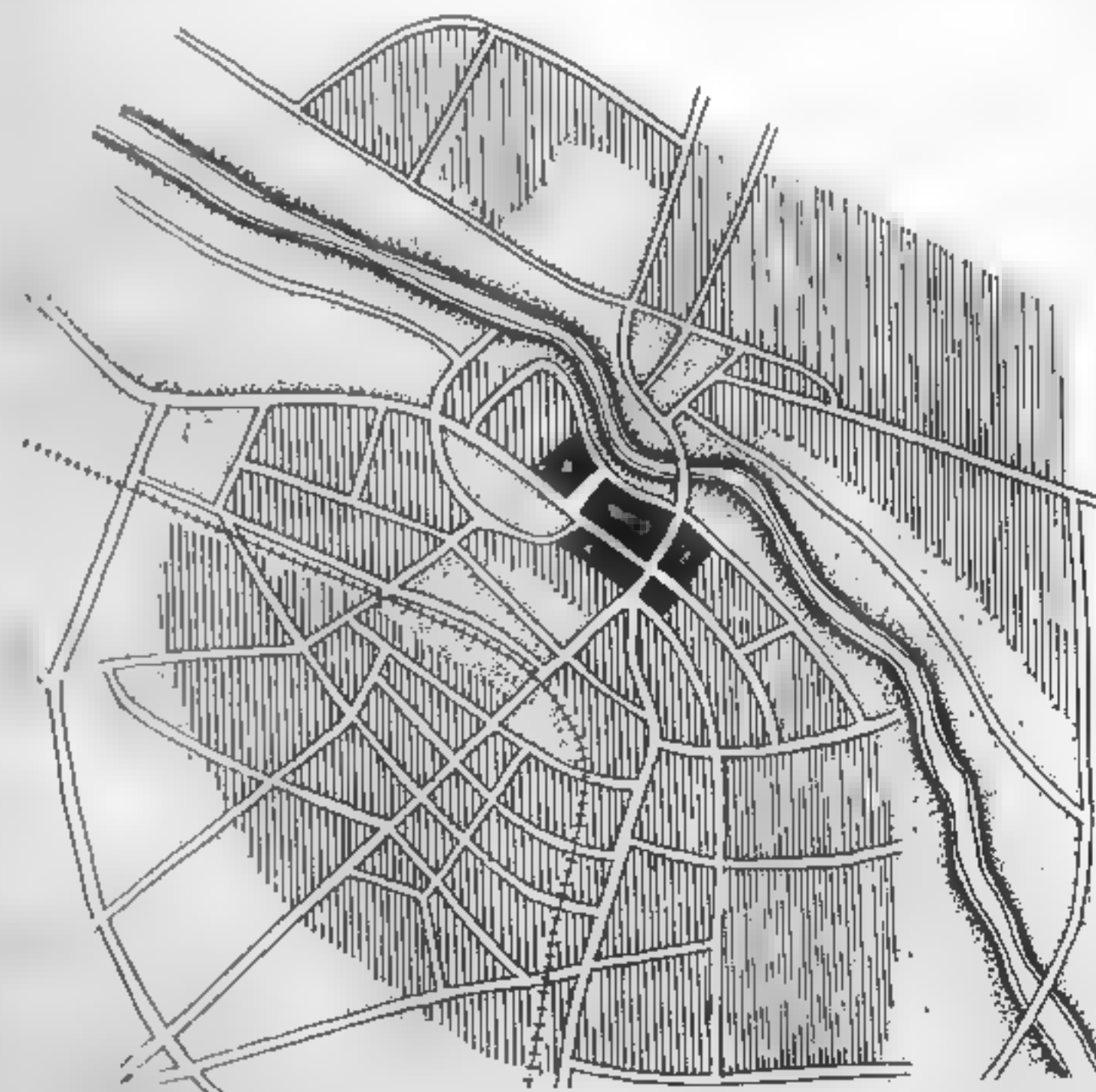
hoonestatud alad
haljasalad

van, mille Tallinna-suurusel linnas on kauba- ja inimveod kolossaalsed. Tallinna tööstus, kommunaalhooldus, ehitus ja elanikkond kasutavad (tarbivad ise ja saadavad ka välja) päevas üle 100 000 tonni ehitusmaterjali, seadmeid,

Türi (areneb mitmesuunalise lintsüsteemina) ja mõned teised linnad ja alevid. Ühe või teise arengusuuna tõukeks on siinjuures konkreetne maastikuline situatsioon ja ajalooliselt kujunenud teedevõrgu, olukord.

Edasisel linna suurenemisel muutub planeerimisstruktuur veelgi komplitseeritumaks. Radiaalselt arenevatel linnadel tekivad ringtänavad, ühendamiseks radiaalseid magistraale omavahel ja juhtimaks transpordivooge kesklinnast eemale, linnalinnadel tekivad mitmed paralleelsed liiklusmagistraalid, sest üks tänav ei suuda tulla toime vajalike transpordivahendite läbilaskmisega. Funktsionaalne tsoneerimine muutub keerulisemaks, sest suureneb tööstus- ja puhkerajoonide arv; abiks peamisele ülelinnalisele ühiskondlikule keskusele, mis saab täiendava suure koormuse sissesõitnute arvel, tekib vajadus elurajoonide ühiskondlike keskuste järele. Suureneb ühiskondliku transpordi marsruutide hulk, linn kasvab üha rohkem kõrgusesse, hoonestus- ja

elanike tihedus suureneb. Radiaal-kontsentrilise süsteemi järgi kujuneva linna näiteks on Rakvere, kujunenud radiaal-kontsentriliseks linnaks on Tartu; lintsüsteemi järgi, paralleelselt Tamula järvega kujuneb Võru ja kujunenud linn on paralleelselt merega kulgev Pärnu linnaks kujunemise tendents on Kohtla-Järvel. Meie vabariigi suurim linn Tallinn on käesolevaks ajaks saanud võrdlemisi selge radiaal-kontsentrilise struktuuri, kuid seoses hoonestuse levikuga läände paralleelselt Keila raudteega ja ida suunas areneva Lasnamäe kompleksse elu-tööstusrajooniga täieneb ta kahe tugeva lintsüsteemiga. Selline plaanide transformatsioon tekib seoses vajadusega kujundada suuremas linnas soodsamat transpordisituatsiooni. Transpordi osatähtsus kasvab linna suurenedes tohutult. Kui meie pisilinnad on põhiliselt jalakäijate päralt, nende kaubakäive ulatub kõigest kümnetesse tonnidesse ja sissesõitnute arv sadadesse inimestesse päe-



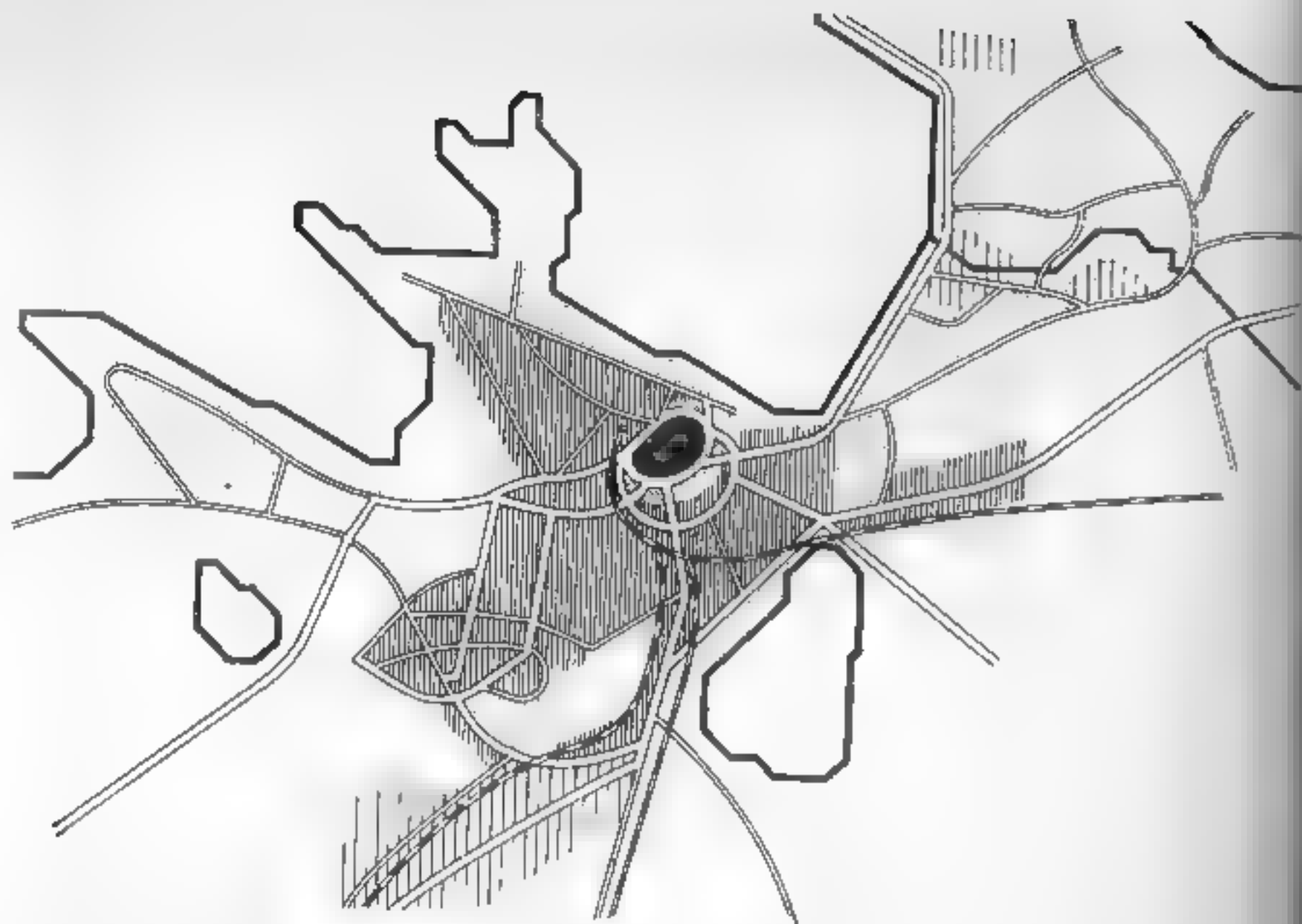
183. Tartu

...kont-
...linn-
...planeerimis-
...linn -

...datud
...laid

...dondlik
...kuna

...osalud



vestamine, s.o. linnaehitusliku kontseptsiooni allutamine ainult transpordile tegid sellise linnalinnade idee väheleuliseks. Kuid A. Soria y Mata teeneks oli tähelepanu suunamine transpordiküsimustele asulate ja nende süsteemide planeerimisel. Kaasajal leilavad lintsüsteemid üha laialdasemat kasutamist. Sellise süsteemi näiteks on VAZ-i autoehitajate linn Togliatti, kus spetsiaalsete automagistraalide abil, millel konveierina liiguvad mahukad autobusid, transporditakse väga lühikese ajaga otse tehase väravatesse kümned tuhanded töötajad. Lintsüsteemina on arenenud Nõmme linnaosa Tallinnas. Selle peamiseks pikitelgedeks on elektriraudtee ja Vabaduse pst., mis on võimelised kindlustama kiiret transpordiühendust pikisuunas, ühendades linna läänepoolsed rajoonid ja tagamaa kesklinnaga.

Väga heaks lintsüsteemi näiteks, mille prototüübina võib vaadelda kolmekümnendatel aastatel esitatud N. Miljutini linnaehituslikke ideid, on Tallinnas Lasnamäe rajooni

planeerimiskava. Elurajooni telgedeks on projekteeritud kaks tranšeedesse süvendatud kiirmagistraali. Elamud paiknevad platool, väljaspool transpordivahendite müratsiooni. Paralleelselt elurajooniga, sellest lõuna pool, piki Leningradi maanteed ja raudteed kulgeb tööstusrajoon, aga põhja pool — platool — puhkealad Kose, Lükati, Pirita metsapargi, Pirita jõe ja Tallinna lahe näol. Elurajooni ühendavad tööstusrajooni ja puhkealadega kiirmagistraalidega risti kulgevad teed, mis ületavad kiirmagistraale sildade abil. Selline struktuur kindlustab hea ühenduse kesklinnaga ja mugavad lühikesed ühendusteel elurajooni ja töö- ning puhkekohtade vahel. Elanike kõrge kontsentratsioon kindlustab küllaldase koormuse ühiskondlikule transpordile, tema ökonoomse funktsioneerimise, võimaldades ühtlasi koha peal luua arenenud ja mitmekesist ühiskondliku teenindamise süsteemi; puhkealade lähedus leevendab elanike suurest tihedusest tulenevaid negatiivseid asjaolusid; suur tööstusra-



jooni kindlustab laialdase töövaliku.

Üldplaneerimisel on lahendatud Väike-Maarja elurajoon Tallinnas. Tema kujunduslikuks teljeks on ovaalse kujuga ringmagistraal, mis oma keskel on suletud lintsüsteem. See ühendab kahe magistraali — Paldiski maantee ja Ehitajate tee ristumiskoha läheduses ja on mitmes kohas nendega ühendatud. Selline planeering võimaldab juhtida transpordit elurajoonist mööda ja ühendada elurajooni ringmagistraali abil kohalike sõitude jaoks. Loodetavasti liigitatakse (lähedal asuvad metsad, Harku järve supelrannad) kasutamiseks igapäevase puhkuse otstarbekat korraldamist. See rajoon on planeerimise seisukohalt ühe kõige areneva Tallinnas ja ümbruses. Kui linnade planeerimiskonstruktuuri ratsionaalselt transporti ja ühiskondlikku transporti arendada, siis linnade arengutempo suureneb oluliselt. Saksa DV linnade planeerimise näited, et nende lin-

nade saavutatud arengutaseme juures moodustavad need keskmiselt 45 min.⁵⁵ Märkatavalt suurenevad ajakaod linnasiseses liikumises, kui linnade elanike arv ületab 500 000—600 000 inimest. Seetõttu hakkavad neis tekkima spetsiaalsed transpordisüsteemid (näiteks kiirmagistraalid, allmaaraudteed jne.). Nõukogude Liidus peetakse allmaaraudteid vajalikeks miljonilinnades.

Vaataksime maa-asulate planeerimisstruktuuri arengutendentsi.

Kui veel 1939.—1940. a. oli 700 000-lise maaelanikkonna põhiliseks tegevusalaks põllumajandus (rakendus üle 300 000 inimese) ja maaelanikke võis samastada põllumajandusliku elanikkonnaga, siis kaasajaks on olukord muutunud. Suurema tootmismahu juures on 470 000-lisest maaelanikkonnast põllumajanduses rakendatud kõigest 100 000 inimest ehk vähem kui vee- rand. Maaelanike el toh enam samastada põllumajandustöötajatega,

185. Ringsüsteemse planeerimisstruktuuriga elurajoonide — Vaika-Olmäe elurajoon Tallinnas. Arhit. M. Meelak, M. Por. Projekt kinnitatud 1968. a.

* Projekti kohaselt on rajooni ette nähtud elatada ligi 700 000 inimest (300 000 m² elamispinda) ja suur hulk ühiskondlikke hooneid elanike keskmise korruselisus on erakordne — kõrge — 8 korrust, kõrge on ka tihedus — 4204 m² elamispinda ühele hektarile (ligikaudu 40 000 in/km²), rajooni maksumus on ligi 100 miljonit rubla.

1. a. oli mõni ener-
giat võimalusi künni-
le ja kohta 10
rohkem kui 1939
al (200 hobujõudu).

sest nende seas on palju teiste kut-
sealade esindajaid. Ka põllumajan-
dustootaja ise on kaasajal hoopis
midagi muud kui mõnikümmend
aastat tagasi. Vanasti tehti tööd
hobusega, kaasajal — traktori, au-
toga ja elektri jõul liikuvate meh-
hanismidega*. Seoses sellega on
muutunud ka maaelanike elulaad.
See tingis vajaduse uue otstarbe-
kama maa-asula tüübi kujundami-
seks, mis ei pruugi oma kõikide
elementide osas olla maaga nii tihe-
dasti seotud kui vana maa-asula.
Eelkõige väljendub see asulate
funktsionaalses tsooneringimises. Kui
varem oli iga maaelamu (talu) tiht-
lasi ka tootmisüksus, siis nüüd eral-
duvad elamud tootmisest, koondu-
des asula elutsooni; tootmine (loo-
makasvatus, remonditöökojad, ga-
raažid, laod) aga kontsentreerub ter-
ritoriaalselt eraldatud tootmistsooni.
Selgelt eristub asula ühiskondlik
keskus, mis püütakse paigutada ela-
nike liiklemissuundade keskmesse,
harilikult elu- ja tootmistsooni
ühendava, kõige enam kasutatava
tee ligidusse. Tihti kujundatakse
selle läheduses ka asula park. Kas-
vavate ja arenevate asulate elu-
tsooni iseloomustab planeerimise
seisukohalt suhteliselt arenenud
tänavatevõrk, mis rajaneb paaril
enam-vähem paralleelselt kulgeval
pea- ja mõnel ristikulgeval tänaval.
Meie parimad maa-asulad paistavad
silma kõrge heakorrastusega: asfal-
teeritud tänavate, hoolitsetud hal-
jastuse, tänavavalgustuse, kanalisat-
siooni ja muude maa-asulate võrk-
dega. Heakorrastuse tase meie
enamarenenud maa-asula is hakkab
ületama oma teostuse kvaliteedilt ja
ulatusest linnade heakorrastuse ta-
set. Mõnikord on meeldivam ka
hoonestus, eriti ühiskondlikud hoo-
ned. Kui teistes liiduvabariikides on
silmapaistvamaid tulemusi saavuta-
tud linnade planeerimisel ja hoones-
tamisel, siis Eesti NSV-s on suurema
hülpe teinud maachitus. See ei

tulene mitte ainult maa-asulate ise-
loomu muutustest, vaid kogu meie
maastikupildi transformatsioonist,
mis seisneb ühesuguse kasutusviisi
maade massiivistamises ja teede-
võrgu põhjalikus rekonstrueerimi-
ses koos suurte transportsõlmede
elektrikõrgepingeliinide jne. välja-
ehitamisega.

Maaelanike kontsentratsioon ja
seoses sellega maa-asulate plaanide
kompaktsuse suurenemine on para-
tamatu. Kuid siiski tuleks jätkata
otsinguid maa-asulate planeerimis-
struktuuri täiustamiseks. Alternatiivina
kompaktsale linnataolisele
maa-asulale võiks esitada litasula,
mis koosneks üksikutest vabalt loo-
duses paiknevatest suurematest ja
väiksematest hoonetegruppidest,
näit. täieliku heakorrastusega var-
rustatud ühiskondlikust keskusest ja
sellega seotud mõnest paljukorterli-
sest elamust ning mõnevõrra ma-
dalama heakorrastustasemega ühe-
perekonnaelamute gruppidest, kus
on võimalik vahetult elamu juures
tegelda isikliku abimajapidamisega.
Meie poolt läbiviidud küsitlused näi-
tavad, et enamik maaelanikke pool-
dab teatavat maaelu spetsiifika säi-
litamist. Tehislik keskkond (asula
planeerimisstruktuur, hoonestus,
heakorrastus) peab ühelt poolt vas-
tama kujunenud elutingimustele,
teiselt poolt aga olema vahendiks
elutingimuste kujundamisel. Kui me
ehitame linnataolisi maa-asulaid,
sis loome keskkonna, kus elu saab
kulgeda linnaliselt. Kuid linnaelugi
pole ideaal ja seetõttu on vajalik
teatavate spetsiifiliste maaelu ja
keskkonna joonte säilitamine. Sedu
soodustabki hajusam, looduslähedane,
väiksematest hoonetegruppide-
dest koosnev maa-asula planeeri-
misstruktuur, kus domineerivaks
elamutüübiks on siiski üheperekon-
naelamu. Olgesti kirjutab arhitekt
B. Mirov*: "...teatud mittemate-
riaalsete momentide nimel on in-
mene nõus taluma isegi ebamugavust

ja liikumist. Tuleks uurida,
kuidas me, millega oleme senini
sõltunud suurte kompaktsete
asulate loomist, ongi nii otsustava
Võrkude, heakorrastuse
ja heakorrastuse ökonoomne kujune-
mine pole tahtsusetu, kuid neid ei
tuleks lahendada samade kriteeriu-
ga, nagu linnade ehitami-
sela kultuurilise ja muu teeninda-
korraldamiseks on olemas mit-
meid variante ja võimalusi. Näib,
et lahendamiseks litasula plaanistruk-
tuur on üks võimalus probleemi
lahendamiseks.



186. Maa-asulata
kaasaegse planeeri-
mise näide — Vinnu
Nädissovhoostehni-
kumi keskasula.
Arhit. O. Randur.
1 — administratiiv-
hoone; 2 — sekt-
sioonelamud; 3 —
kaubanduskeskus;
4 — klubi; 5 — laste-
asutus; 6 — saun;
7 — spordikompleks;
8 — tehnikum; 9 —
haljastus; 10 — ühe-
pereelamud; 11 —
blokeeritud elamud,
12 — eksperimentaal-
elamud

Asulate planeerimisstruktuuri
mõeldakse mõnikord ja subjektiivse
mõttega, et see toimub
tavaliselt sõltumatu järjel, kuid
on võimalik reguleerida inimese
tegevusega — sün-
taga võib subjektiivne toetuma
objektiivsele. Ajaloost on teada
palju ühepoolsi linnaskeeme ja

teelulisteks, sest neis lähtuti abstraktsetest linnakujundamise ideedest, arvestamata linnade arengusisemisi jõudusid. Kaasaega iseloomustab üha süvenev objektiivsete faktorite uurimine ja arvestamine asulate organismide kujundamisel.

TALLINNA JA VILJANDI GENERAALPLAANIDEST

Tallinna esimene kinnitatud ja realiseeritud generaalplaan valmis juba 1945. a. (arhit. O. Keppe, A. Soans, H. Arman). Vastavalt NSV Liidu kehtivatele linnaehituslikele normidele oli ta koostatud 25-ks aastaks, s.o. 1970. aastani. Selle generaalplaani järgi toimus linna taastamine ja mitme tähtsa linnaehitusliku abinõu realiseerimine: tööstuse koondamine Lasnamäele, Paljassaare—Kopli, Tondi ja Männiku tööstusrajoonidesse, elamuehituse areng Pelgurannas, Lillekülas, Tondil ja kesklinnas, tänavavõrgu rekonstrueerimine, mille tulemusel tekkis uus linna keskväljak, ehitati välja Lomonossovi tänav, Lenini puiestee, Eesti Punaste Küttide väljak, Kingissepa tänav, Tehnika tänav, Järvevana tee ja rida teisi. Linna radiaalne planeerimisstruktuur muutus ringtänavate rajamise tulemusel radiaal-kontsentriliseks. Ehitati hulgaliselt ühiskondlikke hooneid, loodi palju haljasalasid nii kesklinnas kui ka äärrajoonides, arendati puhkealasid, insenerivõrkusid.

1970 a. kinnitati Tallinna uus generaalplaan, mille järgi toimub linna areng käesoleval ajal (arhit. L. Halljak, H. Arman, D. Bruns, M. Port, H. Sepp, ins. R. Välba). Selle koostamisel on arvestatud, et tööstusliku tootmise loomulikud eeldused Tallinnas ei ole kuigi soodsad puhta maa, vee nappuse, tööjõudefitsiidi, sobivate territooriumide puudumise, transpordisüsteemi ülekootumise ja loora-nevacesuse tõttu. Peetis on mit-

See realiseeritakse asulate — linnade, alevite, alevike ja külaste planeerimiskavade koostamisel ja nende elluviimisel, s.o. asulate vabajaehitamisel.

Vaatleksime generaalplaanide väljatöötamist meie kahe linna — Tallinna ja Viljandi näite varal.

meid tööstuslikuks arenguks soodsa mate eeldustega linnu. Seetõttu on generaalplaanis ette nähtud Tallinna osatähtsuse mõningane vähenemine vabariigi tööstustoodangus. See muudugi ei tähenda, et tööstus Tallinnas ei arene. Ta areneb küllalt kiiresti (kümnelt aastaga kogutoodangu maht kahekordistub), kuid mitmes teises Eesti linnas peab tööstus arenema veelgi kiiremini. Iseloomulikuks on see, et areng peab toimuma intensiivsete faktorite arvel ja uutest ettevõtetest nähakse Tallinnas ette ainult selliseid, mis on tarvilikud Tallinna enda tarbeks ega oma linnakujundavalt tähtsust. Lähtudes tööstuse arengus sellisest kontseptsioonist on prognoositud ka suhteliselt tagasihoidlik elanike arv kasv — keskmiselt 4000 inimest aastas (sajandivahetuseks peaks elanike arv ulatuma 490 000–500 000-ni) ja sellele vastavad abinõud linna infrastruktuuri arenguks (vajalikud territooriumid, elamuehituse maht, ühiskondlike hoonete ehitus, transpordisüsteemide areng, insenerivõrkudega varustatus jne). Infrastruktuuri harmooniline areng peab garanteerima, et Tallinnast kujuneb täiuslikult funktsioneeriv organism. Juhul, kui linn kasvab ette nähtust kiiremini, on raske vältida disproportsioone infrastruktuuri arengus ja see võib esile kutsuda häireid linna elutegevuses. Valdav osa tööstusettevõtetest tuleb koondada tööstusrajoonidesse. Tallinnas on ette nähtud kujundada 5 põhilist tööstusrajooni: Lasnamäe, Paljassaare,

Kopli, Kadaka, Tondi ja Männiku rajoonid. Tööstusettevõtted (näit. Vene Veneeri- ja Mõoblikombiinat) jäävad tööstusrajoonidesse üldiselt. Tööstusrajoonid on segaprojektid, välja arvatud Männiku, kus on ette nähtud ehitusmaterjali- ja detailide tootmine.

Tööstusrajoonide asukohtade valik on arvestatud juba olemasolevate teede, vee- ja gaasivõrkude, sanitaar- ja tervisekaitse, transporditeenuste ja teisi tegureid. Perspektiivsetes kohtades need tööstusrajoonid on planeeritud ühiskondlike funktsioonidega moodustama generaalplaanis autorita kontseptsiooni kohaselt kindlalt kinnisi süsteeme «elutöö- ja teenindamine». Linna- ja maakonnas igapäevane liikumine peaks lokaliseeruma kindlates linna- ja maakonnas ja mitte hajuma üle terve linna ja maakonna. See aitaks parandada linna transporditingimusi ja säästa aega, ent eeldab seda, et inimesed elavad oma töökohtade läheduses ja elukoha- või töökohajärgselt on kindlustatud vajalike ühiskondlike teenustega.

Linna planeerimise kokku raske, seni lahendamata linnaehitusliku probleemi. Meie andmetel pole üheski Tallinnas õnnestunud luua selliseid «tööstus- ja elurajooni». Eriti raske on seaduslikult suure tööjõu tõttu Tallinnas ja teistes meie linnades teha praktiliselt kogu tööjõu- ja elurajooni ja paljud pensionärid, kes ei saa harva on juhuseid, kus peab töötama teistes linnades ja

tallinlased kortereid ikka peamiselt kas Mustamäele või Õismäele, nüüd Lasnamäele. Korteri või töökoha vahetamine on tülikas ja ka küsitava väärtusega, sest raske, praktiliselt võimatu on leida selline paik, mis võrdselt rahuldaks kõiki perekonnaliikmeid. Ja kaugused suurenevad, ajakaod sõiduks tööle ja teenindusobjektide juurde kasvavad, mis teadagi väsitab, tekitab ebamugavusi ja närvipinget.

Probleemi lahendamist soodustavad madalam tööjõu, suurem korterite valikuvõimalus (seega korterite küllus) ja komplekssete segaprofiiliga linnaosade kujundamine.

Teiseks oluliseks linnakujundavaks faktoriks saab Tallinnas laevandus. Tallinnal on head looduslikud eeldused laevanduse arendamiseks tormide eest hästi kaitstud, soodsate sügavuste ja pika jäävaba perioodiga lahe näol. Arvestades Nõukogude Liidu väliskaubanduse kasvu ja suurt vajadust sadamate järele on igati loogiline kauba- ja ka reisisadama edasine areng Tallinna lahes. Seetõttu näebki generaalplaan ette sadama olulist laiendamist. Pole aga veel selge, kuidas seda kõige otstarbekam oleks teha. Olemasolevas kohas on sadama laiendamine väga raske, praktiliselt võimatu, kahjustamata linna teisi funktsioone. Seetõttu on generaalplaani täpsustavas lokaalses projektis — kesklinna planeerimiskavas (arhit. D. Bruns, T. Kallas, R. Karp ja ins. H. Karu) — tehtud ettepanek kaubasadama ülevõtmiseks Paljassaarde, kus ta saab territoriaalselt vabamalt areneda ega kahjusta oluliselt linna teisi funktsioone. Praegune kaubasadam reserveeritakse aga selle projekti järgi reisisadama väljakujutamiseks. Ettepanek on ahvatlev, sest võimaldab tunduvalt parandada linna planeerimisstruktuuri, kuid selle realiseerimine on väga kulu-

gimnasei et clauis-
joulus elanike
en enam-vähem

Tallinlaste kindlustatus elamis-
pinnaga oli generaalsoonide koosta-
mise ajaks (võrreldes teiste lii-
duvabarilikide pealinnadega) suhte-
liselt hea — ca 9,4 m² (kõr-
gem kui Vilniuses, Minskis, Kišin-
jovis ja paljudes teistes sotsialist-
like vabarilikide pealinnades ja õi-
ge vähe madalam kui Riias)* Kuid
suhteliselt hea keskmine tase ei
tröösti veel neid, kes elavad kitsa-
mates korteritingimustes On püsti-
tatud ülesanne — generaalsooni
kehtivuse perioodi lõpuks kindlus-
tada kõik tallinlased heade korteri-
tega Generaalsooni autorite kont-
septsiooni kohaselt on korteritingi-
mused head siis, kui korter vas-
tab kõigile ehitusalastele ja sani-
taarnormidele ja on sedavõrd ruu-
mikas, et igale perekonnaliikmele
on võimalik ette näha omaette tu-
ba Nii Eestis kui ka vennasvaba-
rikkides koostatud eksperimentaalsed
projektid lubasid oletada, et selleks
on vaja 15 m² elamispinda elaniku

Kuhu elamuid ehitada? On ilmselge, et juhtumisi hoonestatud territooriumi piires on kujunenud elurajoonide tihendamise arvel neid ära mahutada võimalik. Ka on elamispinna kiireks kuse puhul iga vahemgi korraldada elamu suur väärtus, mida lammutada ei tohi. Ulatuslikumad lammutustööd algasid Tallinnas alates 1975. a. seoses Keldrimäe tänava piirkonna intensiivsema rekonstrueerimise, mõningate ühiskondlike hoonete (Postihoone, Ametiühingute Maja) ehitamise ja Kingissepa tänava rekonstrueerimisega. See võimaldas eelnev edukas elamuehitus, mille tulemusena tallinlaste kindlustatus elamispiinnaga paranes. Generaalplaani realiseerimise algusaastail tuli valida hoonestamiseks vabad territooriumid, kus saaks takustamatult, voolumeetodil monteerida paneel elamuid. Võimaliku paarikümne maa-ala omavaheline võrdlus lubas eelistada Mustamäe, Õismäe ja Lasnamäe, kuhu tuleb valdav osa uutest elamutest. Peaaegu 1 milj. m² uut elamispiina ehitatakse sajandi lõpu aastail kesklinna amortiseerunud elamude asemele (näit. Keldrimäe tänava piirkonda, jaamahoone ümbruse ja mujale) ja ekstensiivselt hoonestatud maa-ala tihendamise arvel (näit. Lillekülla).

Uute rajoonide valikud oleksid

... linnumustes ei ole
 ... objektiks, seepä-
 ... hinna. Kuid maal
 ... ja teda tuleb kasu-
 ... Tallinna territo-
 ... on tagasihoidli-
 ... meri,
 ... järvi, läänes —
 ... ja metsa-
 ... ja soos-
 ... edasine territo-
 ... areng on tõkestatud. See-
 ... Tallinna hooned
 ... Uusi indivi-
 ... admin. stratiiv-
 ... ei ehitata.
 ... üha
 ... 5—8- ja
 ... majad. Kasvab
 ... hoonestustihedus
 ... mikrorajooni
 ... elamispinda
 ... Oismael ulatab
 ... suureneb

Iidne selline arengusuund on
 teatud nii linnarahitustlikest nor-
 meist kui ka korget elanike
 tervise eesmärgist, kui ka gene-
 raalide kontseptsioon-
 i kohaldamiseks ra-
 ioonidele. Tallinna
 osakond kasutab elanike
 tervise eesmärgi. Tallinna
 osakond kasutab ka Või-
 ke ja Põhikoolide nor-
 meid. Põhikoolide osas
 on määratud, et ka Tal-
 linna arvu kasv olnud
 1970. aastal piiratud territoorium-
 i piiride piires palju elanikke lüh-
 kemaajaks.

Ülelinnaline ühiskondlik keskus on praegu ja jääb ka edaspidi linna elutegevuse kõige tähtsamaks sõlmpunktiks.* Ülelinnalise kesku- se keerulisemaks probleemiks on tema kompaktsuse säilitamine. Ula- tuslikul territooriumil paiknev kes- kus on ebamugav kasutajatele ja ka asutustevahelise koostöö orga- niseerimisel. Seetõttu võibki tähel- dada suurlinnade keskuste hoonete pargimist kõrgusesse. Tallinna keskus asub ja jääb määramatu ajaks pisima väga suure arhitek- tuurilis-ajaloolise väärtusega vana- linna naabrusesse. Tallinna vana- linn on meie rahvuslik rikkus, mis väärib esiletõstmist ja eksponeeri- mist. Vanalinna lähim ümbrus peaks arhitektuurse mõtte mood- duleerimiseks loovama muljevõimega

* Ainalt yel an n o b
gemad adman e d
asutused jultynd tunc
raa,plaant kofu e l
Toompeale

fooni. Eriti ohtlikud on vanalinna läheduses suure gabariidiga kõrge hooned, mis võivad lämmatada teeda oma massiga. Seepärast ongi kesklinna planeerimise projekti igakülgselt põhjendamiseks spetsiaalselt uuritud kõrghoonete paigutamise võimalusi kesklinna territooriumile, lähtudes nende visuaalsest kooskõlast vanalinnaga. On määratud tsoonid, kuhu kõrghooneid paigutada ei tohi. Kingissepa tänav on määratud selle keeluala umbkaudseks piiriks. Seega peaks Tallinna ülelinnaline ühiskondlik keskus jääma suhteliselt madalaks, kõrghooneid püstitatakse tõenäoliselt ainult selle äärealadele. See aga raskendab kompaktse keskuse loomist. Võimalik, et kaugemas tulevikus tuleb kompensatsiooniks kõrghoonete vähesusele tõsiselt mõelda Tallinna keskuse maa-aluse ruumi kasutuselevõtmisele linnalinnalisele keskusele on generaalsood plaanis ette nähtud rajoonikeskused Mustamäele, Lillekulla, Nõmmele, Kopli, Õismäele ja Lasnamäele. Tõsi küll, rajoonikeskuste

arv ja paiknemine võivad veel teostatuda seoses mõningate muutustega elurajoonide esialgu kavandatud suurustes. Siinjuures peab mainima, et tuleks teha veel täiendavaid uurimusi eesmärgiga teostatada rajooniliste ja mikrorajooniliste teenindavate asutuste menklatuuri.

Ühiskondliku teenindussüsteemi kujundamisega on otseselt seotud vanalinna hoonestuse kasutamine tulevikus. Selle peamine lähtepunkt on arhitektuurilis-ajalooline — vanalinn peab säilima oma ajastu mälestusmärgina. Ilma eriliste põhjendusteta vanalinnatähtsusi moderniseerida ei tohi. Vastupidiselt vanalinnas tuleks vabaneda parasiithoonestusest, rekonstrueerida paljud aja jooksul ümberehitatud objektid, andes ajalooalset väärtuslikele tagasi nende esialgsed vormid, arhitektuuriliste vahenditega veel enam rõhutada kogu selle väärtuslikku ja stiilidelt mitmekesisust, mis vanalinnas on säilinud. Samal ajal ei tohi vanalinn muutuda surnud linn-muuseumiks, mida ainult eksponeeritakse, seet

ta pole seda kunagi olnud. Vanalinn peab elama täisväärtuslikku elu kitsas keskaegses kestas. Selleks, et seda kesta mitte «lõhki ajada», on vaja igale hoonetele leida sobiv funktsioon. Seega on ülesanne otse vastupidine sellele, mis esineb «normaalse» projekteerimise juures. See ülesanne väljub oma detailsuse tõttu generaalsood plaani raamist. Generaalsood plaanis on tehtud ainult põhimõtteline otsus vanalinna säilitamise kohta, tema kasutamise kohta eelkõige teeninduse huvides.

Tallinna planeerimisstruktuur on kujunenud aastasadade vältel eeskätt maastikuliste ja majandusgeograafiliste tingimuste mõjutusel. Selle parandamise seisukohalt on suur tähtsus kesklinna merega seotamise kavandil. Möödunud sajandi lõpul ja käesoleva sajandi esimesel poolel hoonestati kesklinna lähedased mereäärseid alasid mitmesuguste kaasaajaks ühinenud tootmisobjektide, ladude ja elamutega. Kõige lähem mereäärne ala on seega Tallinna elanikele raskesti kättesaadav ja puhkepaigana mittekasutatav. Generaalsood plaanis on ette nähtud rekonstrueeritud ja õigendatud Mere pulestee pikendada mereeni ja rajada mere kaldale avar park. Pargi külgetõmbejõu suurendamiseks püstitatakse sinna ühiskondlikke hooned. Linnahall ongi esimene suurehitus, mis hakkab kaunistama Tallinna kaldapealset kesklinna ligidal, moodustades selle piirkonna peamise arhitektuurilise aktsendi. Veel üks avar pääs linnast mere äärde on ette nähtud luua Lilleküla rajoonis. Seda kujundatakse haljassalade süsteemi abil, mis rajooni sügavusest praeguse Lõunavabriku piirkonnas (olemasolevate rekonstrueeritavate parkide baasil) suundub Kopli lahe poole, ühinedes randa rajatava pargiga.

Seega omandab meri kui tervistav ja esteetiline faktor eduspidi

188. Seda kõik ja Pühavaimu kiriku fragment



189. Olevimäe torn



190. Hoone detail vanalinnas



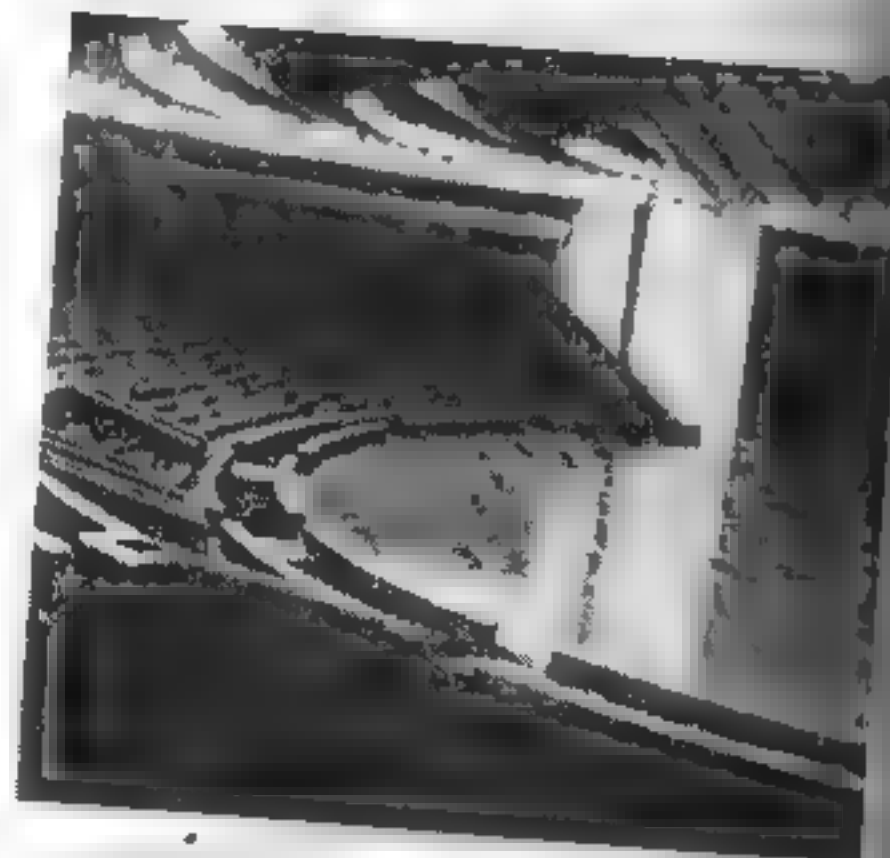


suurema tähtsuse, mis kahtlemata avaldab positiivset mõju kogu linna organismile. Mere kasutamise võimalikkust tõstab tublisti ka linna kanalisatsioonisüsteemi põhjalik rekonstrueerimine

Õhubasseini puhtuse garanteerimiseks rekonstrueeritakse linna soojusmajandus. Kaovad väikesed katlamajad. Neid asendavad mõned suured, kus saab kindlustada paremat põlemisrežiimi ja kasutada kütuseks looduslikku gaasi (üleminekuperioodil ka vedelkütust).

Koduses majapidamises on ette nähtud gaasi kasutamisel üle minna elektrile.

Tõsiseks probleemiks on Tallinna varustamine puhta mageda veega. Linna lähedal olevad veeressursid ei kata linna vajadusi. Seetõttu tehakse ulatuslikke toid Tallinnast suhteliselt kaugel asuvate veeallikate juhtimiseks Tallinna (Pärnu jõe ülemjooks, Jägala jõe ülemjooks jt.). Näib, et tulevikus osutub

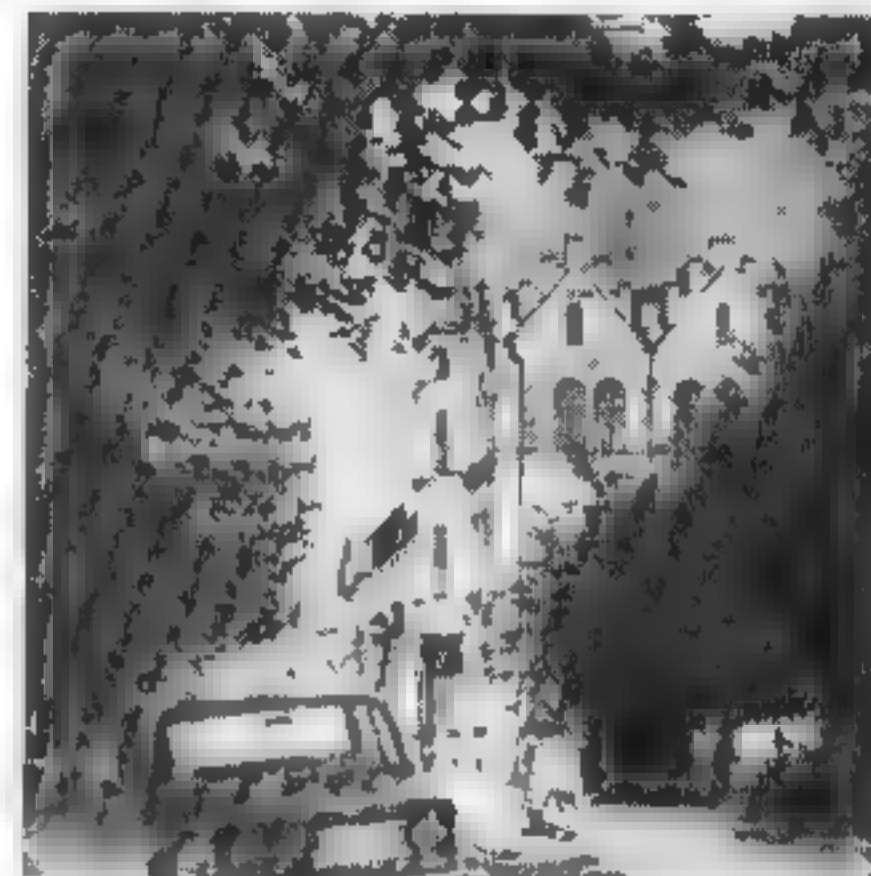


veejuhtme ehitamine ja juhtimine Tallinna. See abinõu võimaldab mitte ainult Tallinna veekogude kulumist, vaid loob ka võimalused kogu Põhja-Eesti veekogude lahendamiseks ja saastatuse olukorra parandamiseks. Kõige keerulisem probleem tuli lahendada Viljandi linna generaallahendamise käigus arhitektide M. Põdli ja M. Meelaku, säilitades linna omanäolisust ja rahuldades tuleviku nõudeid. Linna planeerimisstruktuuri lahendamisel on oskuslikult arvestatud looduslike tingimuste ja haljastusega künklikke maastikke, järvelt ja jõelt avanevaid vaateid, maa- ja metsa pargiga, aga ka linna valla kujunenud linna struktuuri kehtestatud pärineva tänapäevase tsentris.

Linna arendamise tegurite osas on ka Viljandi generaallahenduse iseloomulike omaduste tagasihoidlikult võrreldes mõnede teiste linnade poolt võimaldavad lahendused arendamisel ja puhkelinnana, et linna rajooni juhtimiseks ja arendamiseks. See suund on looduslike eelduste maksimaalset kasutamist ja isegi nende täiendamist. Linna arendamine on ette nähtud jaotatuna mikrorajooniks selli-



194. Viljandi tuletõrjehooned. Arhitekt T. Rein. 1977. a.



195. Viljandi vaade

selt, et igaüks neist liituks ühe küljega haljasala- ja veekoguga ja teise küljega — transpordimagistraaliga. See garanteerib ühelt poolt mikrorajoonide head sidemed loodusliku keskkonnaga, teiselt poolt aga head transpordivõimalused. Ülinnalise tsentri lahendus on koostatud kahes variandis. Esimese variandi kohaselt jääb ta vanalinna, praktiliselt vanale kohale.



196. Viljandi planeerimisstruktuur kaardil

197. Viljandi vaade

Viljandi uue ge-
netaalplaani skeem.
M. Meelak,
Port

mikrorajoonid

ühiskondlikud
keskused

roheline
alad

peamised
transpordi-
magistraalid

See variant on konservatiivsem, kuid ta arvestab hästi kujunenud traditsioone ja elanike harjumusi, kasutab täielikult olemasolevaid ühiskondlikke hooned, vastab hästi linna sujuva arengu põhimõtetele. Teine variant näeb ette uue keskuse loomist kõrgele järve kaldale, seostatuna järve ja uue hoonestusega. See variant on radikaalsem, suurejoonelisem, pakub palju võimalusi mõjuva ansambli loomiseks, kus arhitektuurset mõju võib saavutada looduse ja tehisluku keskkonna sünteesi teel. Kuid ta arvestab vähem kujunenud situatsiooni ja arengu järjepidevust ning on kallim. Viljandi ülelinnaline keskus näitab kujukaalt sõlmprobleemide keerukust ka väikestes linnades.

Mitte vähem keerukas pole eluterritooriumi hoonestamise probleem. Viljandis on arvestusperioodi jooksul ette nähtud saavutada hea kindlustatus korterite ja ühiskondlike teenindusasutustega. Milliste hoonete abil aga seda teha? Kas hoonestada linn 5-korruseliste sektiioonelamutega, mis on küll ökonoomsed ja hõlpsasti ehitatavad, kuid mõjuvad monotoonset ja muudavad radikaalselt kujunenud ruumipilti, või otsida teisi võimalusi? Autorid tegid ettepaneku kasutada segahoonestust, näiteks Paala rajoonis kasutada 3-5-korruselisi sektiisoon- ja 9-12-korruselisi tornelamuid. See peaks tagama ühelt poolt arhitektuurse seostatuse olemasoleva madalakorruselise hoonestusega ja teiselt poolt looma vajaliku vahelduse. Kokku kindlustab selline hoonestusviis territooriumi kasutamise vajaliku intensiivsuse ja ökonoomsuse.

Lühikeses ülevaates on võimalik käsitleda isegi paari linna generaalsoonide kõiki aspekte, rääkimata meie kõigi asulate generaalsoonidest. Käsitletu taotles põgusalt tutvustada neid küsimusi, mida la-

hendatakse asulate generaalsoonides, ja mõtestada lahti nende lahendamise meetodeid.

Kokkuvõtteks võib märkida, et generaalsooni olulisemaks ülesandeks on linna sellise planeerimisstruktuuri kujundamine, mis ajamomendil vastaks elanike vajadustele ja linna majanduslike võimalustele. Planeerimisstruktuuri määrab arhitekti vaba fantaasia, kuid see kasvab välja kordumatu test kohalikest looduslikest tingimustest, oleneb asula suurusest, tema funktsioonidest ja osatähtsusest teiste asulate suhtes, asula ajaloolise arengu iseärasustest ning projekteerimisnormidest. Arhitekt peab leidma paljudest võimalikest arengusuundadest parima ja põhjendama seda.

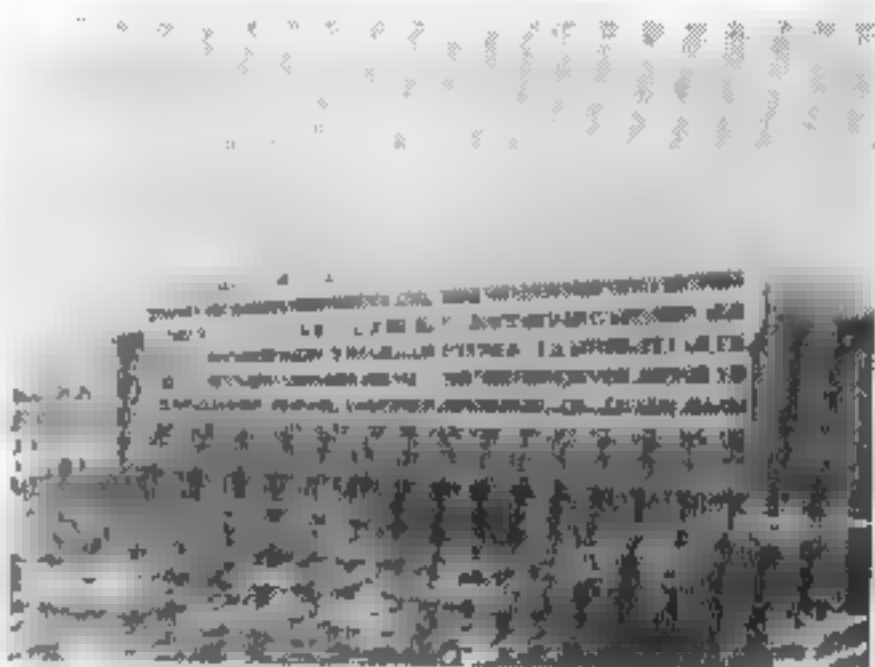
Ülevaatest nägime, et asulate planeerimisstruktuuride arendamine taotleb paljude ülesannete lahendamist: tootmislike, transpordialaste, sanitaar-hügieeniliste, tehnoloogiliste jne., nende hulgas ka asulate arhitektuurilis-kunstilise kvaliteedi täiustamist. Kuid see kvaliteet ei ole ainult planeerimisstruktuurist. Olulist tähtsust omavad asulates paiknevate ansambliite ja üksikehitiste arhitektuurilis-kunstilised omadused. Seetõttu peab meid järelevalvet nende põlvkondade

10.11. ANSAMBLID

Asulate areng eeldab hoonestuse, infrastruktuuri ja nende arhitektuurikujunduse arengut. Sealjuures tuleb arvestada, et asulate arhitektuurilised lahendused, ansamblid ja üksikehitised keskkond avaks oma võimalusi vahenditega asustuse loomiseks, oleks sellega kooskõlas asulate arengu tunnetada. On loomulik, et suuremad ja tähtsamad asulad vajavad suuremaid ühiskondlikke hooned, et nende hoonestuse arhitektuur on mitmekesisem, hooned on laiemad ja elamud suuremad ja ei ole kogu asustuse loomisel seisukohalt loomulik, et asulate arengus püstitataks 4-5-korruselisi linnaelamuid ja kultuuripaleesid. Linna areng peaks olema ehitisi, hooned vabalt sellele asulale. Linna vabalt peamine keskus on Tallinn. On arvestatud, et suuremad ühiskondlikud hooned ja eriotstarbelised teenindushooned ehitatakse siia, kuna Tallinn on linna mitte ainult linna areng, vaid kogu vabariigi elanike jaoks suur hulk väliskülastajate jaoks sõlmpunkt on kavandatud keskvaljak. Te-

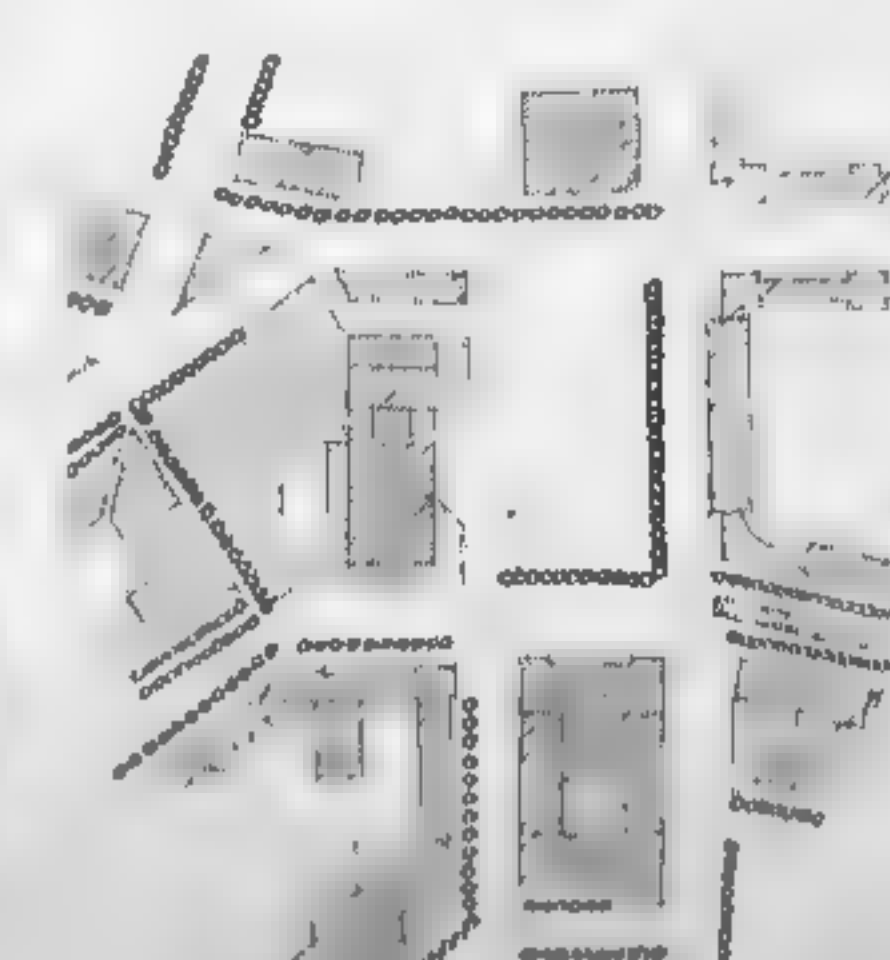
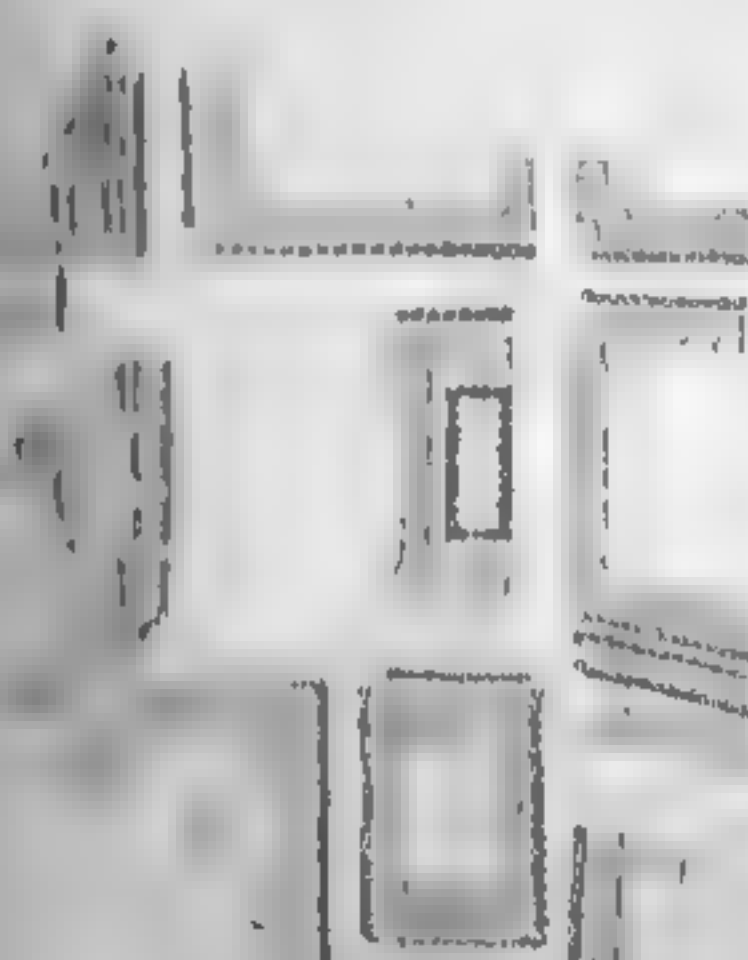


199. Hotell 'Viru'.
Arhit. H. Sepmann,
M. Port, V. Tamm,
V. Asi, L. Raudsepp
ins. U. Pall. 1972. a.



200. Teenindusmaja.
Arhit. M. Kaarna
1974. a.

ma tähtsust rõhutab asend vana linna ja seda piirava ning arendatava haljasvööndi vahetus naabrus, linna tähtsaimate radiaalmagistraalide — Pärnu maantee, Narva maantee ja Lomonossovi tänava algpunktis. Väljaku iseloom, ots-



201. Tallinna kesk-
valjaku esialgne pla-
neerimiskava

202. Tallinna kesk-
valjak tanaplaan

□ hooned
■ haljandus

tarve ja sellega ka arhitektuurilise kujunduse kavad on aga aja jook-sul muutunud.

Algselt oli väljak mõeldud linna esindusväljakuks ning vastavalt sellele kujundati teda pidulikuna. Väljak oli projekteeritud avatuna vanalinna ning haljasvööndi suu-nas, kolm külge oli ette nähtud hoonestada monumentaalsete admi-nistratiivhoonetega, dominandi pidi moodustama umbkaudu praegusele parkimisplatsile projekteeritud esi-induslik Eesti NSV valitsusasutuste maja. Selle kava realiseerimiseks on ehitatud «Eesti Energia» admi-nistratiivhoone ja kaubamaja.

Vahepeal töökspidamised muutusid. Esinduslikkuse idee asendus funktsionaalse asjalikkuse ideega. Kohale, kus pidid toimuma tallin-laste demonstratsioonid, püstitati hotell «Viru», selle vastu ehitati neutraalse arhitektuurse lahenduse-ga Teenindusmaja, Narva maan-tee algusesse — Postihoone. Välja-kul asub parkimisplats, mis asen-datakse tulevikus mitmekorruselise

parklaga. Esiolgselt kavandatu suurejooneline paraadlik ansambel asendub intensiivse elutegevuse keskkonnaga.

Arhitektuurselt esinduslikumalt võib kujuneda Eesti Punaste Kait-tide väljak. Ka see ansambel are-neb mõningate kõrvalekaldumiste-ga, võrreldes 1949. a. pärineva ka-vaga. Esiolgselt planeerimisprojek-ti kohaselt oli RAT «Estonia» tei-je ette nähtud Eesti NSV Teaduste Akadeemia peahoone, selle jätku-piki Lenini püesteed — TPI kom-pleks, väljakut pidid flankeerima ühelt poolt administratiivhoone ja teiselt poolt Fr. R. Kreutzwaldi nim. Raamatukogu hoone. Selle projek-ti kohaselt on ehitatud väljaku ul-külge piirav omaaegne Põllumajan-duslike Ühistute Kesklidu hoone, mida kasutab nüüd Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Sellega liitub TA Küberneetika Instituudi hoone, mil-le jätkuks on TA Teadushku Raamatukogu plokk. RAT «Estonia» vastas kõrgub EKP KK hoone. V. I. Lenini monumendiga selle ees-

205. Eesti Punaste Kait-tide väljak. Vaade lõunast

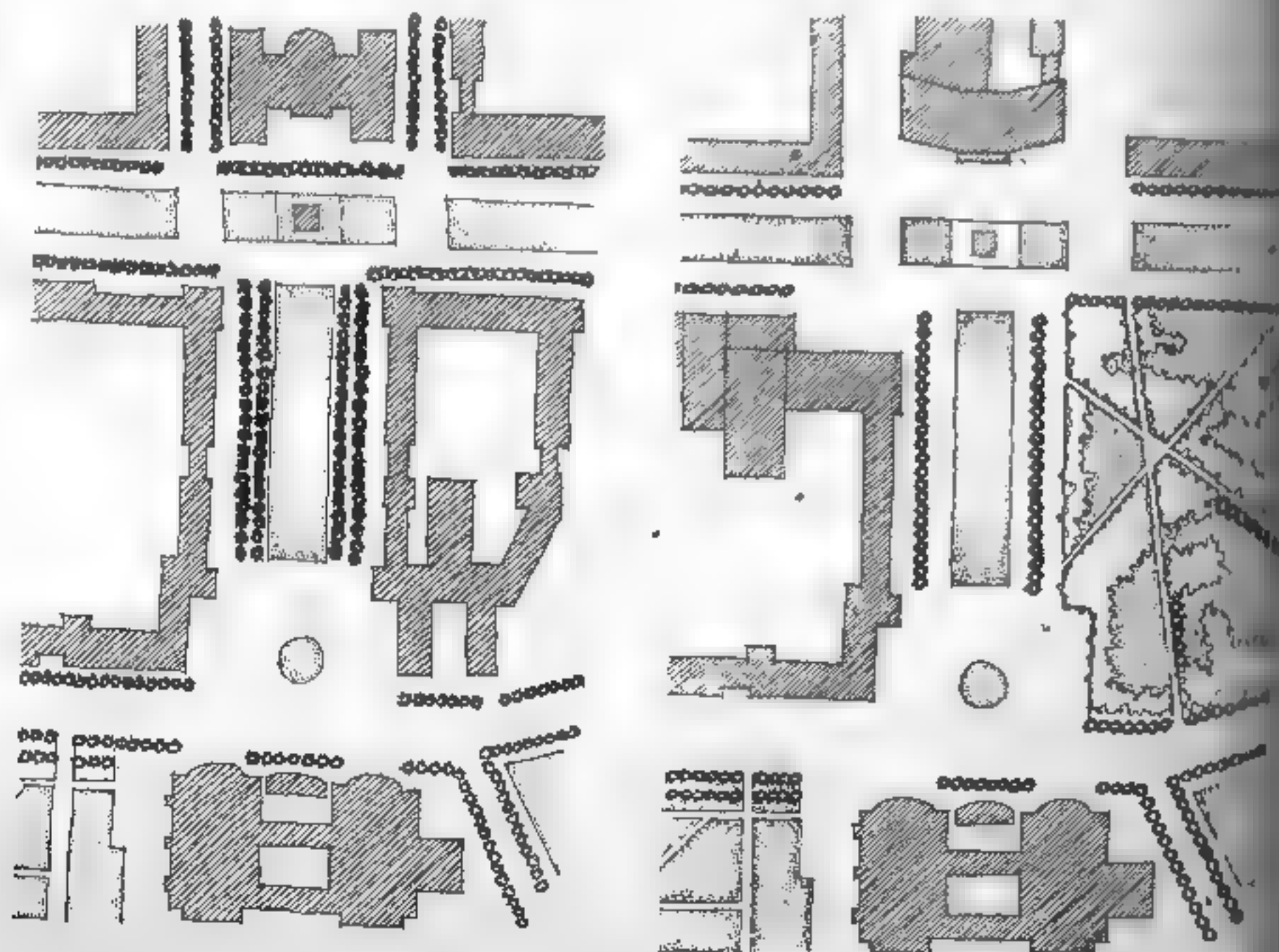


...kulg on praegu veel ... Planeerimisprojekti ... on tingitud elu ... aastatel oli väga raske, ... võimatu ette kujutada ... ja õppeasutuste sellist «...» arengut, nagu see

toimus viiekümne aastatel ja järgneval aastakümnel. Neid käsit-leti traditsiooniliste akadeemiliste, püsivate, väga soliidsete ja vähe-dünaamiliste asutustena. Linna tsentrum näis igati sobivana nii meie suurima kõrgema õppeasutu-se — Tallinna Polütehnilise Insti-

Punaste Kaitide väljaku esi-muutuskava H. Arman.

Punaste väljak tana-



206. Raamatukogu-hoone projektito-panek. Perspektiiv-vaade. Arhit. P. Tarvas, A. Volberg



Tallinna Polü-
tehniline Instituut.
Arhitekt.
Kontšajeva, H. Sep-
tember 1968. a.

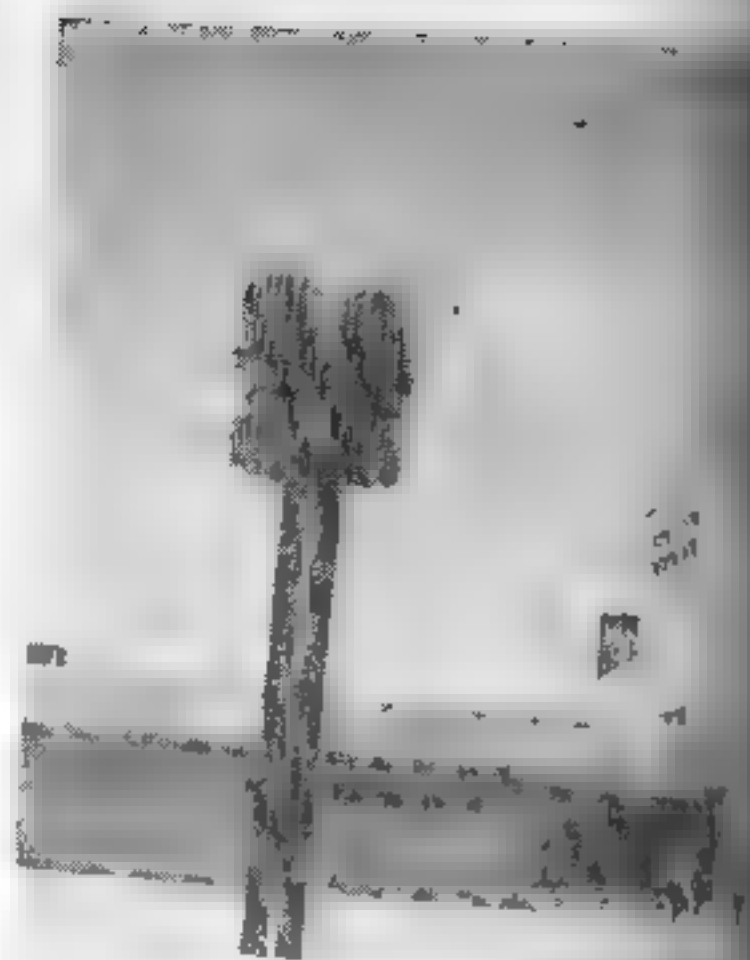


tuudi — kui ka Eesti NSV Teaduste Akadeemia hoonete püstitamiseks. Kuid juba esimesed sõjajärgsed aastad näitasid, kuivõrd dünaamilised, arenemisvõimelised need asutused on. Kesklinna kitsastes territoriaalsetes tingimustes oleks nende kasv ja areng väga piiratud olnud. Seetõttu otsustati teaduslinnak ehitada sellisele territooriumile, kus piiravaid tingimusi oleks minimaalselt. Mitmest teisest parimaks osutus Mustamäe elurajoonis olev territoorium suurepärase loodusliku pargi ääres, kuhu kaasajaks ongi kerkinud Tallinna Polütehnilise Instituudi hoonete kompleksi esimene järk ning Eesti NSV TA mõned hooned.

TPI peahoone lahenduse iseärasuseks on selle paindlikkus. Valitud süsteem — paralleelselt paigutatud teaduskondade neljakorruselised korpused, mis omavahel on ühendatud madalama plokiga, — võimaldab arendada ansamblit teaduskondade korpuste lisamise teel. Peahoone arhitektuurseks rõhuks on aula. Saaremaa dolomiidiga vooderdatud ning vertikaalselt liigendatud aula seinad ja lõõtsakujuline katus moodustavad mõjuva kontrasti vestibüüli, söökla ja raamatukogu klaasitud pindadega. Peahoone maht on peaaegu 120 000 m³, seega on see üks suuremaid ehitusi meie vabariigis. Valitud süsteem võimaldas kompleksi järkjärgulist ehitamist ja eksploatatsiooni võtmist: algul teaduskondade õppekorpused (1963.—1966. a.), siis aula (1968. a.) ja viimasena raamatukogu (1971. a.). Samuti järk-järgult on valminud ka tüüpsed ühiselamud ning eemal asuv mahukas (36 600 m³) spordihooned.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia hoonetest on nüüdseks püstitatud Keemia Instituudi korpus ja mõned tootmisliku iseloomuga objektid.

Ulatuslikumaks ühtseks ansambliks Tallinnas, kus ehitused vahelduvad pargialadega ja kus on ssa-



vutatud arhitektuuri ja maastiku suurepärase kooskõla, kujuneb Läänemäe nõlva ja Tallinna lahe vaheline territoorium alates Kadriorust kuni Piritani. Selle ansambli arhitektuuriliseks dominandiks on 1960. a. ENSV 20. aastapäevaks ja 15. juubelilaulupeoks ehitatud laululava, mõni aasta hiljem püstitatud lillepaviljon ja kohvik «Tuljak», Maarjamäe memoriaalansambel, olümpiakompleks ja Piritla kloostri varemed.

Laululava kujutab endast amfiteatrit, mis on kaetud paraboloidse akustilise ekraaniga. Tema lõunapoolsel küljel paikneb hoone raadio- ja televisioonireporteritele, põhjapoolsel küljel — 42 m kõrgune torn traditsioonilise laulupeotule jaoks. Akustilise ekraani kandjaks on kaared (tugedevaheline kaugus peaaegu 73 m), mis on ühendatud vantkonstruktsiooniga.

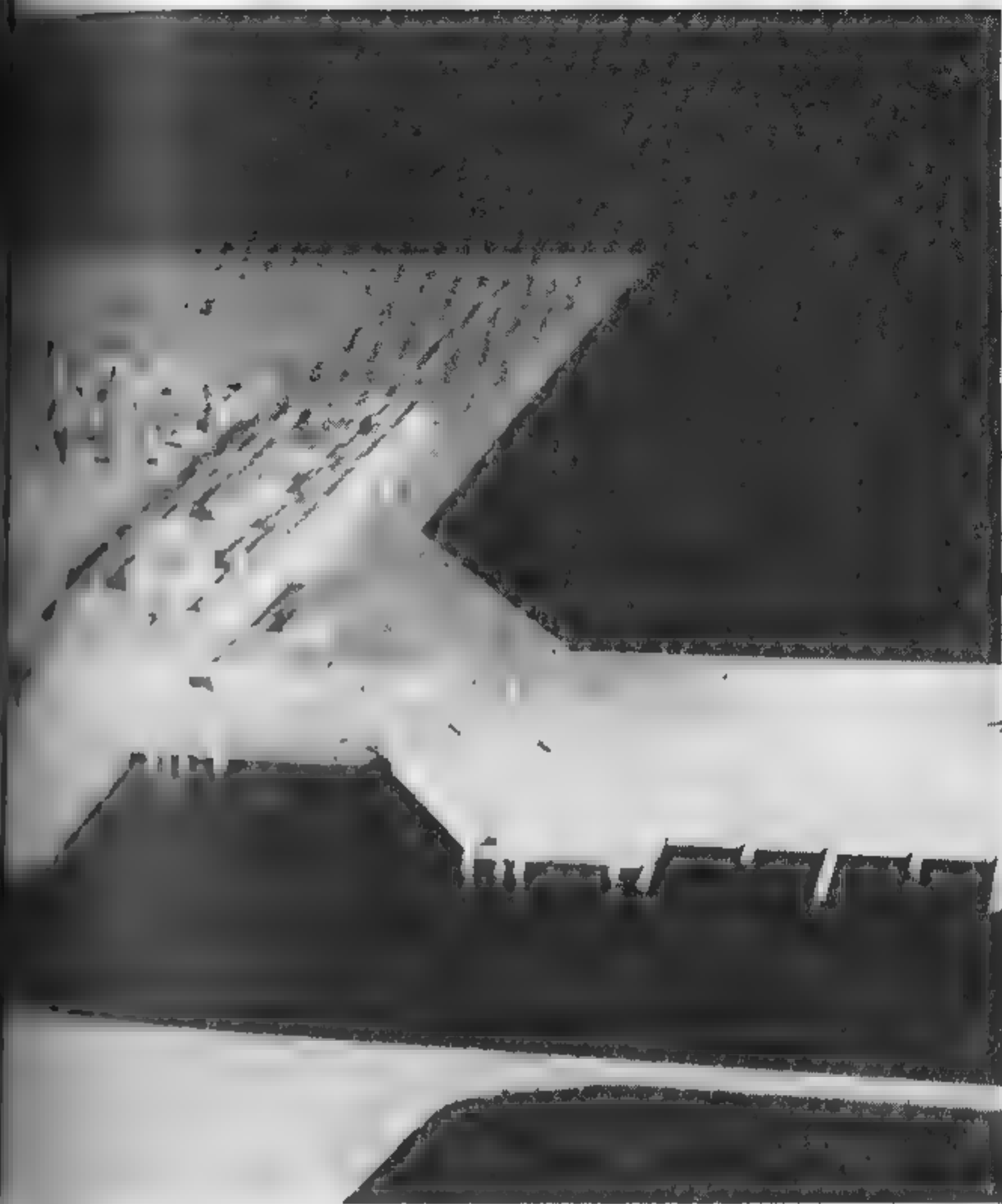
209. Piritla kloostri kiriku sisenaade (XV saj.)

210. Laululava. Arhit. A. Kotli, H. Sepmann, U. Tõlpus, H. Sepp, P. Madalik, Ins. E. Paalmann, H. Tili, A. Kroon, K. Talle, A. Soana, V. Hiltai, konsultandid — prof. H. Orumee, prof. H. Laul, 1960. a.



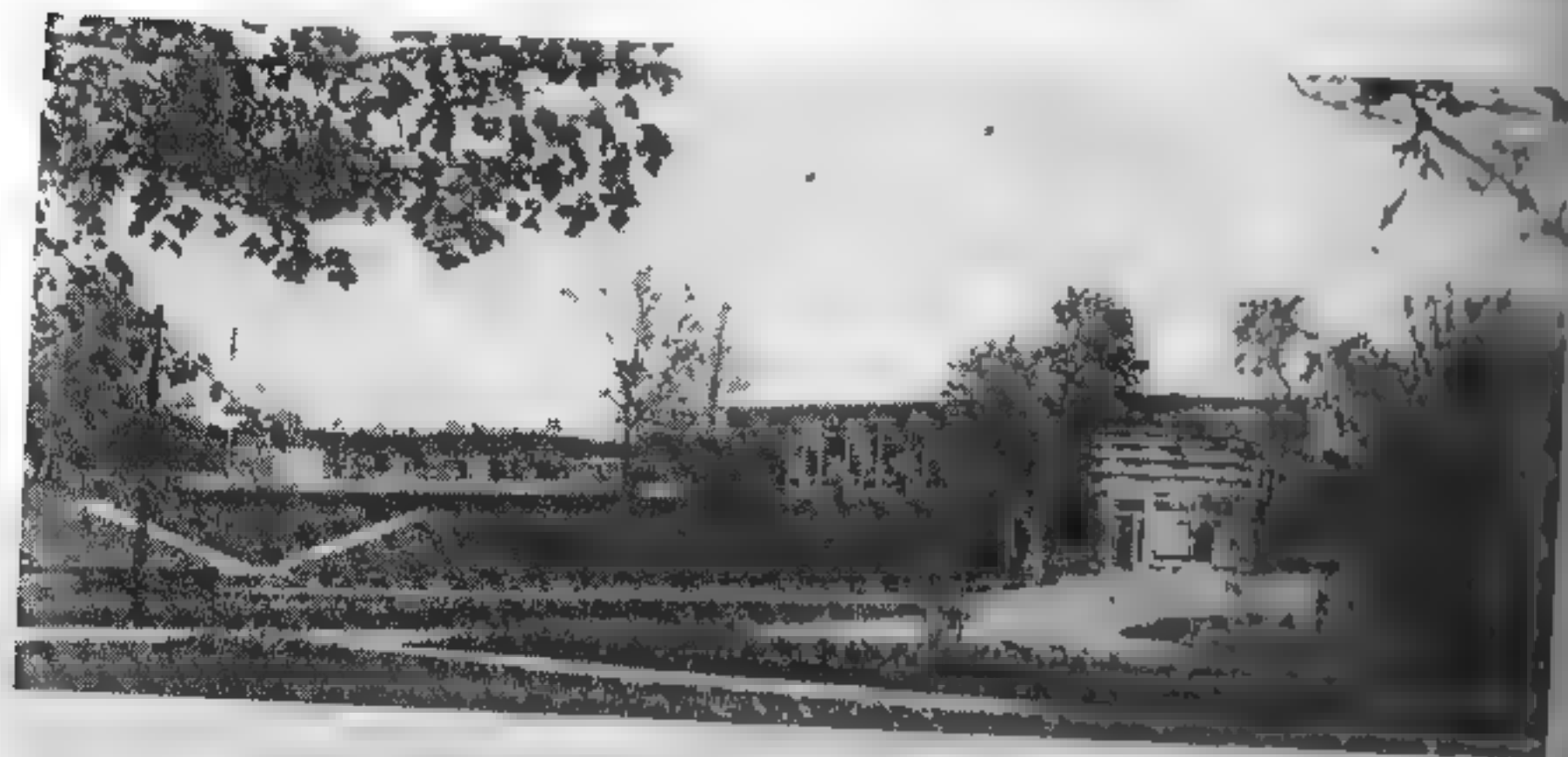
Laululava suur arhitektuuriline mõju peitub tema vormide suurejoonelises, elegantses lihtsuses, kasutatud materjalide — tahutud pae- kivi, siledade betoonist seinapinda- de, akustilise ekraani puitpinna ja laululava merepoolse seina klaas- pindade kontrastis ja erakordselt kaunis, rikkalikult haljastatud asu- kohas mere taustal Tallinna vana- linna siluetiga kauguses. Arhitek- tuurne, konstruktiivne ja funktsio- naalne ühtsus teevad laululava üheks silmapaistvamaks näiteks Eesti sõjajärgses arhitektuuris.

Head kokkusulamist loodusega ning teatavat luulelisust on tunda lillepaviljoni ja kohvik «Tuljaku» lahenduses. See on saavutatud rel- jeefi järgiva hoonete konfiguratsiooni, sobivate tagasihoidlike mahtude ja suurte klaaspindadega, mis visuaalselt seovad interjööri ümbrusega ja võimaldavad vaba vaadet ühelt poolt merele ja linna siluetele ning teiselt poolt Lasnamäe nõlvale ja pargile. Suurepäraseks rõhuks ansamblile on memoriaal- kompleks, kus meeleolu loovad mitte üksikud kompleksi tehislükud osad — Jäätetke monument, mere poole suunatud vabaõhusaal igavese tu- lega, leina tähistav kajakate grupp propüleede kohal —, vaid kõik see koos reljeefi, puudegruppide, muru, mere ja muude looduse elementi-



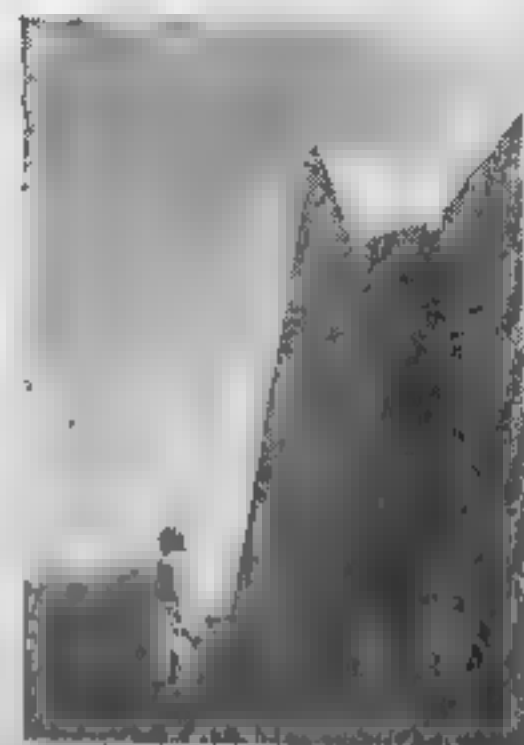
212. Olumpla- kompleks Tallinnas. Arhit. H. Sepmann, P. Janes, A.-H. Lau- veer, A. Raid, V. Tamm.

paviljon
kohvik
(1966. a.).
V. Reinster



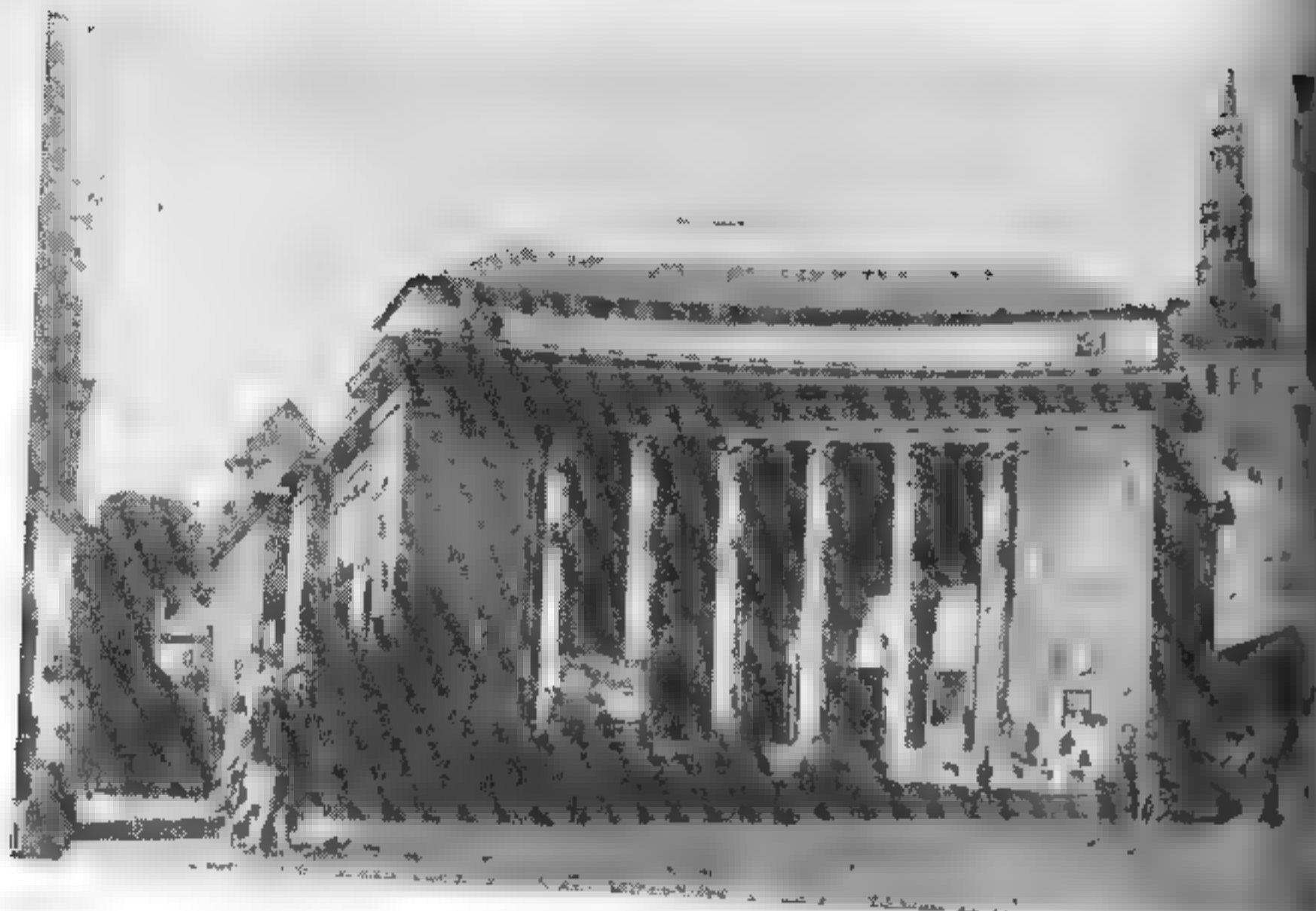
suurepäraseks lõpetuseks on olumplakompleks ja vana Püha klooster.

Et see mainimata jätta Tallinnas ühine püstitatud onkoloogilise- pöörde, Mustamäe meditsiinilin- ja «Jäätetke Sõprust» Tallinna va- lade, mis kajastab 1950-ndate alguse püüdu luua uut Eesti rahvusarhitektuuris, on oluline. See on ni- lade vahel ootamatu etel aastatel

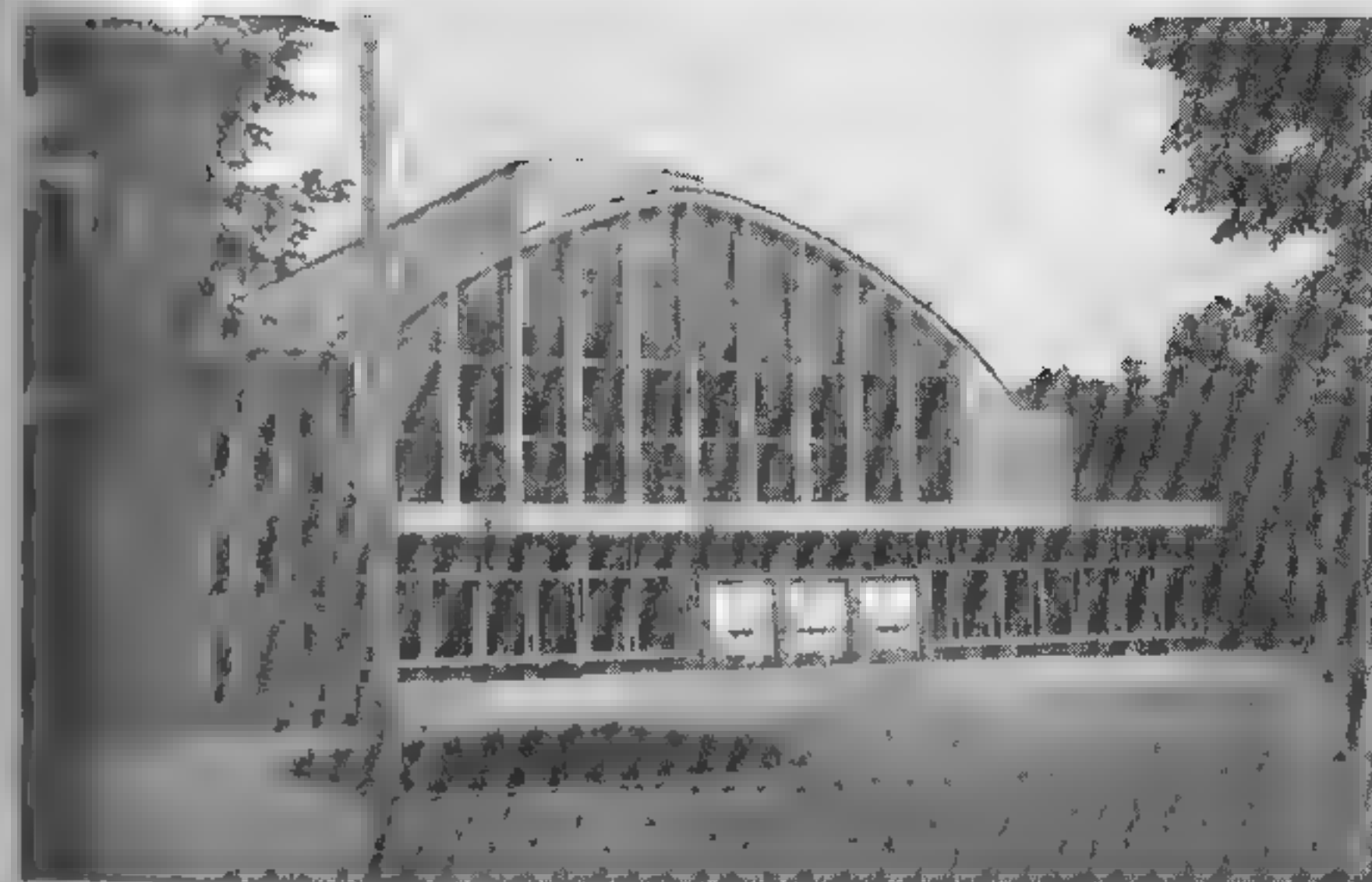


213. Tallinna Maar- moe memoriaal- ansambli fragment. Autorid A. Murdmaa, V. Hütsi, M. Varik, J. Palm, E. Põldmaa 1975. a.

1. K. no "Sõprus"
Tallinn, Arhit.
T. Vas, A. Vol-
u. 1955. a.



1. K. no "Sõprus"
Tallinn, Arhit.
T. Vas, A. Vol-
u. 1955. a.



216. Siseujala Tallin-
nas Mere puiestel.
Arhit. U. Tolpus,
P. Tarvas, O. Kont-
šajeva, ins. H. Tull.
1965. a.

Tallinnas püstitatud ansamblistest
ja ühiskondlikest hoonetest.

Ka ulatuslikum elamuehitus toi-
koh Tallinnas. Poolteise aastaküm-
ne on ehitatud Tartu-suurune
Mäestu ja mõne aastaga peaae-

gu Pärnu-suurune Väike-Õismäe.
See sai võimalikuks tänu võimsale
tootmisbaasile. Kuni 1950. a. kesk-
paigani kasutati nii Tallinnas kui
ka mujal elamute juures veel sõja-
eelsest perioodist tuttavaid konst-

217. Kohvik "Kadri-
org" Tallinnas, Arhit.
V. Herkel, 1971. a.



ik ja p...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

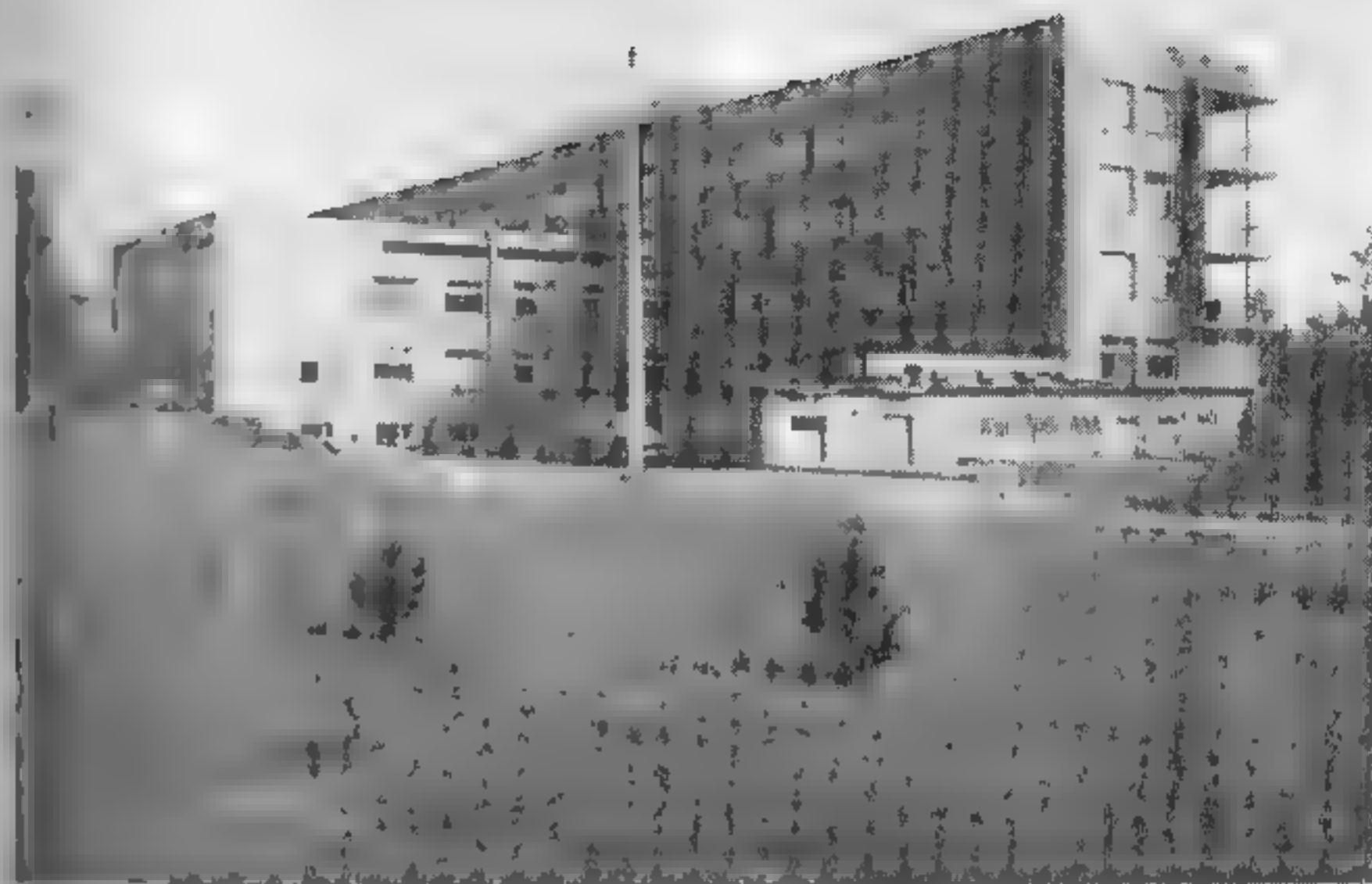
AJAKIRJANDUSMAJA TOM TIEVATI



...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...



220. Onkoloogiadite-
 panser Tallinnas.
 Arhit. K. Luts,
 M. Vainik. 1966 a.



221. Mustamäe
 meditsiinilinnak
 Tallinnas. Arhit.
 I. Puumets, H. Aru.
 Esimene järk
 1977. a.



Elamu
Narva
Arhit.
H. Härm-
1961. a.

ruksioone: paekivivundamente, tel-
lisseinu ja monoliitsest betoonist,
aga vahel ka puitvahelagesid. Algul
ehitati rikkalikult dekoreeritud
fassaadide ning võrdlemisi suurte
elu- ja abiruumidega maju. Hil-
jem fassaadid lihtsustusid. Elam-
ispinna kitsikuse tõttu majutati
ühte korterisse harilikult mitu
perekonda. Uus etapp algas 1959. a.,
mil juurdus väikekorteritega ja
suhteliselt kõrge industriaalse tase-
mega elamuseeria 1-317. Äärmiselt
ökoonoomne lahendus (väikesed elu-
ruumid: 16-17 m² suurune elutuba
ja ca 12 m² suurune magamistuba;
miniköök, miniesik ja minivanni-
tuba) välistas võimaluse paigutada
ühte korterisse mitu perekonda.
Need projektid aitasid kiirendada
elamispinna juurdekasvu ja kind-
lustasid perekondadele normaalse
korteriühtsuse majutamise. Seega,
vaatamata elanike «jahedale» suh-
tumisele väikekorteritesse, etendasid
need teataval perioodil olulist posi-



tiivset osa korteriprobleemi lahenda-
damisel.

Uut, arhitektuurses ja tehnilises
mõttes veel täiuslikumat etappi
tähistas Majaehituskombinaadi ka-
kulaskmine Tallinnas 1961. a. algul.
Võimsusega 35 000 m² elamispinda
aastas (1120 korterit), mis kasvas
varsti 50 000 m²-ni aastas ja on
nüüdseks mitmekordistunud. Kõige
oleval ajal toodab kombinatsioon
põhiliselt viie- ja üheksakorruse-
lisi elamuid, eksperimentaalselt ka
16-korruselisi tornmaju, püstitades



224. Elamu Tallinnas
Võidu väljakul.
Arhit. A. Kott.
1953. a.

225. Sõjajärgne
üüripelamu K. Muru
piirsteel Tallinnas





229. *Mustamar
hoonestus*, E. Väär-
tee, *Estilaanil
mikrorajooni
teeninduskompleksi
«ABC»*, Arhit.
P. Jänes, 1969, a.

Väga häid tulemusi on saavutatud Tallinnas, aga samuti teistes Eesti linnades ning maa-asulades.



Suprise
Arhit.
pla-



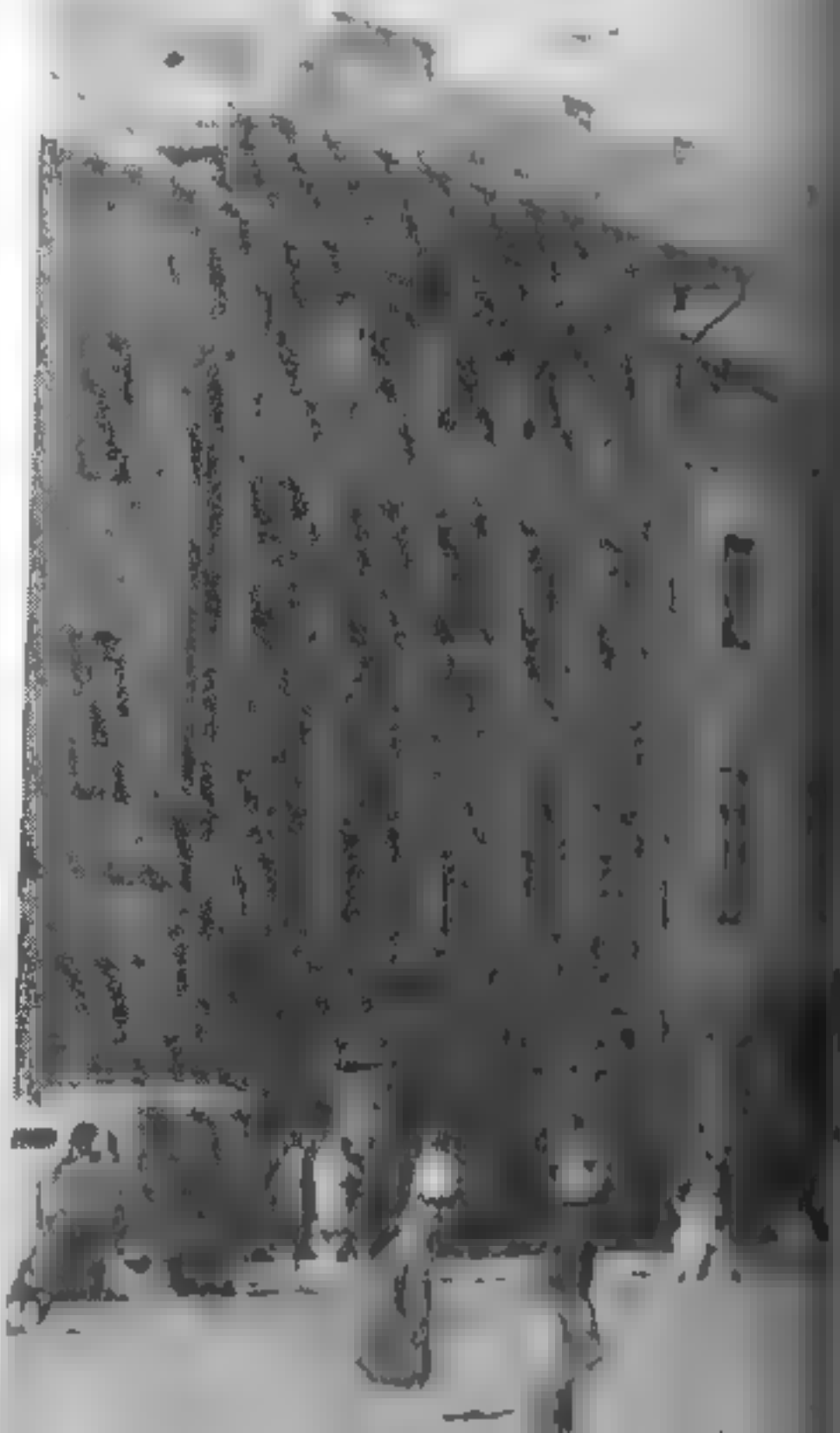


tes üheperekonnaelamute projekteerimise ja ehitamise valdkonnas. Paljude spetsialistide arvates on meil ehitatud üheperekonnaelamute kujundamise tase kõrgem kui kuskil mujal NSV Liidus ega jää maha välismaa parimatest näidetest.

Rida ansambleid ja palju suureparaseid ühiskondlikke hooned on sõjajärgsel perioodil püstitatud teistesse Eesti linnadesse. Nende hulka kuulub ulatuslik Ema-Jõe-äärne hoonetekompleks Tartus, mis praegu koosneb Nõukogude väljakust rae-koja ees, uuest RAT «Vanemuise» hoonest, kaubamajast ja mitmest muust objektist ning teisel pool jõge asuvast restoranist «Kaunas», seda ümbritsevast pargist ja taamal kõrguvatest TRÜ üheksakorruselistest ühiselamutest. Ilmet on võtnas Tartu suurim uus elurajoon — Anne linnaosa.

Pärnusse on rajatud uus peaväljak, mille põhidominandiks on L. Koidula nim. Pärnu Draamateater, mereäärsele tsoonile mitu sanatooriumi, teistesse linnaosadesse hotell, KEK-i administratiivhoone ja rida huvitavaid elamuid; Haapsallu suurepärane kultuurihoone ja kaubanduskeskus, on laiendatud sanatooriumi; Raplasse — RSN Täitevkomitee ja KEK-i administratiivhooned; Paidesse — kaubanduskeskus jne. Ei saa jätta mainimata ABC-tüüpi teeninduskeskusi, mille koosseisu kuuluvad kauplused, teenustöökojad, tootlustusettevõtted, kultuurilamused jm, aga samuti

eraldiseisvaid lasteasutusi ja koolihooneid. Teeninduskeskused ehitatakse linnade igasse uude mikro-rajooni ja nad on ette nähtud elanike igapäevaste, standardsete vajaduste rahuldamiseks. Seetõttu peetakse neid paigutada selliselt, et nad oleksid elanikele hästi kättesaadavad



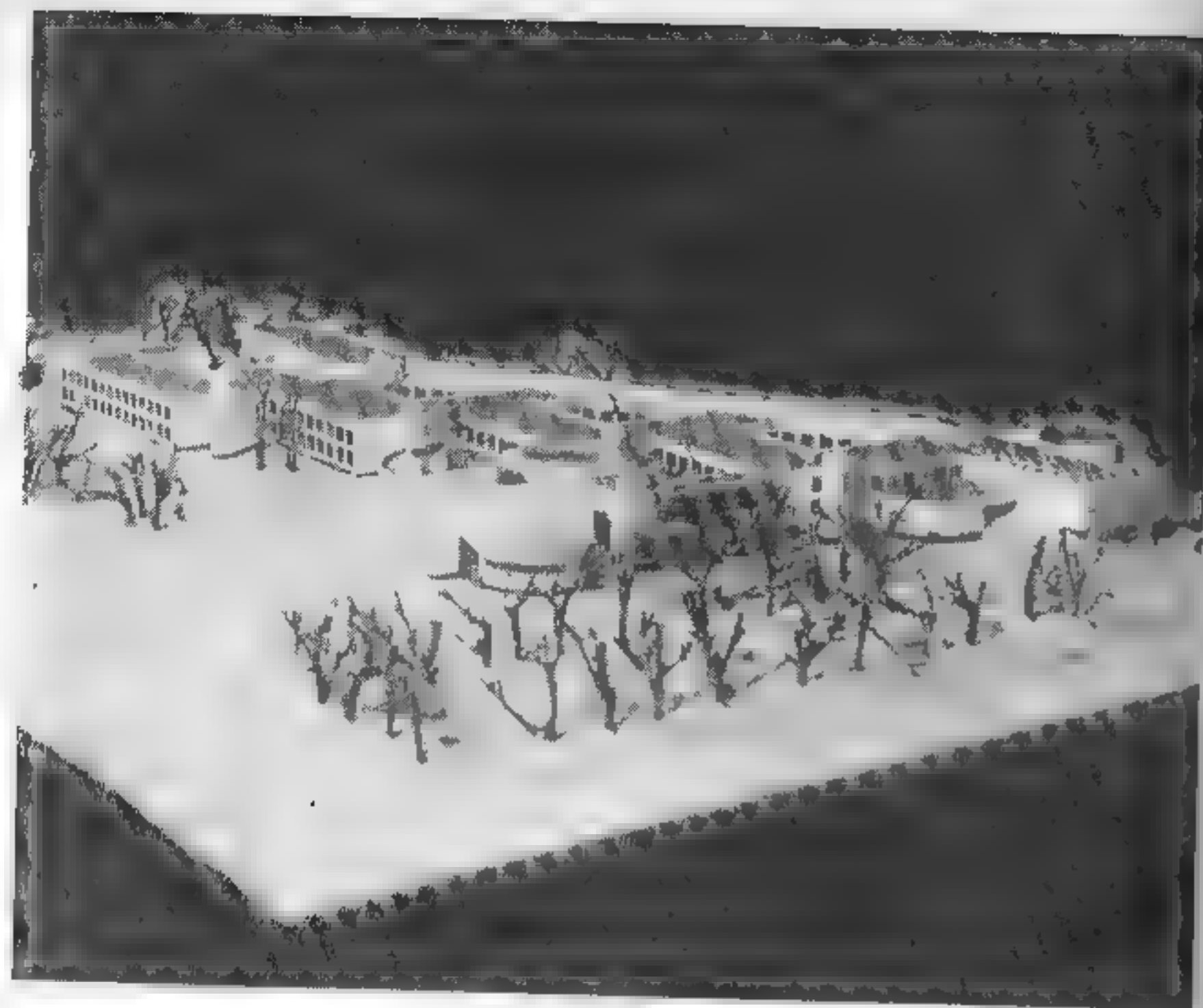
237. Jalakäitlata sõit
üle Suure Ema-Jõe
Tartus



238. Nõukogude
väljak Tartus



o, hoonet
 1911.
 1911.



1911.
 1911.



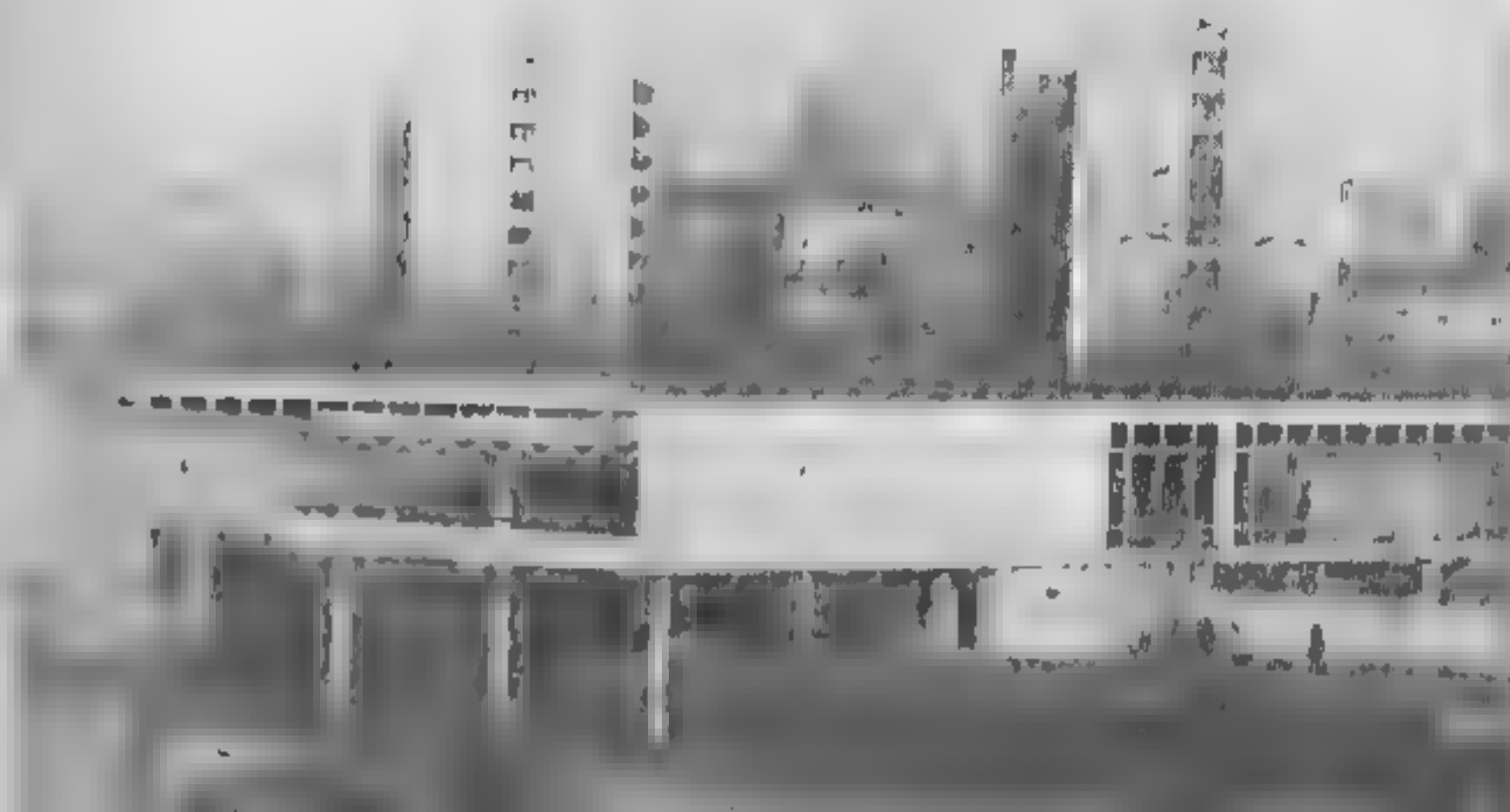
241. RAT «Vana-
 muise» hooned
 Tartus. Arhht.
 P. Tarras, A. Vol-
 berg, U. Polpo, H.
 Kalmel, V. Tamm. 1971. a.



242. Suur EmaJõgi
 ja Tartu kesklinn

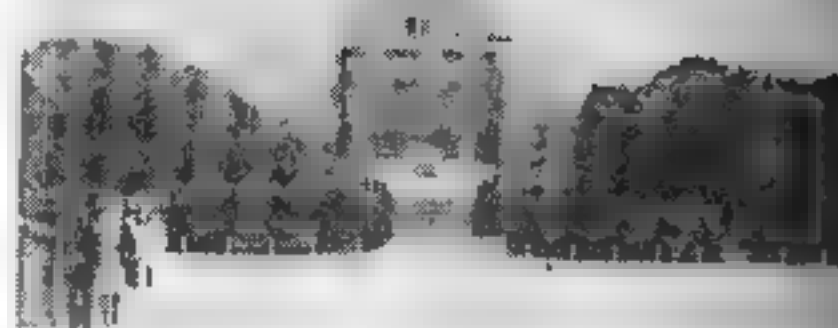
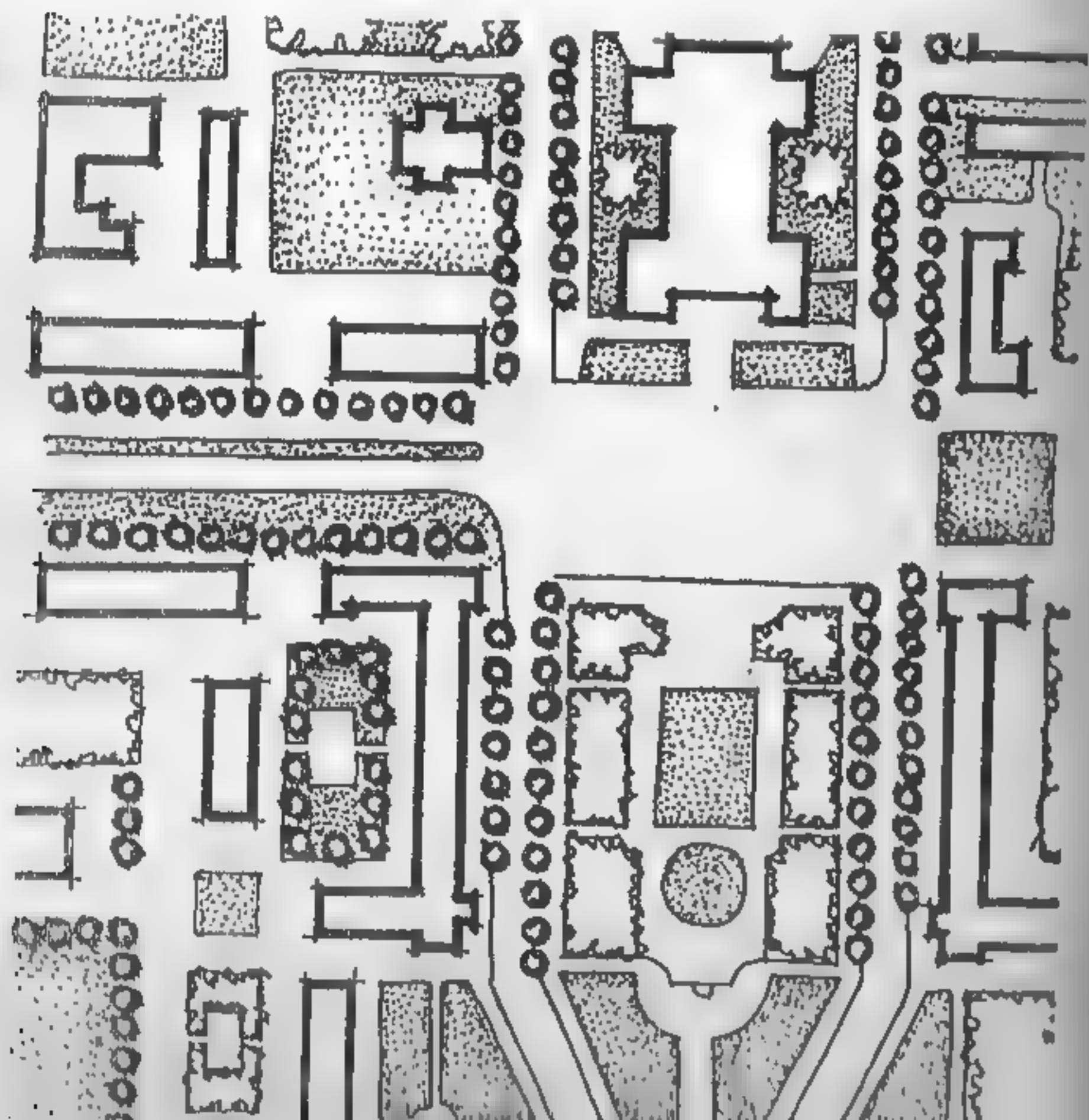


243. Tartu Olejõe
 linnaosa kaardid



(jalgsikäigu kaugusel, nende külastamisel pole vaja ületada magistraale). Samal ajal peavad ABC-tüüpi teeninduskeskused asuma kommunaaltranspordivahendite peatuste läheduses, et neid võiks külastada ka nli-öelda mööda minnes — näiteks teel töölt koju jne. Olulised muudatused on toimunud tööstusrajoonide arhitektuuris. Vanade kogemuste põhjal assotsieerub mõiste «tööstusrajoon» suitsu, tahma, müra ja ilmetute suurte hoonetega. Tänapäeval paraneb tööstusrajoonide ilme aastast aastasse. Tänu energiamajanduse tsentraliseerimisele tööstusrajooni piires ja järkjärgulisele üleminekule gaasiküttele kaovad õhusaastajad. Tööstusrajoonide arhitektuurilis-esteetiline tase hakkab

läheneda elurajoonide tasemele. Teisiti see ei saagi olla, kuna kümned tuhanded inimesed veedavad siin ligikaudu $\frac{1}{3}$ oma elust. Peale selle, hõlmates suuri territooriume,



246. L. Kottula näin
Pärnu Draamateater
Arhit. I. Laan



247. Sanatoorium
«Rahu». Arhit.
L. Plaks



250. Pärnu KKK-i
 elamu. Arh.
 T. Rein, ins.
 A. Ringo. Vaade
 idnavalt. Ehitamise
 järk 1970. a.



al loostusrajoonid suurt täht-
 susega üldilme arhitektuurili-
 kuse kindlustamisel.

Kõiki Eesti linnades püstitatud
 sotsiaalsed objektid pole võima-
 lik nimetada, rääkimata nende ana-
 lüüsist. Märgib ainult veel, et
 ehitamise perioodi jooksul oleme
 ehitanud kaks sellist suurt linna,

nagu Narva ja Kohtla-Järve koos
 nende tööstus-, elu- ja ühiskondlike
 hoonetega.

Mõnevõrra erinevalt toimus ehi-
 tustegevuse areng maal. Seoses sel-
 lega, et sõjakahjustused olid maal
 väiksemad ja toimus intensiivne
 elanike migratsioon linnadesse, oli
 maarahva varustatus elamutega
 kogu aeg suhteliselt hea. Seetõttu
 oli alguses peamõhk asetatud
 tootmishoonete fondi arendamisele
 ja maade melleerimisele. Paari-
 kümne sõjajärgse aastaga ehitati
 lautu peaaegu 400 000 lehmale,
 sigalaid üle kahe korra rohkem
 ja lindlaid 2,5 milj. linnule. See
 võimaldas paigutada uutesse
 hoonetesse ligi 60% ühiskarjast,
 peaaegu kõik majandite linnud ja
 sead. Elamuehitus hakkas hoogu
 võtma alles viiekümnendate aastate
 lõpul seoses kolhooside ja sovhooside
 keskasulate väljaehitamise. Seda
 protsessi peegeldab ekspluatatsioonil
 antud uus elamispind: 1951
 1955. a. — 12 000 m², 1956. 1960. a.
 — 125 000 m², 1961.—1966. a. —
 138 000 m² ja 1966.—1968. a. —
 163 000 m², järgnevatel aastatel veel
 tunduvalt rohkem. Radikaalselt
 muutus maaelamu hoonestamine. Kogu

251. Pärnu KKK-i
 elamu sisetänav

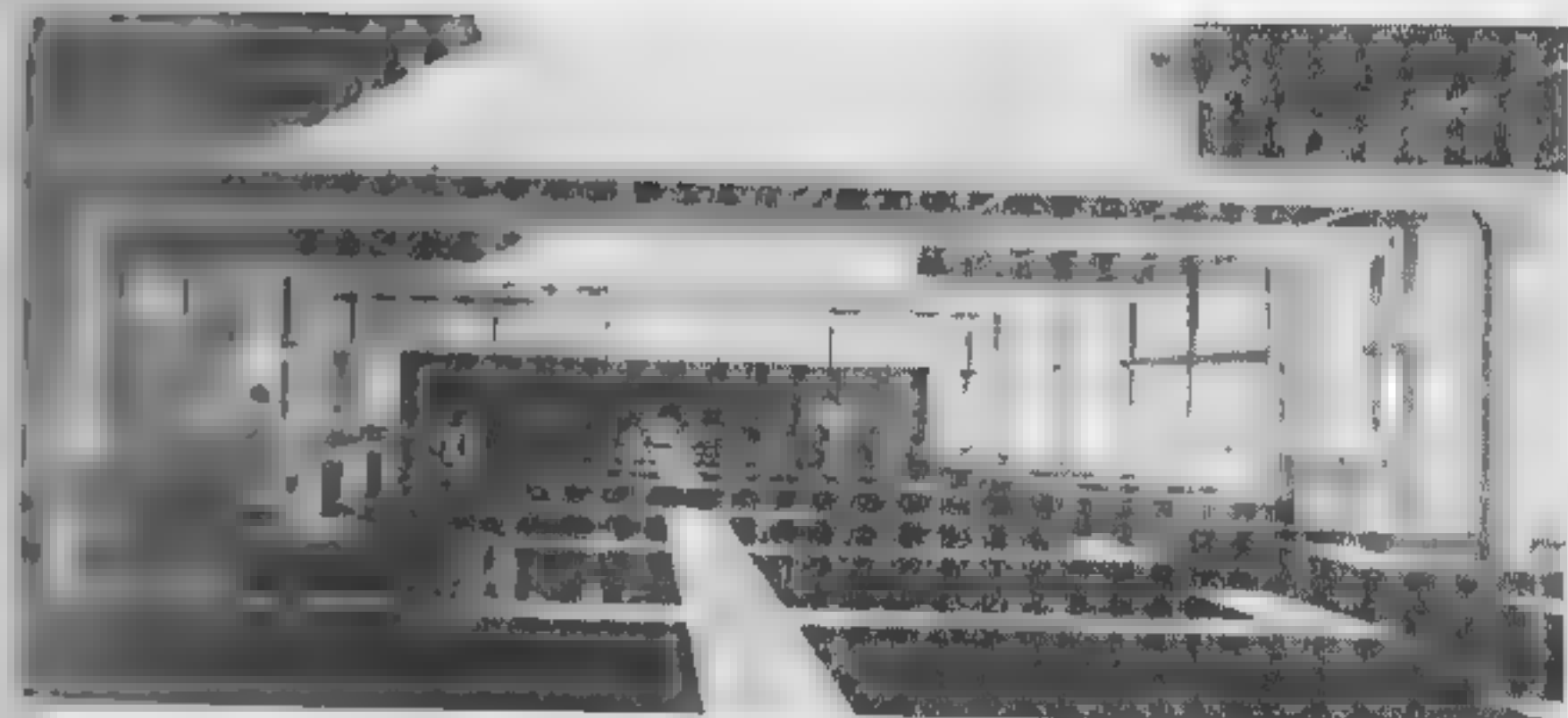




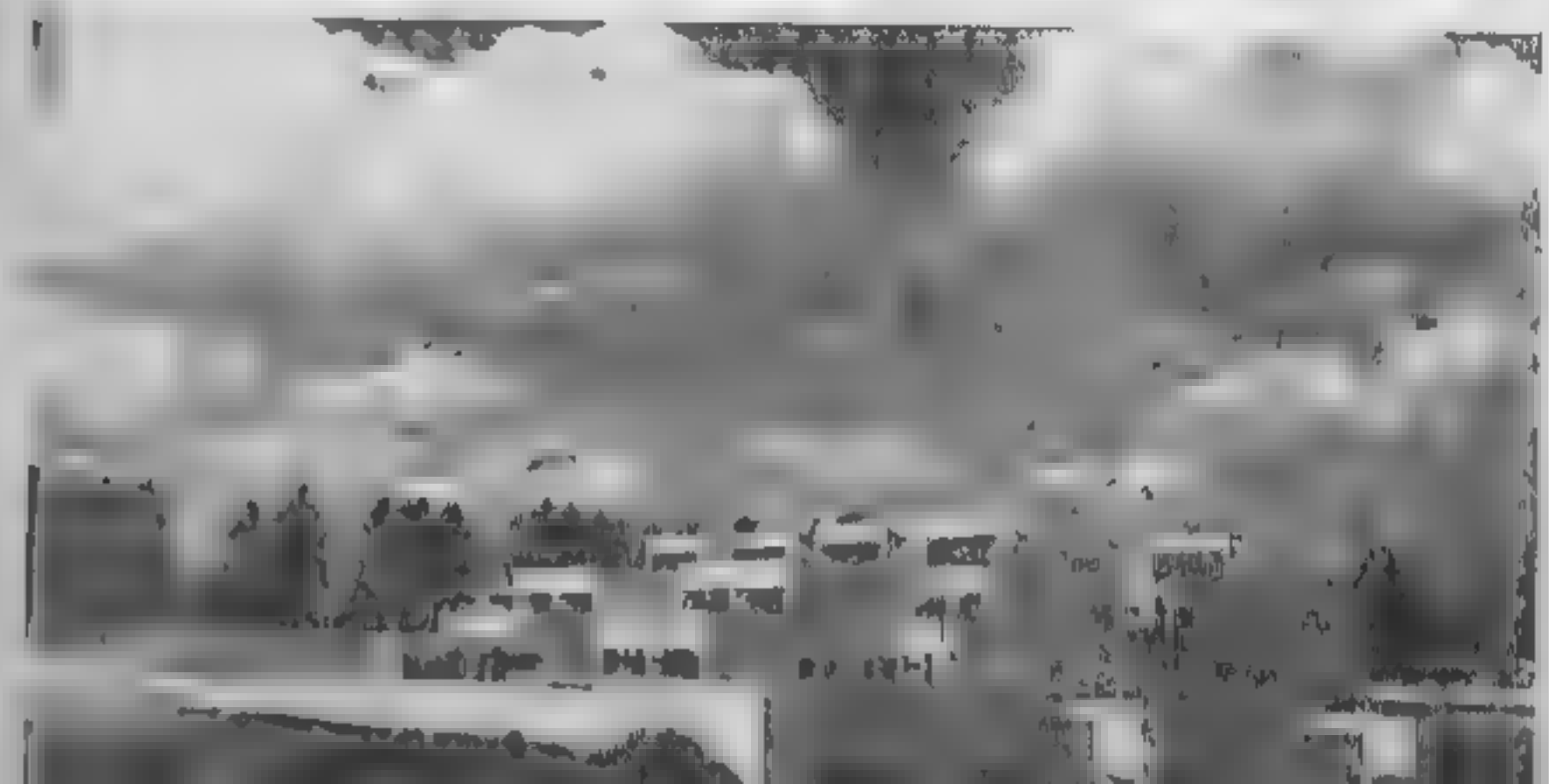
1 - 1971. a.
1971. a. (1971. a.)
1971. a. (1971. a.)
1971. a. (1971. a.)
1971. a. (1971. a.)
1971. a. (1971. a.)

eelneva maa-asustuse ajaloo väitel
ehitasid maainimesed endile peami-
selt ühepereelamuid, kuna see tüüp
vastas kõige enam endisele maaelu
spetsiifikale. Alles kapitalistliku
perioodi viimaseil aastakümneil
hakati suuremates maa-asulates
ehitama üksikuid mitmekorterilisi
elamuid, millesse asusid elama põl-
lumajandusega otseselt mitteseotud
maaelanikud. Käesoleval ajal, nagu
juba märkisime, on põllumajandu-
sega otseselt mitteseotud elanike
hulk maal võrdlemisi suur, seetõttu
on mitmekorterilised elamud leid-

nud maal ka teatavat kõlapinda.
Kuna nad on kergemini kindlusta-
tavad kõigi mugavustega ja ehi-
tamise seisukohalt lihtsamad, on
neid ka riiklike ja majandite enda
vahenditega suhteliselt palju püsti-
tatud*, milles siiski peegeldub vaja-
duste ja võimaluste vastandlikkus.
Kui väiksemad 2-3-korruselised
üürimajad on teatavale osale maa-
elanikest vastuvõetavad ja võivad
ruumipildi seisukohalt sobida maa-
maa-asulaisse, siis suured 4-5 kor-
ruselised sektsioonelamud on vastu-
võtmatud. Muidugi mõista ehita-



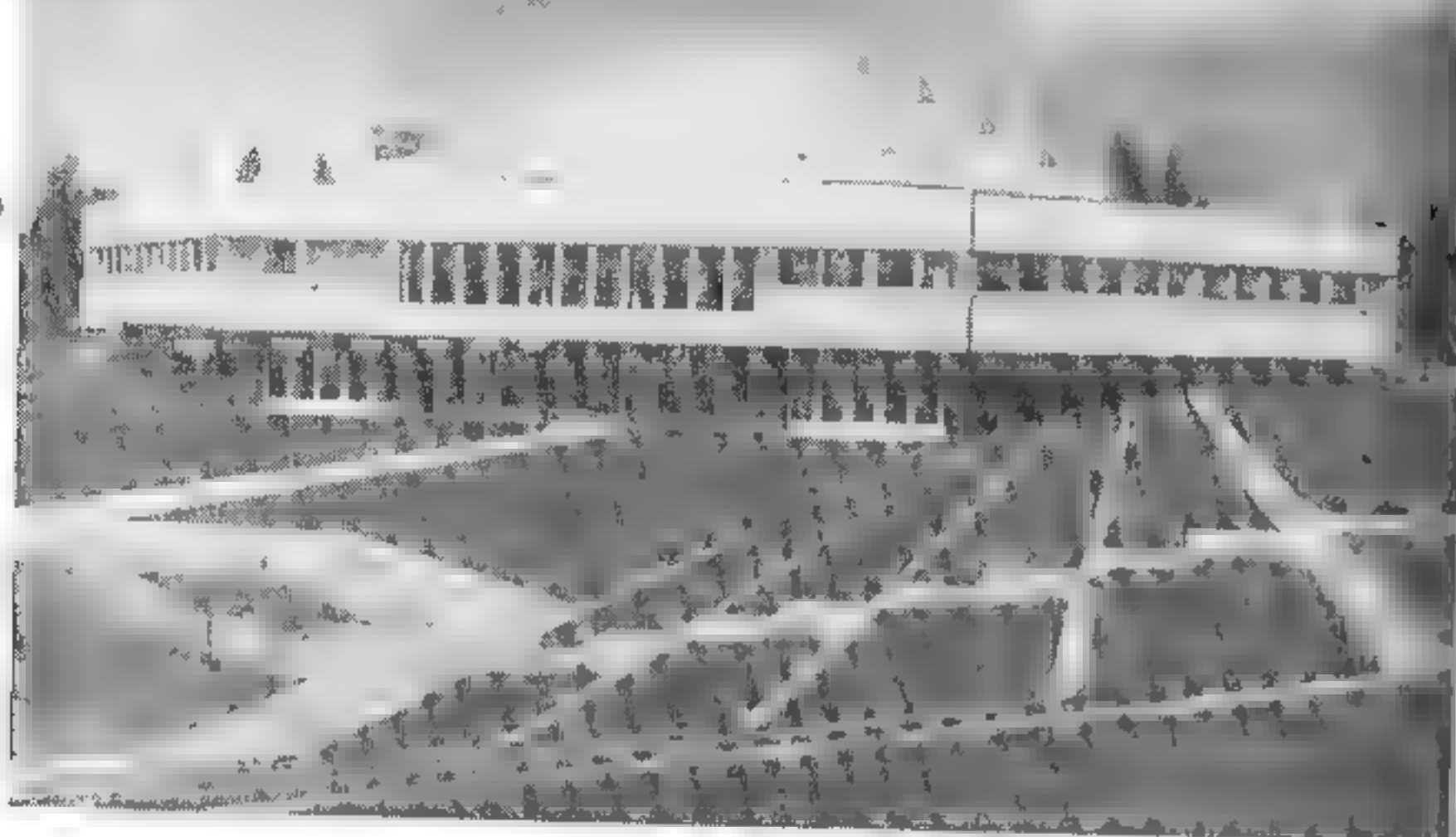
254. Pärna KKK-1
administratiivhoone
tööruum, Arhitekt
J. Jaama,
ins A. Ringa,
1973. a.



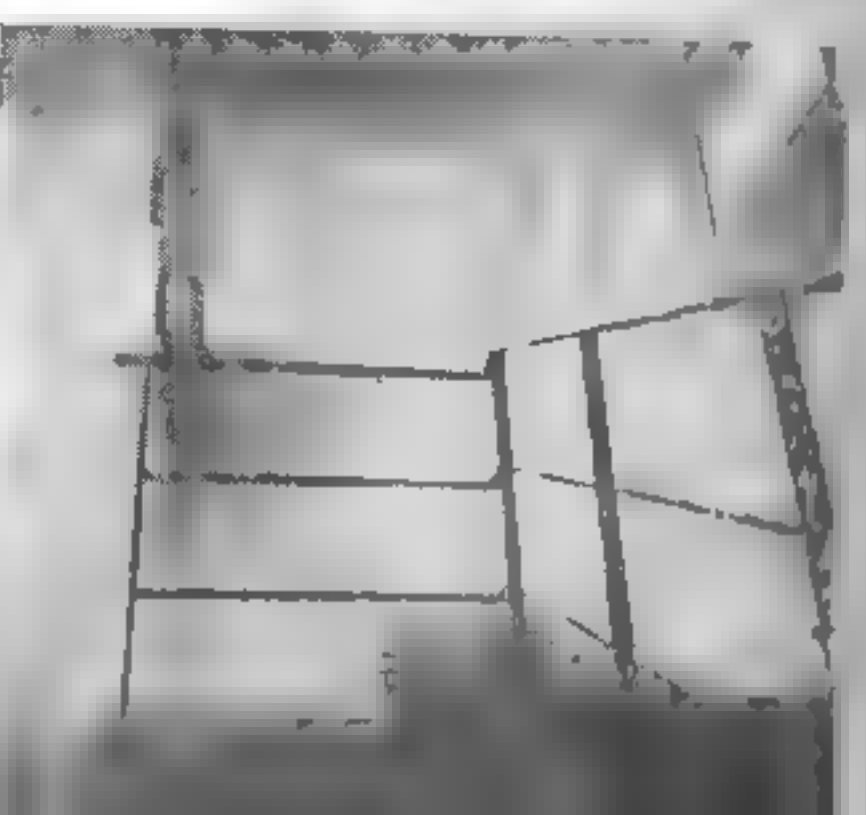
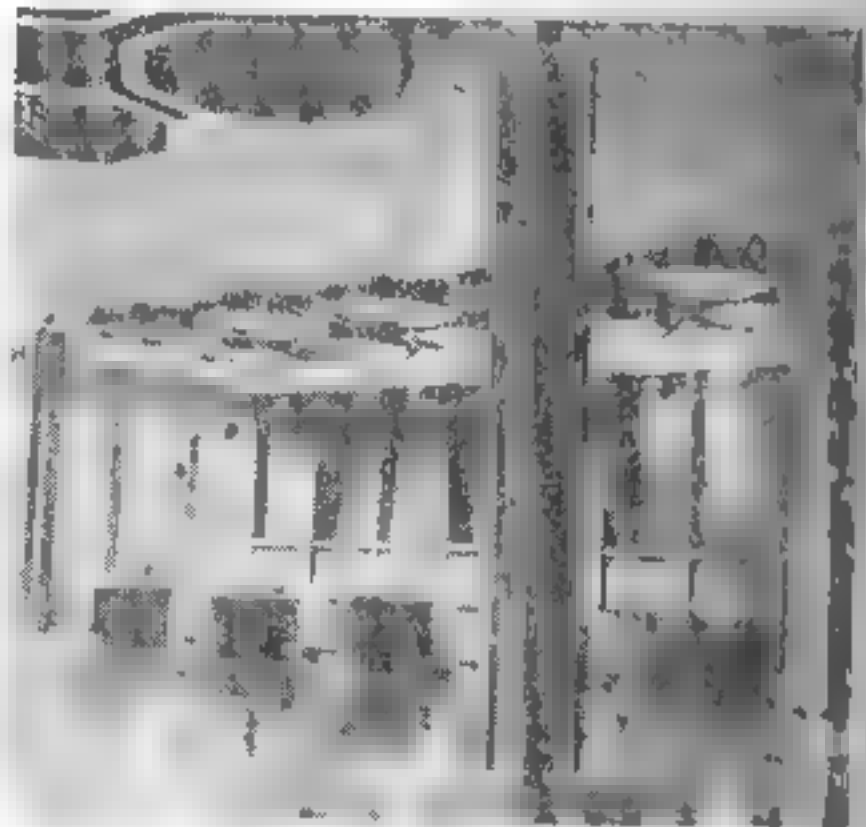
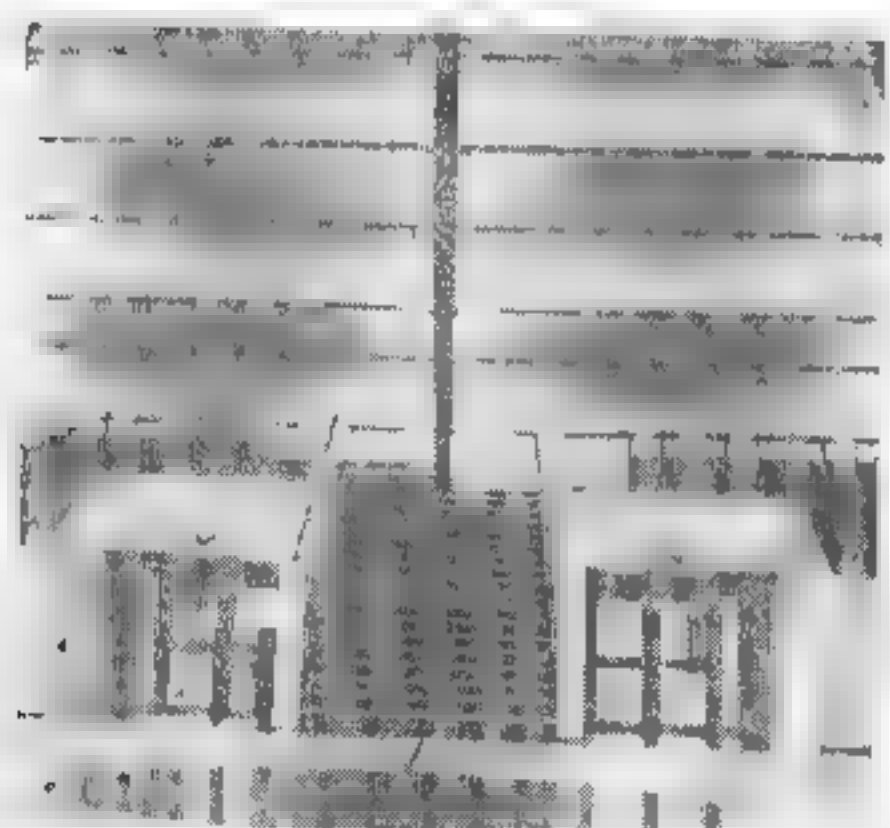
255. Pärna KKK-1
lasteõed, Arhitekt
A. Rehn, 1978. a.

1974. a.
Arhit.
J. Port.

1974. a.



1974. a.
Arhit.
J. Port.

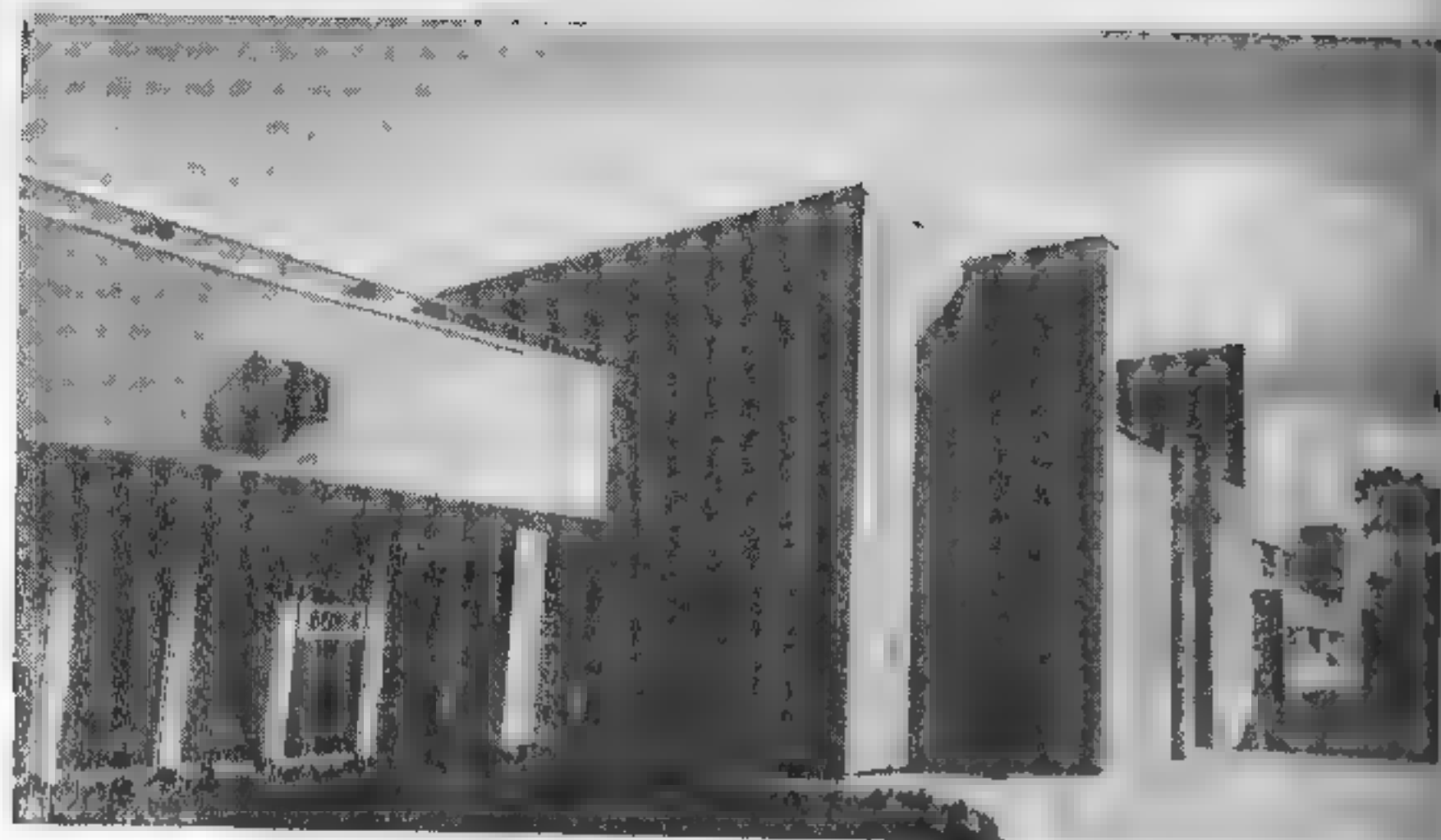


204. Rapti riigikooli
halduskooli
Arhit. H. Mägi, ins. M. Volmer,
1974. a.



205. Paide kauplus-
sööklarestoran.
Arhit. K. Laksman, 1967. a.



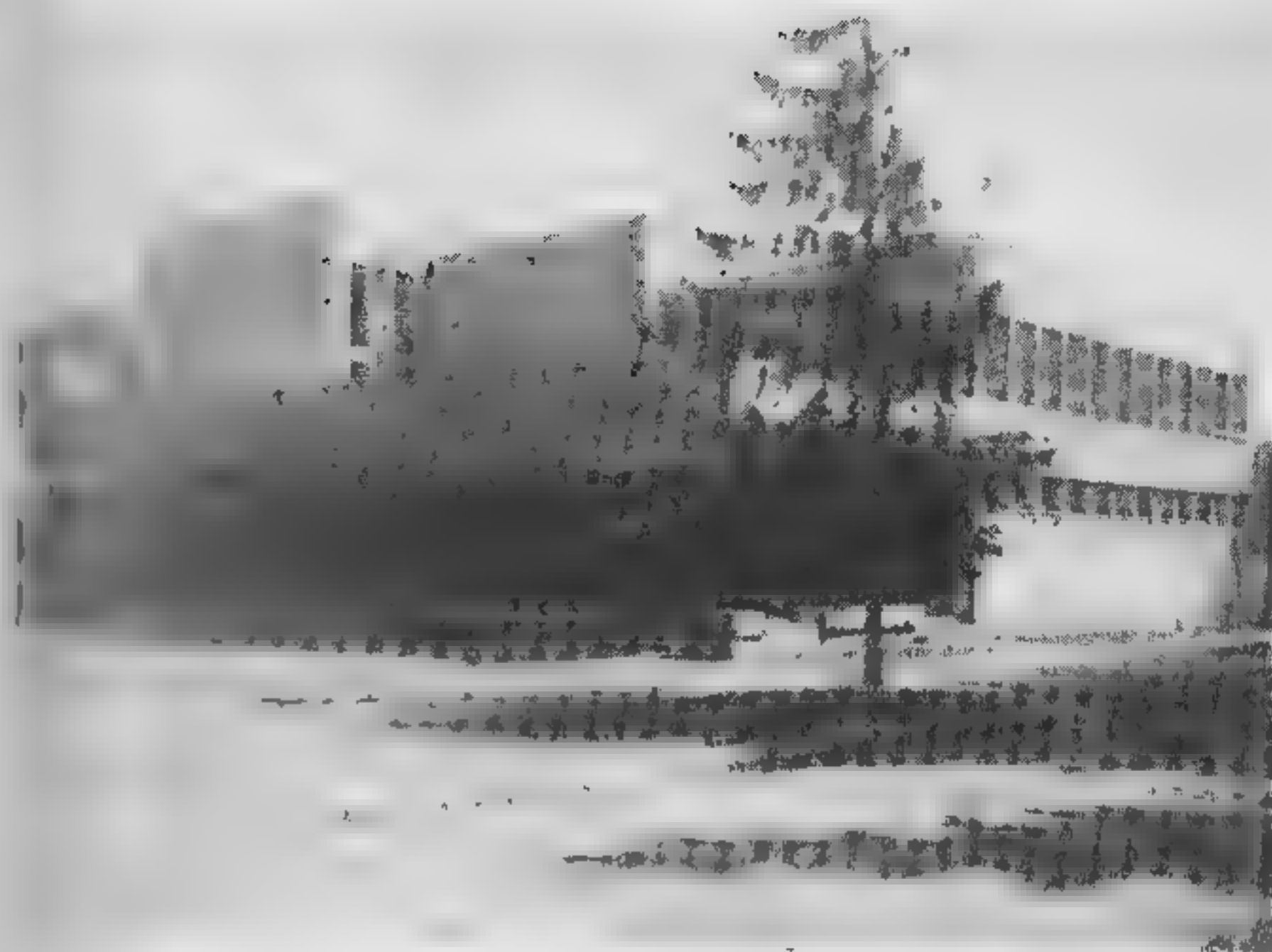


mis viiekskümnendate aastate algul
asendus rikkalikumaga. Esinduslik-
kus saavutati mitte arhitektuur-
sete mahtude ja vormide plastikaga,
vaid pindade dekoreerimise ja tööt-
lemisega peamiselt klassitsismi pe-
rloodist laenatud võtete, elementide
ja detailide abil. Meisterliku käsit-
luse puhul andis see suund küllalt
häid tulemusi. Selle näiteks on arhit.
A. Kotli projekti järgi ehitatud
Kunstihoone Võidu väljakul Tallin-
nas. Tervikuna ei vastanud selline

arhitektuur süski meie arusaama-
dele ilust ja asendus uuega, mille
iseloomulikuks jooneks oli dekora-
tiivsete elementide eitamine ja
arhitektuurse mõju saavutamise
masside, mahtude, vormide ja ei-
materjalidega viimistletud pindade
kooskõla ning ehituste ja looduse
seose abil. Ei saa ütelda, et need
taotlused oleksid kohe andnud häid
tulemusi, sest esimestel aastatel jättis
vajaka nii varieerimise võimalus-
test kui ka oskustest. Projekteerimise



268. Satehoone
Parnu Kõrgkooli
val. Arhit. I. Pau-
mets. 1973. a.



269. Valga KKK-1
haldushoone, Arhit.
A. Aasmaa



...Võidu
...lõud
...Võidu
...ile enne
...at



Võidu
...la

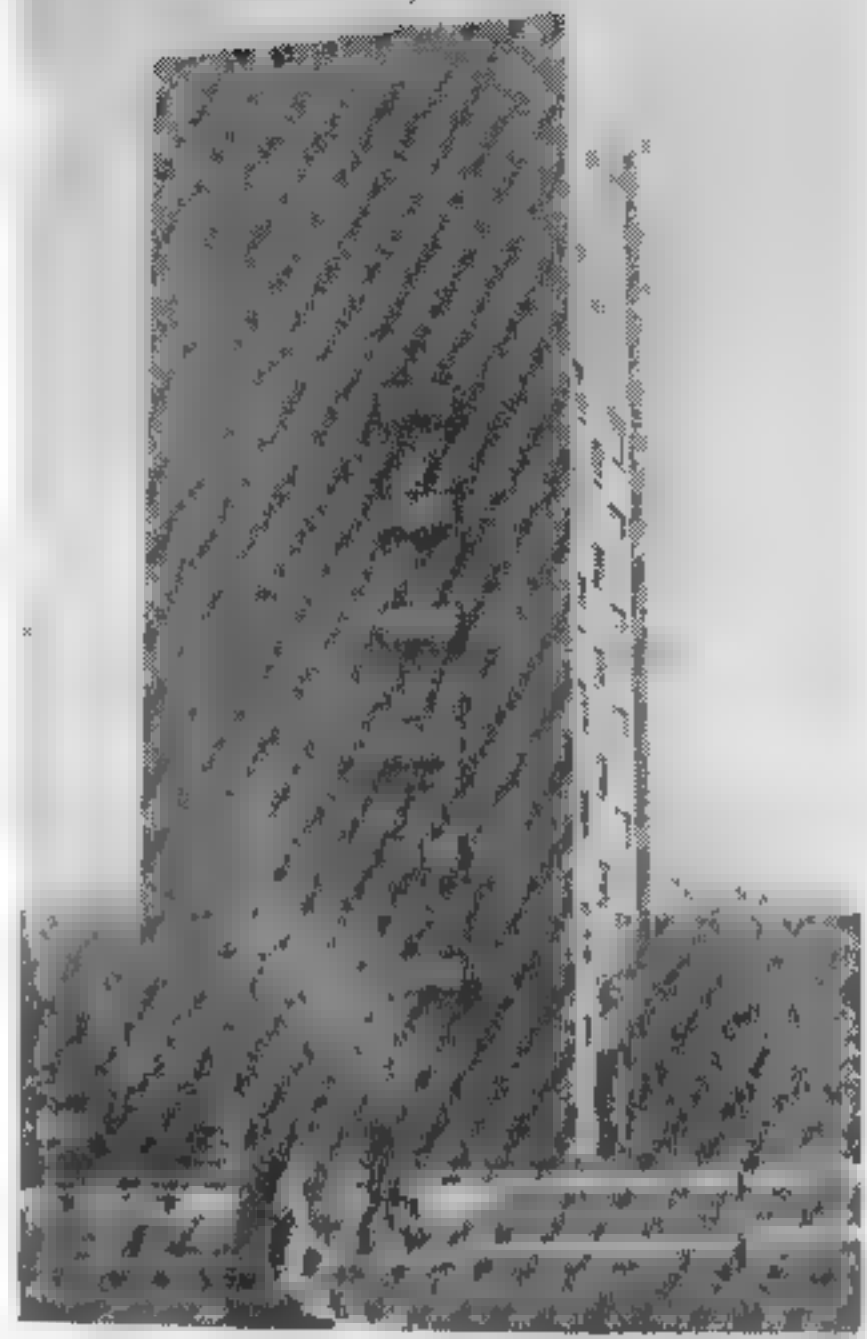


...derlikkuse kasv ja ehitus-
...tugevnemine soodustasid selle
...arengut ning käesolevaks
...on see saavutanud tunnustus-
...tuseme.

Kinnugi varem pole nii lühikese
...jooksul püstitatud meie terri-
...tootumil sellisel hulgal elamuid,
...dubkondlikke ja tootmishooneid.
...kuul elu arengu dialektika tekitab
...ohu uusi vajadusi. Sajandi lõpuni
...paarikümne aastaga peame
...rohkem kui käesoleva
...esimese 75 aasta jooksul. On
...et uued objektid esindak-
...vaurikalt meie ajastut ning
...hooldustaksid asulate omanäolisuse.

Olukordust ei tohi järeldada, et
...asulate planeerimisstruktuuride
...hoonestuse arhitektuuriline areng
...on kulgenud ilma raskuste ja vas-
...tundude ületamiseta. Praegugi on
...olea lahendamata probleeme, millest
...mõnagaid järgnevalt vaatleme.

272. Vektoru elamu
Võrus. Arhit.
H. Palm. 1962. a





Uus nendest on meie uute elurajoonide ja linnade arhitektuurilisest kujundusest, millele on esitatud palju pretensioone. Püüaksime mõeldada, kui õigustatud need on.

Et tagada ehitajatele muu elatusfront ning vältida lam-

mutusi, püstitatakse kõik meie uued elurajoonid vabadele territooriumidele, linnade äärealadele. Kõigil tunnistavad, et valdava osa elanike poolt kaasaegsetele uutele elurajoonidele antav hinnang on sama kõrge kui esinduslikele vanadele, juba aastaid eksisteerivatele elurajoonidele. Uutes rajoonides võimaldavad elanikke soodsad sanitaar-hügieenilised tingimused: korterite hea valgustus, insolatsioon ja kõrge heakorrastuse tase, suhteliselt madal müranivoo, puhas õhk, avarus ja haljasalade rohkus. Seda kõike võib hinnata kui meie linnaehituse suurt saavutust. Palju etteheiteid on tehtud aga meie arhitektidele uute elurajoonide üksluisuse pärast, olgugi et ka arhitektuurilis-esteetilisest seisukohast on planeerimine muutunud täiuslikumaks (võrreldes

275. Restoran
«Tõr» Tõrres

276. Tüüpkooli-
hoone Tallinnas
Mustamäel





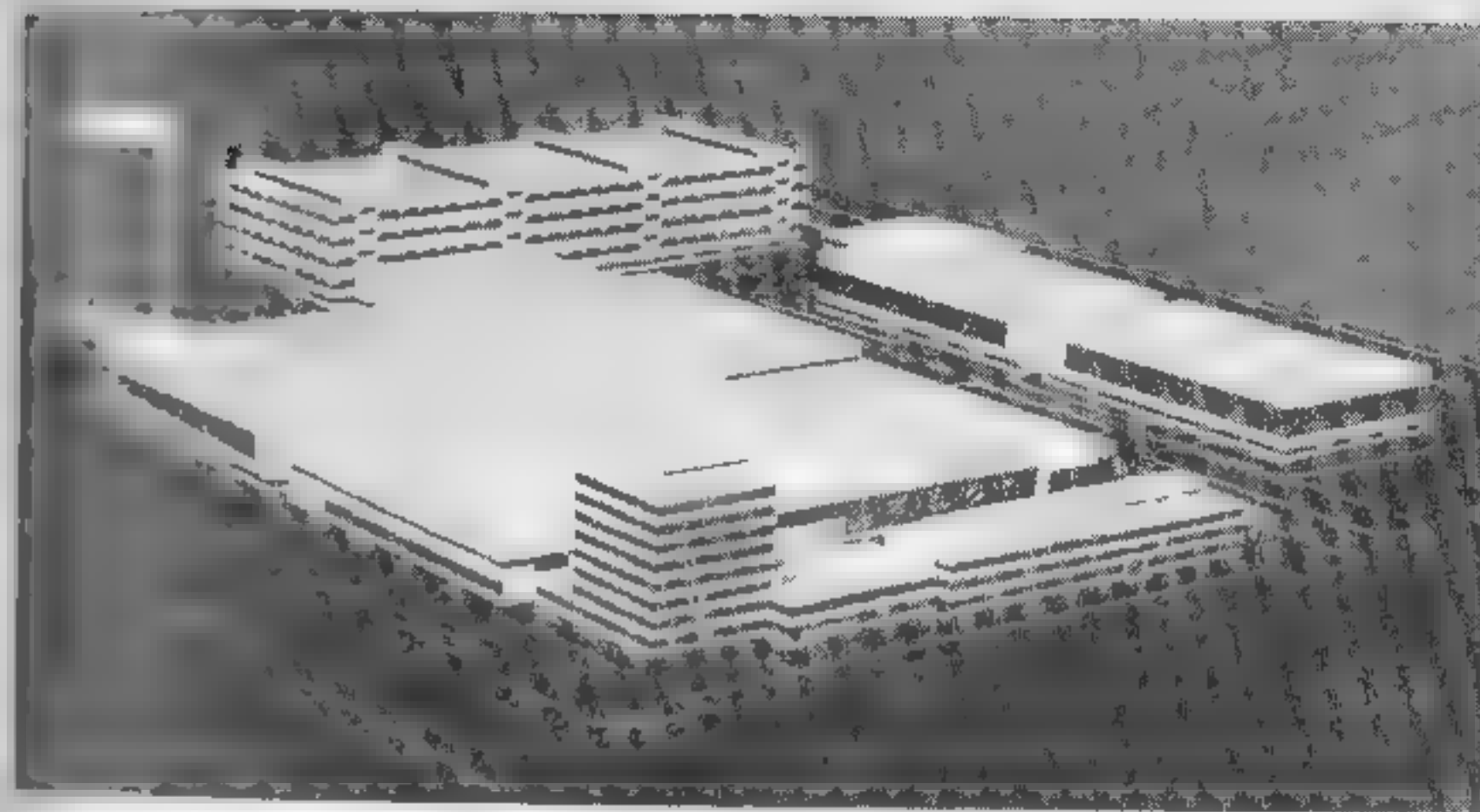
naiteks Pelguranna ja
Mustamäe planeerimist). Probleemi
põhiküsimus seisneb selles, et meie
uus elurajoonid, olles tervislikud
ja üldjoontes ka mugavad elam
kohtade, kätkevad eneses palju
võimalusi (isegi kümneid kordi vä
hema vaheldust, valikuvõimalusi ja
muud muudkui kesklinnas

asuvad elurajoonid. Uutes elu-
rajoonides domineerivad suhteliselt
ühenaolised elamud, mis on paigu-
tatud ühest, optimaalseks peetavast
põhimõttest lahtudes. Siin-seal kii-
luvad neisse käesoleva aja mõõdu-
puu seisukohalt optimaalselt lahen-
datud mikrorajoonilised ühiskond-
likud hooned. Samal ajal kätkeb
näiteks Tallinna südalinna territoo-
rium (linnaosa, mis on piiratud
Gagarini ja Suvorovi puistee,
Võidu väljaku, Estonia puistee,
Merepuistee ja Rannamäe teega),
olles pindalalt ligi 10 korda väik-
sem Mustamäe elurajoonist, eneses
nii keskaegset kui kaasaegset palju-
arvulist hoonestust, mitu suurepä-
rast haljasala, mitu teatrit, kino,
raamatukogu, suurt hulka kauband-
usettevõtteid, restorane, kohvikuid
jne., jne. Pindalalt peaaegu sama
suurel Mustamäe ühe mikrorajooni
territooriumil meil valikuvõima-
lus sisuliselt ei ole — igat asja on
võimalik leida. Ühenaolised elamud, üks
kool, üks kaubanduskeskus jne.
Kõrval mikrorajooni need elemen-

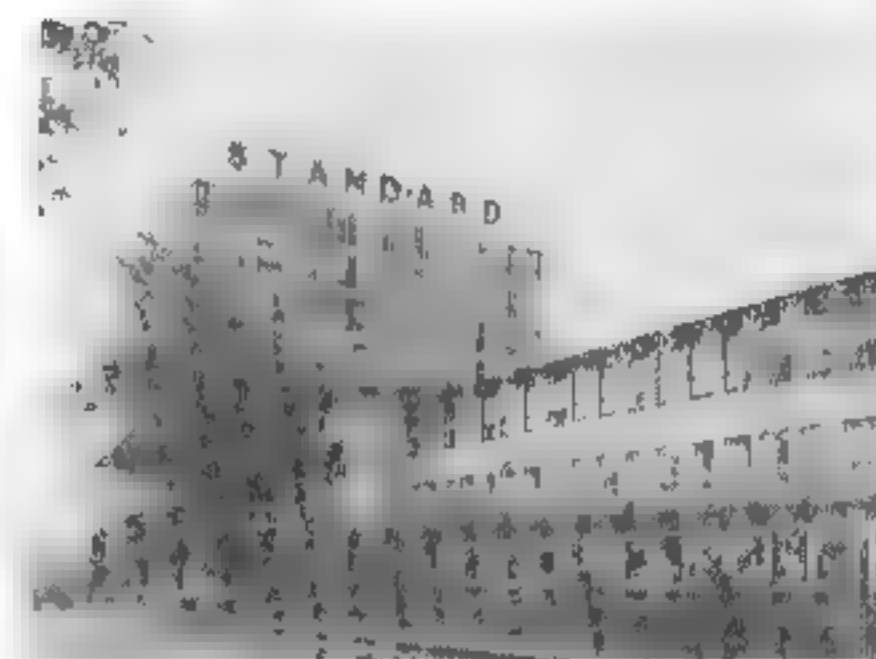


luse ja vaheldusrikkuse puudumise tõttu tunduvadki need uued rajoonid meile igavate ja monotoonsetena. Kuivõrd õigustatud on aga uutele elurajoonidele esitatud pretensioonid ning kas äärelinnade elurajoonid saavadki olla palju mitmekesisemad ja sisurikkamad, kui nad on praegu? Küsimusele on keeruline vastata, sest omavahel võib võrrelda ainult tihesuguseid asju. Seetõttu ei saa äärelinna elurajooni võrrelda linna tsentriga, mis täidab hoopis mitmekesisemaid funktsioone ja on seetõttu palju rikkalikum. Elurajooni saab kõrvutada ainult samasuguse funktsionaalse moodustisega. Kui me arvestame seda, siis kaalude vaekauss tõuseb märgatavalt meie uute elurajoonide kasuks, sest kujunduslikult jäävad nad harva alla vanadele elurajoonidele, olgugi et ükski uutest rajoonidest pole veel lõplikult valmis. Kuid ka meie nõudmised kasvavad. On vajalik veelgi mitmekesistada ruumipilti, kuidas aga seda teha, on ebaselge. Selle probleemi tuum peitub hinnangutes meie kaasaegse arhitektuuri planeerimis- ja mahuliste lahendustele, hinnangus sellele, kas meie uued elurajoonid, näiteks Mustamäe,

Väike-Õismäe ja Anne, on küllalt head ja võib sarnaselt edasi ehitada või tuleks minna üle teiste struktuuridele? Selle probleemi lahkamisel peame silmas pidama, et arhitektuuriline keskkond on vormis suurel määral oleneb sisust. Näiteks erineb tööstusrajoon tunduvalt elurajoonist, puhkuseks planeeritud keskkonna kujundus on aga



284. Tehase «Ilmarine» kompleks Tallinnas (makett). Arhit. S. Jõe, 1970. a.



285. Tehase «Ilmarine» I järk. 1977. a.

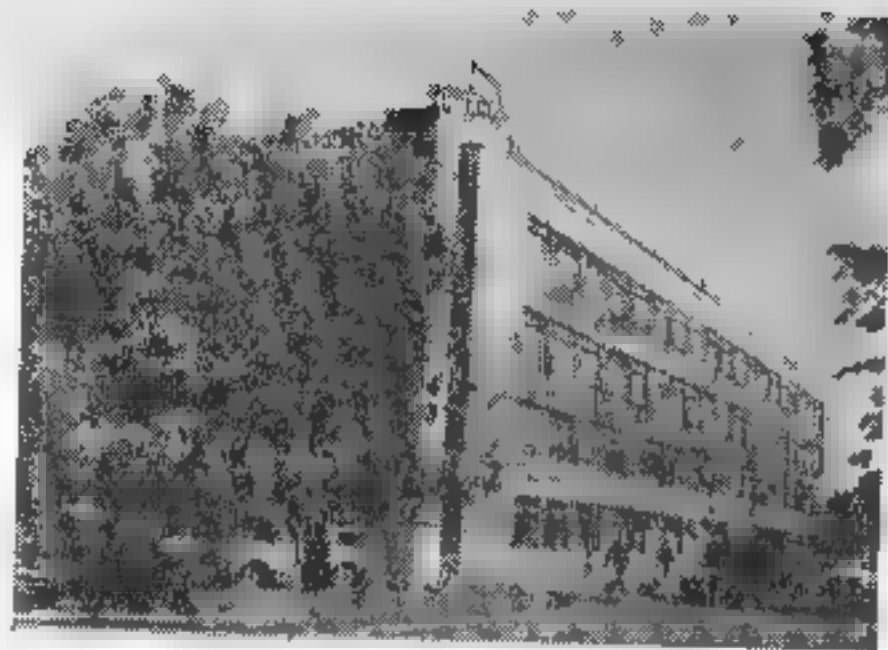
286. Tootmiskoondis «Standard» Tallinnas Kalini tn. 21. Arhit. Ü. Ilves, I. Seibe, 1973. a.



287. «Ziguli» autohooldusjaam Tallinnas. Tüüpprojekt, 1974. a.

11. m
tehnikatehas

shon «Volta»
Arhit.
T. Mellik.



antuni Narva
Tallinnas.
M. Port.



hoopis teine kui elu- või tootus-
rajoonil. Samas on kõikidel tootus-
rajoonidel palju ühiseid jooni,
samuti nagu elurajoonidel ja ka
puhkealadel. Kui elurajoonile lisada
mõningane annus mittehäirivat
tootus-, puhke- või teisi funk-
tsioone, siis võib muuta selliseid
kompleksseid rajooni mitmekesis-
mateks ja üksteisega vähem sarnas-
teks. Selle tõttu soovitavad mõned
linnauurijad loobuda «puhastest»
elurajoonidest ja üldse linnade ran-
gest funktsionaalsest tsoneerimisest.
Soovitatakse kujundada kompleks-
seid polüfunktsionaalseid linnaosi,
milles põimuksid läbi elamis-, tee-
nindus-, puhke- ja tööfunktsioonid.
Seda muidugi mõistlikkuse piires,
nii et erinevad funktsioonid ei
segaks üksteist. See on kahtlemata
üks võimalus meie uute linnade ja
linnaosade ruumipildi mitmekesis-
tamiseks, mida edaspidi tuleks ar-
vestada

Vuimasel ajal seostatakse meie
uute rajoonide monotoonsust ja
vähest vaheldusrikkust ka vaba
hooonestusviisiga. Ja tõesti, see hoo-
onestusviis valmistab teatava pettu-
muse, kuna pole senini andnud
kogu oodatud efekti. Ta ei kindlus-
tanud eeldatavat looduslähedust,
samal ajal aga teataval määral lõh-
kus harjunud linnalist keskkonda.
Seetõttu on täheldatav kinnisemale
hooonestusviisile üleminekutendents.
Kas vaba hooonestusviisi puudustes
on süüdi tema olemus või mõned
muud tegurid? Meie Mustamäe ja
Väike-Õismäe ei suuda meid täiel
määral rahuldada. Kuid samadel
põhimõtetel kujundatud Lazdynai
Vilniuses on tõesti parem ja
selle autorid on saanud kõrge
tunnustuse. Arhitektuuri ajalukku
on heade näidetena läinud Vil-
lingby Stokholmis, Tapiola Hel-
singis ja mõned teised vaba hoo-
onestusviisiga. Vilni hoo-
onestusviisil on elemente leitud ka meie
Nõmme ja Kesklinna rajoonidest

291. Tehnikatehas
«Kaabel» Tallinnas.
Arhit. M. Port.
1960. a.

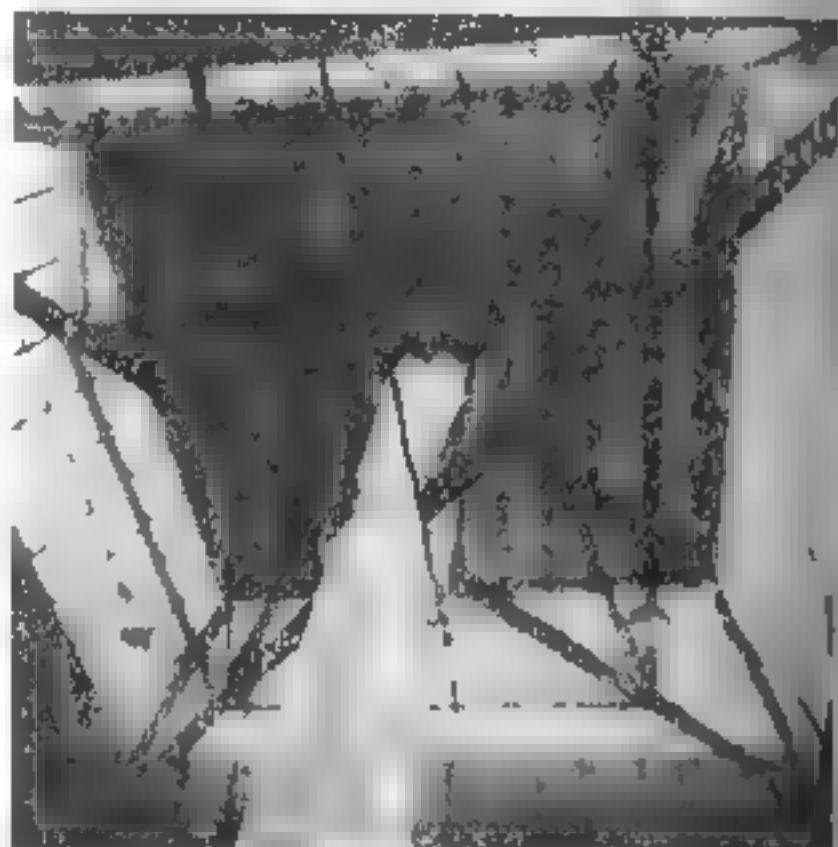
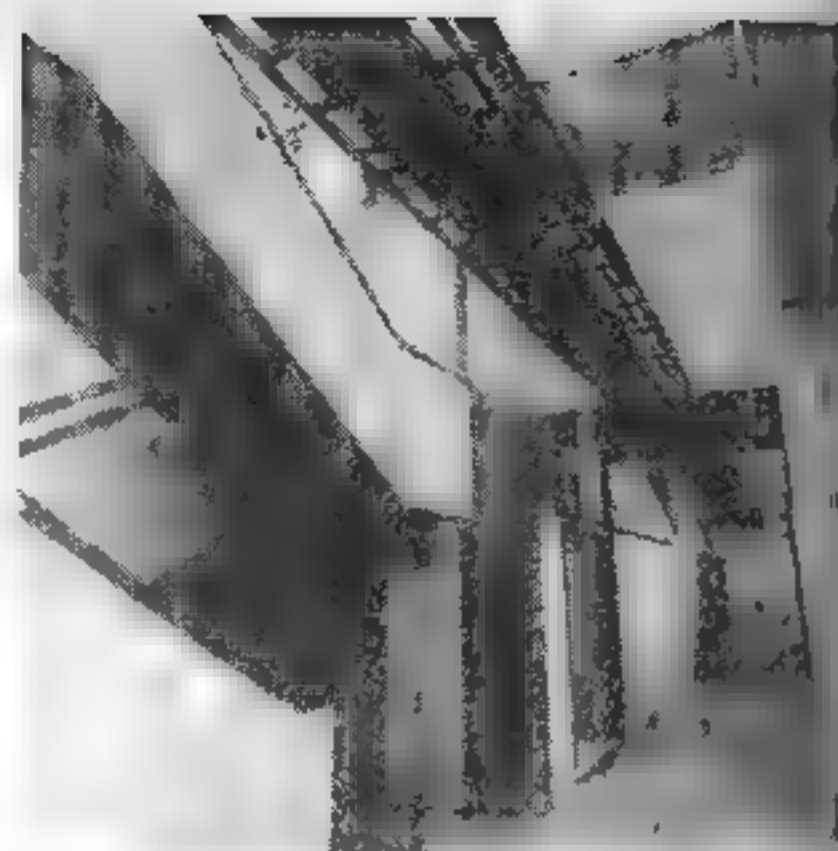
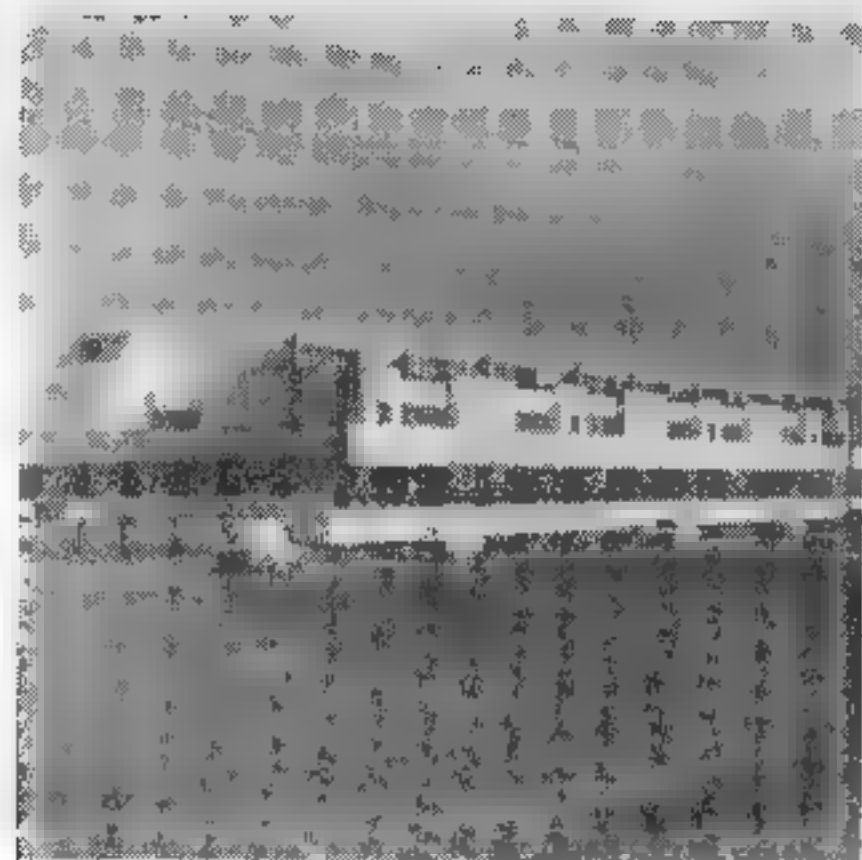
KEK-1
1960 m.
Himno.

KEK-1
1960 m.

KEK-1
1960 m.

KEK-1
1960 m.

KEK-1
1960 m.



297. Remondino
kodu Andreia



298. V. I. Lendl
nim. kolhoos. keser-
farm Paldre raionis.
Arhit. R. Tomingov,
A. Amjaro, 1976. a



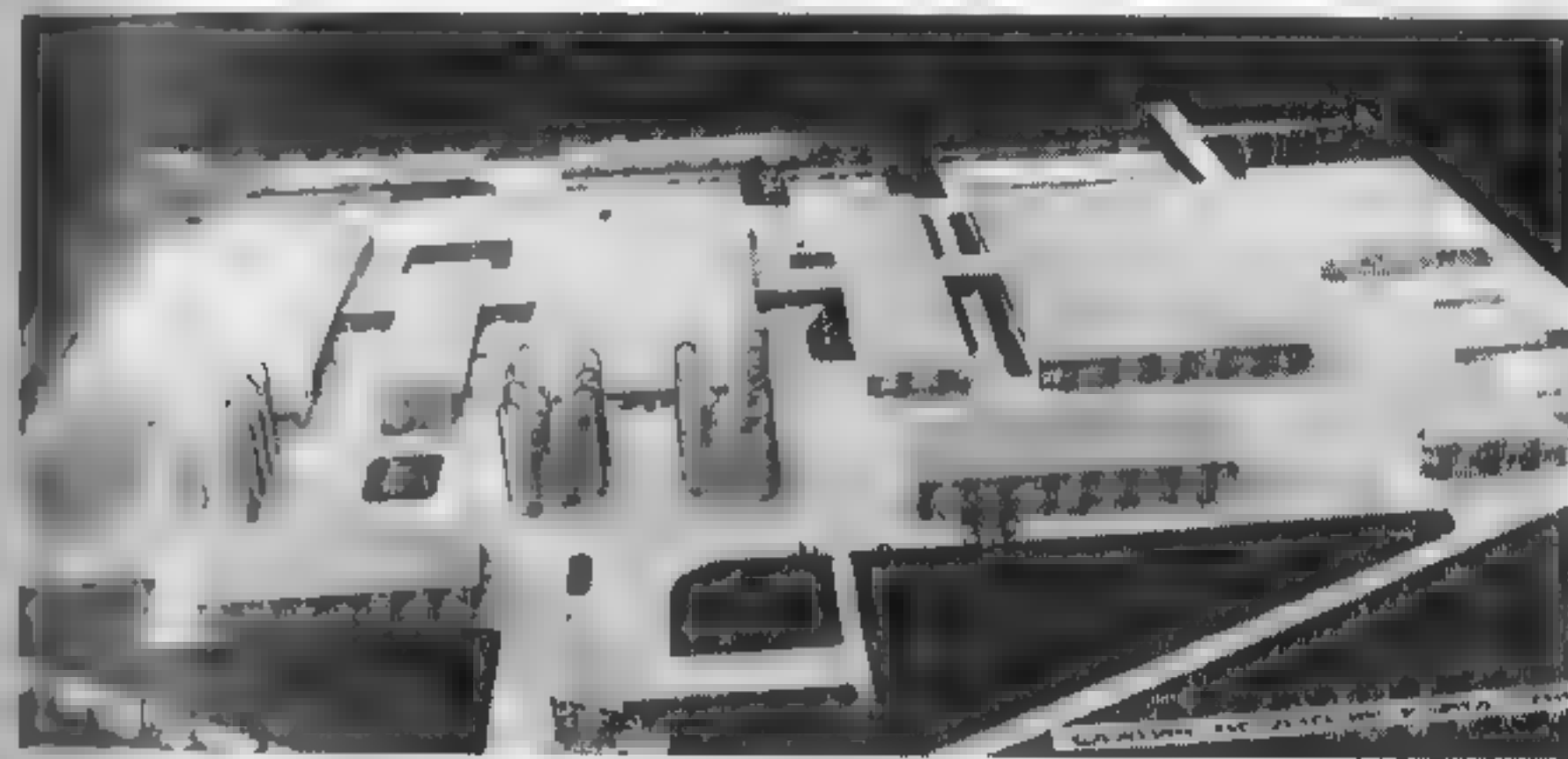
Guarini nim.
 ...
 ...
 ...



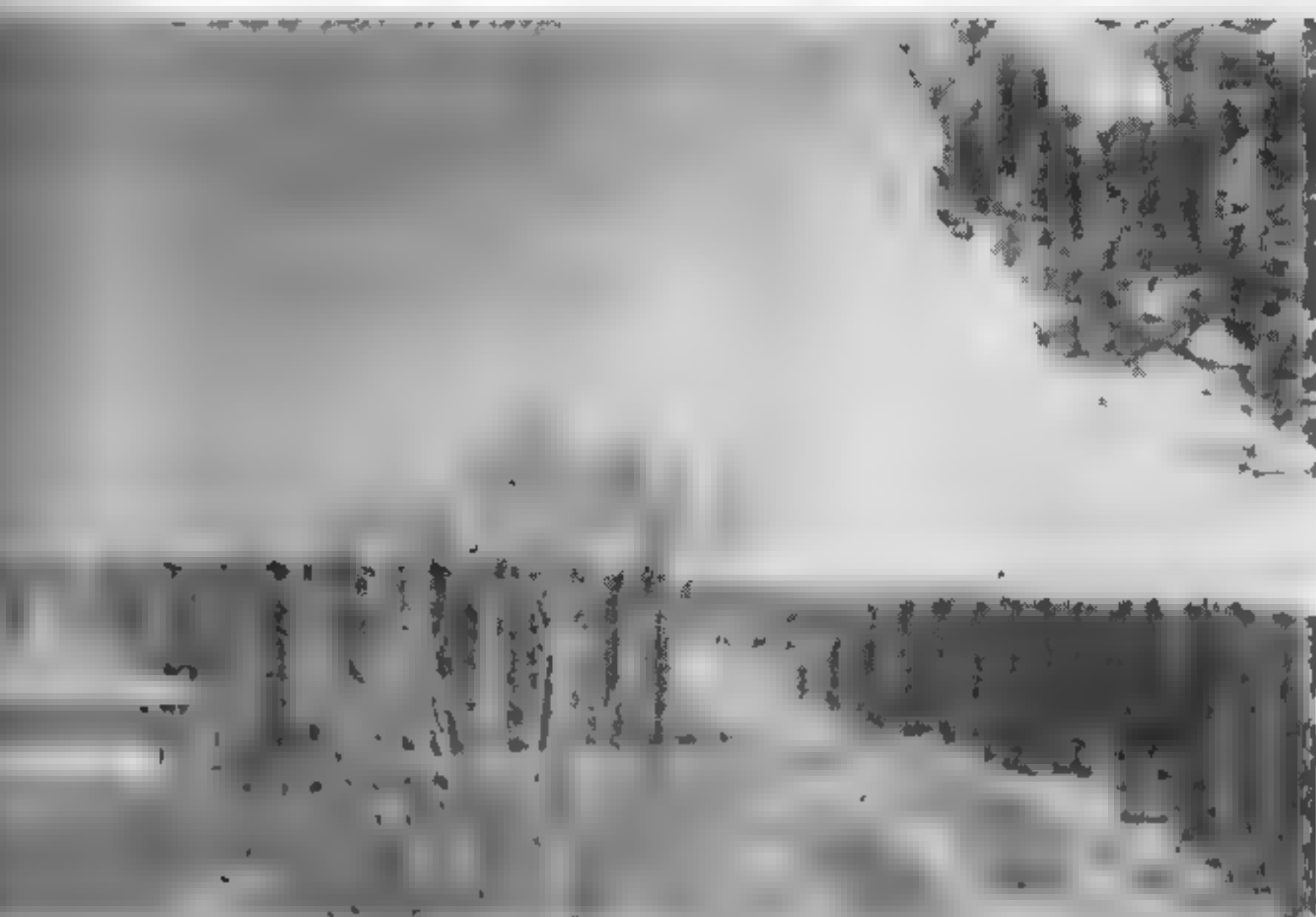
...
 ...
 ...
 ...



301. «Edas» koolhoone
 seafarm Pärnu
 rajoonis, 1976. a.



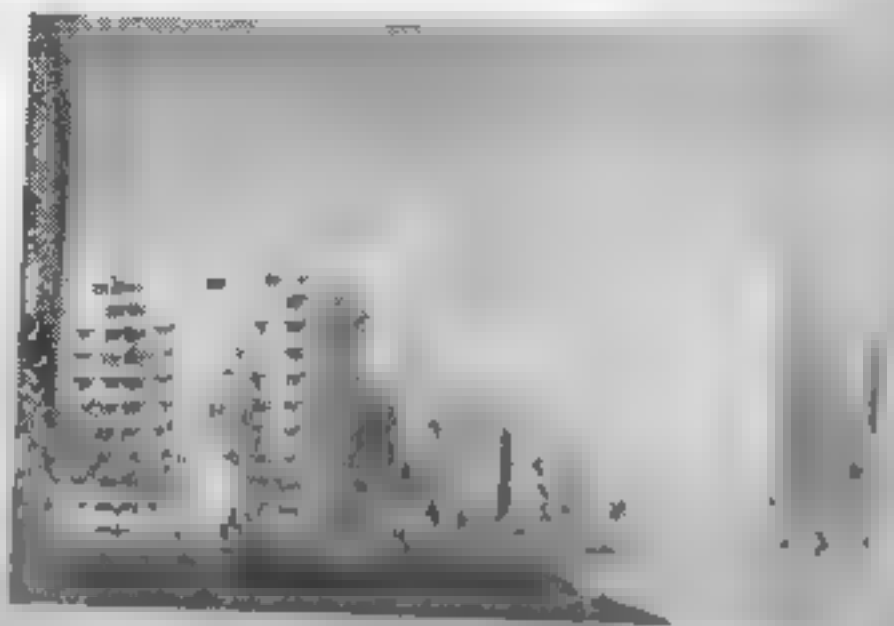
302. Laatre koolhoone
 eksperimentaalne
 suurfarmi makett,
 Arhit. J. Kalmet
 1973. a.



üldjoontes rahuldab. Arvatavasti ei ole tegemist mitte niivõrd vaba hoonestusviisi põhimõtete mittevastavusega elu ja maitse nõuetele, kuivõrd nende mõnikord vääras ja liialt šabloonilises kasutamises. Kui vaba hoonestusviis kasvab välja looduslikest tingimustest, näiteks reljeefist, puudegruppidest, vee- kogudest, siis on ta põhjendatud ja omal kohal. Selles mõttes vaba hoonestusviis pole sisuliselt sugugi vaba, ta jälgib rangelt kohalikke olusid. Vaba on ta selles mõttes, et ei ole seotud mingi abstraktse geomeetrilise kontseptsiooniga, näiteks täisnurksete kvartalitega. Kui maju ehitatakse lagedale tasasele väljale (nagu harilikult meil), võib ta tunduda kunstliku ja arusaamatuna. Kuid ka sellisel juhul ei päästa globaalne üleminek kinnisele või rangelt täisnurksele ja sümmeetrilisele põhinevale hoonestusviisile meid monotoonisusest. Kujutagem ette, et Viru tänav on hoonestatud Mustamäe elamutega. Kas ta oleks siis sama ligiõmbav kui praegu? Või kui Viru tänav taoliselt oleksid hoonestatud Nõmme, Kadrioru, Mustamäe ja Pelgulinna? Kas see oleks hea? Meie linnaehituse teoreetiku P. Härmsoni uurimused näitasid, et inimene vajab sõltuvalt oma vanusest, majanduslikest võimalustest, perekonnaseisust, harjumustest ja muudest teguritest ka erinevat linnalist keskkonda. Selle tõttu on Tallinn siiski meeldiv, et ta suudab seda pakkuda. Sama on maksev ka Tartu, Pärnu, Viljandi ja teiste ajalooliste linnade kohta. Kahjuks pole võimalik seda samal määral väita Kohtla-Järve, sõjajärgsel perioodil ülesehitatud Narva ja mõnede teiste «plahvatuslikult» kasvanud linnade kohta. Pole võimalik seda väita ka elanike arvult Tartu-suuruse Mustamäe ja peaaegu Pärnu-suuruse Väike-Oismae kohta. Siit tulenebki vajadus, et ka neli linnaosa oleksid oma

«Viru tänavad», mis aitaksid mitmekesistada linnalist keskkonda. Tundub, et hoonete paigutus peaks olema ülevaatlikum, hoonetevahelised alad aga intümsemad. Uurimused näitavad ja meie lapsepõlvemälestused kinnitavad, et laste ja vanainimeste, aga ka paljude keskealiste elanike armastatum mängu- või puhkepaik oli ja on «oma maja» hoov. Oma hoovi ei suuda asendada uute mikrorajoonide tihti vägagi sumboosid pargid ega muud majadevahelised avatud alad. Tõsi küll, paljud meist on nüüd tunduvalt mobiilsemad kui vanasti. Kättesaadavaks muutuvad ka kaugel paiknevad puhkealad. Kuid vaevalt kaugel maski tulevikus saame ja vitsime mõnekümne minuti puhkeaja veetmiseks sõita kodust eemale. Elamu kõrval asuv kaunis, küllaldaselt isoleeritud puhkepaik meelitab ja võimaldab värske õhu käes iga vaba minuti ära kasutada. Kümme aastat tagasi, vabaplaneerimise mõjutuste ajendil hakkasime ilksideerima piirdeaedu Nõmmel, Pelgulinna ja mujal ning kujundama ühiseks kasutatavaid majadevahelisi funktsionaalseid tsoone. See katse ennast ei õigustanud, ebapiisava ettevalmistuse tõttu osutus see elanikele vähevastuvõetavaks. Kaadus «oma hoovi» tunnetus, aga endised intiimsed, kinnised ja puhkuseks kasutatavad alad muutusid äratallatud läbikäiguhoovideks.

Kuidas saab «oma hoovi» uut



elurajoonides kõige paremini organiseerida, vajab veel katsetamist. Võimalik, et ka mikrorajoonilised vabad alad suudaksid meid rahuldada, kui oleksid enam liigendatud, intümsemad, tuulevaiksed, rohkem hajustatud, funktsionaalselt rikkalikumad ja laitmatu korras.

Meid ümbritseva keskkonna kõigi elementide ja detailide laitmatu korrasolekut tuleb pidada väga tähtsaks vahendiks täisväärtusliku arhitektuuri kujundamisel. Niitmata või ürasõtkutud muru, katkine liivapind, auklik sõidu- või kõnnitee, nohavarisenud krohv või katkine vinnaveetoru, samuti nagu lõpetamata ja heakorrastamata elamu ümbrus või jäätmetega ülekuhjatud pargiturn võivad hävitada arhitekti kõik jõupingutused, mis on suunatud meeldiva keskkonna loomisele. Usun, et see ei ole mitte ainult ühe küsimuse, vaid palju sügavam ja lahendamise probleem. On alles mõeldamata, millist mõju avaldab heakorrastatud ümbrus inimeste käitumisele, tema nõudlikkusele elada, oma töötulemuste ja teiste elu. Arvan, et see mõju võib olla väga suur. Sotsioloogid koos majandusteadlastega peaksid selguma, kuidas meid ümbritseva keskkonna korrasoleku majanduslikus efektiivsuses. Kas mõningaid täiendavaid jõupingutusi selles valdkonnas, et korva kuhjaga mujal, näiteks Tallinnis, aga samuti tootmissfääris saadav lisa?

Praegu täheldame huvitavat näh-



tust: mida täielikumas vastavuses lõpmatule hulgale headele normatiividele me uusi elurajoone projekteerime ja ehitame, seda üksluisemad ja igavamad nad tunduvad. Taotletava ja saavutatava keskmistel näitajatel baseeruva ratsionaalsusega kaasneb uute rajoonide elanikel sageli emotsionaalne alaväärsustunne. Koos sellega kasvab meie silmis vanade rajoonide ja eriti ajalooliste keskuste völu. See ei ole mitte ainult meie kohalik, vaid ülemaailmne nähtus.

Tuntud kreeka arhitekt C. Doxiadis koostas Rio de Janeiro ühe aguli rekonstrueerimise projekti, kus oli ette nähtud aguli viletsate eluasemete asendamine kaasaegsete heakorrastatud elamutega. Huvitav projekt sai kõrge hinnangu osaliseks. Arutelust osavõtjaid üllatas aga arhitekti melanhoolsus. Küsimusele selle põhjustest vastas C. Doxiadis kurbusega: «Siin ei ka ja enam kunagi samba tantsurütmega.»³⁷ Ta kaalus isegi projekti ümbertegemist, et säilitada inimestele omaseks saanud keskkonda.

Olen kaugel sellest, et kutsuda üles linnaehitajaid planeerima ja ehitama uusi linnaosi sarnastena ajaloolistele tsentrumitele või agulitele. Kuid tuleb arvestada seda, et inimene harjub teatava ümbrusega ja sellest erinev keskkond on temale võõras ega pole alati vastuvõetav. Kus peitub kuldne keskte ratsionaalse ja irratsionaalse vahel? Ilmselt on vaja meie uusi rajooni individuaaliseerida, loobuda keskmiste näitajate kasutamise printsiibist ja keskmistest normidest. See, muide, ei olene reaprojekteerijast. Meie projekteerimine baseerub normatiivsel meetodil, normatiive töötavad välja komplekselt paljud ametkonnad, aga neid kinnitavad kõige kõrgemad ehitamist juhtivad instantsid.

Siinjuures tahaksin peatuda ühel põhimõttelisel küsimusel, kasutades näitena Tallinna. Uued rajoon-

306. Paldise
Arhht.
T. Mellik.



307. Elamu
Arhht.



307. Elamu Ar-
vetel. Arhht. T. Kall
1976. a.



olul Mustamäe ja Väike-Õismäe ei
lita veel kõrghoonestuse abil vahe-
tult kesklinnaga. Õismäed eraldavad
asustamist vabad alad, mida oleks
võimalik hõlmata, Mustamäe ja
õismäe vahel on rikkalikult hal-
vatud individuaalalad. Tulevikus
on ette nähtud Õismäed integreerida
Mustamäe rajooni. Ka
Mustamäe rajoon "lõugib" peale

ning paneelmajade ühtlase tihedu-
sega mass, kui ei pakuta teist alter-
natiivi, hakkab ulatuma Endla täna-
vani, aga hiljem, pärast Endla-
Paldiski-Tehnika tänavate piir-
konnas olevate puumajade amorti-
seerumist — veelgi kaugemale —
peaaegu Toompea nõlvani. Linna
idapoolsel serval hakkab kerkima
Lasnamäe elurajoon, mis arhitek-
tuuri seisukohalt (juhul, kui ka seal
kasutatakse samu paneelmaju) ei
saa radikaalselt erineda ei Musta-
mäe ega Õismäe rajoonist. Seega on
oht, et suurem osa Tallinnast
(välja arvatud väike kesklinnaosa,
Nõmme, Pirit, ja Merivälja) muu-
tub tulevikus Mustamäe-taoliseks.
Ei saa laita ei Mustamäed ega Õis-
mäed. Neil on palju voorusi, millest
oli juttu juba ülalpool. Kuid silki
tekib kahtlus, kas vahtud suund
muuta kogu Tallinn Mustamäe-ta-
oliseks — on õige. Sellisel juhul kaob
linna vaheldusrikkus ja mit-
mold perioode ning arhitektuur

308. Kuremäe
Sovhoostehnikumi
keskasula,
Arhht. U. Alan

organismi uuennemine on paratamatu. Seda tuleb aga läbi viia suure pieteeditundega, maksimaalselt säilitades tema omapära. Tuleks vististi kaaluda mõne puumajade rajooni kujunenud struktuuri säilitamist. Hoonestuse asendamine aja jooksul on paratamatus. Kuid linna üldilmele, ajaloole ja eripärale oleks kasulik, kui see toimuks pidevalt ja märkamata, et uus sulaks kujunenud rajoonides orgaaniliselt vanaga kokku. Hoonestuse nivelleerimise tendentsidega tuleb võidelda ka hoonete arhitektuuri mitmekesistamise abil. Ajaloost teame, et igale stiilile oli omane oma kindel hoonete arhitektuuri stereotüüp. Kuid nende stereotüüpide raames oli ka olulisi erinevusi. Gootika Tallinnas oli erinev gootikast Tartus. Ka kaasajal peaksid elamud Tallinnas erinevama elamutest Tartus. See eeldab ehituskonstruktioonide ja ehitusmeetodite mitmekesistamist. Ja viimaseks — ei ole õige kujundada ühtlaselt hoonestatud kompaktset linna organismi. Üksikud hoonestatud piirkonnad peaksid vahelduma haljasaladega. Selle printsiibi rakendamise heaks näiteks on Viini uued rajoonid, näiteks Lazdynai. See rajoon asub haljasalade keskel. Järgmise uue rajooni hoonestus ei liitu vahetult Lazdynai hoonestusega, vaid on eraldatud sellest ja muust linnast haljasalaga. Need haljasalad on looduslikud metsapargid, kus kõigis vajalikes suundades on rajatud head betoonplaatidest kõnniteed. Haljasalad kasutatakse ohtrasti — tehakse tervisejooksu, jalutatakse, puhatakse jalgu. Peale selle, et haljasaladel on suur tervistav tähtsus, on nad ilu loomise vahendid. Nad raamivad elurajoone, toovad vaheldusrikkust hoonete rangelt vertikaalsetesse ja horisontaalsetesse joontesse, pehmendavad nende rangust, rikustavad värvigammat. Tänu haljasaladele avanevad paremini ehituste panoraamid. Ükski hoonestatud territoorium ei tohiks olla suurem kui 1,5–2,5 km², vahepeal peaks hoonestust katkestama haljasala, millele võiks jälle järgneda hoonestus. Ühtlasi on haljasalad olulised kohad spordiplatside rajamiseks. Õeldust järeldub, kui väga tähtsaks probleemiks on meie asulate hoonestustiheduse reguleerimine. Eelpool on korduvalt kasutatud selliseid väljendeid nagu «madal», «kõrge» või «väga kõrge» hoonestus- ja elanike tihedus. Need mõl-
 ted vajavad dešifreerimist ja selgitamist. Eesti NSV territoorium hõlmab 45 200 km² ja 1. jaanuaril 1978. a. elas sellel territooriumil 1 438 000 inimest. Seega oli vabariigi elanikkonna keskmine tihedus 31,8 inimest ühel ruutkilomeetril. See on pisut vähem kui Läti NSV-s (36 in/km²), märksa vähem kui Lode NSV-s (50,5 in/km²) ja palju vähem kui näiteks Ukraina NSV-s (91 in/km²) ja Moldaavia NSV-s (113,0 in/km²). Seega näeme, et elanikkonna tihedus tõuseb lõuna suunas, mis on seletatav paremate looduslike tingimustega.

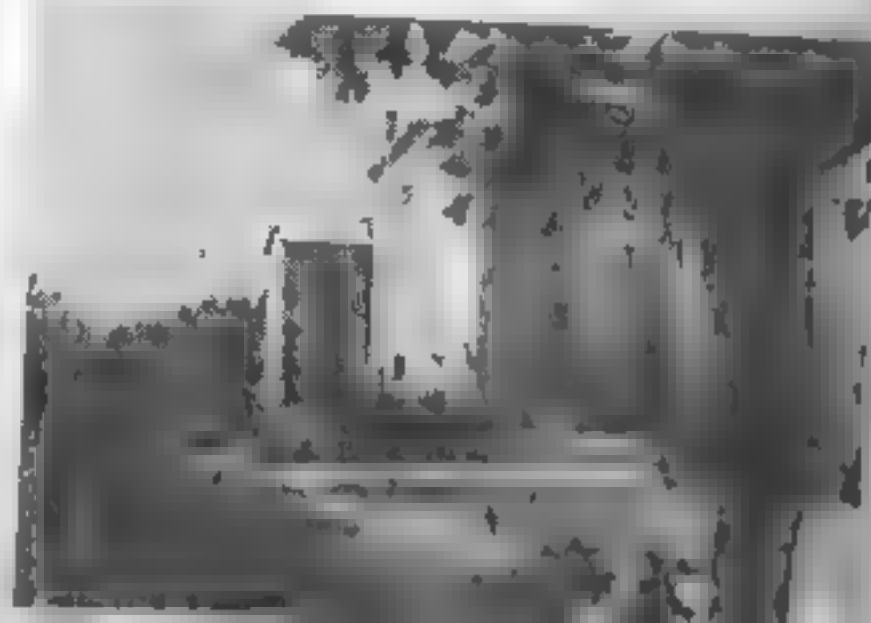
Tegelik elanikkonna keskmine tihedus on Eestis mõnevõrra erinev üldtoodust, kuna mitte kõik territooriumi osad pole asustatud. Ainuüksi järved ja veehoidlad hõlmavad Eestis üle 2100 km², seega asustatud maismaa pindala on 43 000 km² ja tegelik elanikkonna keskmine arvestuslik tihedus on 34

in/km². Faktiline asustustihedus on suuresti erinev ka arvestuslikust. Linnalised asulad (linnad ja alevid) hõlmavad meil kõigest 674 km², elab neis aga 982 000 inimest. Seega on keskmine elanike tihedus linnalistes asulates 1460 in/km². Elanike tihedus on suurtes linnades kõrgem kui väikestes linnades või alevites. Nii elab alevite territooriumi ühel ruutkilomeetril keskmiselt 640 inimest, linnades samal ajal keskmiselt 1620 inimest, Tallinnas — 2700, Tartus koguni 3500 inimest. Kuid ka need andjad ei anna veel küllalt täielikku pilti elanikkonna paiknemise tihedusest. Igal linnal ja alevil on hoonestusest vabu territooriume — parke, põllumajanduslikke maid, reservmaid tööstuse laiendamiseks jne. Eluprotsessid kulgevad peamiselt hoonestatud territooriumide ulatuses. Seal on elanike tihedus üldiselt kõrgem, ulatudes näiteks Kohtla-Järvel 3600-ni, Tartus — 4000-ni, Pärnus — 3800-ni, Tallinnas koguni 5500 inimeseni ühel ruutkilomeetril. Kuid ka see pole veel kõik. Tööstus- ja muudes linna- ja alevirajoonides viibib inimene ajutiselt. Linnade elamutsoonid on linnaelanike peamiseks asupaigaks ja siin on asustustihedus veel kõrgem, ulatudes keskmiselt näiteks Narvas 4000 inimeseni, Tartus — 6300 inimeseni, Tallinnas — 8100 inimeseni ühel ruutkilomeetril, üksikutes mikrorajoonides aga 30 000 inimeseni ruutkilomeetril.

Maarajoonides on elanike paiknemine palju hõredam, keskmiselt 10,8 inimest km²-l, ulatudes mõnekümnele inimesele linnalähedastel territooriumidel ja langedes ühele-kahele inimesele metsarikastel või solstel aladel. Muidugi mõista ei paikne ka maal elanikkond ühtlaselt, vaid koondub küladesse. Kuid elanike tihedus külades on palju madalam kui linnades või alevites, ulatudes harva 400–500 in/km² ja tõustes ainult uutes maa-asulates 2000–3000 in/km² (hoonestatud territooriumi osas). Õeldust peaks olema ka selge, miks linnades omandab erilise tähtsuse otstarbeka tehniliku keskkonna loomine, lähtudes ka ökoloogilistest tingimustest. Inimene koormab linnades loodust üle. Grupiasulate üks eelistest vöördel kontsentreeritud asulastikuga ongi elanike madalam keskmine tihedus ja siit tulenev väiksem koormus loodusele.

Meie elanike tihedus, vaatamata aukartustäratavatele arvudele nii linnades kui ka maa-asulates, ei ole veel eriti kõrge — see on umbes samal tasemel nagu USA asulates ja jääb maha Lääne-Euroopa asulate tihedusest. Seega on tihedus vajaduse korral veelgi suurendatav. Kuid kas on seda vaja? Sellega peab tingimata kaasnema heakor-
 rastuse taseme tõus. Esmajärgulise tähtsuse omandab näiteks selline küsimus, nagu prügi õigeaegne väljavedu, vastupidava muru ja sõiduteede hea kvaliteet, uued elamutüübid ja palju muud, mis senini ei ole meil veel leidnud head lahendust. Pole kahtlust, et meie asulate elanike hulgas eksisteerib põhjendatud vajadus nii tiheda paljukor-
 ruse kui ka hõreda vähekorru-
 selise hoonestuse järele. Hoonestuse tiheduse globaalne suurenemine pole kooskõlas ka arenenud riikide praktikaga.³⁰ Keskkonnas ja ühiskondlike

310. Monumendide ja elurajoonide väljand, 1978. a.



na kolhoosi
asula blo-
elamud.
Kull



des, kus elutegevus on eriti intensiivne, võiks hoonestuse tihedus olla kõrge (ta võib olla isegi veel kõrgem kui meie uutes rajoonides), kuid ühtlasi peaksid olema ette nähtud ka väikese tihedusega, vähekorruselise hoonestusega looduslähedasemad piirkonnad neile, kes sellist hoonestust vajavad.

Hoopis hõredam ja madalam kui mitmes viimasel ajal arenenud maa-asulas peaks olema küllade hoonestus. Maal peaksid domineerima

1—2-korruselised üksikelamud ja ridamajad. Looduslähedus — see on maa-asula peamine eelis võrreldes linnaga. Tihedamaid seoseid maaga on vaja kindlustada ka juhul, kui tahame säilitada isiklikku majapidamist. Sellest loobumine aga ei ole vististi lähemate aastate küsimus, seda nii toidulaua, traditsioonide kui ka maainimese psüühilise ja füüsilise tervise pärast. Tõsi küll, isikliku majapidamise saaduste osatähtsus muutub tulevikus tõenäol-



313. Viru kolhoosi
ühepereelamud.
Arhit. H. Püüer



selt ebaoluliseks. Kuid püsiva väärtusega esteetilise naudinguga allikas on hooldatud viljapuu- ja iluaed. Kui suurlinnades pole maa nappuse tõttu neid igale elanikule võimalik ette näha, siis väikeses maa-asulas selleks takistusi olla ei tohiks ja aedade loomist tuleks soodustada sobivate planeerimisstruktuuride ja maaelamu-tüüpide kujundamisega.

Madalam elanike ja hoonestus-

314. Ühepereelamu-
tüüp «Kullipesa» —
meie populaarseim
maaelamu. Arhit.
T. Kull. Projekt
koostatud 1974. a.

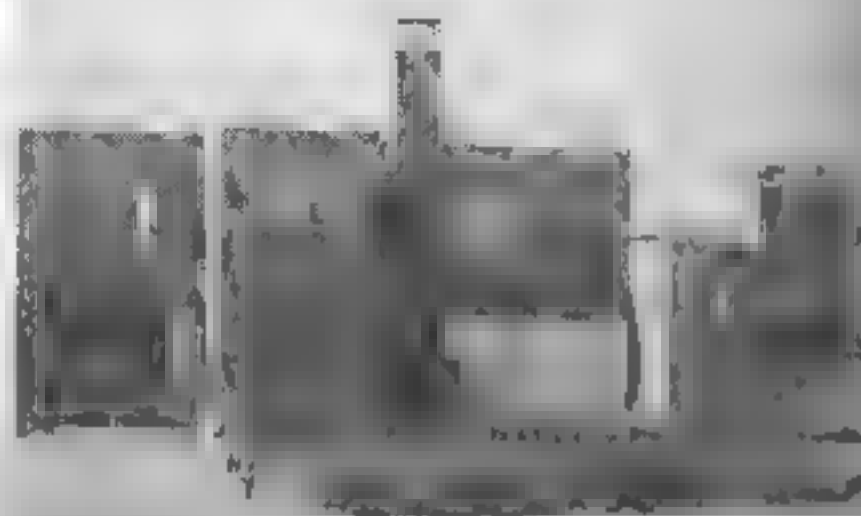
315. Monteeritara-
test ühepereelamu-
test koosnev maa-
asula. 1978. a.



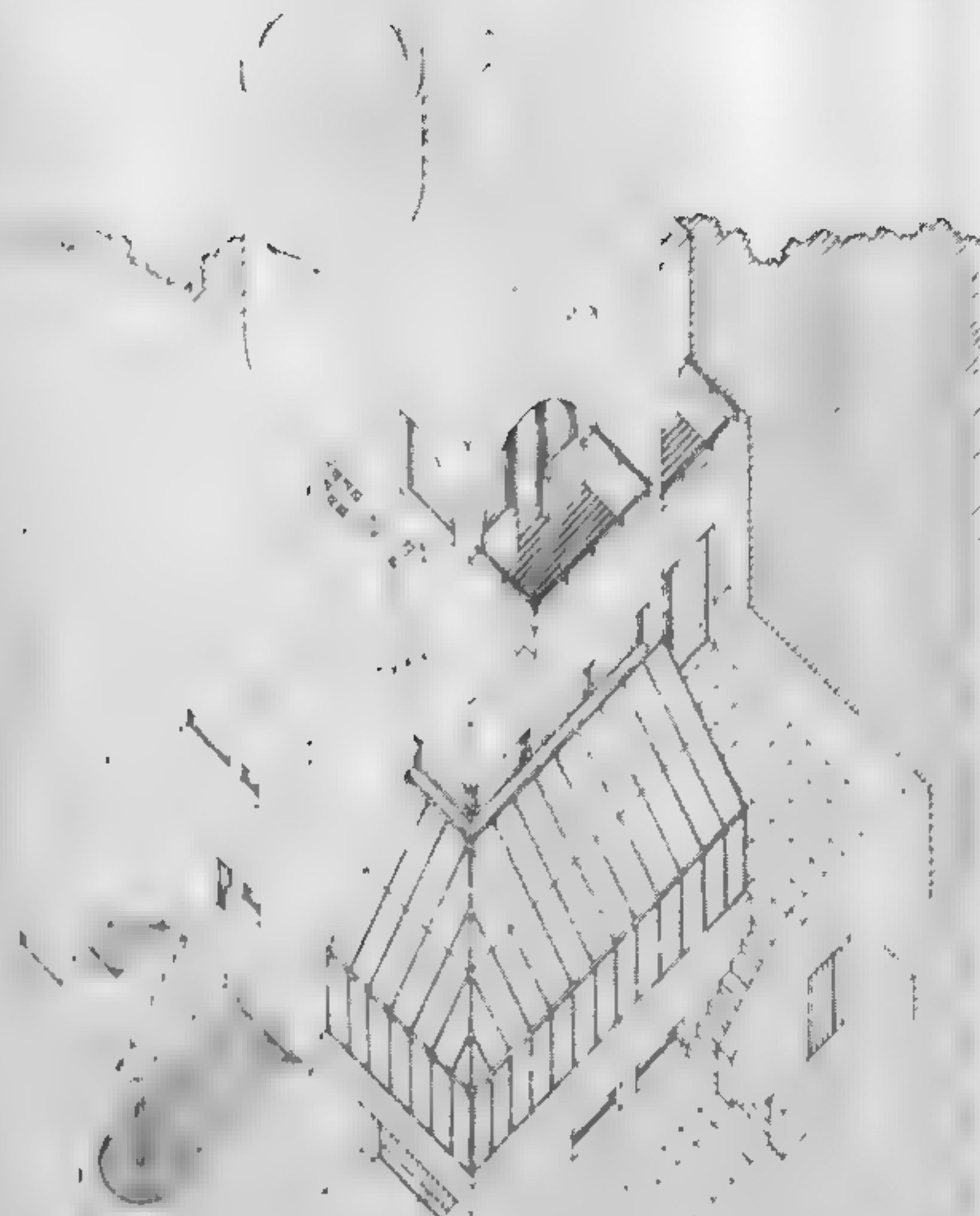


tihedus maal on võimalik põhimõt-
teliselt uue insenerivõrkude lahen-
duse puhul. Seega on probleemi
lahendamise eelduseks uus tehniline
kvaliteet insenerivarustuse osas,
näiteks elektrienergia kasutamine
hoonete kütmiseks ja töökindlate
ning väikesemõõduliste puhastus-
seadmete loomine. Näib, et pers-
pektiivsed on mikroaglomeratsioon
põhimõttel planeeritud maa-asulad.

Maa asulate mikroaglomerat-
siooni struktuur on annud sobivaks



319. Ühepereelamu
projekt. Arhht.
T. Rein. 1977. a.
Näide tänapäeva
otsingutest
arhitektuuris

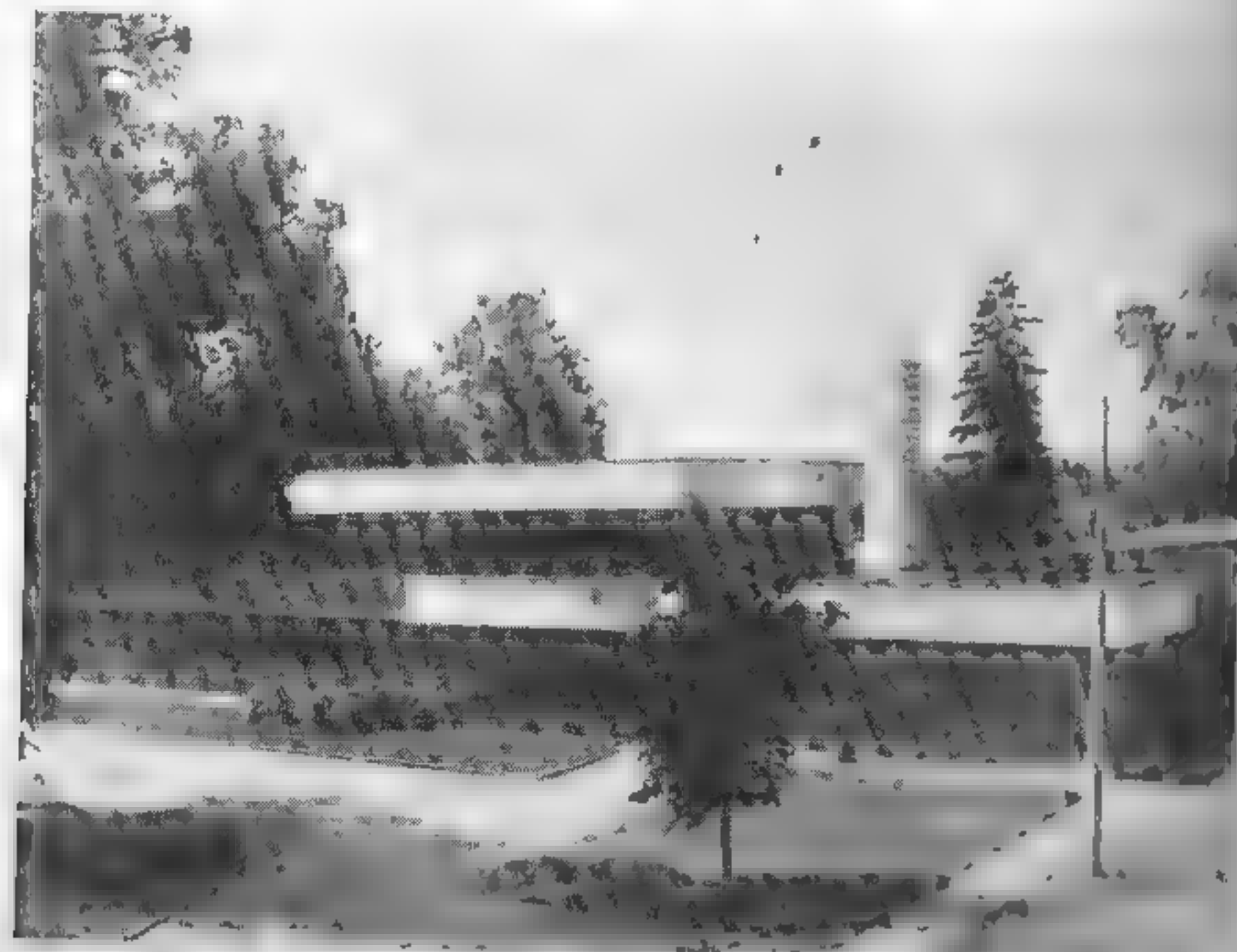


VILLA

eriti seoses isikliku abimajapidamise arendamise aktuaalsusega. Uurimustega on kindlaks tehtud tihe seos elamutüübi ja abimajapidamise leviku vahel — mida suurem on elamu, seda vähem tegeldakse isikliku abimajapidamisega. Siit tulenebki idee ehitada neile maaelanikele, kes nagunii abimajapidamisega tegelema ei hakka, korterid ridamajades või vähekorru-selistes sektsioonelamutes, moodus-tades neist ja ühiskondlikest hoone-test asula tuumiku; neile aga, kes tahaksid tegelda abimajapidami-sega — laiemat ruuminomenklatuu-riga ja kõikide vajalike abihoone-tega eramud, kindlustades võima-luse tegelda isikliku abimajapida-misega vahetult elamu juures. Sel-lised eramud tuleks ehitada asula tuumikust eemale.

Viimaseks tuleks mainida seda, et meie ei ole veel suutnud ära kasu-tada neid eeliseid, mida annavad linnaehitusele sotsialistlik süsteem ja plaanimajandus. Senini oleme

linnaehituses eeskätt kõrvaldanud tekkivaid kitsaskohti: laiendanud tänavaid ja rekonstrueerinud rist-mikke siis, kui nende läbilaskevõime oli ammendatud; ehitanud puhastus-seadmeid siis, kui reoveed juba saas-tasid keskkonda; ehitanud kauplusi siis, kui olemasolevad ei tulnud enam elanike teenindamisega toime-jne. Samal ajal on meil olemas kõik eeldused kitsaskohtade enne-tamiseks ning meie linnaehi-tus — linnade ja maa-asulate ku-jundamine — peaks kulgema selli-selt, et kitsaskohti ei tekiks.



MÕNINGAID KOKKUVÕTTEID

Meie territooriumil paikneva asustuse ajaloolise arengu ja kaas-ajaste tendentside analüüs võimal-dab teha mõningaid üldistusi ja ettearh, mis võivad kaasa aidata asustuse tuleviku prognoosimisele.

Asulastik tekkis meie territooriumil hiljem kui elamiseks enam sobivates nojemates piirkondades. Meie asulastiku vanus ulatub 10 000 aastat, linnade vanus seitsme sajandil. Esimene suurlinn tekkis kaasaegse majandi alguses. Seega on linnad, eeskätt suurlinnad, meie

asustuse suhteliselt noored, kuid eriti kiiresti arenevad elemendid.

Eesti asustus on oma arengu väl-tel läbinud järgmised põhietapid:

- 1) ühtsetest kindlustamata asulatest koosnev asulastik (kestis ca 7000 aastat);
- 2) funktsionaalse diferentseerumise perioodi asulastik (kestis 1500—2000 aastat);
- 3) funktsionaalselt diferentseeritud asulatest koosnev asulastik (kes-tis ca 7 sajandit);
- 4) ühtse asustussüsteemi kujune-mise periood, mille areng jätkub kaasaajal (senine kestus umbes 0,5 sajandit).

Seega toimub asustuse üha kiire-nev areng lihtsatest vormidest komplitseeritud süsteemide suunas.

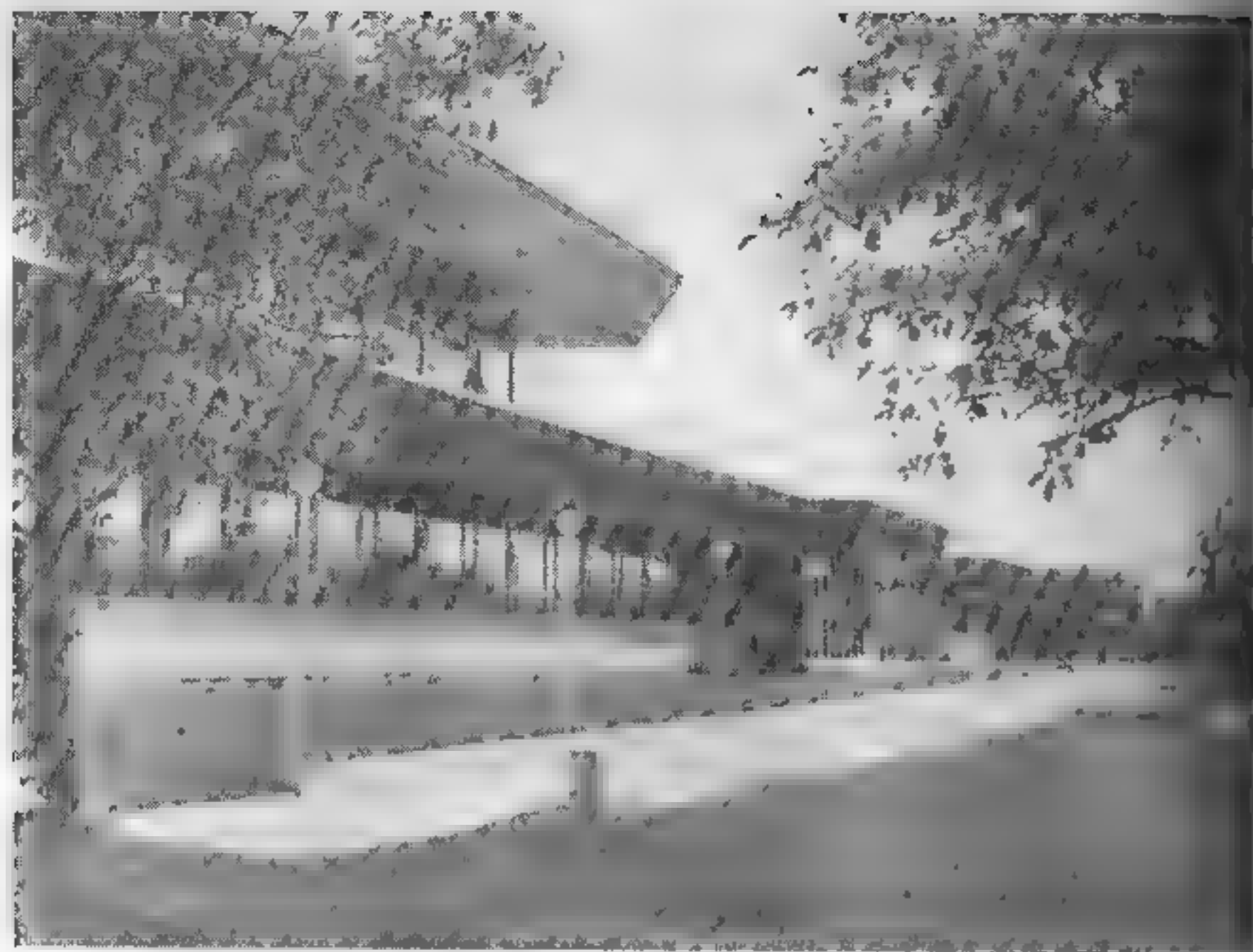
Asustuse arengu peamine liikuma-panev jõud on tootlike jõudude areng. Asustus kujuneb vastavalt ühiskonna vajadustele ja tema teh-nilistele ja majanduslikele võima-



322. Järeda Ndidiin-
sovhooostehnikumi
õppehoone.
Fragment. Arhlt.
V. Pormeister.
1975. a.



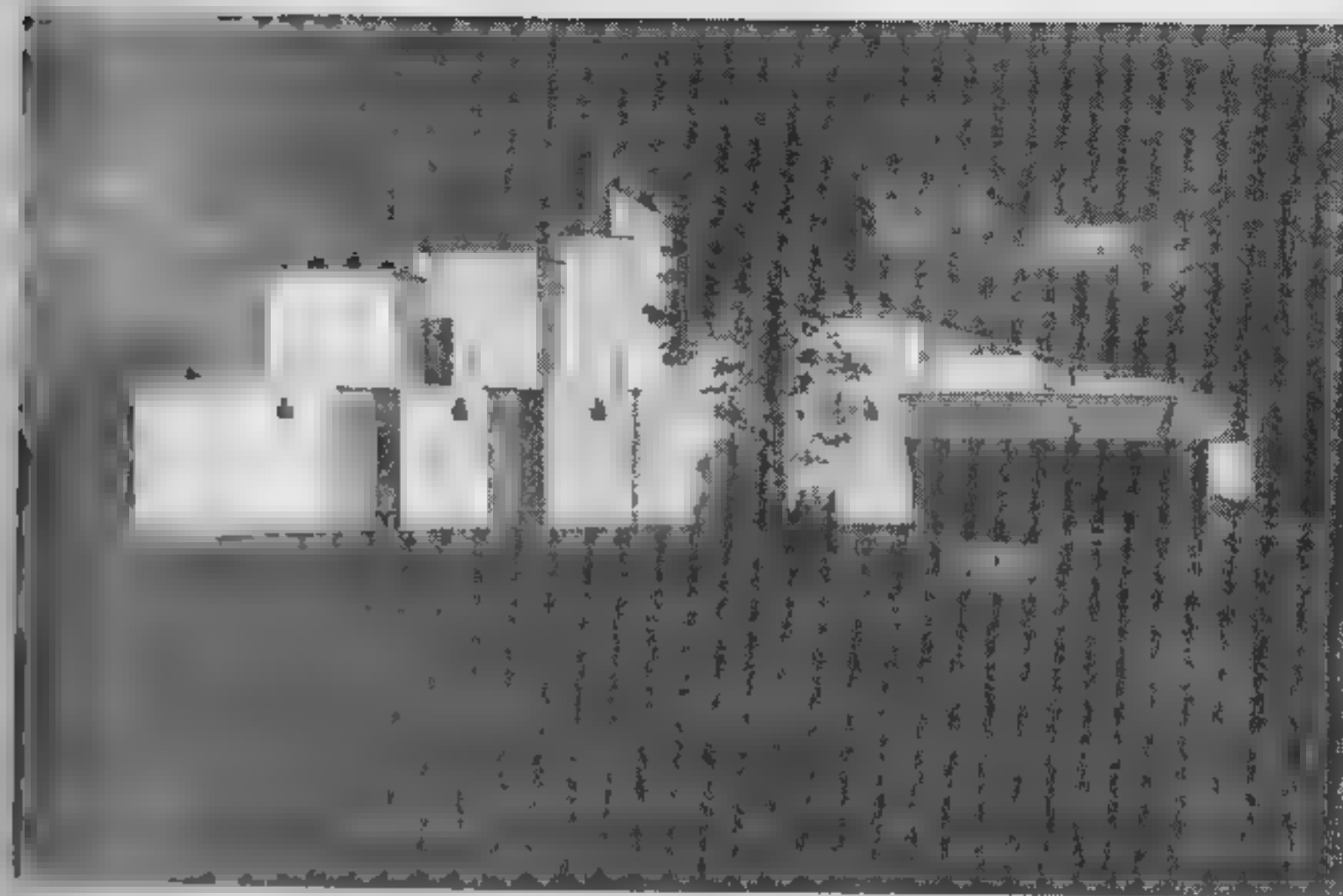
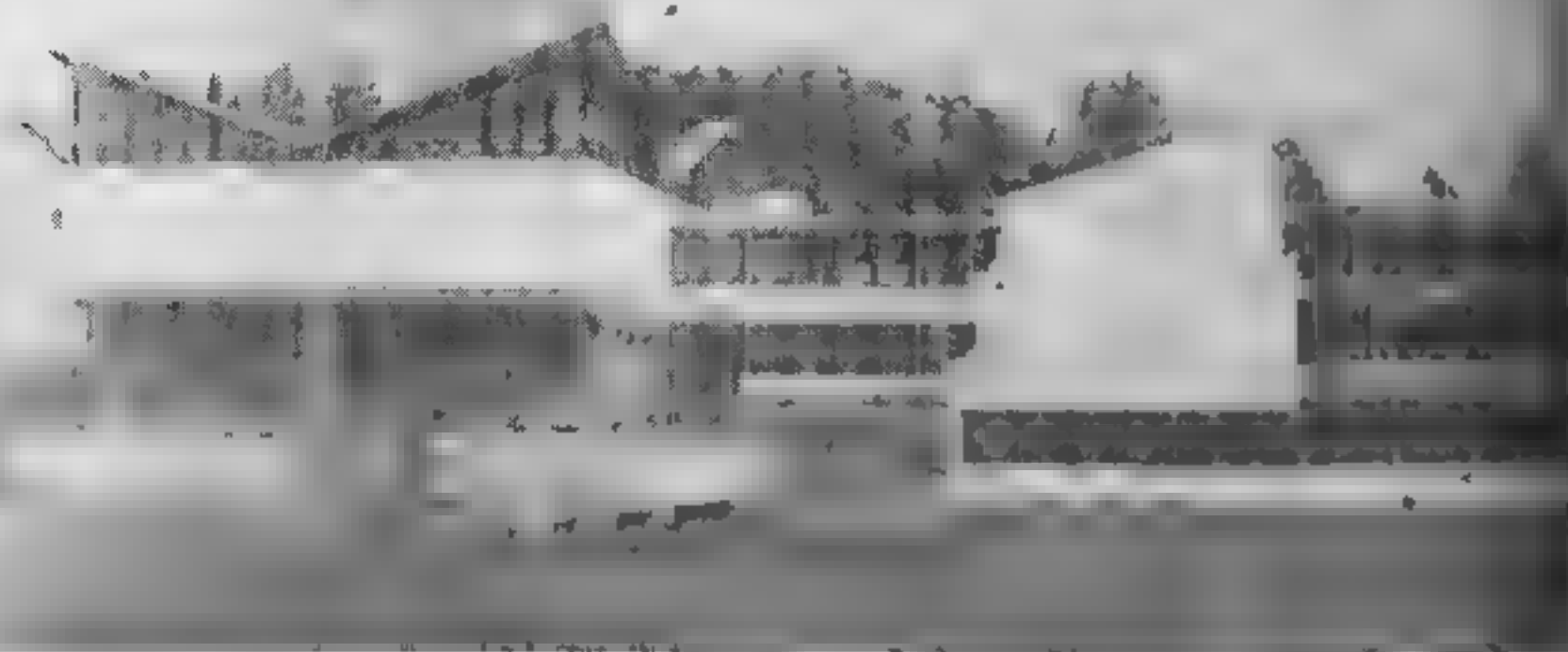
323. Audru sovhooost
haldushoone. Arhlt.
V. Pormeister.
1977. a.



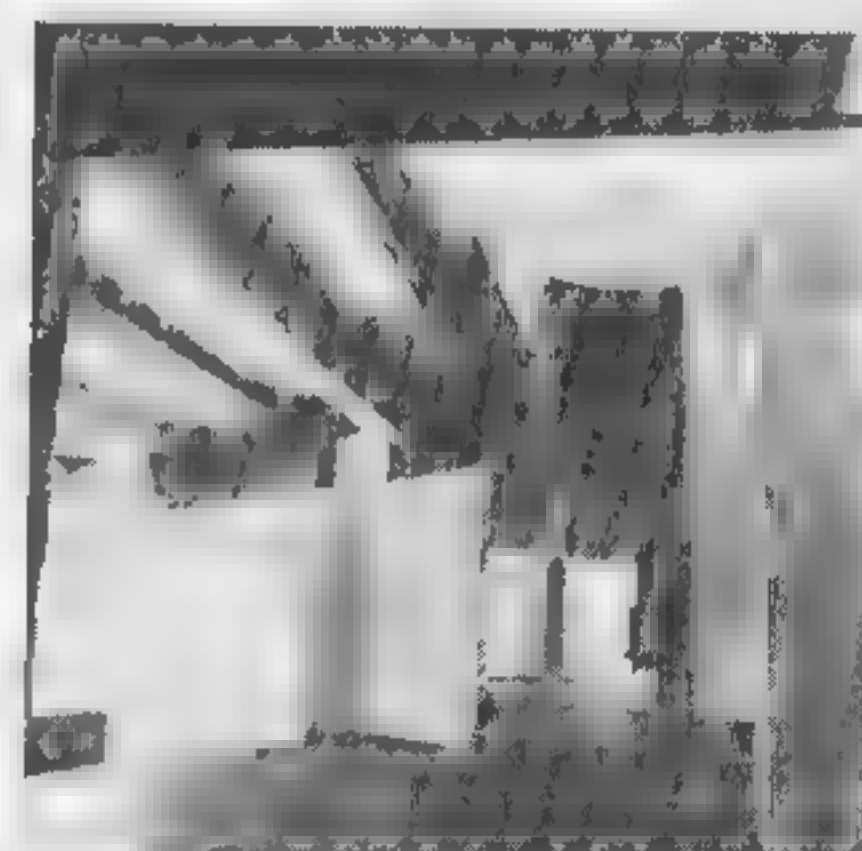
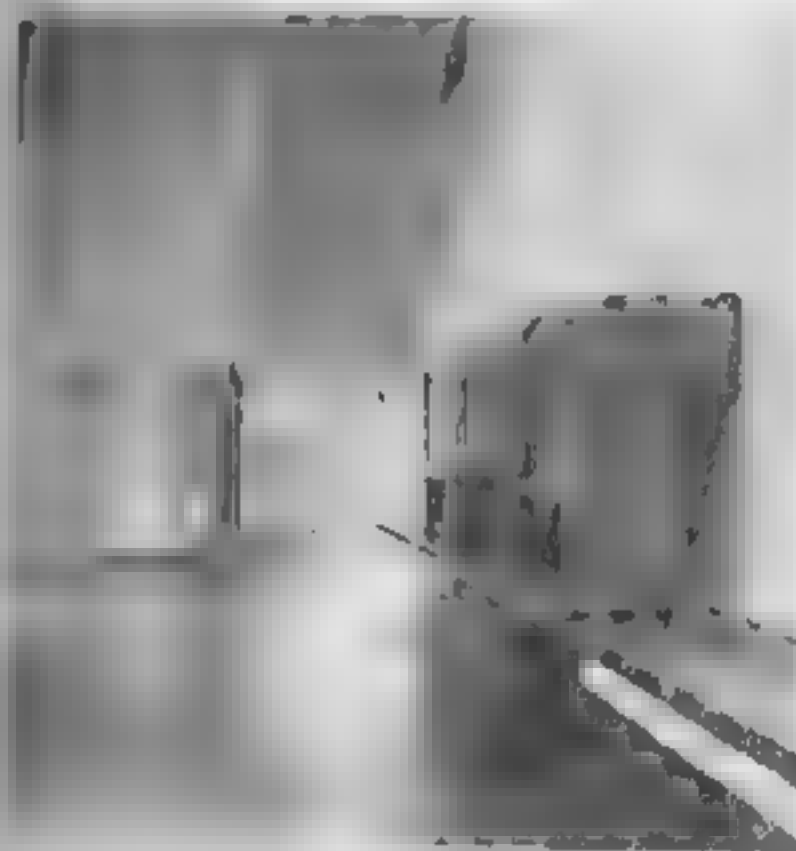
lustele. Otsustavat mõju meie asustuse arengule on avaldanud sotsiaalmajanduslik ja sotsiaalpoliitiline situatsioon teatavatel ajaloolistel etappidel ja neid peegeldavad seadused ja eeskirjad. Nende situatsioonide erinevused olid peamisteks põhjusteks, mis kutsusid esile erinevusi asustuse iseloomus Balti liiduvabariikides.

Asustuse arengut mõjustavad ka looduslikud tingimused. See mõju

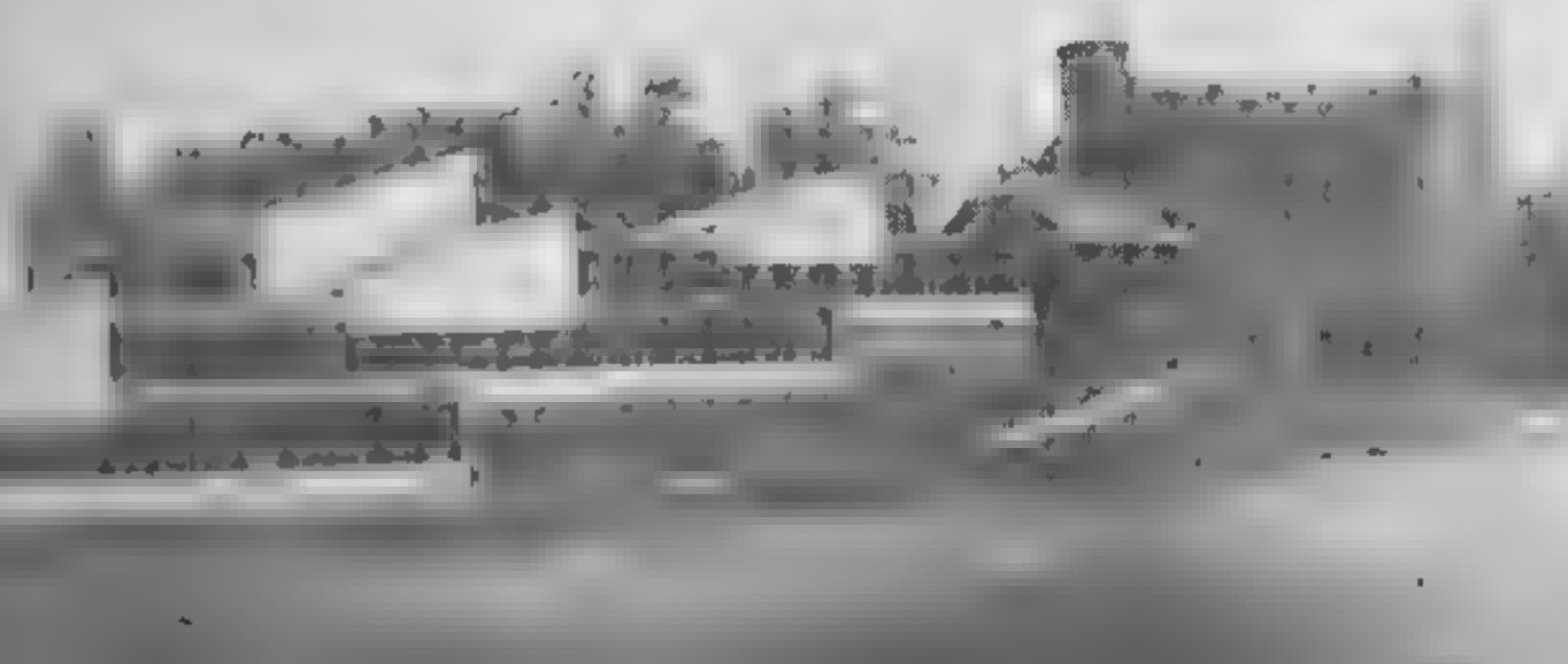
on mitmetahuline. Esiteks sõltuvad head looduslikud tingimused rahvastiku ja seega ka asustuse tihenemist ja kasvutempo kiirusest. Teiseks avaldab maastik looduse üks komponent väga tugevat mõju asustuse planeerimise struktuurile ja arhitektuurilistele omadustele ning kvaliteedile. Mõnes mehesine ja huvitav maastik on üheksim eeldus asustuse ilu ja vabadusrikkuse saavutamiseks.



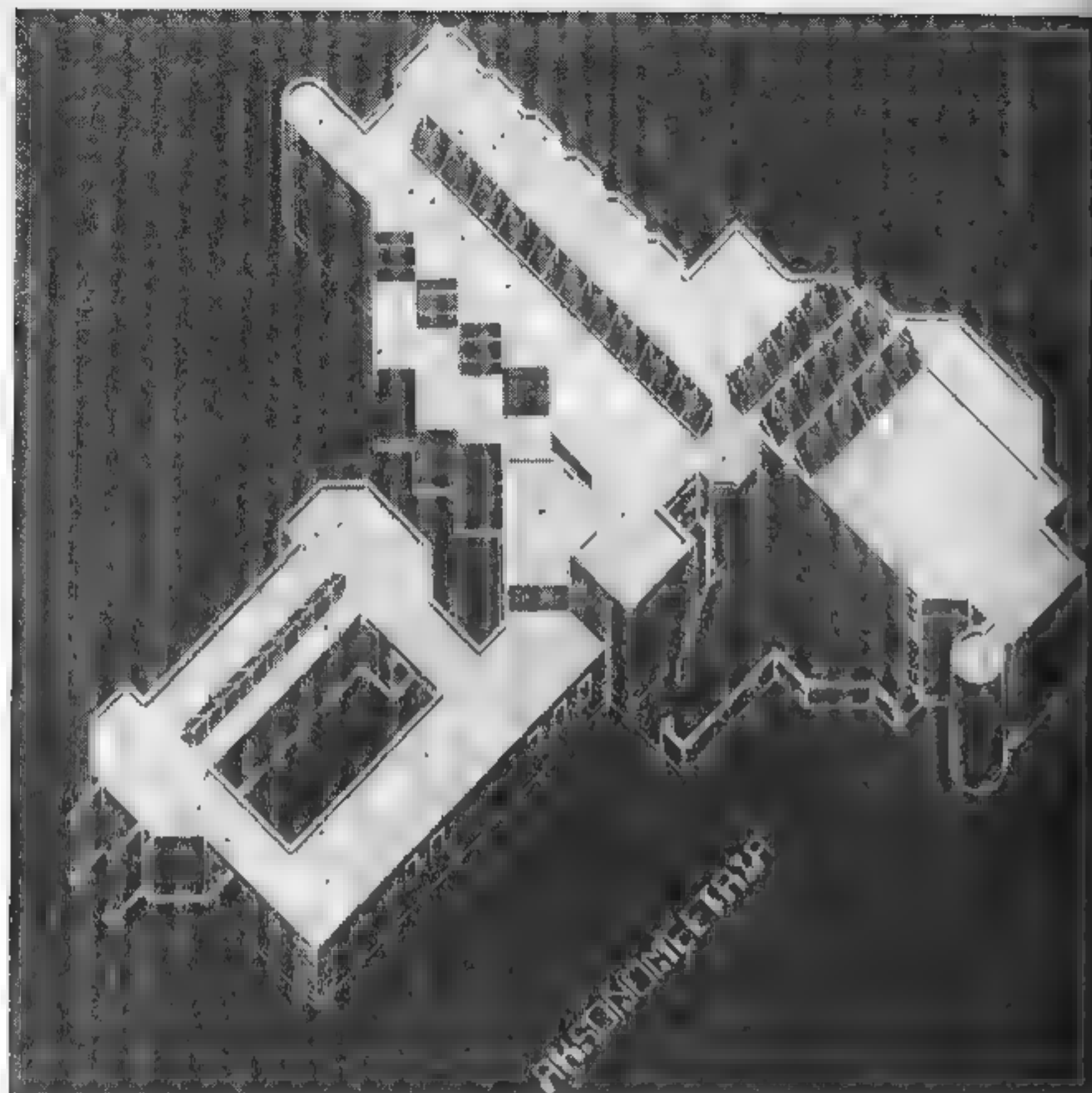
326. Sverdlovi-nim.
kolhoosi haldushoone
Tsoorus Võrumaal.
Arhit. T. Rein.
1977. a.



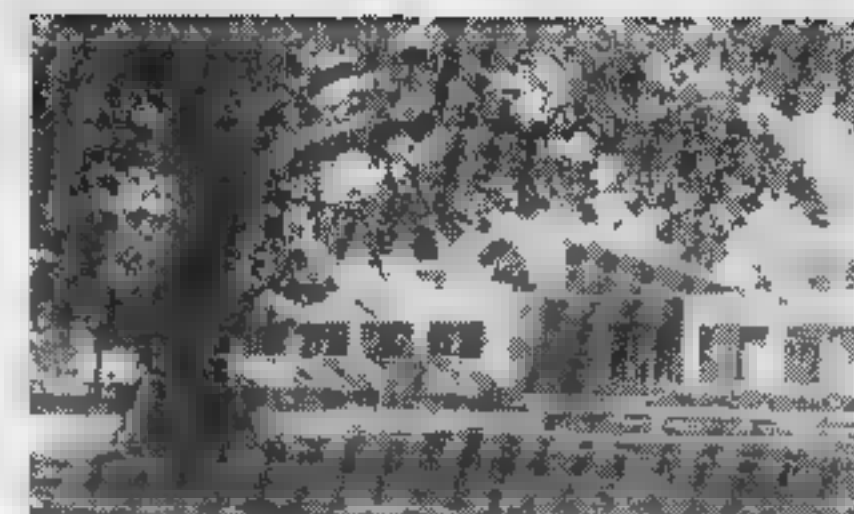
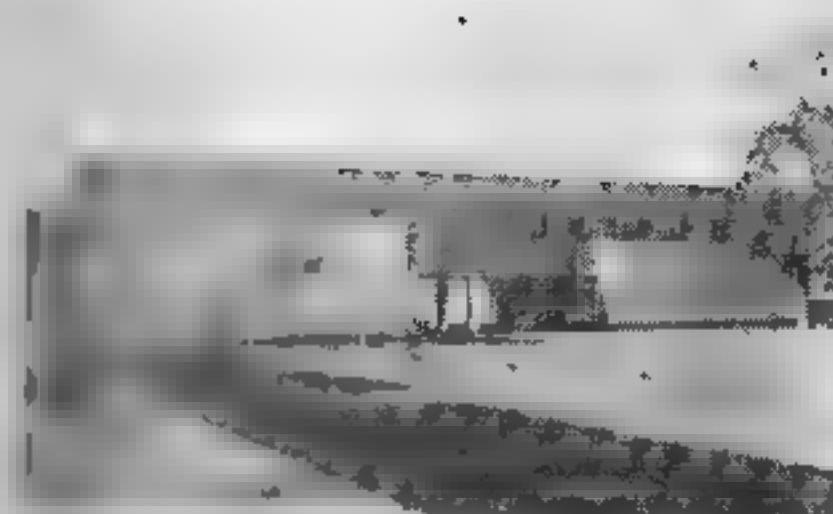
327, 328. Fragmentid
sisekujundusest.
Arhit. H. Gans



1966. kolhoosi
hoone projekt.
V. Kannapu.



2 kolhoosi
hoone, Arhit.
1976. a.



331. Saue teenindus
keskus, Arhit.
E. Kull. 1976. a.

332. «Edasi» kolhoosi
haldushoone
Libatses, Arhit.
T. Krossmann.
1976. a.



333. Vesti-mudatavla
Varskas, Arhit.
J. Ollik. 1978. a.



334. Siidli sovhoosi
haldushoone, Arhit.
A. Padrik. 1975. a.

337. Kolhoosi
hõuskoone.



plus



337. Kolhoosi
«Bolševik» kauplus-
sõkila Jõõprea.
1976. a.





Olulist osa etendavad asustuse arengu tempos, kommunikatsioonid, majandusgeograafiline asend ja rahvastiku ressursid. Soodne majandusgeograafiline asend ja suured rahvastiku ressursid soodustavad asulate elanike arvu kasvu. Asulate elanike arvu kasvu otseseks põhjuseks oli feodalismiperioodil peamiselt kaubanduse ja käsitöö

areng, kapitalistlikul perioodil ja sotsialistliku perioodi esimestel aastakümnetel — tööstuse areng, viimastel aastatel omandavad üha suurema linnakujundava tähtsuse nn. mittetootmislikud tööalad, nagu teadus, haridus, kultuur, olmeteenindus, informatsiooni «tootmine» jne.

Asustuse arengu põhiliseks ten-



... on inimtegevuse ja inimeste kontsentratsioon elutegevuse ... soodsatesse asulatesse ... vahetuse (informatsioon, kaupade jne.) intensiivistumise ... kontsentratsiooni tulemusel toimub asulakategooriate ... : külad muutuvad ... , alevikud — aleviteks ja ... linnadeks. Nüüd hakkavad kontsentratsiooni, aga samuti ... kontsentratsiooni tulemusel arenevad linnasulad. Seejuures on asustuse tervikuna, asula üksikult võetuna ja ka olulisemad asula elemendid (linnavad, kvartalid ja kindistused) võrdlemisel konservatiivsed: need tekkinud, on nad visad ja püsivad. Muutlikum, vähem konservatiivne on hoonestus. Meie hajasulade puhul ei ole otstarbekohane nende täiendavate asulate ehitamine, ... arengule arengu killustamine ... vajaduse korral mõne ... asula arendamine. Eriti ... on seda silmas pidada maa- ... kujundamisel.

Asula ja tema tagamaa on omavahel tihedasti seotud: suur ja rahvatagamaa soodustab asula ... asula omakorda stimuleerib ... rahvastiku koondumist oma naabrusesse ja tagamaa ... ja sotsiaalset arengut. Tuleb neid vaadelda ja planeerida koos.

Asulate arengus võib kaasajal eristada kolme põhilist tendentsi: ... — linnasuladesse grupeerumine, ... — territoriaalne laienemine ... ja kolmandaks — ... intensiivsem kasutuses olevate ... kasutamine, elanike ... tihenemine.

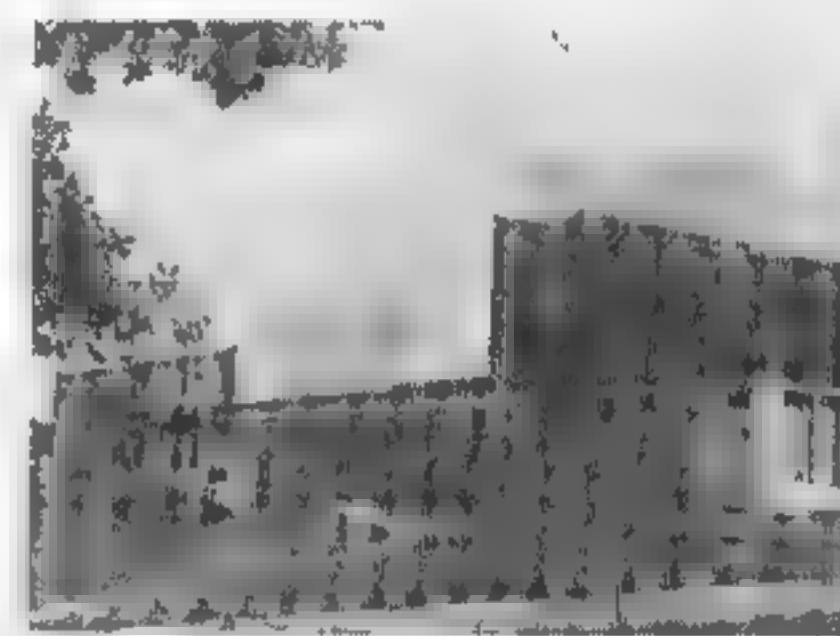
... ja teine tendents on oma ... progressiivsed, kuna ... sotsiaalsete ja ökoloogiliste lahendamist.

... vähiatusega on aga ... ja hoonestuse globaalne ... suurendamise tendents ...

soon on väga lai. See tingib asulate enam diferentseeritud hoonestust.

Sotsialistlik ühiskond erineb kvalitatiivselt eelmistest formatsioonidest. On arusaadav, et ta mõjutab asustuse arengut oma spetsiifika kohaselt. Selles protsessis on likvideeritud sotsiaalne ebavõrdsus asulate kategooriate ja linnade keskuste ning äärrajoonide vahel. Asulad ja selle osad erinevad mitte sotsiaalse sisu, vaid nende poolt täidetavate funktsioonide poolest.

Järgnev asustuse ruumiline areng ei tohiks korrata eelmiste perioodide struktuure. Perspektiivsel asustusel peaks olema kõrgem sotsiaal-ma-



340. Vinni Näidislinna hoostehnikumi kooli
Arhit. B. Mironov,
M. Penjam, 1969. a.



341. Puhja Kesklinna
Arhit. M. Reier,
1977. a.

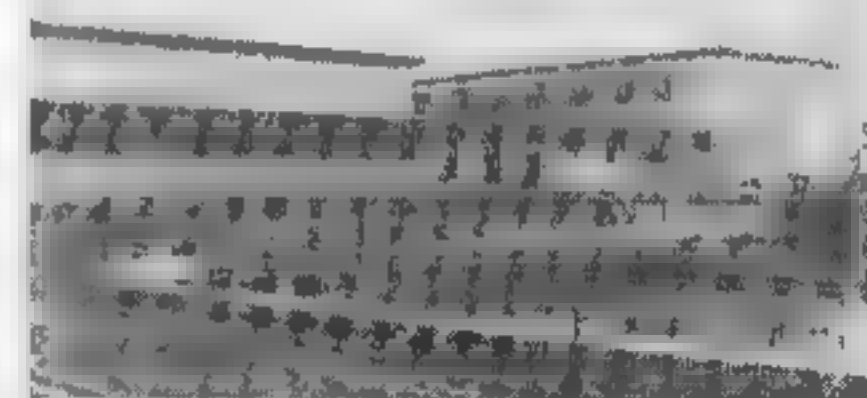
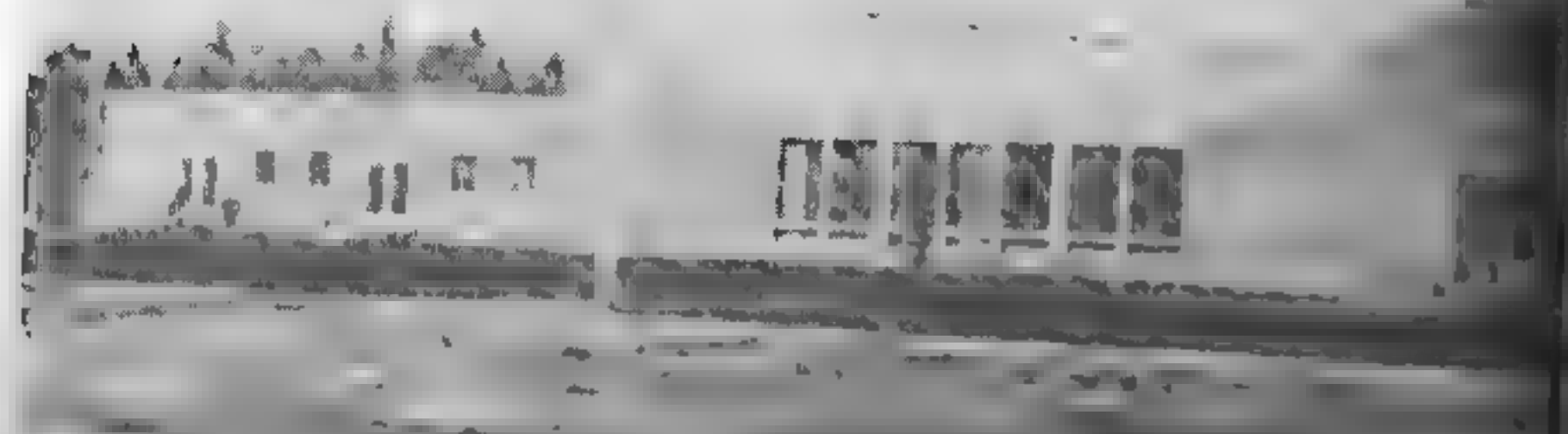


342. Lastelaad
S. Kirovi nlm.
Näidislinnakooli
keskasulad. Arhit.
A. Varnu, 1969. a.

343. Koolihoovik
replika. Arhit.
Larkel. 1967. a.



344. Koolihoovik
replika. Arhit.
Larkel. 1967. a.



345. Muuga tüdlik.
Rekonstrueeritud
meelelahutuskesk-
seks. 1970. a.

346. Pärnu-Jaagupi
lasteaed

347. Koonga
8-klassiline kool
(tüüpprojekt nr.
222-1-137). Sisu-
misprojekt autor
arhit. K. Kuusik.
1974. a.





... ja tehniline efektiivsus
... arhitektuurilis-ruumiline kva-
... Asustus on sotsiaalse arengu
... komponent ja ühtlasi eel-

... varasematel perioodidel
... tekkis ja arenes stiihiliselt,
... sotsiaalistlikus formatsioonis on
... planeeritav. Asustuse arengut

saame juhtida tänu meie sotsiaalse
süsteemi võimalustele, kasutades
teaduslik-tehnilise progressi saavu-
tusi. Asustuse juhtimine on raske
ja äärmiselt keeruline ülesanne,
millele kaasajal poõratakse üha
rohkem tähelepanu. Asustuse välja-
arendamisest sõltub vabariigi eri
piirkondade ühtlaselt kõrge majan-



350. Saun-suvilla
Pärnumaal. Sise-
vaade. Ins. A. Ringo.
1975. a.



353. Suvilakoopera-
tiiv Elva ligikal.
Arhit. J. Pärnik

354. Tallinna Naidis-
linnavabriku saun
Irus. Arhit. U. Alus

...tuleku suure saavutamise, elan-
...elulustikulised tingimu-
...hooluslike ressursside säästlik
...elamine, elanike oskuste ja tead-
...rakendamise valikuvõimalu-
...sust (1000 võimalused) ning elukesk-
...sustade parandamine. Kuid

isegi igati mugav ja tervislik elu-
keskkond pole täiuslik ega harmoo-
niline tervik, kui tal puudub arhi-
tektuurilis-kunstiline väärtus. Meie
asustus, kogu meie elukeskkond
peab olema ilus.



355. Suvila Muran-
tes. Arhit. U. Alus,
V. Künnapu. 1977. a.

Vanaale veski-
ala piltitud
Võrumaal



III. ASUSTUSE ARENGU PERSPEKTIIVID

Asulastiku arengu suunamise kohta on asulastiku uurijatel väga mitmesuguseid seisukohti, alates arengu reguleerimise võimalikkuse eitamisest kuni veendumuseni, et areng sõltub ainult selle juhtija tahtest.

Asustuse ajaloolise arengu analüüs veenab, et asustus areneb vastavalt teataval ajastul objektiivselt eksisteerivatele seaduspärasustele (sõltuvalt ühiskonna sotsiaalsest, kultuurilisest ja tehnilisest arengust ning looduslikest tingimustest). Tundes neid seaduspärasusi ja sõltuvusi ning kasutades neid hoobadena, on võimalik suunata asulastiku arengut vastavalt ühiskonna vajadustele. Meie päevil peab asustuse planeerimine olema aktiivne. Asustus kui eelkõige sotsiaalne nähtus peab meil arenema vastavalt ühiskonna arengu sotsiaalsetele

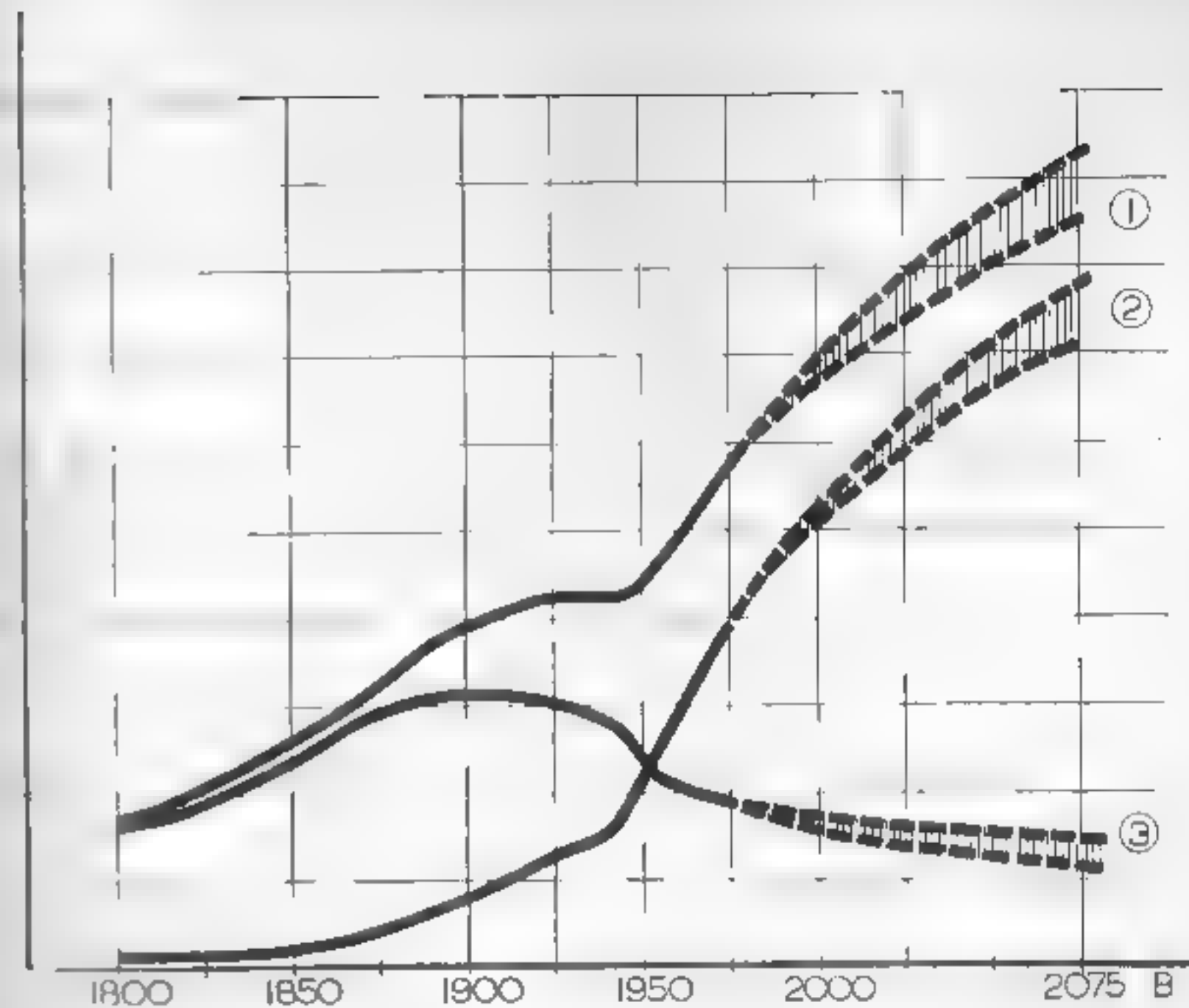
plaanidele ja tagama kõige otstarbekama ühiskonna ruumilise organiseerimise vormi. Konkreetseid pikaajalise sotsiaalse arengu plaane meil ei ole veel koostatud. Seepärast pole asustuse arengu planeerimisel neile baseeruda võimalik. Kuid teaduses ühiskonna sotsiaalse arengu üldistele seaduspärasustele ja asulastiku kujundamise kogemustele võivad linnaehitajad konstrueerida oma arendusi ja hüpoteese. Kuna aga seosed ühiskonna sotsiaalse arengu ja asulastiku tehnilise keskkonna vahel pole otsesed, ei ole siiski võimalik kauge tuleviku peale meie asustuse konkreetset ja detailset kuju luua. See kuju võib jääda üldistatud mudeli tasemele, mis iseloomustab ainult kõige üldsemaid asustuse ruumilisi arengusuundi. Neid suundi püüamegi selgitada.

ELANIKE ARV MEIE TERRITOORIUMIL

Asustuse iseloomule avaldab suurt mõju elanike arv antud territooriumil (kui elanikke on palju, kujuneb ühe iseloomuga asustus, kui elanikke on vähe — hoopis teise iseloomuga). Seetõttu püüame enne asustuse perspektiivse iseloomu prognoosimist hinnata elanike arvu meie vabariigis.

Linnaehituslike prognooside kestuseks võetakse NSV Liidus 25—30

aastat; viimasel ajal on mõnedes asustusalasites uurimustes tehtud ka 100-aastasi prognoose. Jälgides seda tava, võtamegi lähimaks perspektiiviks XXI saj. alguse, kaasa arvatult aga XXI saj. II poole (ligikaudu 2075. a.). Eesti NSV elanike arvu kohta on mitmed arutlused teinud prognoose sajandivahetuseks, pikemaajalisi prognoose tehtud ei ole.



357. Rahvastiku dünaamika Eesti NSV territooriumil: 1 — kogu elanikkond; 2 — linnade elanikkond; 3 — maaelanikkond; A — elanike arv tuh. in. B — aastad

linnast probleemiks on perspektiivse elanike arvu määramise meetodi valik. Linnaehituses kasutatav loendusbilansi meetod annab rahuldavalt tulemusi ainult lühiajalise prognoosimisel — 5—10 aastaks. Võib arvata, et pikaajalisel prognoosimisel annab usaldatavamaid tulemusi statistilise ekstrapolatsiooni meetod, eriti kui seda täiendada ekspertide hinnangutega ning rakendada suurematel territooriumidel üksustel toimuvate selgitavate analüüsiks, mis arenevad sujuvalt, ilma «plahvatuslike» muundatusteta ning on omased just meie rahvastiku juurdekasvule. Sellist peaks toimuma näiteks Siitli majanduslikult hõivatavate piirkondade rahvastiku juurdekasvu prognoosimine, sest seal toimub suhteliselt ja statistiline ekstrapolatsioon osutuks ebasobivaks.

Seda meetodit kasutamisel on oluline, et ekstrapoleeritav rida oleks võimalikult pikk. Usaldatavalt andmeid on olemas XVIII sajandist.

ruueeritud rahvastiku senist dünaamikat kujutavad kõverad (joonisel 357 pideva joonega tähistatud osa). Siit selgub, et rahvastiku dünaamika on olnud suhteliselt sujuv, välja arvatud Esimese ja Teise maailmasõja vaheline periood ja sellele järgnenud mõned aastad. Muutuste analüüs lubab oletada, et maarahvastiku dünaamika on stabiliseerunud — toimub edasine, suhteliselt aeglane ja ühtlane maaelanikkonna vähenemine seoses töövõimekuse tõusuga põllumajanduses. Vähem kindlad on linnarahvastiku ja kogu rahvastiku dünaamikat iseloomustavad jooned. Nendele avaldab olulist mõju mehaanilise ja loomuliku liibe vahekord. Seoses NSV Liidu idapiirkondade majandusliku hõivamisega peaks migratsioon keskpriirkondadest läände vähenema ja rahvastiku kasvutempo Eestis langema. Kuid seda langust võib tasakaalustada viimasel ajal täheldatav loomuliku liibe tõus. Võimalikud muutused on joonisel näidatud

* Põhinevad peamiselt statistika aastaraamatute ja rahvaloenduse andmetel. Joonel ei ole esitatud generaliseeritud kujul.

Ligikaudne perspektiivne elanike arv (tuh. in.)*

Aasta	Rahvastik kokku	Linnarahvastik	Maarahvastik
2000	1690—1750	1260—1320	430
2025	1870—1980	1470—1580	400
2050	2040—2170	1660—1790	380
2075	2130—2310	1770—1950	360

Tabelis 3.1 on toodud elanike arv meie vabariigis kaugemas tulevikus.

Tulemust on võimalik kontrollida, kasutades võrdlusmeetodit. Eesti elanikkond moodustas 1913. a. 0,6% kogu Venemaa elanikkonnast. 1940. a. langes Eesti elanikkonna osakaal vabariigi arengu eritingimuste tõttu 0,54%-ni. Peale seda, kui taastusid endised tingimused, hakkas Eesti elanikkonna osakaal jälle tõusma, saavutades 1970. a. 0,56%. Viimastel aastatel on jällegi täheldatav osakaalu languse tendents, mistõttu võib arvata, et osakaal püsib edaspidi 0,55—0,54% ümber. ÜRO prognooside kohaselt kasvab Nõukogude Liidu elanikkond sajandivahetuseks 330 miljoni ja saja aasta pärast 445 miljoni inimeseni. Eesti territooriumi elanike eeldatud osatähtsuse puhul peaks meie elanikkond ulatuma vastavalt 1 780 000 ja 2 360 000 inimeseni. Need arvud langevad võrdlemisi hästi kokku meie prognoosi kõrge-ma variandiga (vt. tabel 3.1).

Pole võimatu, et meie vabariigi elanike arv kasvab siiski aeglase-

malt. Võrreldes lõunapoolsete vabariikidega on meil elanikkonna tihedus madal, kuid samal laiuskraadil asuvate piirkondadega võrreldes üks kõrgemaid. Mitmeski riigi territooriumi läbib meie laiuskraad (näiteks Vene NFSV, Rootsi, Norra, Kanada), võib loota inimeste migratsiooni ja üldsuurenevat kontsentratsiooni lõunapoolsematesse piirkondadesse, kus kliima on mahedam. Ei ole päris välistatud võimalus, et ka meie vabariigi külgetõmbejõud väheneb niivõrd, et ei lakka mitte ainult sissetõu, vaid teatav osa meie vabariigi elanikest eelistab klmaltiselt soodsamaid paiku.**

Üldiselt ongi nii, et iga pikemaajaline prognoos nõuab teatava määramõõdumisel täpsustamist ja korrigeerimist.

Tuleb rõhutada, et ülaltoodud prognoos ei pretendeeri täpsusele ega kanna mingisugust ametlikku iseloomu. Ta on pigem meetodilise lahendamise illustratsioon ja teatav lähtepunkt asustuse edasiste arenguteede selgitamiseks.

kiiresti kujundada meie maal olid miljonilinna võimsate «pilvelõhkujate», keeruliste transpordisõlmede ja pulbitseva elutegevusega. Vähemalinnade pooldajaid rahuldaks arvuti vasti kõige enam juurdekaavu üldine jaotamine paljude asulate vahel



358. Eesti NSV perspektiivsed piirkondlikud keskused ja nende liitasulad

- vabariiklik (regionaalne) keskus
- vabariiklik (regionaalne) allkeskus
- piirkondlikud keskused
- muud linnalised asulad
- ▨ suuremad liitasulad
- suuremate liitasulate mõjupiirid

hel ja üheperekonnaelamutega idüllilise aedlinnade loomine ulatuslike haljusalade sees.

Tegelikult pole ei üks ega teine võimalus reaalne, sest nad on liialt abstraktsed. Asustus on süsteem, mida ei saa kujundada, lähtudes mingisugusest ühest vormist, mis mingil momendil näib optimaalne. Isegi väikesel Eesti territooriumil on praegu (ja ka edaspidi) mitmesuguseid asulaid ja asustuse vorme. Tuleb näha, et asustus kindlustab kõigile elanikele kõrge väärtusega materiaalsete ja vaimsete hüvede ühtlase kättesaadavuse. Reeglina kasvab hülvede valik ja kontsentratsioon asula suuruse kasvuga. Seetõttu ongi valikuvõimalused Tallinnas suuremad kui näiteks Võrklahe või Suure-Jaanis. Kuid see ei ole lineaarne. Valikuvõimalused ei kasva mitte proportsionaalselt asula suurusega, vaid aeglasemalt. Peamiseks peatükiks selgitamiseks, et mõistlikult suudab elanikkonda planeerida rahuldada ja pakkuda mõistlikult häid valikuvõimalusi po-
litfunktsionaalne liitasula, milles elab vähemalt 30 000 inimest, keskused aga vähemalt 20 000. Kui

liitasulate ühtlase, küllalt tiheda võrguga, siis arvatavasti võiks asustust pidada mõneks ajaks sotsiaalselt vastuvõetavaks. Siinjuures tuleb aga rõhutada, et liitasulate sellist suurust tuleb vaadelda kui alammäära. Rahvarikkam asula suudab pakkuda rohkem valikuvõimalusi, seetõttu on ta eelistatavam, muidugi kui ta oma suuruse tõttu ei koorma liialt loodust ega inimese psüühikat. Kui palju peaks meie vabariigis olema selliseid gruppe (nimetame neid piirkondlikeks liitasulaiks, aga nende keskusi — piirkondlikeks keskusteks)? Kui tihedalt need piirkondlikud keskused peaksid paiknema?

Ettepanekuid piirkondlike keskuste võrgu iseloomu kohta on tehtud NSV Liidus ja välismaal väga mitmesuguseid. Selliste keskuste tihedus oleneb elanikkonna paiknemisest, majanduse ja kultuuri arengutasemest, looduslikest tingimustest (mägistes maades eriti reljeefist), teedevõrgust, transpordi arengutasemest ja paljust muust. Leides on neid näiteks soovitatud 10, Lätis — 8, Taanis — 12, Šveitsis pakutud 7 kuni 12 varianti, ka piirkond-

RAHVASTIKU TERRITORIAALNE JAOTUS

Rahvastiku suunamiseks ühte või teise asulasse on põhimõtteliselt väga palju võimalusi. Kõrge kontsentratsiooni pooldajaid rahuldaks arvatavasti kõige enam, kui juurdekaavu oleks suunatud ühte linna, näiteks Tallinna. Sellisel juhul saaksime

liku keskuse elanike arvu alam-
määr on erinev. Leedu spetsialis-
tid arvavad, et see peaks olema
50 000 inimest, sest väiksem linn ei
suutvat inimesi kultuuriliselt ra-
huldada, läti spetsialistid peavad
küllaldaseks 30 000 inimest, rootsi
spetsialistid 25 000–30 000 inimest,
ukraina omad 100 000–150 000 jne.
Näib, et meie väikelinnade kultuu-
riline potentsiaal on suhteliselt
kõrge (seda tunnistab kas või see,
et Viljandis ja Rakveres tegut-
sevad kutselised teatrid), edukalt
arenevad tööstus, kaubandus ja
muud alad. Et mainitud linnad
suudavad praegu suhteliselt hästi
rahuldada oma elanike vajadusi,
tunnistab kas või see tõik, et meie
küsitletuse andmeil tuleb enamarene-
nud keskusesse — Tallinna — «asja
pärast» nii rakverelane kui ka
viljandlane keskmiselt ainult 2–3
korda aastas, Leedus ja Lätis
käiakse taolistest linnadest pealin-
nas märksa tihedamini — keskmis-
elt 6–8 korda elaniku kohta aas-
tas.

Siinjuures tuleb aga silmas pida-
da, et inimese vajadused kasvavad.
Kui see kasv ennetab piirkondlike
keskuste ja nende liitasulate kul-
tuurilise ja majandusliku potent-
siaali kasvu, siis võib tekkida va-
jadus üle minna uuele piirkondlike
keskuste ja nende liitasulate võr-
gule, mis koosneks vähemast ar-
vust, kuid rahvarikkamatest ja see-
ga suurema kultuurilise ja majan-
dusliku potentsiaaliga ühikutest.
Seega peab moodustatav piirkond-
like keskuste võrk tagama paind-
likkuse ja dünaamilisuse, võimaluse
minna ühelt võrgult üle teisele.

Eespool selgitasime ka seda, et
meie territooriumil on eksisteerinud
paljude sajandite vältel asustuse
tugipunktidenä Tallinn, Rakvere,
Narva, Haapsalu, Paide, Kingissepa
(Kuressaare), Pärnu, Viljandi ja
Tartu, paari sajandi vältel ka Võ-
ru ja Valga. Viimastel aastakümne-

tel on kasvanud Kohtla-Järve
suureneb ka Rapla, Jõgeva ja Põlva
osatähtsus (seoses nende adminis-
tratiivse staatusega). Tekib küsimus
kas kõik need linnad ja alevid
peavad jääma asustuse tugipunkti-
deks ja piirkondlikeks keskusteks.
Kas neid nii palju üldse vaja
on?

Mitte kõik ülalloetletud rajooni-
keskused ei oma eeldusi areneda
piirkondlike keskuste tasemeni.
Mingit kahtlust ei kutsu esile sel-
lised linnad nagu Tallinn, Tartu,
Pärnu, Viljandi, Kohtla-Järve ja
Narva. Kaasajal on nad juba pea-
aegu kõik saavutanud vajaliku sot-
siaalse arengutaseme.* Nende aren-
gutendentsid viitavad sellele, et
nende positsioon ei muutu ka tule-
vikus. Lähedale vajalikule tasemele
on jõudnud Rakvere, Võru ja Val-
ga. Nende linnade arengudünaami-
ka ja tagamaa suurus lubavad ole-
tada, et vajalik arengutase on lähemal
aastatel saavutatav. Pikema
tee on läbi käia meie traditsiooni-
listel keskustel Kingissepal, Haap-
salul ning Paidel (tuleks vaadelda
koos Türi ja veel pikem — Rap-
lal, Jõgeval, Põlval ja Kärddal).
Näib, et kahel viimasel vajalikud
eeldused selleks isegi puuduvad.
Piirkondlikuks keskuseks võib san-
da ainult küllalt suure tagamaaga,
soodsa paigenduse asula, mis saab
elujõudu oma piirkonnast. Nagu
puu, nii vajab ka linn oma kasvuk-
teatavat territooriumi, kust ta
saab eluks vajalikke aineid.

* On väga vähe tõenäoline, et isegi
kauges tulevikus koondub Hiiu-
maale nii palju elanikke, et Kärddal
saaks nende baasil kasvada vajali-
ku suuruseni. Seetõttu on mõistlik-
kum püüda liita Kärddal lähima
arenenud ja perspektiivsema ala-
teemiga, milleks on Haapsalu, ja
arendada teda selle osana. Sellist
liitmist soodustaks ühendustee loo-
mine tammi ja sildade abil mand-
ri ja Hiiu vahel.

...alevil on samuti vähe väl-
...kiiresti saavutada vaja-
...arengutasel lähedal asuvate
...konkureerivate keskuste
...Võru tõttu. Näib, et ots-
...on forsseerida Võru
...Põlva aga käsitada Võru
...grupisüsteemi allsentr-
...teist olemasolevaid või tek-
...võlvaid väikesi, rahvavaese
...grupisüsteemi on ots-
...arendada suuremate
...süsteemide koostisosadena.

(vähereaalse võimaluste
...teel) näib, et meie
...peamisteks tugipunktideks
...kondlikeks keskusteks — tu-
...Tallinn, Tartu, Pärnu,
...Kohtla-Järve ja Narva
...kujundada selleks Rakvere,
...Rapla, Paide (vaadeldak-
...Türi ja Võru. Need linnad
...territooriumil reegli-
...võrgu, paiknedes küllalt ti-
...mitte rohkem kui 1 tunni
...kaugusel tagamaa kaugemast
...Vajaduse korral on võima-
...süsteemilt kergesti üle
...teisele, väiksema piir-
...keskuste arvuga süstee-

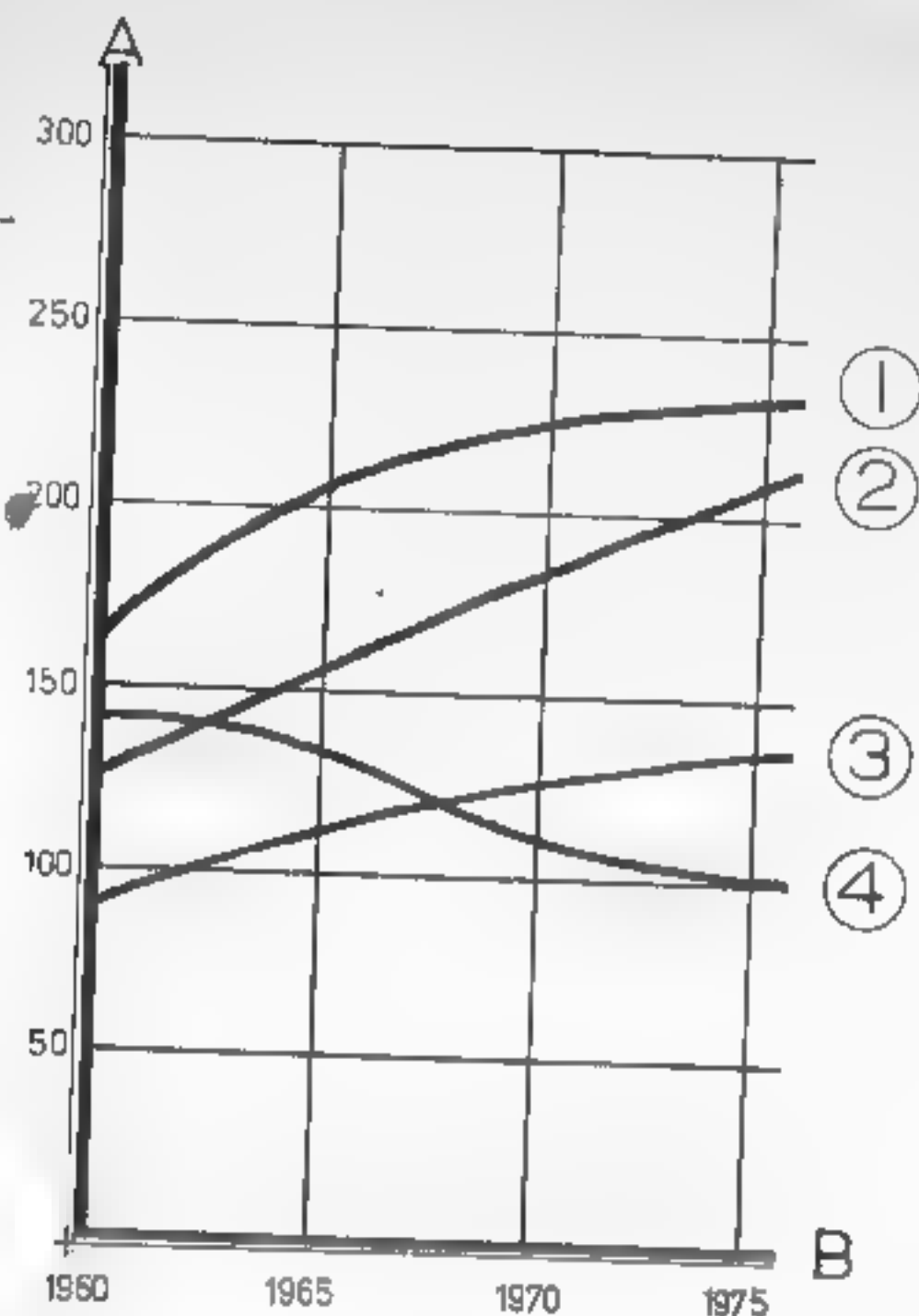
...võiks olla Rakvere, Paide
...Türi ja Võru elanike arvu
...piiravad õigupoolest ai-
...linnade arengu loomu-
...tingimused Nendest oluli-
...territoriaalse laienemise,
...kanaliseerimi-
...võimalused. Kui tahame säilitada
...ja Kingissepa kuurorti-
...poleks vaja nende elanike ar-
...suudatada. Erilist vaja-
...pole «kasvatada» ka Raplat ja
...sest nende lähedal asuvad
...asustuse tugipunktid Tal-
...Tartu Tuleb nentida, et
...ressursside piiratud tõttu
...linnade elanike
...raskendatud. Head põllu-
...piiravad nende territoriaalset

neb Rakveres, kanaliseerimise või-
malused on keerulised nii Rakve-
res kui mujal. Need raskused on
siiski ületatavad, vajavad aga mõ-
ningaid täiendavaid kapitaalmahu-
tusi. Detailsemad majanduslikud ar-
vutused võimaldavad selgitada nen-
de linnade optimaalseid kasvupire
igal ajaetapil. Esialgu näib siiski, et
nende linnade kasvust tulenev sot-
siaal-majanduslik efekt korvab mõ-
ningaid kasvuga seotud lisakulutusi.

On loomulik, et elanike arvu
kasv toimub ka meie teistes linna-
des. Kuid nendes (eriti Tallinnas)
tuleks seda piirata vaadeldud lin-
nade arengu huvides.

Linnade elanike arvu kasvu ana-
lüüs näitab, et selle tempo on vii-
masel aastakümnel olnud võrdle-
misi stabiilne. Tempot muuta pole
kerge. Selleks on vaja eelisarengu-
ga linnadesse planeerida sobivad
linna kujundavad ettevõtted, mis
võiksid tööd pakkuda täiendavale
elanikkonnale. Kuid sellest ei pli-
sa, sest tööjõu defitsiidi tõttu on
vabu töökohti ka paljudes teistes
linnades. Tuleb pakkuda midagi
enamat. Praegu on selliseks meelis-
objektiks veel hea korter, kuid üle-
üldise korteritingimuste paranemise
tõttu ei ole seda kauaks. Esiplaa-
nile hakkavad kerkima sellised te-
gurid nagu teenindamine ja hea-
korrastatud linnaline keskkond.
Tõenäoliselt pole juhus, et meie
suhteliselt kesise keskkonnaga lin-
nade elanike arvu kasvutempo
(Kiviõli, Kohtla-Järve) on viimasel
aastakümnel langenud, aga meeldi-
vamate linnade elanike arvu kas-
vutempo tõusnud (näit. Haapsalu,
Pärnu, Elva ja teised), olgugi et
esimestes tuntakse puudust töökä-
test ja korteritingimused pole hal-
vemad. Linnade külgetõmbejõu
suurendamine nõuab jõupingutusi
ja pole saavutatav üleöö. Seetõttu,
kui tahame olla reaalsed, peame
arvestama seda, et vaevalt on või-

Elanike raken-
dusmaajän-
nude: 1 —
maajän; 2 —
maajän; 3 — ehi-
transpordis,
— põllu-
maajän; A —
arv tuh.
aastad



tendentse, neid saab esialgu ainult mõningal määral mõjutada soovita-
vas suunas. Olulisi muudatusi lin-
nade elanike arvu kasvus saajandi
lõpul oodata ei ole. Suhteliselt suu-
remad muudatused võivad toimu-
da maaelanikkonna territoriaalses
paiknemises. Seda tingib lähimatel
aastakümnetel toimuv tootmise ja
kogu elutegevuse kontsentreerimi-
ne. Seakasvatufarmid ja muud
suuremad tootmisettevõtted raja-
takse praegu ja lähemal aasta-
kümnel majanditevahelistena, pai-
gutades need peamiselt rajoonikes-
kuste lähedusse; piimatootmisfarmid
on meil majandisisesed ettevõtted
ja neid ehitatakse reeglina kohali-
kesse tootmiskeskustesse. Tootmise
ja elutegevuse kontsentreerimine
kutsub esile maaelanikkonna edasise
koondumise maa-asuladesse, mis
asuvad eeskätt rajoonikeskuste lähed-
edal, umbes 15–20 km kaugusel.
Võib oodata, et XX saj. lõpuks
hakkab 50% rajooni elanikest reeg-
lina elama rajoonikeskustes ja umbes

kaudu 30% — tsentrite aktiivse
mõjutsoonis. Suhteliselt kiiremini
kui teised asulad kasvavad pers-
pektiivseks edasiarendamiseks vali-
tud maa-asulad. Nende maa-asulate
baasil on juba lähimatel aastatel
kavas kujundada mõnikümne
majandkondade keskust (suurem
osa majandkondade keskusi hakkab
paiknema alevites ja väikelinnades)
ja arendada rida kolhooside ja sov-
hooside keskasulaid (osa majandite
keskasulaid paikneb linnalistes asu-
lates).

Eriti kiire arengu ja elanike ar-
vu kasvu osaliseks võivad lähima-
tel aastakümnetel saada majand-
kondade keskused neis arendatava-
te majanditevaheliste ettevõtete
tõttu. Viimased moodustatakse
loomakasvatussaaduste ja sööda
tootmiseks, tõuaretuseks, seemne- ja
kõõgilviljakasvatuseks, alanduse ja
metsanduse arendamiseks, agro-
keemiliseks teenindamiseks, maali-
nate ja transpordivahendite ühiseks

tootmiseks, ehitus- ja maaparan-
damiseks ning muuks tootmis- ja
majandustegevuseks, samuti ühiste
hooldus-, kultuuri- ja olmeasu-
luse ehitamiseks.

Majandkondade keskusteks on
meil peamiselt alevid: Nuia,
Võõra, Märjamaa, aga samuti ale-
vikud: Iihädeemeeste, Kose jt. Nende
elanike arvuks kujuneb XXI sa-
ajandi alguseks nähtavasti 1000–
1500 inimest.

Kolhooside ja sovhooside keskus-
teks on meil peamiselt alevi-
kud ja suuremad külad, mille ela-
nike arvuks kujuneb XXI saj. al-
guses tõenäoliselt 400–600 inimest,
mille perspektiivseks edasiarendam-
iseks valitud maa-asulate elanike
keskmiselt 400–500 inimes-
t.

Ümbikku 1000 küla, kus leidub
põllumajanduslikke või teisi toot-
misettevõtteid ja teenindusasutusi,
hõlmavad piiratud arenguga maa-
asulate hulka. Nende areng toimub
elanike arvu juurdekasvuta.
Need on peamiselt nn. abiasulad ja
mittepõllumajanduslikke asulaid.

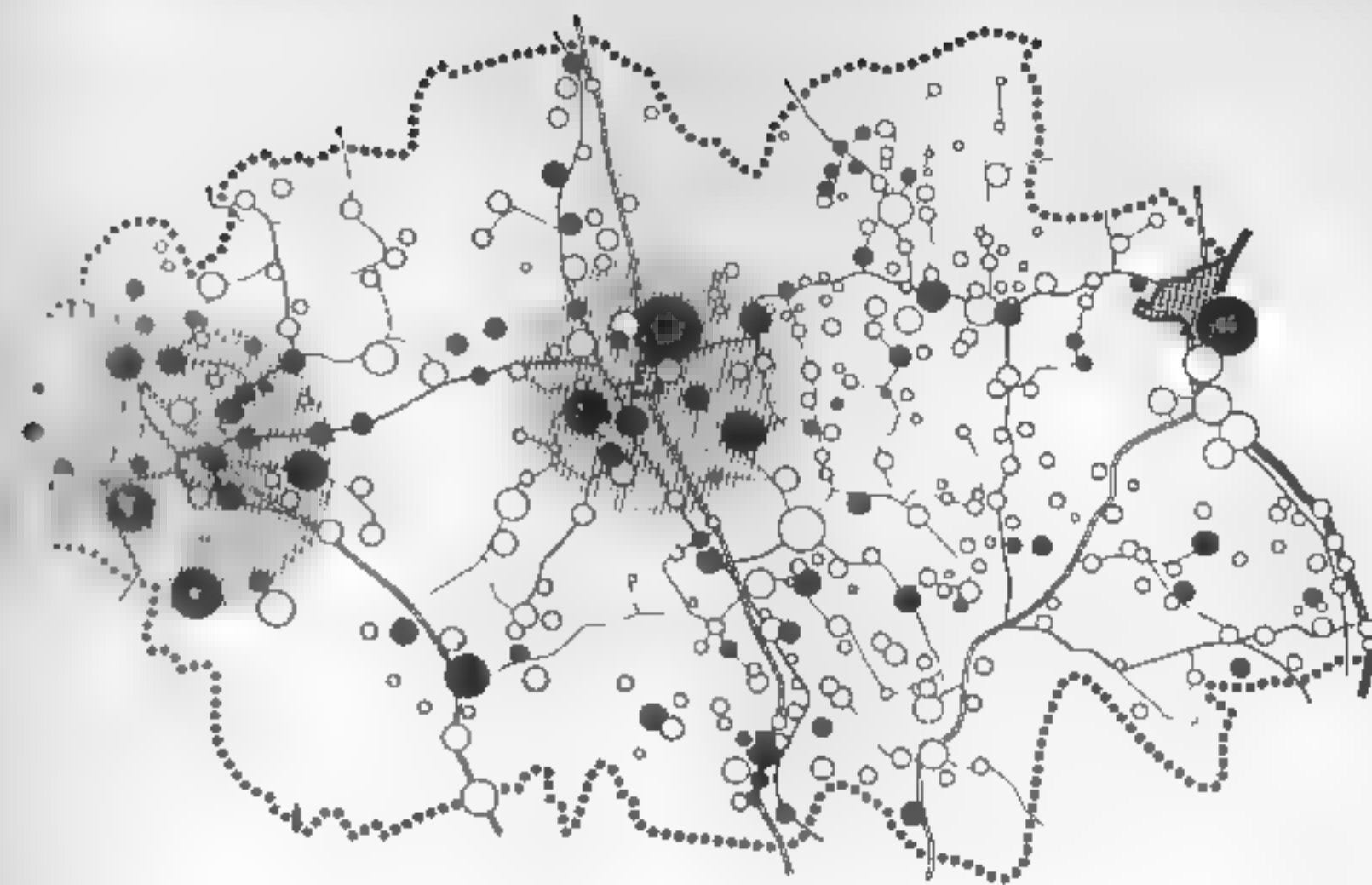
Ülejäänud maa-asulad, kus ei lei-
du tootmisettevõtteid ega olulisi

perspektiivsete ja mitteperspektiiv-
sete maa-asulate hulka. Elanike arv
neis asulais väheneb ja kauges tu-
levikus võib toimuda asulate likvi-
deerumine. Kuna igal asulal on täi-
ta mõni kindel funktsioon, siis asu-
la likvideerimine saab toimuda al-
les pärast tema funktsiooni ülekan-
dumist mõnele teisele asulale. See-
tõttu on asulate võrk võrdlemisi
stabiilne ja konservatiivne. Vaata-
mata elanike äravoolule vähe- ja
mitteperspektiivsetest asulatest, po-
le esialgu oodata nende hulga olulist
vähenemist — tõenäoliselt ainult mõ-
nekümne võrra. Sajandivahetuseks
likvideeruvad eeskätt arendatavaist
asulaist kaugel paiknevad talud,
kus elamistingimused eraldatuse
tõttu on ebamugavad. Esmajoones
nende talude elanike arvel kasva-
vadki alevikud ja külad.

Perspektiivseks edasiarendami-
seks valitud maa-asulad paiknevad
peamiselt suurte maanteed ääres,
kuna hea transporditühendus on olu-
silm asula arengu eeltingimus. Kõi-
kdest reisirajateveo liikidest areneb
kõige kiiremini individuaaltransport
isiklike sõiduvahendite hulga kiire
kasvu tõttu. Kui praegu on meil

360. Maaelanikkonna
koondumise protsess
aastail 1952–1972
Jõgeva rajooni näitel

- kasvavad
asulad
- kahanevad
asulad
- ▨ elanikkonna
koondumise
peamised
kolded



koostatud ko-
andmete
teenindussfääri
käsitlevas
ühiskond-
likust, ma-
varus-
turust, ter-
kultuuri,
ühiskond-
el-
teenindust,
haldust, tea-
võimeid ja
juhti-

arvata, et elanike sotsiaalseid vajadusi rahuldava suuruse saavutavad sajandivahetuseks lisaks Tallinnale, Kohtla-Järvele, Narvale, Pärnule, Viljandile, Tartule ja Võrule tõenäoliselt veel Rakvere, Haapsalu, Paide koos Türi, Kingissepa ja Valga. Kindlasti ei jõua selleni Kärda ja tõenäoliselt mitte ka Põlva, vähetõenäoline, et seda saavutavad selleks ajaks Rapla ja Jõgeva. Seega käesoleva sajandi jooksul meil arvatavasti ei õnnestu veel kujundada sotsiaalses mõttes rahuldavat asustussüsteemi, ülesande lahendamine nihkub järgmisesse sajandisse.

Oma suure elanike arvu poolest hakkavad sajandivahetusel silma paistma 3 piirkondlikku süsteemi ja liitasulat: Tallinn, Tartu ning Kohtla-Järve ja Narva (väikese vahed kauguse tõttu saab kahte viimast tulevikus arvatavasti vaadelda ühtse süsteemina). On arusaadav, et seetõttu kujuneb neil teistega võrreldes suuremaks ka majanduslik ja kultuuriline potentsiaal. Järelikult peaksid nad olema suutelised täitma mitmekesisemaid funktsioone kui teised piirkondlikud keskused ja omandama teiste suhtes juhtiva positsiooni.

Vaatleksime asustuse arengu võimalikke tendentse XXI saj. Linnade elanike arvu kasvus tugevnevad siis uued jooned, mis tulenevad meie ühiskonna sotsiaalse arengu ning teaduse ja tehnika saavutuste mõjust ning põhjalikumast looduslike tingimuste arvestamisest. Esiteks on see seotud asulaid kujundavate faktorite osakaalu muutumisega. Nagu joonisest 359 on näha, kasvab umbes 1965. aastani Eestis kõige kiiremini tööstuses rakendatud elanikkonna osa ning tööstus oli asulate kasvu peamiseks stimulaatoriks. Alates 1965. a. hakkas tööstusliku tootmispersonal arvu kasv aeglustuma ja sajandi teise poole

seks. Palju kiiremini kasvab teenindussfääri töötajate arv, mis sajandi lõpul ületab tööstuses rakendatud arvu ja muutub meie asulate peamiseks kasvuteguriks. See avab uued võimalused ja perspektiivid asustuse kujundamiseks, kuna teenindussfäär on palju vähem kindla paikkonnaga seotud kui tööstus. Teiseks on seotud muudatustega tööstuse loomus. Tööstuse arengu algperioodil määrasid selle paigutuse tavaliselt vasse kohta kohapealsed energiaallikad ja maapõuevarad. Esimesed manufaktuuriid tekkisid metsarikkades piirkondades, kus energiaallikana (kütteks) võis kasutada puitu (näiteks meil Kalamägi tehased Järvakandis). XIX saj. II poolel said klassikalisteks energiaallikateks kivisüsi, kosed ja jõed (tuletagem meelde Narva koski energiaga töötanud hiiglast — Kreenholmi vabrikut).

Elektrienergia tootmise suurendamisega ja tema odavnemisega hakkas kujunema uus olukord. Kuna elektrit võib juhtida igale poole, muutub tööstus enam mehhaniseerituks ja vabamalt paigutatavaks. Samas suunas mõjub tootmise varustuses nn. kinniste süsteemide kasutamine, mis tagab veekogude puhtuse ja aitab säästa üha defitsiitsemaks muutuvat loodusvara — puhast magedat vett. Üha tugevneb vajadus ja tendents organiseerida tööstust selliselt, et tootmisproduktide hulk oleks minimaalne. Veel enam rõhku tuleb panna tootustehoonete, nende komplekside ja ümbritsevate maa-alade arhitektuurilisele kujundamisele ja hoonetustusele. Tulevikus ei erine paljud tootusrajoonid nähtavasti oma arhitektuurse kujunduse kvaliteeti ja sanitaar-hügieeniliste tingimuste poolest oluliselt elurajoonidest.

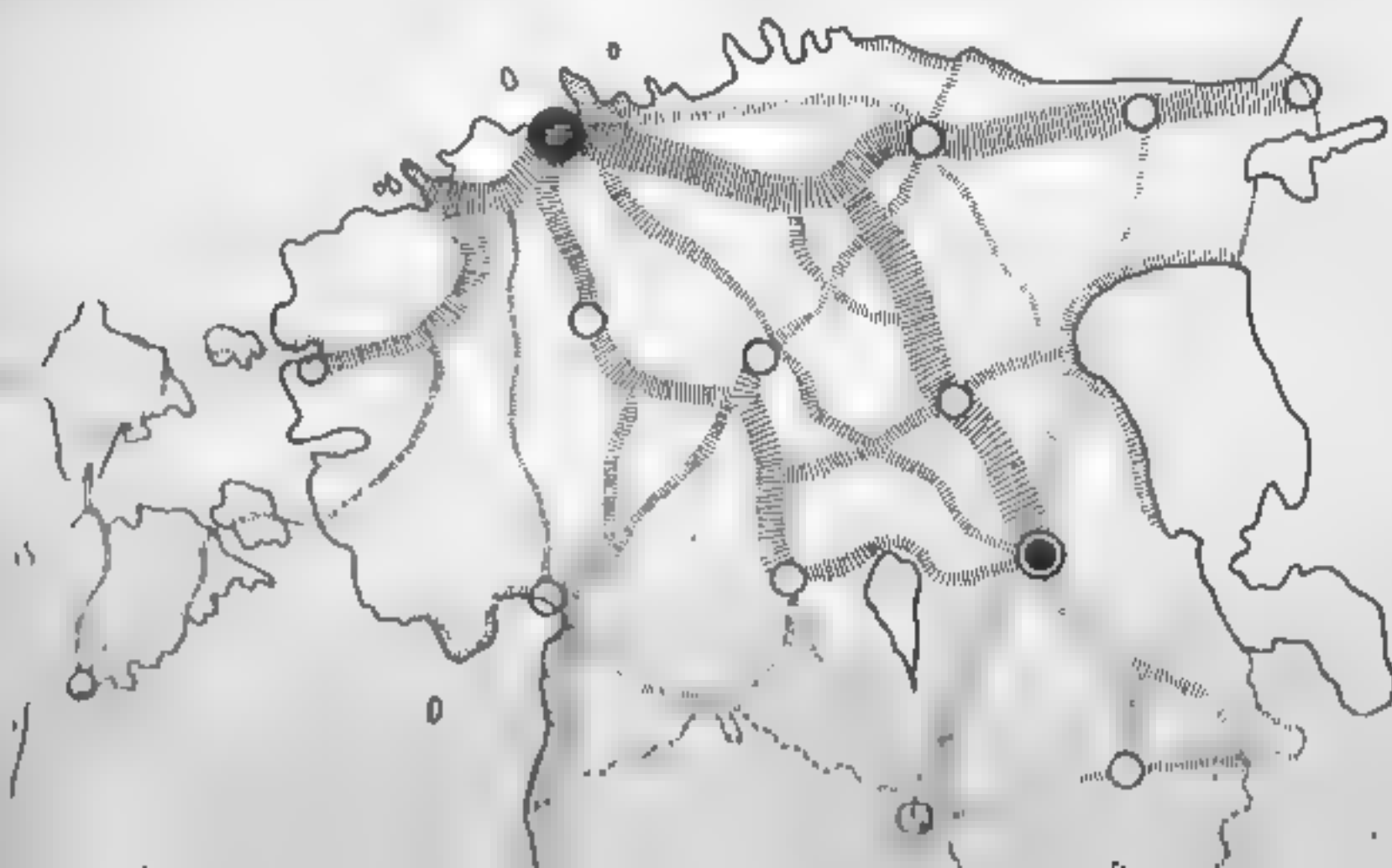
Edasi on võimalik, et toimuvad muudatused meie vabariigi

tootmiselt soojuste arvel, mis tuleb põlevkivi põletamisel. Kuid põlevkivi kasutusega põlevkivivarud meil ammendamatud. Järgmisel sajandil võib meil tekkida vajadus pöörata selle kasutamist kütteks ning kasutada peamiselt looduslikku keemiatööstuses. Näib, looduslikuks teeks ennetada kriitiliseks koguses on tuuma- ja võib-olla tuuleenergia rakendamine. Energiaallikad ei ole nii tihti seotud kindlate paikkondadega kui põlevkivi, seetõttu muutuvad energiat tootvad ettevõtted tulevikus vähem kindla paikkonnaga seotud kui praegu. On võimalik, et meil rahuldav moodus ka majandussuhtes põlevkivi kasutamiseks energeetilisteks vajadusteks. Üha juhu toimub edasine elektrotööstuse ehitamine Põhja-Eestisse, kus on nii suurt põlevkivi

Kui tahame looduslikku keskkonda säilitada rikkumatuks, võib looduslik puudus ka mõningate tootmismaterjalide tootmiseks vajadusest toorainetest (näit. kruus), mis annab otsima võimalusi tootmismaterjalide valmistamiseks looduslikest. Ökoloogilised

probleemid tervikuna muutuvad palju teravamaks ja omandavad võrreldamatult suurema osakaalu kui praegu. Nagu märgib nõukogude filosoof E. Girussov, peavad tootmise täiustamine, looduskeskkonna kaitse ja inimese elukvaliteedi tõstmine olema hästi läbi mõeldud süsteemi orgaanilisteks koostisosadeks. Üha rohkem räägitakse nn. pehme tehnoloogia tulevikuperspektiividest.⁴³ Selle all mõistetakse selliseid lahendusi energeetikas, põllumajanduses, tööstuses, ehitustegevuses ja mujal, mis loodust n-ö. mahedalt puudutavad: soovatakse kasutada energiaallikaid ja toorainevarusid, mis elu- ja looduskeskkonna tasakaalu võimalikult vähem häiriks.

Arenevad transpordi-, side- ja muud kommunikatsioonid, kusjuures on võimalik, et Saaremaa ja Hiiumaa ühendatakse omavahel ning mandriga tammide ja sildade abil. Korteri-probleem jääb päevakorrast ära, kuna kõigis meie asulais kindlustatakse elanikud lähedaste elamistingimustega. Peaksid kaduma ka praegu veel meie vabariigis eksisteerivad (tõsi küll väikesed) territoriaalsed erinevused sis-



362. Eesti NSV asustuse peatüübid

setuleku suuruses ja tööga hõivatuses.

Kokkuvõttes näib, et kõigi eespool loetletud tegurite ja tendentside koosmõju tõttu kasvab saastamata, tervisliku ja kauni looduse osatähtsus asustust kujundava tegurina.

Lõuna-Eesti linnad asuvad tervislikumas, kaunimas ja vähemsaastatud keskkonnas kui mitmed Põhja- ja Kesk-Eesti linnad. Samal ajal energeetika- ja tööstusettevõtete paigutamise suurem vabadus ja vähenev kahjulikkus teevad võimalikuks nende paigutamise ka looduslikult ilusamatesse ja väärtuslikumatesse kohtadesse, kuid, muidugi mõista, mitte puhke- ja kaitsealadele. Seetõttu võib oodata, et Lõuna-Eesti linnade kasvutempo suureneb, Põhja-Eesti linnade kasvutempo aga väheneb. Koos kontsentratsioonitendentsiga hakkab nähtavasti üha reljeefsemalt ilmniks tulema ka dekontsentratsioon. Linnade keskustesse koonduvad nn. mittetootlikud asutused tõrjuvad sealt välja tööstusettevõtted ja märgatava osa elanikkonnast. Need paiknevad ümber linnade äärealade ja liitasulate perifeersetes osadesse. Selle tulemusena kiireneb elanike arvu kasv liitasulate

perifeersetes osades. Transpordigimuste paranemine kutsub asulate territoriaalse laiendamise eeskätt mööda transpordigistraale ning looduslikult eelsoodsatesse kohtadesse, hõlmates üha suuremaid territooriume, seal paiknevate maa- ja puhkealatega. Kiired ja ohutud transpordivahendid ning täiuslikud siseteadmised muudavad meie elatuse vahemaadest. Liitasulad liituvad omavahel, moodustades üha mitmekesise liitstruktuuri, mille jaotamine üksikuteks asulateks muutub mõnevõrra tinglikuks. Mõnest jaotumist õigustab vastupidine olu, et struktuuris jäävad paigutatavad tugipunktid. Kuna mõnest «asustatud punkt» asendub mõnest «asustatud ala», siis ei hakata enam eristama ei linnalisi ega maasulaid. Asustus muutub üha

Et saada ülevaadet elanikkonna paiknemise territoriaalsetest erinevustest, vaatamata üksikute liitasulate ühtsest asustussüsteemist, eristamise teatavale tinglikkusele, oleme püüdnud hinnata, kui rahvusrikkaks võivad muutuda mõned meie suuremad allsüsteemid nende tsentrid XXI saj. II poolel. Tulemused on toodud tabelis 3.2.

Elanike arv mõnedes põhilistes grupisüsteemides XXI saj. II poolel (tuh. in.)

Süsteemi nimetus	Elanike arv XXI saj. II poolel (tuh. in.)	
	liitasulais	tsentris
Tallinn	850	750
Rakvere	90	70
Kohtla-Järve	üks süsteem	350
Narva		
Paide ja Türi	430	350
Pärnu	70	50
Viljandi	120	100
Tartu	90	70
Võru	250	200
	40	40

II poolel saavutavad kõik piirkondlikud liitumised nende tsentrid optimaalsuse. Arenenud transpordivahendid teevad kõigile elanikele kättesaadavaks ka meie liitasulad ja nende tsentrid. Tabelist nähtub, et viimaseks kujunema neli: Tallinna, Kohtla-Järve ja Narva; Pärnu ja Pärnu liitasula. Kõik need, et meie asustuse territoriaalset arengut tuleks suunata kontseptsiooni pooldavate spetsialistide. Sellisena prognoosime asustuse arengut oma aja lõpul linnaehitajad, seda pooldavad ka SDV spetsialistid.

Lintsüsteemidena kujundatakse juba praegu välja rida asustuse sõlmpunkte Euroopas — Pariis, Kopenhaagen, Stockholm, Helsingi (viimased kaks katkendlike lintsüsteemidena) ja rida teisi. Lintsüsteemidena on otsustanud arendada oma asustusi ka Kanada linnaehitajad. On määratud asustuse peatähtsed kogu NSV Liidu ulatuses: Volgograd ja Tbilisi arenevad lintsüsteemidena, Jerevani ja Kišinjovi territoriaalne areng on otsustatud suunata mööda piirkondi, kus valitsevad soodsamad looduslikud tingimused, sama kontseptsiooni arendavad Leedu ja Läti linnaehitajad, Taškendi piirkonna ja Fergana oru planeerijad. See kontseptsioon imponeerib oma loogilisusega ning on käesoleval ajal paljude linnaehitajate tähelepanu objektiks.

HOONESTATUD ALADE PÕHILISED FUNKTSIONAALSED TÜRVID

Hoonestatud alade funktsionaalsus on sihipärast funktsionaalsuse loomist läbi viidud ainult kaheksas liitasulate arenguga. Hoonestatud alade vajadus kogu territooriumi funktsionaalseks tsoneerimiseks. Hoonestatud alade funktsionaalseid tütartüüpe tuleks meie tingimustes ette näha. Võib arvata, et need peaksid olema järgmised:

- 1) hoonestatud piirkonnad;
- 2) haljasvööndid;
- 3) intensiivse põllumajanduse alad;
- 4) rekreatsiooni-taimekasvatuse alad.

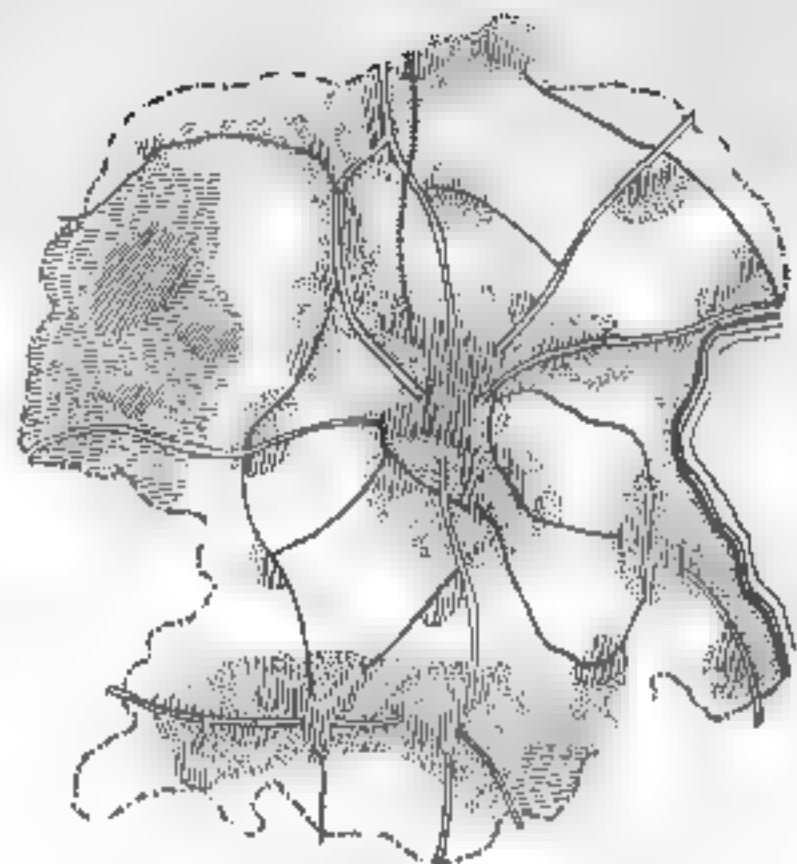
Hoonestatud piirkonnad — need alad, mis koonduvad omapärastes asustustüüpidesse. Muidugi ei ole need alad pidevad, nad kujunevad vahelduvalt looduslikele ja majanduslikult kasutatavatele tingimustele. See funktsionaalne tsoon jääb inimeste

põhiosa tööstuslikust tootmisest, inimeste vaimsete ja materiaalsete vajaduste rahuldamisest. Hoonestatud piirkonnad jagunevad omakorda väiksemateks funktsionaalseteks piirkondadeks.

Haljasvööndid on metsade, parkmetsade ja teiste haljastusliikidega kaetud territooriumid hoonestatud piirkondade naabruses, mis täidavad sanitaar-hügieenilisi funktsioone ja on kasutatavad elanikkonna puhkekohtadena. Käesoleval ajal nahakse neid ette asulatele arvestatavalt elanike arvuga üle 1000 inimese. Haljasvööndi kujundamisel arvestatakse asustust. Lähedikkude paiknevate asulate puhul kujundatakse neile ühine haljasvöönd. Asustuse lintsüsteemide tekkimisega hakkavad ka haljasvööndid arenema lintsüsteemidena, mis ei pruugi muidugi olla juhuslikud.

linnandi rajooni
ajalik asustuse
ja kauges
ajal

hoonestatud
piirkonnad
haljastatud
piirkonnad ja
intensiivselt
kasutatavad
puhkemajandus-
alad
ja rekreatsioon
alad
loomadeks
kasutatavad
alad
linnalaad



on peamine põllumajandusliku tootmise piirkond, mis varustab elanikkonda loomakasvatussaadustega, juur- ja puuviljaga. Selles peaksid paiknema valdav osa loomafarme ja linnuvabrikuid, katmikalasid, aedu, suhteliselt suurt tööjõukulu nõudvaid põllukultuure ja teisi intensiivselt kasutatavaid põllumajanduskõlvikuid. See tsoon puutub kokku haljasvööndiga, mis ühendab seda hoonestatud territooriumidega — inimeste elukohtadega. Seetõttu areneb intensiivse põllumajanduse tsoon koos nende hoonestatud tsoonidega, kus paikneb põllumajandusega tegelev elanikkond. Haljasvööndi laius ei saa selles kohas olla kuigi suur, sest vastasel juhul eraldab ta liialt tugevasti elukohta töökohast.

Hoonestatud territooriumi suhtes kõige välimiseks on taimekasvatuse-rekreatsiooni tsoon. Selles peaks arenema taimekasvatus, metsakasvatus ja -majandus, rekreatsioon, põhiline osa puhkemajandusest; sellesse tsooni peaksid mahutama mitmesugused kaitse- ja keelualad. Siia tsooni võiks lihtsuse mõttes arvata ka mitmesugustel põhjustel mittekasutatavad maad.

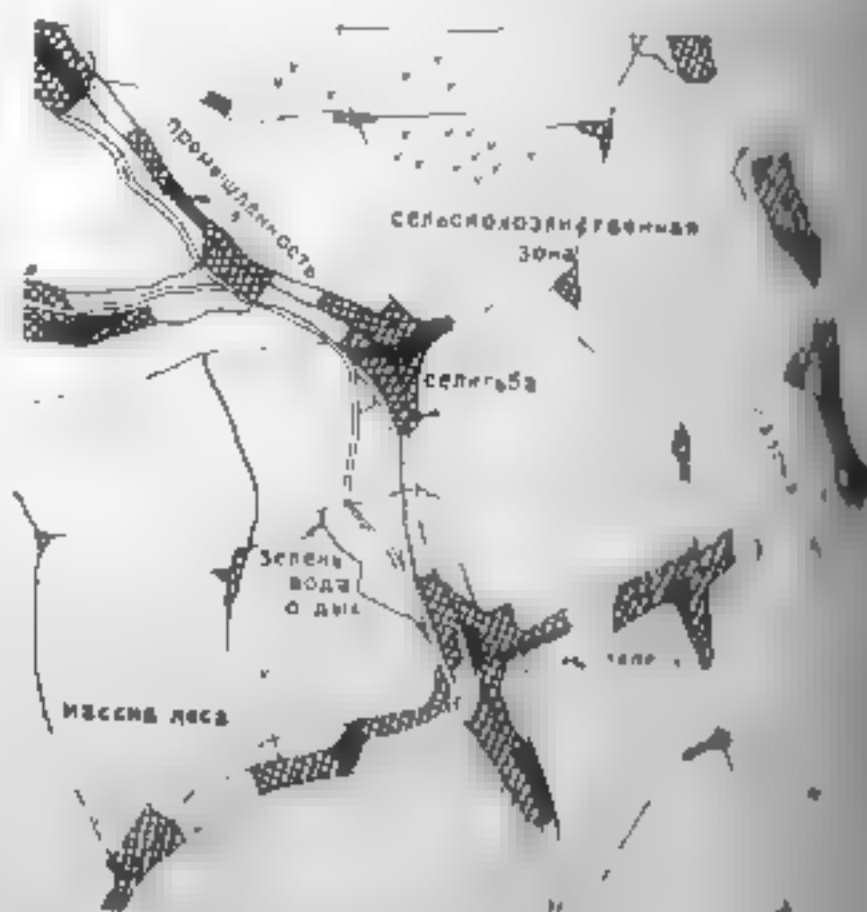
Tsoonid ei saa muidugi mõista olla täiesti «puhtad». Elu on nii mitmekesine, et tingib igas tsoonis

põhifunktsioonide kõrval ka teiste funktsioonide arengut. See on hea, sest see mitmekesistab tsoone, teeb need sotsiaalselt täiuslikumateks. Transpordi- ja inseneritehnilised kommunikatsioonid ühendavad tsoone omavahel.

Nagu iga generalisatsioon, on ka esitatud tsooneerimine suhteliselt tinglik. Meie tingimustes on näiteks loomakasvatus praegu tihedalt seotud taimekasvatusega. Seetõttu võib taimekasvatuse eraldamine loomakasvatusest tunduda vähem põhjendatuna. Kuid tegelikult on see juba lahutamist siin ei ole, kuna funktsioonide piiri nende tsoonide vahel ei esine. Tulevikus, tehnilise arengu valmimisel, võib selline eraldamine siiski toimuda. Esitatud tsooneerimise eeliseks on tootmise perspektiivsete tendentside ja inimese tegevuse tsoonisisese eripära arvestamine.

Kui suure osa territooriumist hõlmab üks või teine tsoon? Kuigi palju on vaja reserveerida neid maad? Need on küsimused, mille lahendamise suunast sõltub asustussüsteemi arhitektuurne ilme.

Meie kaasaegsed linnaehituslikud normid taotleavad ranget territooriumi kokkuvõidu. Linnaelanikkondade tihedus linna piires peaks



kohaselt olema umbes 10 000 inimest ühel ruutkilomeetriga. See on peaaegu kolm korda rohkem kui praegu Tartus, kuid rohkem kui meie keskmiselt. Sellist elanikkonda on võimalik saavutada vaid siis, kui linn hoonestada ainult funktsionaalsete elamutega, vähendades linnasiseste haljasalade pinda,

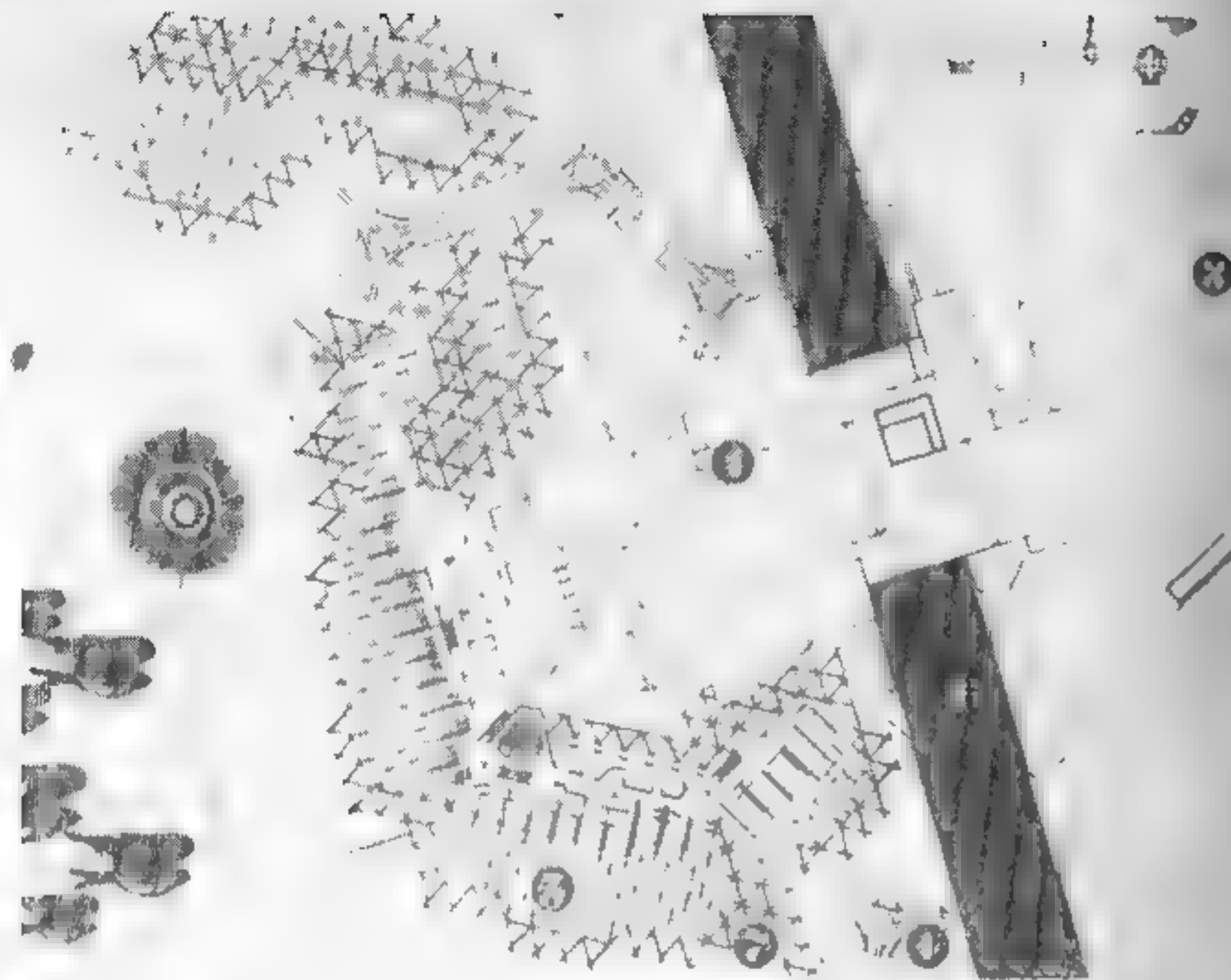
aarmiselt kompaktsena planeerida tööstusrajoone jne. või siis kasutada laialdaselt maa-alust ruumi mitmesuguste objektide paigutamiseks (näiteks garaažid, kinod, kaubamajad, tööstus, transpordimagistraalid jne.), mis võimaldaks maa peale jäävaid hooned paigutada vabamalt. Tulevikus leiab maa-alune ruum tõenäoliselt suuremat kasutamist kui senini, kuid on vähe usutav, et seda eriti intensiivselt kasutatakse. Seega saab selle arvel elanike tihedust tõsta õige vähe. Mõningal määral saab elanike tihedust tõsta selliste tööstusobjektide arvel, mida osutub võimalikuks muuta mittesaastavaks ja mis viiakse vähemalt 6–10 km kaugusele elurajoonidest.^{45,46} Samuti soodustab elanike tiheduse tõstmist (aga ka transpordikoormuse vähenemist) mittehäirivate tööstusobjektide paigutamine elurajoonidesse, mida peetakse soovitavaks viimaste aastate kogemuste najal.

Arvestades võimalikke nihkeid linnade hoonestuses ja territooriumi jaotuses tema funktsionaalsete tsoonide vahel, võib oletada, et käes-

365. Tokio linna rajooni rekonstrueerimise ettepanek. Arhit. K. Taniguchi



366. Moskva linna linnaosa hoonestamise variant



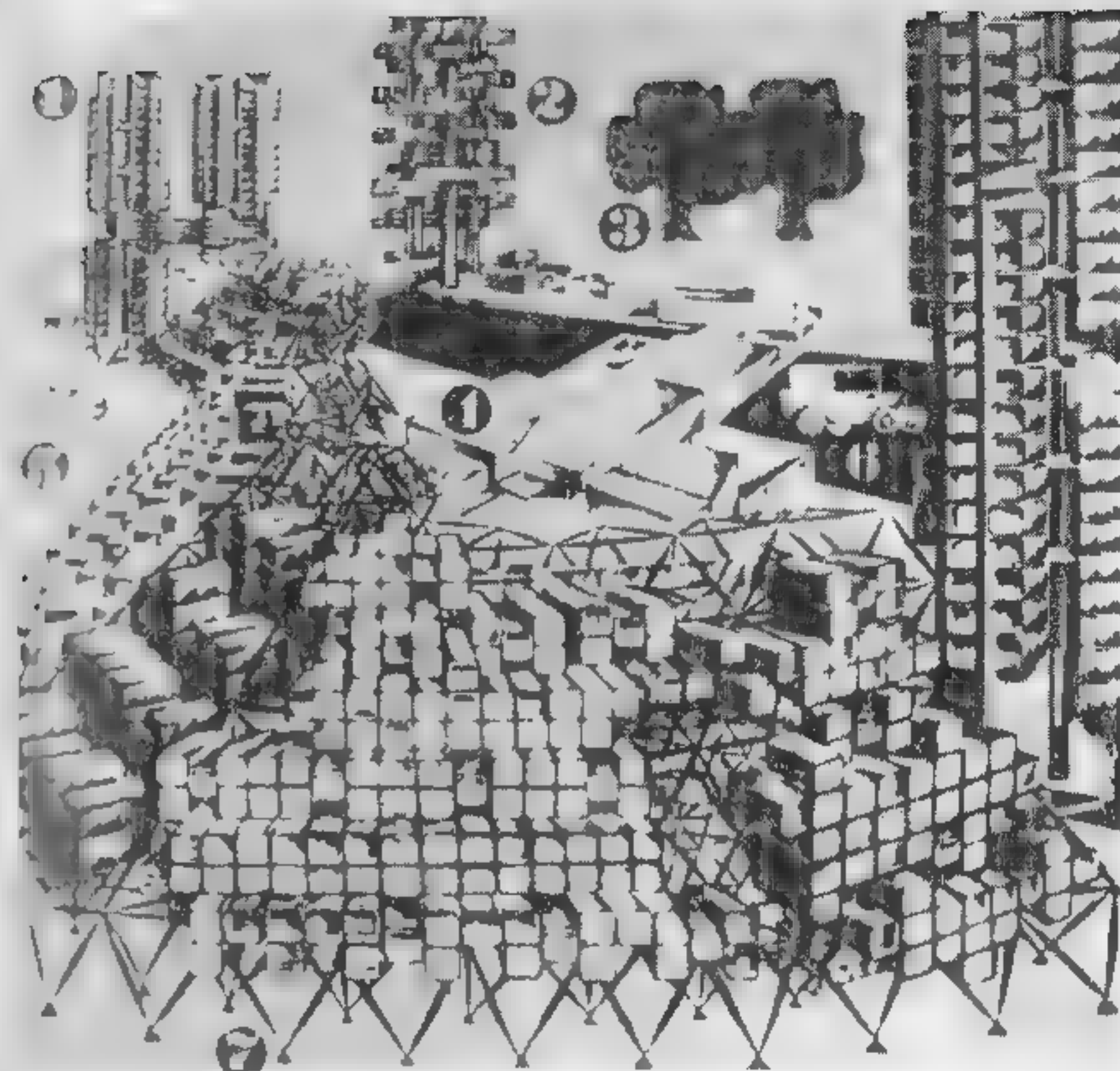
oleva tasemega võrreldes on elanike tihedust võimalik tõsta, kuid sotsiaalsetel ja sanitaar-hügieenilistel kaalutlustel vaevalt üle 3000–4000 inimese ühele ruutkilomeetrile.

Maa-asulates hakkavad inimesed ka edaspidi elama hõredamalt kui linnades. Seda tingib tegelemine ruraalsete aladega. Elanike keskmine tihedus - meie asustuse hoonestatud aladel (nii linnalistes kui maa-asulates) võib tõusta keskmiselt 2500–3500 inimeseni ühel ruutkilomeetril, mis on umbkaudu kaks korda kõrgem kui praegu keskmiselt meie linnalistes asulates. Seega vajab näiteks Tallinna litaasula hoonestus XXI saj. II poolel $\frac{850\,000}{2500} = 340$ km² territooriumi, aga kõigi asulate hoonestus — ca 940 km², mis moodustab ainult 2% vabariigi pindalast.*

Haljasvööndi suurus peab kindlustama asula puhta hapnikurikka õhu ning lühiajaliseks puhkuseks vajaliku territooriumiga. Viimane nõue

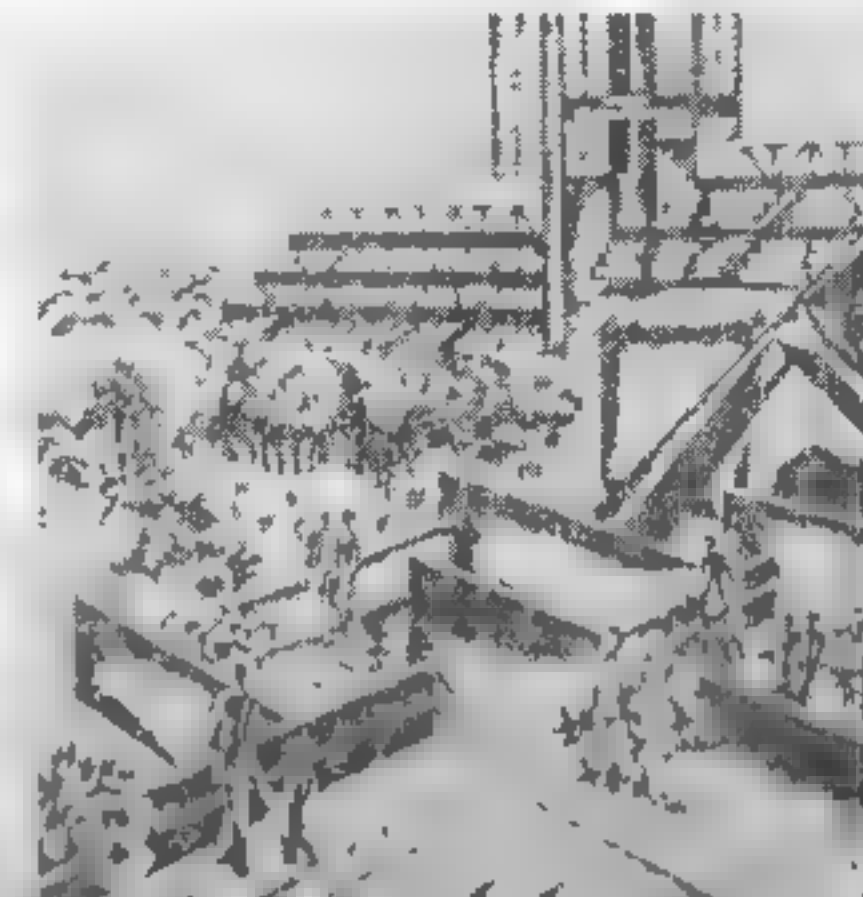
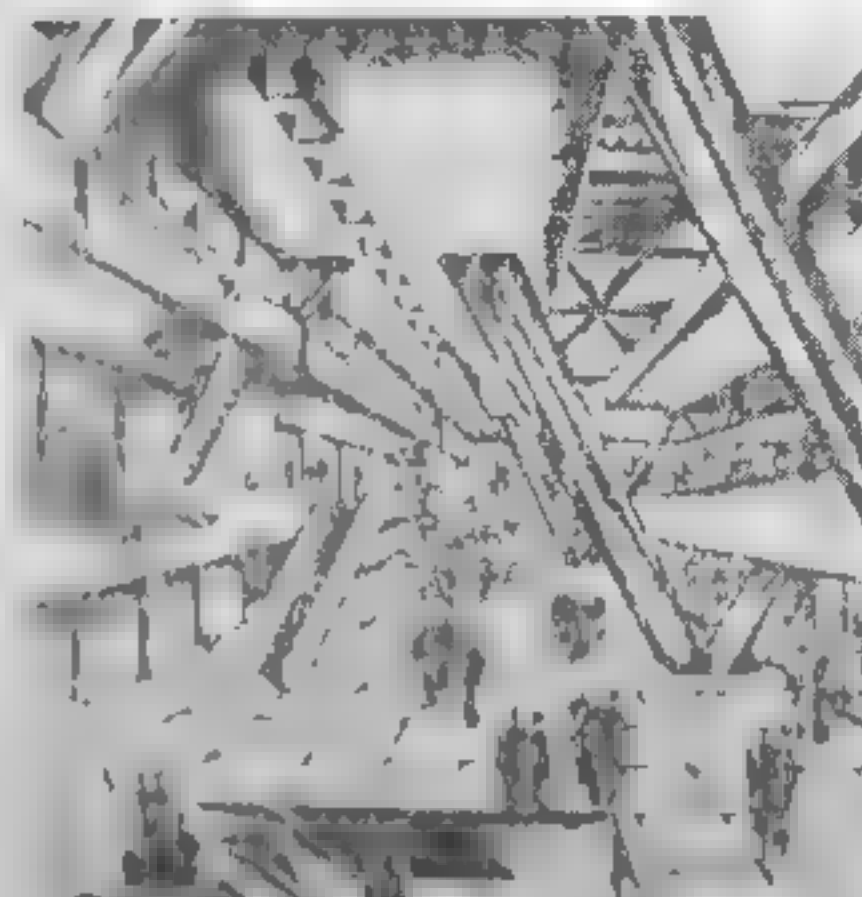
on määravam, seetõttu võtame ta aluseks. Lähtepunktiks on haljasvööndis üheaegselt viibiv asula elanike hulk (mis moodustab flusatel suvepäeval $\frac{1}{4}$ ja isegi enam asula elanikest) ja haljastuse ning rohukamara vastupanuvõime tallamisele, millest lähtudes puhkemetsa 1 ha-le peetakse võimalikuks lubada mitte üle 3–4 inimese⁴⁷ ehk ca 300–400 lühiajalist puhkajat maa 1 km²-le. Arvestades seda, et puhkemets peaks tulevikus hõlmama ca 50% haljasvööndist, suudab 1 km² haljasvööndit vastu võtta tõenäoliselt kuni 200 inimest, mis rahuldab $\frac{200}{0,25} = 800$ elanikuga asula vajadusi. Tuhande elaniku vajadusi rahuldab umbkaudu 1,2 km² pindalaga haljasvöönd.**

Kui suur peaks olema intensiivne põllumajanduse tsoon? Selle kohta saab esitada samuti ainult umbkaudseid kaalutlusi, sest oleneb ju see maa viljakusest, agrotehnika tasemest ja paljudest teistest tegu-



1. Üldiselt kalduvad rajooni planeerimise spetsialistid arvama, et elanike tiheduse juures 400–500 in/km² suudab maa meie laiuskraadil neid inimesi veel toiduga kindlustada.⁴⁸ Sellisel juhul peaks nende elatistide arvates põllumajan-

duslik maa hõlmama ligi $\frac{2}{3}$ kogu territooriumist (mis on lähedane maksimaalselt võimalikule) ja selle kasutamine peaks olema äärmiselt ratsionaalne ja intensiivne. Sellise situatsiooni puhul on põllumajandusliku maa hulk 1000 elaniku



368. Tulevikulinnu elurajooni eesklaan-projekt. Perspektiiv. 1, 2 — tornelamud; 3 — park; 4 — ühiskondlik koostöö; 5 — terrasselamud; 6 — transportmagistraal; 7 — teisaldatavad «elamiskärjed»

369. Tulevikulinnu elurajooni eesklaan-projekt. Hoonestus fragment

370. Tulevikulinnu elurajooni eesklaan-projekt. Vaade terrasselamudilt

kohta umbkaudu 1,3 km². Selle näitaja võiks jätta umbkaudsete arvutuste aluseks, pidades silmas, et suured reservid leiduvad vajaduse korral välimises — rekreatsiooni- taimekasvatuse tsoonis, mis hõlmab vabariigi ülejäänud territooriumi.

Seega peaks territooriumi vajadus hoonestatud ja temaga tihedalt seotud tsoonide jaoks, arvestatuna 1000-le elanikule, tulevikus olema $0,35 + 1,2 + 1,3 = 2,85$ km² ehk ümmarguselt 3 km². Sellise maavajaduse juures võiks näiteks Viljandi rajooni asustuse skeem kauges perspektiivis olla umbkaudu selline, nagu on kujutatud joonisel 363.

Võib arvata, et ka kaugemas perspektiivis ei ületa rahvastiku tihedus meie territooriumil keskmiselt

60 in/km², mis on madalam kui praegu NSV Liidu paljudes piirkondades; elanike arv linnades ei kasva kuigi suureks (näiteks tõuseb see Tallinnas praeguse Riia tasemeni, teistes jääb tunduvalt allapoole). Seega näib, et ülerahvastust ja sellega kaasnevaid raskusi meil niipea oodata ei ole, eriti kui oskame otstarbekalt kujundada liitasulaid.

Kogu meie territooriumi (mitte ainult asustatud territooriumi) otstarbekas funktsionaalne tsoneerimine muutub edaspidi asustuse kujundamise ja reguleerimise olulisemaks eeltingimuseks ja vahendiks. Seda tuleb muidugi mõista teha, arvestades rangelt kohalikke looduslikke, majanduslikke, sotsiaalseid ja muid tingimusi ning arhitektuurilisi kaalutlusi.

TULEVIKU HOONESTUS

Huvi asustuse tuleviku vastu on viimastel aastakümnetel kogu maailmas tohutult kasvanud, mis on seletatav demograafilise plahvatuse tagajärgede — murega inimkonna «majutamise» ja üldse saatuse pärast. Meie maad võib võrrelda tohutu kosmoselaevaga, mille asukad tarbivad sinna paigutatud tagavarasid, teadmata, kauaks neid jätkub. Asukate lga-aastane juurde-

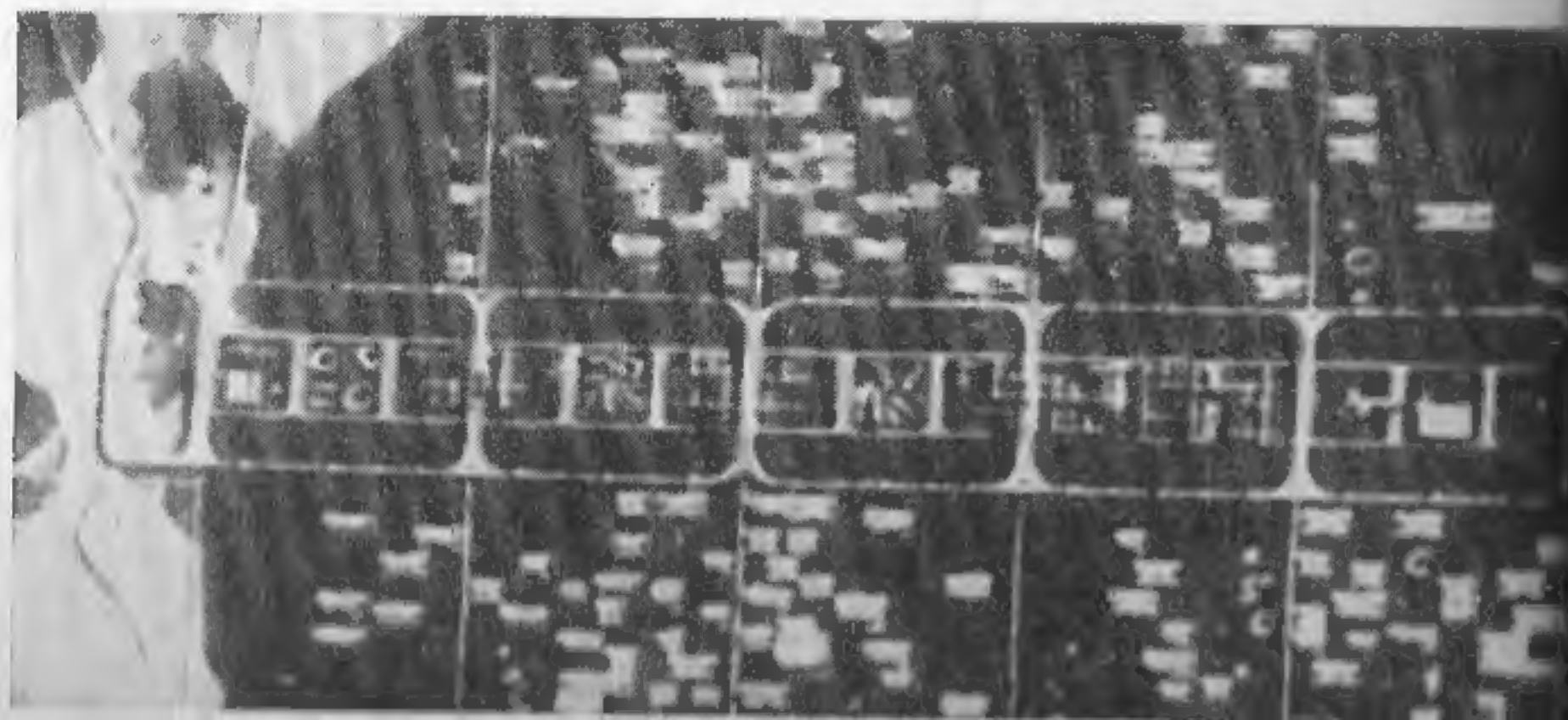
kasv moodustab ümmarguselt 2%, nende poolt tarbitavate produktide hulk aga kasvab iga aastaga pea-aegu 7%. Kui elanike hulk ja tarbimine kasvavad ka edaspidi samas tempos, siis lõpevad näiteks Massachusettsi Tehnika Instituudi teadlaste arvates nafta, maagaasi, vase, tsingi ja hõbeda varud umbes 2020. aastal, kivisöe varud 2120. aastal, raua varud 2140. aastal jne. Palju-



des tihedalt asustatud riikides tekib territooriumi nappus. Selleks, et säilitada maad toiduainete tootmiseks ning metsi ja parke hapniku produtseerimiseks ning keskkonna tervendamiseks, soovitatakse inimesi majutada mitte hajusalt üle kogu territooriumi, vaid koondada kompaktsetesse linnadesse. Paljud arhitektid lelavad, et tulevikulinnad peaksid pürgima kõrgusse, mõned näevad väljapääsu nende ehitamises merede kohale, mõned isegi maa või mere sügavusse. Selline suund on eriti levinud tihedasti

asustatud maades, näit. Jaapanis. Ka nõukogude arhitektide, eriti nende hulgas, kes kujundavad suurlinna, on see suund leidnud pooldajaid. Samuti peaks energiasursside ja loodusvarade piiratus maakeral paljude spetsialistide arvates avaldama otsest mõju asulate kujunemisele. On soovitatud arendada arhitektuurseid kontseptsioone, lähtudes energia minimaalse tarbimise ideest. Selleks on vaja linna planeerida nii, et ei tekiks vajadust palju energiat nõudva transporti järele (näit. sõidua autod). Linnad peaksid olema jalakäijate või jalgratturite päralt. Tuleks vältida energiakulukaid lifte, eskalaatoreid, kliimaseadmeid jne. Jaheda kliimaga piirkondades peaksid seinad ja aknad olema hästi soojapidavad, et vältida liigseid soojakadusid. Hooned tuleks ehitada sellistest materjalidest, mille tagavarad on looduses suured või mis taastuvad. Eriti sobivaks peetakse ehitamist tootmisjäätmest (näit. põlevkivituhk). Tuleks võimalikult piirata defitsiitsete ja looduses mittetaastuvate materjalide kasutamist — näiteks värvilised metallid, raud jt. Mainitud kaalutlustest järeldub vajadus suurendada asustuse kompaktsust. Kuigi küsitavaks muutub võimalus pürgida kõrgusse, sest sellega kaasneb energia ja defitsiitsete materjalide suurenenud vajadus.

372. Tokio uue keskuse hoonestuse projekti fragment. Arhitekt K. Tange



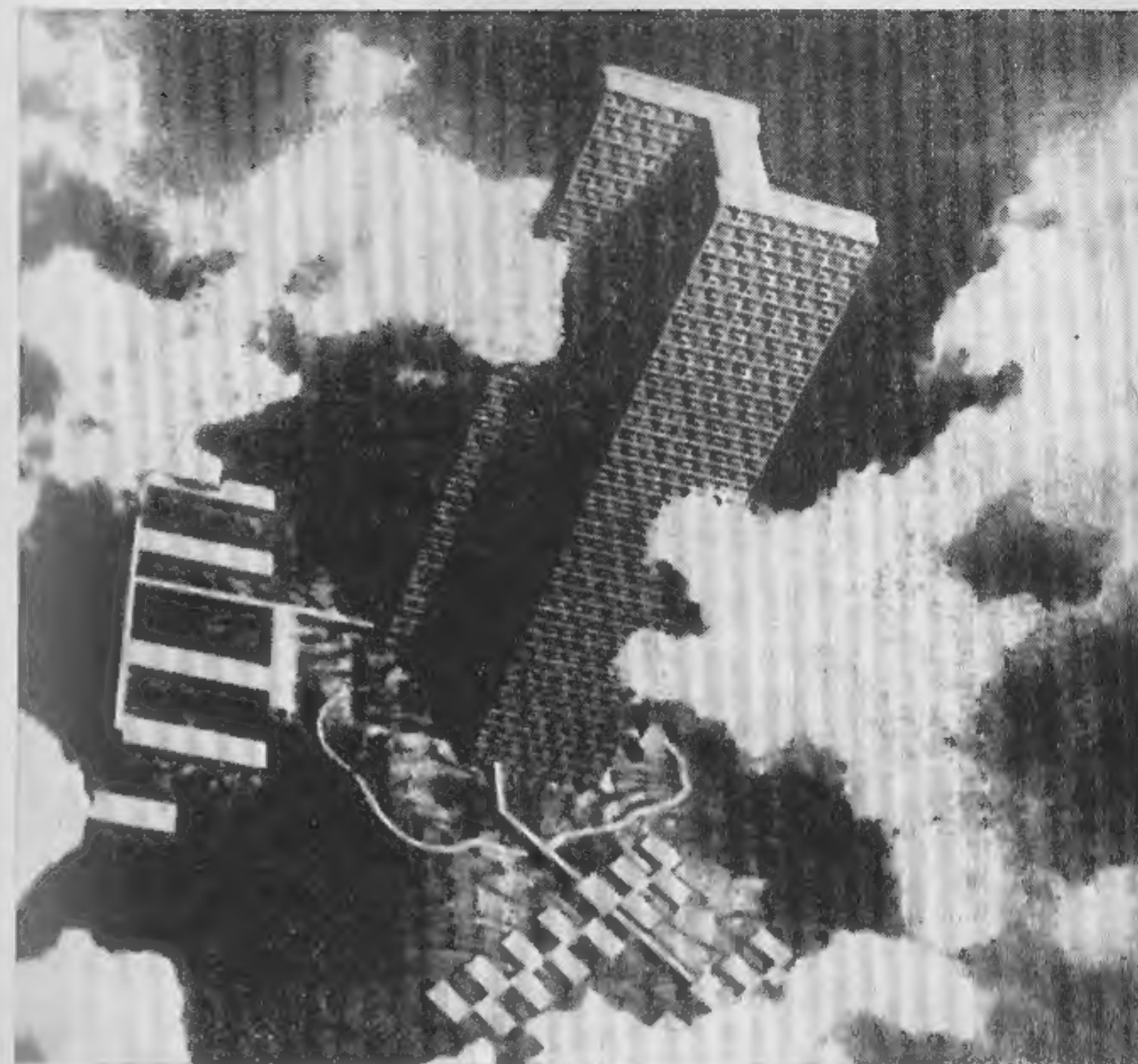
Arhitektuursed tulevikufantaasiad on eriilmelised ja olenevad nende autorite kontseptsioonidest ja lähtetingimustest, mida omakorda mõjutavad konkreetsed kohalikud olud.

Vaatleme Eesti NSV asustust mõjutavaid tegureid ja püüame nende najal konstrueerida kohalikest oludest tuleneva tuleviku asustuse mudeli.

Eelneva analüüsi andmed lubavad väita, et ka suhteliselt kauges tulevikus ei muutu meie asulad kolossaalsateks, ebainimlikeks moodustisteks. Seetõttu ei teki meil vajadust ka ekstravagantsete linna-lahenduste järele, nagu neid sünnib vahete-vahel olude sunnil Lääne-Euroopa, Ameerika ja Jaapani arhitektide loomingus (näiteks K. Tange linn kunstlikul saarel, C. Doxiadi ülemaailmne megalopolis, trehter-linnad, üle muistsete asulate laiuvad sillad-linnad jt.). Meie asulad, kui neid arendada liitasula põhimõttel, jäävad ka edaspidi loomulikeks, normaalsateks inimeste elupaikadeks, mitte koor-

mavalt suurteks ega ka liialt väikes-teks. Tuleb silmas pidada ka seda, et see, mida ehitame praegu, jääb püsima suures osas ka tuleval sajandil. Seega meie asulate hoonestus ei transformeeru radikaalselt. Mõningad muudatused, mille eoseid täheldame juba praegu, tõenäoliselt siiski toimuvad. Analüüsi põhjal, mis toodud eelmises peatükis, võib arvata, et mitmekesisust hoonestatud alade ruumipilt. Seda soodustab liitasulate kujunemine. Oma olemuse tõttu peaks liitasula garanteerima olulise mitmekesisuse: siin leiame soovijaile kõrgelt linnastunud rajoone, siin võib säilitada vanu, oma ajale iseloomulikke linnaosi, siin saab soovijaile jätta ka maa miljööd. Ta garanteerib vahelduse, sideme loodusega, tervikkuse ja mis kõige tähtsam — võrdsed ja laiad võimalused sotsiaalsete vajaduste rahuldamiseks.

Hoonestuse iseloomule võivad mõju avaldada ka nihked asustatud alade territoriaalses tööjaotuses. Tõenäoliselt muutuvad meie hoonestatud alad funktsionaalses mõt-

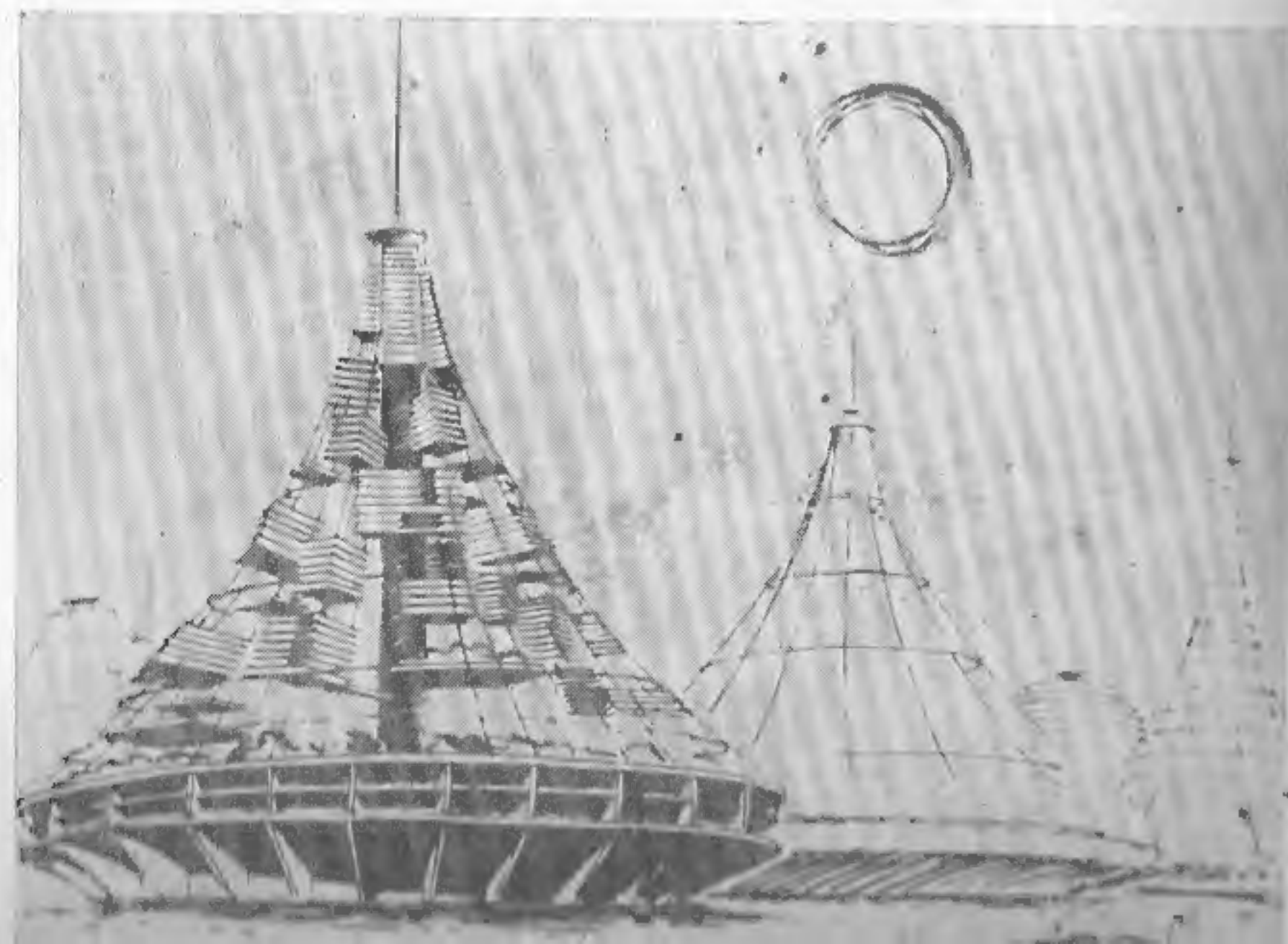


374. Tornelamu linna mikrorajoon. Arhit. G. Gradov

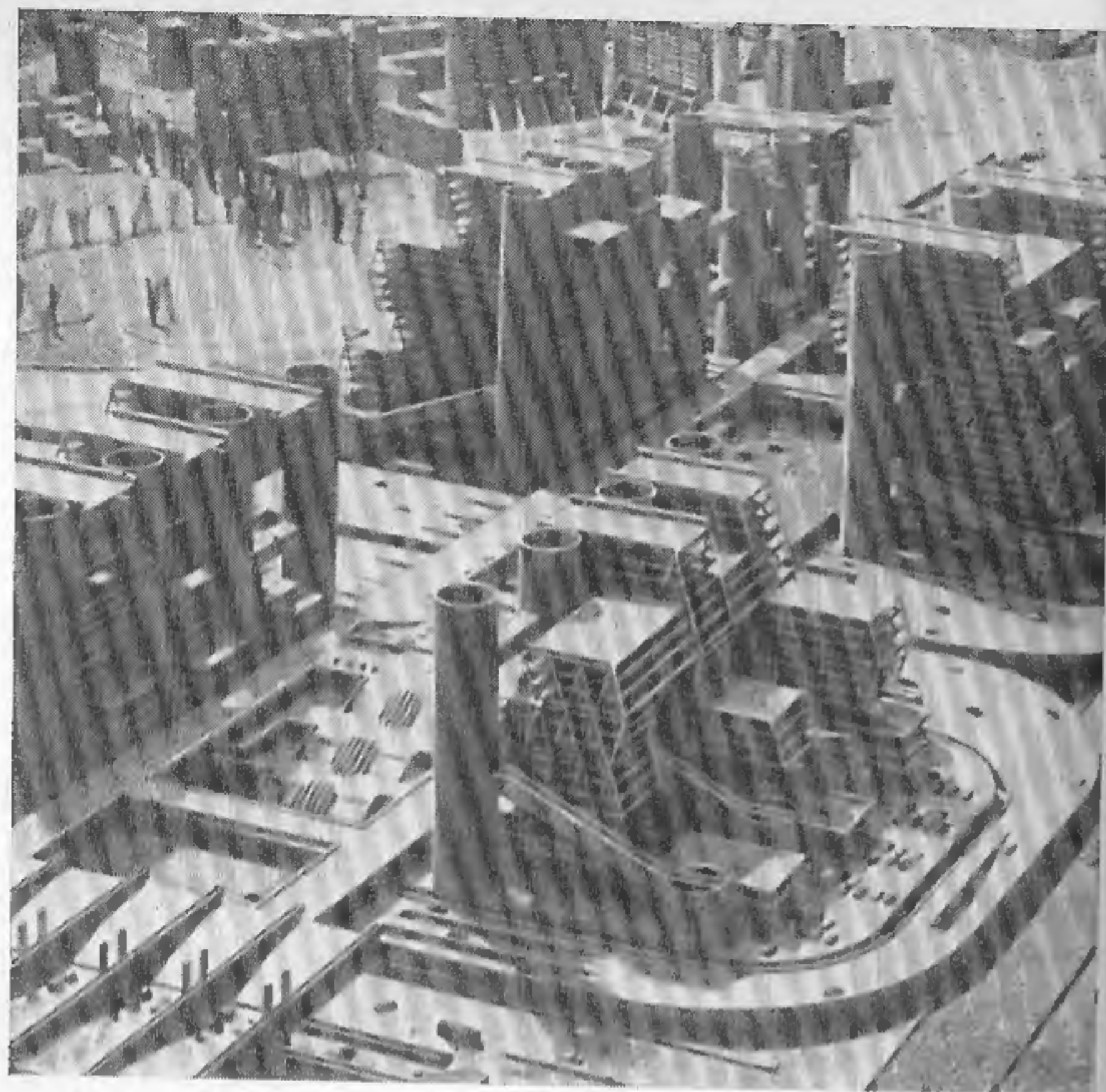
les komplekssemaks. Neis hakka-vad rohkem läbi põimuma elamis-, teenindus-, puhke- ja tööfunktsioonid. Seda muidugi mõistlikkuse pii-rides, nii et erinevad funktsioonid ei segaks üksteist. Mis kujul see toi-mub, on detailselt raske ette näha. Huvitavaid eksperimentaalseid futu-rooloogilise kallakuga diplomitöid on tehtud arhit. S. Jõe juhendamisel ENSV Riiklikus Kunstiinstituudis. Mõnes nendest on mittehäiriv töö-stus paigutatud ulatuslikku, mitme-hektarilise pindalaga ühekorruse-lisse hoonesse. Selle katus on ku-jundatud kunstliku «maapinnana», millele ehitatakse madalad elamud. Katus haljastatakse, sinna rajatakse jalakäijate teed, laste mänguplatsid ja muud elami-ni vajalikud elemendid. Juurde-

maapinna tasandil, samas võivad olla mahukamad ühiskondlikud hoo-ned, ühiskondliku transpordi pea-tuskohad, sõiduautode parklad jne. Idee on huvitav ja pakub palju või-malusi eluprotsesside otstarbeka-maks korraldamiseks. Ühtlasi või-maldab selline lahendus oluliselt kokku hoida territooriumi, ilma et peaksime üle minema ainult palju-korruseliste elumajade ehitamisele linnades, samuti aga mitmekesis-tada arhitektuurset ruumipilti.

Pole mingit kahtlust, et teenin-damise taseme edasiseks tõstmiseks tuleb ehitada palju mitmesuguseid teenindusobjekte, sealhulgas ka senitundmatuid. Ka need mitme-kesistavad nii funktsionaalselt kui ka sotsiaalselt ja arhitektuurset asustatud alasid ja allavad muuta



hoones-variante



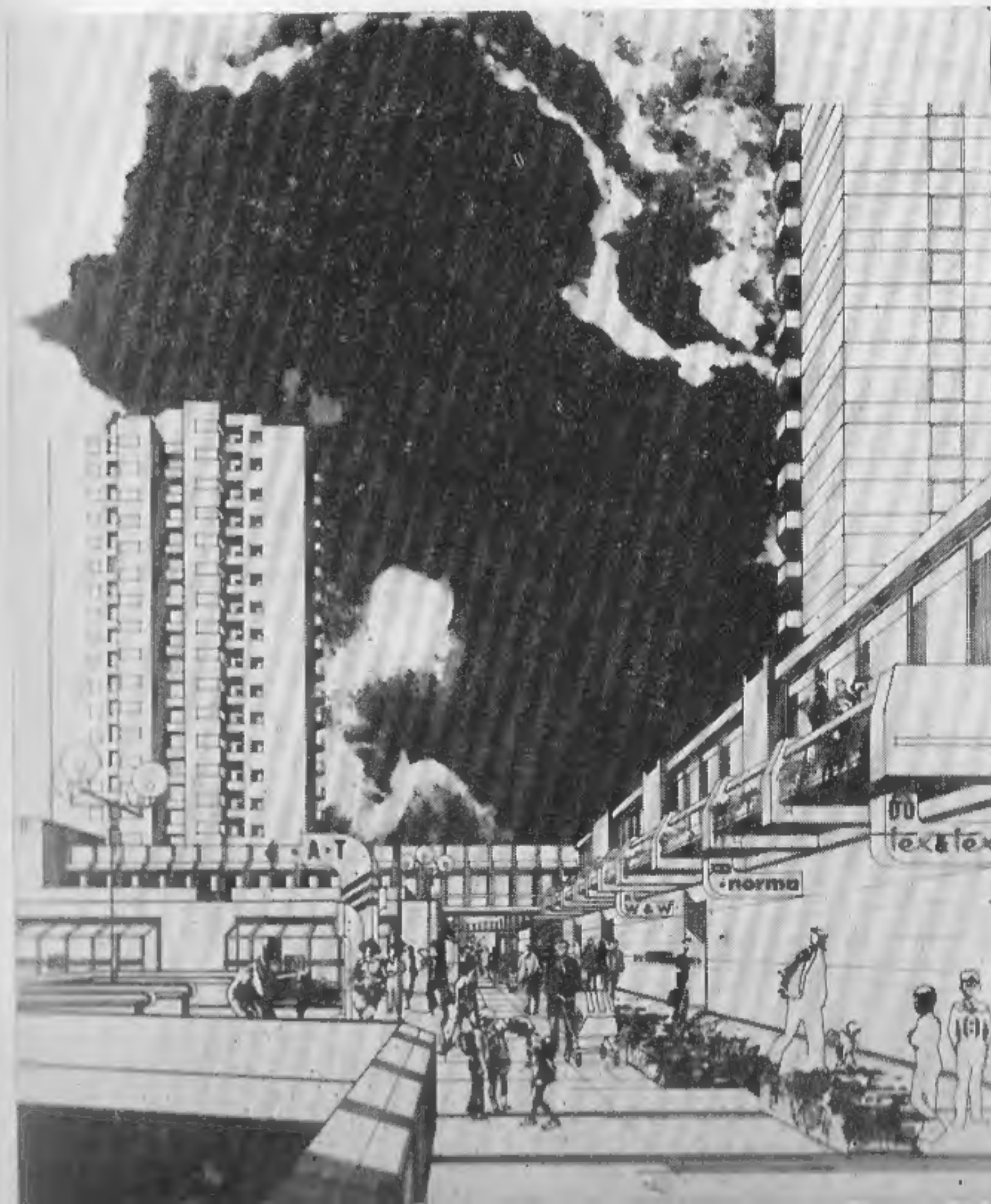
Kahtlematult muutub elamute nomenklatuur ja iseloom. Loobume keskmiste, peamiselt viiekorruseliste sektsioonelamute ehitamisest ja elamispinna jaotamisest keskmiste näitajate alusel. Suuremad majanduslikud võimalused lubavad ehitada selliseid elamuid ja kortereid, nagu inimesed soovivad ja vajavad — alates vähekorruselistest ühepere-elamutest ja lõpetades paljukorru-seliste plokkidega. Palju enam pööratakse tähelepanu majadevaheliste alade kujundamisele. Need peavad muutuma elamu loomulikuks jät-kuks ning rahuldama kõigi elanike-gruppide soove ja vajadusi. Võrrel-des praeguste hoonetevaheliste ala-dega muutuvad nad intümsemaks ning funktsionaalselt ja kujundus-likult tihedumaks.

Arvatavasti jääb põlisma teatav

reeglipärasus kõrg- ja madalhoones-tuse paigutuses hoonestatud aladel. Teenindavate tööalade koondumise tõttu asustatud alade tsentritesse hakkavad elamud siin pürgima kõrgusse. Vaevalt toimub see aja-looliste südame vahetus naabrus-es. Nende väärtus meie silmis kas-vab veelgi ja veel enam hoidutakse nende varjutamisest kaasaegse hoo-nestusega. Teatavas kauguses aja-loolisest hoonestusest näib korruse-lisuse tõstmine paratamatuna. Tsentrid jäävad suures osas mitme-suguste asutuste päralt. Selleks et asustatud alade tsentrid õhuti välja ei sureks, on vajalikud siin ka elamud, mis loomulikult ehitatakse samuti paljukorruselistena. Võib aga arvata, et traditsioonilise sekt-sioonmaja asemel tulevad uued tüü-bid — võib-olla terrassmaja, kus

korteriid on üksteisest rohkem eral-datud ja omavad väikese loodusliku jälku avara haljastatud terrassi-riol. Asustatud alade äärrajoonid peaksid olema hoonestatud mada-lamate majadega, välja arvatud all-tsentrile lähim ümbrus, kuhu koon-duvad kohaliku tähtsusega asutused. Hoonestatud osade vahele kiilu-vad haljasalad, mis üheaegselt nii lahutavad kui ka ühendavad üksi-luid hoonestatud osi. Kõrgenenud transpordivoolude tõttu kasvab tänavate ja väljakute osatähtsus

asulate territooriumi bilansis. Suu-rema osatähtsuse omandavad asu-late pildis mitmes tasapinnas ristuvad transpordisõlmed ja kiirma-gistraalid. Viimaseid paigutatakse tranšeedesse või isoleeritakse muul viisil (näiteks haljastusega) hoones-tusest. Palju suuremat tähelepanu pööratakse transpordist eraldatud jalakäijate-teele, mis kujunda-takse arhitektuursete vahendite abil eriti vaheldusrikasteks ja ini-mesi meelitavaiks. Sellistel teedel teeb inimene meelsasti iga päev



376. Hoonestatud ala. Ühiskondliku keskuse arhitektuurne lahendus. Arhit. M. Meelak, M. Port. O. Žemtšugov

tervistava jalutuskäigu. Hoonete välisilme võib tublisti muutuda seoses tehnika arenguga ja muudatustega meie vajadustes ning ilu hindamise kriteeriumides. Tõenäoliselt hakkavad levima nn. paindlikud struktuurid, transformeeritavad ja osaliselt isegi asendatavad ühiskondlikud ja elukompleksid, Linnaehituslikule kasutusele võetakse ka maä-alune ruum, vähemalt intensiivse elutegevuse piirkondades. Konstruksioonides leivad kasutamist tehislükud, sealhulgas polümeersed materjalid, mis kajastuvad ka hoonete arhitektuuris. Muide, pole välditud, et nende materjalide suhtelise defitsiitsuse tõttu hakkab kohaliku arhitektuuri «nägu» kujundama gaaskukeroon.

Tänu kultuuri ja majanduslike võimaluste kasvule saame täielikumalt arvestada juba arhitekt W. Gropiuse poolt märgitud tõika, et «...iluga saavutatav inimpsühika rahuldamine on täielikuks tsiviliseeritud eluks sama tähtis, kui mitte veelgi tähtsam, kui materiaalse komforti nõuete täitmine». Üldise hukkamõistu osaliseks peavad saama korrastamata fassaadid, koristamata haljasalad, auklikud tänavad ja kõnniteed, heakorrastamata või pikemat aega lõpetamata asulate osad. Asustatud alade lõpetatus ja hoolikas ekspluatatsioon tõstavad oluliselt nende kvaliteeti ja soodustavad ka elanike nõudlikkuse tõusu enda suhtes.

LÕPETUSEKS

Olen püüdnud näidata meie asustust, asulaid ja nende arhitektuuri arenguprotsessis sellistena, nagu nad on. Meie asustuse arengus on olnud intensiivse edasiminekü perioode ja ka mõõnu. Asustuse areng on keeruline ja vahest ka vastuoluline protsess. Näib, et areng toimub mööda spiraali — teatava aja möödudes jõuaksime nagu tuldud teele tagasi, tõsi küll, uuel tasandil.

Asustus on eelkõige sotsiaalne kategooria, ta peab rahuldama meie sotsiaalseid vajadusi. Kunstilises mõttes on asustus meie kultuuri lahutamatu osa. Seetõttu peavad asustuse kujunemise üldjuhtimist

teostama sotsiaalsed ja kultuurilised arengut juhtivad organid, tuginedes erialade spetsialistide poolt läbitöötatud ja ettevalmistatud komplekssetele ettepanekutele. Meie maal ongi see nii. Seetõttu võib veendunud olla, et asustuse areng toimub meil edukalt, vastuolude ületamise teel ja kindlustab elanikele soodsad võimalused igakülgseks arenguks.

Lõpuks tahaksin tänada lugejat osutatud tähelepanu eest. Kui esitatu aitas tal saada mõningase ettekujutuse meie asustusest ning tema arengu seaduspärasustest ja tendentsidest, siis loeb autor oma eesmärgi saavutatuks.

